

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
WYDZIAŁ NAUK O SZTUCE
INSTYTUT HISTORII SZTUKI

Katarzyna Szulc

**POWOJENNY SPÓR O ARCHITEKTONICZNĄ
TOŻSAMOŚĆ FINLANDII**

**THE POST-WAR DISPUTE OVER THE
ARCHITECTURAL IDENTITY OF FINLAND**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dra hab. Jerzego K. Kosa
Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego

Poznań 2023

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE – MOJE HELSINKI	7
I WSTĘP	9-29
1. Problematyka pracy	9
2. Cele, zakres i metody pracy	10
<i>2.1. Charakterystyka obszaru badań</i>	13
3. Stan badań	18
4. Źródła	23
5. Struktura pracy	26
II SENAATINTORI (PLAC SENACKI)	30-117
1. Wielkie Księstwo Finlandii	30
<i>1.1. Prehistoria</i>	30
<i>1.2. Ziemie fińskie części Królestwa Szwecji</i>	33
<i>1.3. Ziemie fińskie części Imperium Rosyjskiego - Wielkie Księstwo Finlandii w 1 połowie XIX wieku</i>	40
2. Helsinki stolicą Wielkiego Księstwa Finlandii	48
<i>2.1. Kultura miejska w czasach szwedzkich</i>	48
<i>2.2. Helsinki w czasach szwedzkich</i>	54
<i>2.3. Helsinki w 1 połowie XIX wieku</i>	59
<i>2.3.1. Powstanie XIX-wiecznych Helsinek. Urbanistyka i architektura stolicy Wielkiego Księstwa w latach 1810-1852</i>	61
<i>2.3.2. Carl Ludvig Engel i jego działalność w Helsinkach</i>	62
3. Plac Senacki – od pomysłu do realizacji	64
<i>3.1. Zabudowa placu Senackiego</i>	65
<i>3.2. Plac Senacki oczami podróżnych i mieszkańców</i>	68
<i>3.3. Plac Senacki – znaczenia</i>	69
<i>3.3.1. Genius loci i echo miasta – neoklasycyzm</i>	69
<i>3.3.2. Centrum vs. peryferie – kontekst międzynarodowy</i>	75
<i>3.3.3. Helsinki – nowy Petersburg?</i>	80
<i>3.3.4. Helsinki vs. Petersburg - architektura polityczna, kolonialna</i>	84
4. Helsinki w 1 połowie XIX wieku. Bilans epoki Aleksandra I i Mikołaja I	97
<i>4.1. Kontekst polityczny – rządy Mikołaja I (1825-1855)</i>	98

<i>4.2. Zabudowa miasta poza placem Senackim</i>	99
<i>4.3. Rytm miasta - życie codzienne</i>	103
<i>4.4. Cesarski Aleksandrowski Uniwersytet Finlandii</i>	110
<i>4.5. Helsinki oczami podróżników i mieszkańców</i>	111
5. Wnioski	116
III RAUTATIEN TORI (PLAC KOLEJOWY)	118-147
1. Kontekst historyczny koniec XIX wieku i początek XX	118
2. Fennomania a architekci	121
<i>2.1. Fennomania</i>	122
<i>2.2. Fennomania i powstanie fińskiej sztuki narodowej</i>	129
<i>2.3. Architekci</i>	130
3. Plac Kolejowy i jego architektura	133
<i>3.1. Zabudowa placu Kolejowego</i>	135
3.1.1. Kosmopolityczny historyzm – Ateneum i hotel Fennia	135
3.1.2. Styl narodowy - Teatr Narodowy i konkursowy projekt na nowy dworzec kolejowy	137
<i>3.2. Plac Kolejowy – znaczenia</i>	140
3.2.1. Architektoniczno-urbanistyczny symbol nowej ery w Helsinkach	140
3.2.2. Narodziny nowoczesnego miasta	141
4. Wnioski	144
IV KANSALAISTORI (PLAC OBYWATELSKI)	148-240
1. Republika Finlandii	148
<i>1.1. Uzyskanie niepodległości i sytuacja polityczna, gospodarcza i społeczna do 1945 roku</i>	149
<i>1.2. Historia polityczna, gospodarcza i społeczna Finlandii w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku</i>	161
2. Helsinki stolicą niepodległej Finlandii	168
3. Plac Obywatelski – od pierwszych koncepcji do dnia dzisiejszego	174
<i>3.1. Poszczególne realizacje do 1917 roku</i>	175
<i>3.2. Zrealizowane i niezrealizowane koncepcje z okresu dwudziestolecia międzywojennego</i>	177
3.2.1. Wielkie Helsinki autorstwa Eliela Saarinen (1918)	177
3.2.2. Oiva Kallio – zachwyty Ameryką i drapacze chmur (1924, 1927)	179
3.2.3. Budowa gmachu fińskiego parlamentu – północny klasycyzm (1926-1931)	180
<i>3.3. Idee po II wojnie światowej</i>	185

3.3.1. Helsinki Yrjö Lindegrena (1950-1952) i Erika Kråkströma (1951-1954)	185
3.3.2. Projekt Alvara Aalto (1959-1964, 1971-1973)	186
3.4. Współczesne realizacje – od lat 90-tych do dnia dzisiejszego	192
3.4.1. Największy konkurs urbanistyczny w powojennej Finlandii (1986)	192
3.4.2. Opera Narodowa (1993)	193
3.4.3. Muzeum Sztuki Współczesnej Kiasma (1998)	195
3.4.4. Sanomatalo (1999)	198
3.4.5. Mały Parlament (2004)	199
3.4.6. Centrum Muzyki (2011)	200
3.4.7. Baana (2012)	202
3.4.8. Biurowce i apartamenty (2012-2016)	203
3.4.9. Główna biblioteka miejska Oodi (2018)	204
3.4.10. Parki (2016-2019)	207
3.4.11. Plac Obywatelski (2018)	208
3.5. Plac Obywatelski – znaczenia	212
3.5.1. Od peryferii do centrum – fińska architektura w kontekście międzynarodowym I połowa XX wieku	212
3.5.2. Wewnętrzny spór ideowy - środowisko architektów w Finlandii po II wojnie światowej	213
3.5.3. Współczesny Fin - dla kogo Helsinki?	219
3.5.4. Plac Obywatelski a współczesne studia miejskie	228
4. Helsinki w XXI wieku. Spojrzenie w przyszłość	235
5. Wnioski	238
V PODSUMOWANIE PRACY	241-250
ZAKOŃCZENIE	251-254
BIBLIOGRAFIA	255-263
SPIS ILUSTRACJI	264-267
ILUSTRACJE	268-311

PODZIĘKOWANIA

Moja rozprawa doktorska „Powojenny spór o architektoniczną tożsamość Finlandii” nigdy nie powstałaby, gdybym na swojej naukowej drodze nie spotkała profesora Jerzego K. Kosa. Wyrażona przez tego wybitnego badacza architektury zgoda na przyjęcie obowiązków promotora uratowała mój projekt i dodała mi pewności, że mam w sobie siły, aby dokończyć swoją pracę doktorską. Metody współpracy prof. Jerzego K. Kosa ze studentami są absolutnie wyjątkowe, bo oparte na imponującej wiedzy, umiejętności zadawania pytań, które zmuszały mnie do ciągłego doskonalenia się i szukania odpowiedzi. Ta wiara w młodego badacza, motywowanie go tylko dobrym słowem, poświęcenie mu swojej uwagi i cennego czasu, bycie dla niego przewodnikiem, ale też mistrzem, od którego ma możliwość uczenia się, zostaną na zawsze w mojej pamięci i będą drogowskazem zarówno w życiu naukowym, zawodowym, jak i prywatnym.

Nasze spotkanie z prof. Jerzym K. Kosem nie miałoby miejsca, gdybym wcześniej nie poznała prof. Agnieszki Zabłockiej-Kos z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, która znając historię i temat mojego projektu badawczego, doprowadziła do stworzenia naszego naukowego duetu z prof. Kosem. Powstanie tej rozprawy doktorskiej jest dowodem na to, że prof. Agnieszka Zabłocka-Kos miała rację sugerując takie rozwiązanie i stała się ‘matką chrzestną’ tego doktoratu, za co chciałam bardzo serdecznie podziękować.

Moje słowa wielkiego uznania kieruję również do recenzentów, prof. Lechosława Lameńskiego związanego z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim oraz prof. Krzysztofa Stefańskiego z Uniwersytetu Łódzkiego. To dla mnie prawdziwy zaszczyt, że tak wybitni historycy sztuki poświęcili mi czas i podzielili się ze mną swoimi uwagami.

Jako człowiek i badacz wiele zawdzięczam także prof. Piotrowi Piotrowskiemu z Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, który był promotorem mojej pracy magisterskiej i pierwszym promotorem tej rozprawy doktorskiej. To na seminarium doktoranckim, tego wybitnego historyka sztuki, powstała wstępna koncepcja, zarys głównych problemów badawczych oraz sam tytuł pracy. Choć wiem, że prof. Piotr Piotrowski nie przeczytał już tych słów, to chcę podkreślić, że jego myśli, postawa, wyznawane zasady żyją wciąż w nas, jego uczniach.

Prawdziwym aniołem, który otoczył mnie swoją opieką i pilnował, abym wróciła do pisania rozprawy doktorskiej jest prof. Bożena Bojar związana z Katedrą Hungarystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Gdyby nie wsparcie Pani Profesor, życzliwe słowo i pewność co do wartości tego projektu, nawet wtedy, kiedy ja w niego nie wierzyłam, nigdy nie oddałabym mojej pracy w terminie.

Nadejście fińskiego rozdziału w moim życiu zawdzięczam historykowi sztuki Timo Keinänenowi, który będąc dyrektorem archiwum Muzeum Architektury Fińskiej w Helsinkach odpowiedział twierdząco na mój list i zgodził się na odbycie przeze mnie praktyk studenckich w tej najważniejszej instytucji poświęconej lokalnej sztuce budowlanej. On, Elina Standertskjöld oraz Eija Rauske sprawili, że muzeum stało się moim drugim domem, a prowadzone przez nas długie rozmowy o architekturze mają swoje odzwierciedlenie w moich dotychczasowych projektach badawczych.

W ciągu lat spędzonych w Finlandii, a potem w czasie swoich podróży do Helsinek, miałam możliwość pogłębiania swojej wiedzy na temat fińskiej architektury i kultury dzięki spotkaniom z wybitnymi badaczami i architektami. Największy wpływ na ostateczny kształt mojej rozprawy doktorskiej miała architektka i badaczka miasta dr Anja Nevanlinna, historyczka sztuki prof. Riitta Nikula z Uniwersytetu Helsińskiego oraz prof. Aino Niskanen i Tommy Lindgren z Wydziału Architektury Uniwersytetu Aalto, a także architekci Eero Hyvämäki i Risto Parkkinen oraz członkini biura architektonicznego ALA Essi Rautiola. Natomiast Pani Eva Packelén, badaczka związana z Muzeum Miasta Helsinki, odkryła przede mną fińską kulturę inspirowaną miastem stołecznym, a Pani Bożena Drygas, która od ponad czterdziestu lat pracuje w Stowarzyszeniu Architektów Polskich w Warszawie, wprowadziła mnie w świat powojennych polsko-fińskich kontaktów na gruncie architektury.

Bez ogromnego wsparcia merytorycznego nie powstanie żaden projekt badawczy, ale nie narodzi się on też bez wsparcia najbliższych osób. Chcę w tym miejscu podziękować moim rodzicom Elżbiecie i Markowi za ukształtowanie mnie na człowieka pewnego siebie, dążącego do celu, umiejącego radzić sobie w różnych sytuacjach, potrafiącego doceniać każdy dzień i rozumiejącego co to znaczy szczęście. Dzięki Waszej bezgranicznej miłości na każdym etapie mojego życia, skrzydła, które od Was mam pozwalają mi wznosić się tak wysoko. Najważniejsze w życiu jest również rodzeństwo, które zawsze jest przy nas i nam szczerze kibicuje. Wszystkie piękne słowa kieruję do mojej siostry Marty, ponieważ zawsze i w każdym moim przedsięwzięciu jest przy mnie, pomaga mi i sprawia, że razem nie ma dla nas rzeczy niemożliwych. Teraz kiedy moja praca doktorska jest gotowa, możemy wrócić do 'korzeni' i wyznaczyć sobie nowe, wspólne cele. Moją i całej naszej rodziny ostoją jest mój brat Jacek, który zawsze wierzył w każdy mój pomysł i nigdy negatywnie nie ocenił nawet najbardziej irracjonalnych inicjatyw swojej młodszej siostry. Wręcz przeciwnie, robił wszystko, aby marzenia i plany stawały się rzeczywistością i to głównie dzięki niemu jestem w tym miejscu swojego życia i mogłam zbudować swoją historię tak jak chciałam. Od siedmiu lat krocę przez życie z Przemysławem Przepiórą, który swoim artystycznym spojrzeniem na świat odmienił moją codzienność i sprawił, że całe dotychczasowe życie wywróciło się do góry nogami. To nowe postrzeganie świata, które mu zawdzięczam, ma swój wydzźwięk w mojej pracy doktorskiej, w patrzeniu na architekturę, sztukę, kulturę, miasto i człowieka.

WPROWADZENIE – MOJE HELSINKI

Od czego rozpocząć to pożegnanie, jakimi słowami ująć zakończenie pewnego etapu w życiu i opisać emocje związane z rozstaniem z Helsinkami. Trudno ukryć wzruszenie ...

Moja historia z Finlandią rozpoczęła się w listopadzie 2006 roku. Wówczas razem z siostrą, jak wielu innych turystów, dotarliśmy do Helsinek popularnym statkiem płynącym ze Sztokholmu. Z pełną odpowiedzialnością mogę tutaj wpisać wszystkie banalne stwierdzenia typu: była to miłość od pierwszego wejrzenia, odkrycie raj na ziemi, swojego miejsca na świecie. Nigdy nie zapomnę widoku, który pojawia się przed oczami wszystkich podróżnych przyjeżdżających do Helsinek drogą morską - panoramy najstarszej części miasta, której znakiem rozpoznawczym jest wzniesiona na wzgórzu luterska katedra. Relacja z wycieczki podróżnika i publicysty Stanisława Bełzy, który pod koniec XIX i na początku XX wieku wielokrotnie odwiedził Finlandię, może stanowić potwierdzenie wspólnych doświadczeń większości podróżników:

„Wspaniałość Helsingforsu ukazuje ci się wyraźnie, kiedy na statku parowym wpływasz do jego portu. [...] Widzisz przed sobą obraz, jakiego nie spodziewałeś się tu znaleźć. Przedewszystkim uderza cię wprost olbrzymia świątynia o wieżach kopulistych i wysokich, rozmiarami dorównywająca największym świątyniom północy Europy. Stoi jak gdyby na wysokiej górze, wystrzela po nad wszystkie wieże i gmachy, i jak gdyby przytłumiając tu wszystko, a zarazem wszystko uświęcając, pierwsza rzuca ci się w oczy.”¹

Wrażenie jest tym bardziej zapadające w pamięć na całe życie, ponieważ większość z nas, przed pierwszą podróżą do stolicy Finlandii, nie wie o tym mieście nic, nie ma żadnych oczekiwań związanych z tym miastem, ani wyobrażenia o tym, co zostanie na miejscu. Helsinki nie znajdują się na żadnej liście obowiązkowych stolic do odwiedzenia, nie są również wyróżniane w kontekście charakterystycznych budowli, które zna cały świat, stąd otwarte ramiona, położonego bezpośrednio nad brzegiem Bałtyku miasta, stanowią tak wyjątkowe i zaskakujące powitanie. Ja przyjąłam to zaproszenie i stolica Finlandii stała się moim domem na sześć lat. W tym czasie eksplorowałam miasto zarówno jako mieszkaniec,

¹ Bełza 1909, t.2, s. 38-39. Warto w tym miejscu wyjaśnić, że użyta przez Stanisława Bełzę szwedzka nazwa Helsinek – Helsingfors jest stosowana do dnia dzisiejszego, ponieważ Finlandia jest krajem dwujęzycznym, w którym język fiński i język szwedzki mają taki sam status oficjalnych języków urzędowych.

historyk sztuki, badacz architektury, filolog fiński, obcokrajowiec, kobieta, młody człowiek rozpoczynający dorosłe życie, pracownik, turysta, jak i *flâneur*. Wszystkie te perspektywy pozwoliły mi zgromadzić wiele doświadczeń, informacji i wiedzę dając, mam nadzieję tym samym, gwarancję ważności oraz jakości mojej rozprawy doktorskiej.

Biorąc pod uwagę moje wykształcenie i zainteresowania, pragnę pożegnać się z Helsinkami przekazując rzetelne o nich informacje. Odłożyć na bok emocje i wspomnienia, a przyjrzeć się miastu korzystając z narzędzi dostarczonych przez naukę.

„Istnieją miasta, które pozostają wyłącznie odległymi obrazami w naszej pamięci i miasta, które są przez nas żywo pamiętane. [...] Prawdziwą miarą jakości miasta jest to, czy ktoś może sobie wyobrazić, że się w nim zakochuje.”²

Ja zakochałam się w Helsinkach od pierwszego wejrzenia i fascynacja ta trwa do dzisiaj. Niech wyrazem tego uwielbienia będzie moja praca doktorska.

² Pallasmaa 2012, s. 81.

I WSTĘP

1. Problematyka pracy

Miasto jest tematem zainteresowania badaczy reprezentujących różne dziedziny. O mieście piszą historycy, historycy sztuki, architekci, urbaniści, artyści, filozofowie, socjologowie, psychologowie, kulturoznawcy, literaturoznawcy, językoznawcy, ekonomiści, geografowie i inni, bo właściwie dla wszystkich dziedzin nauki może być ono inspirującym oraz ważnym obszarem badawczym. Każda z nich stawia inne pytania, każda przyjmuje inną perspektywę badawczą. Mnie osobiście będzie interesowało podejście historyczno-artystyczno-socjologiczno-podróżnicze. Jestem z wykształcenia historykiem sztuki i filologiem fińskim, dlatego znając historię polityczną Finlandii, kontekst społeczno-gospodarczy, kulturę oraz sztukę tego kraju, wiem jak bardzo te wszystkie czynniki miały wpływ na urbanistykę oraz architekturę Helsinek i jak ważne jest pokazanie tych powiązań, o których w Polsce wiadomo niewiele, dla pełnego zrozumienia głównego zagadnienia, jakie jest omawiane w tej pracy. Wybierając ten sposób patrzenia na Helsinki, postaram się zaprezentować jak najpełniejszy obraz architektury i przestrzeni miejskich stolicy Finlandii. Zaczynając pisać swoją rozprawę doktorską chciałam, aby moje spojrzenie na Helsinki było nowatorskie, wnoszące nowy punkt widzenia do badań nad tym miastem. Rozważając szczegółowy zakres i program podjętych badań uznałam, że powinny się one koncentrować na analizie historycznej i porównawczej trzech głównych placów stolicy Finlandii: placu Senackim, placu Kolejowym i placu Obywatelskim. Dlaczego właśnie na nich? Uważam, że te trzy najważniejsze place Helsinek, wytyczone i zabudowane w trakcie XIX i XX wieku są, wraz z otaczającą je architekturą, najpełniejszym urbanistyczno-architektonicznym wyrazem przełomowych momentów w stosunkowo krótkich dziejach architektury i sztuki Finlandii. Z wyjątkową intensywnością w stylistyce ich architektury, jej programach ideowych oraz recepcji wzorców odbijają się treści polityczne i koncepty artystyczne, które towarzyszyły narodzinom współczesnej Finlandii i kreowaniu jej tożsamości kulturowej oraz narodowej. Inspiracją do przyjęcia takiej perspektywy badawczej były słowa napisane przez historyka architektury Sigfrieda Giediona mówiące o sztuce budowlanej jako organizmie:

„Szukamy w architekturze odbicia postępu, jakiego nasz okres dokonał na drodze uświadomienia sobie swoich cech – swych specjalnych ograniczeń i możliwości,

potrzeb i celów. Architektura umożliwia wgląd w ten proces, będąc tak bardzo związana z życiem okresu jako całością. W architekturze wszystko odzwierciedla warunki charakteryzujące wiek, w którym się ona rozwija – począwszy od upodobań do pewnych form, aż do sposobów rozwiązywania specyficznych zagadnień budownictwa, uznanych za najbardziej naturalne. Jest ona produktem wszelkiego rodzaju czynników – społecznych, ekonomicznych, naukowych, technicznych, etnologicznych. [...] Architektura jest niezbędna jako nieomylny wykładnik rzeczywistych wydarzeń pewnego okresu, gdy szukamy jego oceny.”³

Zdaję sobie jednak sprawę, że moja praca jest tylko skromną próbą uchwycenia czegoś co wymyka się wszelkim definicjom, zmierzenia się z fenomenem miasta, które nie jest możliwe do całościowego ujarzżenia, bo jak pisał socjolog Aleksander Wallis:

„Poszukiwanie uniwersalnej [...] definicji wydaje się zajęciem jałowym.”⁴

2. Cele, zakres i metody pracy

Głównym celem pracy jest interpretacja trzech wspomnianych powyżej placów, stanowiących najważniejsze przestrzenie publiczne stolicy Finlandii. Ich lokalizacja, forma i otaczająca zabudowa dokumentują trzy główne fazy rozwoju architektury Finlandii. *Senaatintori* (plac Senacki) reprezentuje kosmopolityczny, późny europejski neoklasycyzm. *Rautatientori* (plac Kolejowy) pod względem architektonicznym jest wyrazem zarówno typowego dla XIX stulecia historyzmu, jak i przestrzenią, w której rozpoczął się proces kształtowania nowych tendencji stylowych o charakterze narodowym. Tworzony od lat 1920-tych *Kansalaistori* (plac Obywatelski) łączy kilka okresów architektury fińskiej, stanowiąc jej nadal otwarty etap.

Wybór tych placów jako obiektu badań jest uzasadniony nie tylko względami stylowo-architektonicznymi. Z ich powyższej, krótkiej charakterystyki wynika, iż są one nie tylko fizycznymi przestrzeniami miasta, ale także miejscami koncentracji idei - politycznych, artystycznych, kulturowych i narodowych. Lokalizacja, forma i architektura każdego z nich jest wyrazem przełomowych wydarzeń politycznych i towarzyszących im zjawisk kulturowo-artystycznych oraz przemian społecznych zachodzących w całej Finlandii, w okresie od

³ Giedion 1968, s. 43.

⁴ Wallis 1967, s. 6.

powstania w roku 1809 Wielkiego Księstwa Finlandii, poprzez procesy modernizacji drugiej połowy XIX wieku, aż po powstanie wolnej, demokratycznej Republiki Finlandii w roku 1917. Plac Senacki wyznacza nowy początek Helsinek, które w 1812 roku zostały nobilitowane do rangi stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii. Plac Kolejowy stanowi symbol dynamicznego rozwoju miasta i zapowiada narodziny nowoczesnej cywilizacji możliwe między innymi dzięki budowie pierwszej linii kolejowej w latach 1857-1862. W swoich badaniach traktuję jego charakter architektoniczny i zróżnicowany wyraz stylowy jako etap przejściowy, pomiędzy wąską, pod względem programowym i stylistycznym, koncepcją zabudowy placu Senackiego i swobodną, otwartą ku przyszłości, wielofazową kreacją architektury otaczającej plac Obywatelski. Jedną z metod badawczych, przyjętych w tej pracy, wynikających z powyżej sformułowanego poglądu, będzie porównanie charakteru architektonicznego oraz wymowy ideowej tych trzech, głównych publicznych przestrzeni współczesnych Helsinek: placów Senackiego i Kolejowego, które powstały w czasach wspólnej historii Rosjan i Finów, z placem Obywatelskim symbolem niepodległego kraju, pretendującym do głównego centrum politycznego, administracyjnego, edukacyjnego i kulturalnego współczesnej Finlandii.

Mimo lokalnego, ograniczonego do Helsinek, wymiaru topograficznego niniejszej pracy, należy podkreślić, iż w żadnym innym mieście Finlandii, nawet w tych największych jak Turku, Tampere i obecnie rosyjskim Wyborgu, nie znajdziemy analogicznych do podjętych w stolicy działań architektoniczno-urbanistycznych, posiadających charakter wyjątkowych manifestów politycznych, kulturowych i narodowych.

Architektura i kształt urbanistyczny współczesnych Helsinek ilustrują drogę, jaką pokonało to małe, peryferyjne miasteczko znajdujące się początkowo na terenie jednej ze szwedzkich prowincji zanim stało się głównym ośrodkiem politycznym, ekonomicznym, gospodarczym, naukowym, kulturalnym i duchowym całej Finlandii. Na osi czasu za początek tej drogi uznaję, tak jak większość badaczy, datę 8. kwietnia 1812 roku, gdy car Aleksander I ogłosił Helsinki stolicą Wielkiego Księstwa Finlandii⁵. W ciągu następnych dwustu lat odnajdujemy w tym mieście ślady najważniejszych wydarzeń, procesów, zachodzących przeobrażeń zarówno w kontekście lokalnym - fińskim, jak i ogólnoświatowym. Zgodnie z moimi kompetencjami historyka sztuki, przyjrę się urbanistyce i architekturze.

⁵ Klinge 2012, s. 51.

Punktem wyjścia dla mojej perspektywy badawczej jest ważna, pionierska publikacja profesor Zofii Ostrowskiej-Kęmbłowskiej „Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1780-1880”, która w polskim piśmiennictwie dotyczącym badania miast, była pracą odkrywczą i do dnia dzisiejszego wyznacza pewien paradygmat badawczy. Choć książka ta została wydana w 1982 roku i od tego czasu pojawiło się kilka nowych ujęć metodologicznych badań miasta, warto się zastanowić, czy są one radykalnie inne? Ja w mojej pracy będę odnosiła się zarówno do metod zastosowanych przez profesora Zofię Ostrowską-Kęmbłowską, jak i nowszych propozycji analitycznego badania współczesnych miast między innymi poprzez socjologię przestrzeni czy spojrzenie na miasto, jako na obszar konfliktów toczonych przez jego różnych aktorów. We współczesnych analizach dotyczących miasta wydaje się to zadaniem niemożliwym, aby wybrać jedną perspektywę badawczą, dlatego moje spojrzenie na Helsinki będzie wychodziło poza narzędzia dostępne historykowi sztuki.

Na podstawie moich obserwacji mogę postawić hipotezę, że stolica Finlandii jest właściwą przestrzenią do różnorodnych analiz badawczych, ponieważ w krajobrazie architektonicznym Helsinek odbijają się wszystkie polityczne, społeczne i kulturalne zmiany zachodzące nie tylko w Finlandii, ale również na świecie w ciągu XIX i XX wieku, wypełniając tym samym oczekiwania pokładane w tej dziedzinie ludzkiej działalności:

„Ponadczasowym zadaniem architektury jest tworzenie cielesnych i żywych metafor egzystencjalnych, które konkretyzują i strukturyzują nasze bycie w świecie. Architektura odzwierciedla, materializuje i uwiecznia idee i obrazy idealnego życia. Budynki i miasta pozwalają nam uporządkować, zrozumieć i zapamiętać bezkształtny przepływ rzeczywistości i – w konsekwencji – poznać i zapamiętać, kim jesteśmy. Architektura umożliwia nam dostrzeżenie i zrozumienie dialektyki trwania i zmiany, osiedlenia się w świecie i umiejscowienia w kontinuum kultury i czasu. W swoim sposobie prezentacji i organizacji działania i władzy, społecznego i kulturowego porządku, interakcji i separacji, tożsamości i pamięci, architektura zajmuje się podstawowymi egzystencjalnymi kwestiami. Wszelkie doświadczenie wywołuje akty przypomnienia, zapamiętywania i porównywania.”⁶

W pracy zakładam, że tę wyjątkowość architektoniczną Helsinek można najlepiej uchwycić zawężając obszar badań do trzech wspomnianych placów. Uważam, że charakter

⁶ Pallasmaa, tamże, s. 83.

architektoniczny placów Senackiego, Kolejowego i Obywatelskiego jest efektem inicjatyw podjętych w trakcie XIX i XX wieku przez środowiska polityczne, które odegrały zasadniczą rolę zarówno w utworzeniu rosyjskiej Finlandii, jak i w procesach kreowania XIX-wiecznej, narodowej i kulturowej tożsamości Finów, aż do czasów współczesnych. Analiza architektury głównych placów miasta może dać nam odpowiedź na większość pytań postawionych w tej pracy. Najważniejsze z nich to:

- W jaki sposób i w jakiej mierze sytuacja polityczna, społeczna, gospodarcza i kulturalna Finlandii wpłynęła na urbanistykę i architekturę Helsinek?;
- Dlaczego w pewnych momentach historycznych niejako budowano od początku nowe centrum miasta?;
- Co każda z analizowanych przestrzeni publicznych mówi o 'duchu' fińskiej stolicy i postawach jej mieszkańców, ale także pozostałej Finlandii i wszystkich Finach?;
- Jaka była recepcja placu Senackiego, Kolejowego i Obywatelskiego w momencie powstania, a jaka jest dzisiaj?;
- Jak architektura tych trzech przestrzeni miejskich reprezentuje się na tle innych dokonań sztuki budowlanej w Finlandii i na świecie?

2.1. Charakterystyka obszaru badań

Swoją analizę zacznę od placu Senackiego, gdyż jest to, realizowana w pierwszej połowie XIX wieku, najstarsza część miasta. Stanowi on symbol narodzin autonomicznego, ale pozostającego pod władzą Petersburga, Wielkiego Księstwa Finlandii. Jest placem, który miał akcentować i podkreślać pojawienie się na mapie Europy nowego kraju. To architektoniczne dzieło totalne w momencie powstania było centrum politycznym, naukowym i duchowym całej Finlandii. Wzniesione budynki stanowiły spójną całość i pozostawały między sobą w relacji zarówno w wymiarze architektonicznym, stylowym, jak i semantycznym. *Senaatintori* do dnia dzisiejszego przetrwał w niezmienionej formie i jest jednym z najbardziej spójnych reprezentantów neoklasycyzmu w architekturze światowej. Należy jednak pamiętać, że był prezentem przyjętym z rąk cara Aleksandra I oraz jego brata Mikołaja I. Stał się, jak wielu pisało, miniaturą Petersburga i pamiątką z czasów, kiedy ziemie

fińskie należały do Imperium Rosyjskiego. Co prawda miasto nie było okupowane, ale program architektoniczny placu Senackiego wpisywał się w narzucone przez Rosję stołeczno-rezydencjonalne zadania nowych Helsinek. Stąd plac, nie przez przypadek, otoczony został przez gmach Senatu, budynek uniwersytetu i biblioteki, kościół, siedzibę generał-gubernatora. Pierwotnie w jego obrębie znajdowała się również główna strażnica. Jednak jego dominantę architektoniczną nie stanowiła siedziba cara, ani dworska cerkiew, ale monumentalny kościół luterński. Zabudowa placu Senatu stanowiła ostatecznie przestrzeń i architekturę symboliczną, kluczową dla zrozumienia rosyjskiej strategii politycznej wobec Księstwa Finlandii.

Jako drugi analizie zostanie poddany *Rautatientori*. To przestrzeń miejska wykreowana w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Stanowi symbol narodzin nowoczesnego miasta, za którego początek przyjmuje się rok 1862 i uruchomienie pierwszej linii kolejowej relacji Helsinki-Hämeenlinna. Miasto rozkwitało i otwierało się na handel, przemysł, turystykę, coraz bardziej spoglądało w kierunku Europy Zachodniej oraz Ameryki Północnej. Do głosu doszła wówczas nowa, rosnąca w siłę, grupa społeczna – mieszczaństwo, których rozbudzone potrzeby społeczne, ekonomiczne i kulturalne miały zaspokajać nowe gatunki architektoniczne, dotychczas nieistniejące w Helsinkach. Na placu Kolejowym znajdziemy wszystkie budynki tak charakterystyczne dla tych przemian: dworzec, muzeum, teatr, hotel, sklepy. Należy podkreślić, że w kontekście europejskim, takie rozwiązanie (umieszczenie w okolicach dworca kolejowego gmachów instytucji kulturalnych) nie było stosowane, dlatego plac Kolejowy stworzył unikatową całość. Zamierzam również zwrócić uwagę na fakt, że ta nowa przestrzeń miejska stanowiła mocny kontrpunkt dla placu Senackiego. Różnice dostrzegalne są zarówno w warstwie funkcjonalnej, jak i architektonicznej. Nie odnajdujemy tutaj żadnych wpływów rosyjskich, wręcz przeciwnie *Rautatientori* miał szansę stać się miejscem manifestacji osiągnięć fińskiego stylu narodowego. Gdyby zrealizowano pierwotne koncepcje w obrębie placu mielibyśmy trzy gmachy reprezentujące narodowy romantyzm w architekturze: Teatr Narodowy, nowy dworzec kolejowy i Muzeum Narodowe. Ostatecznie całość, która powstała stanowi także wyzwanie badawcze, ponieważ daje możliwość uchwycenia napięć tworzących się między sąsiadującymi ze sobą budynkami. Reprezentują one bowiem wszystkie najważniejsze tendencje architektoniczne drugiej połowy XIX i początku XX wieku: kosmopolityczny historyzm (Ateneum), styl narodowy (teatr) i racjonalizm (dworzec). W swojej analizie zamierzam wykorzystać ten doskonały przykład, aby zilustrować ścierania się, na gruncie architektury, tego co lokalne z tym co uniwersalne.

Trzecią, a zarazem ostatnią, wybraną przeze mnie przestrzenią jest *Kansalaistori*. To wynik trwających ponad sto lat prac nad koncepcją nowego centrum Helsinek, które po roku 1917 nabrało dodatkowo znaczenia głównej przestrzeni publicznej dla całej niepodległej Finlandii. Jest to najdłużej trwający projekt urbanistyczny i największe przedsięwzięcie architektoniczne w Helsinkach, a zarazem także całej Finlandii, które podlegało wielokrotnym zmianom i jeszcze nie zostało ukończone. Co może być zaskakujące, rezultat końcowy zdaje się być ostatecznie wynikiem przypadku. Konsekwencją braku wstępnej, całościowej koncepcji programowej placu była realizacja dość przypadkowych kolejnych budynków, a pozostała pomiędzy nimi przestrzeń otrzymała nazwę placu Obywatelskiego. Należy podkreślić, że jest to obszar miasta, reklamowany jako ‘nasz wspólny salon’, gdzie nacisk został położony na budowanie instytucji kultury, więc powstało miejsce z myślą nie o turystyce czy biznesie, lecz o mieszkańcach stolicy. Stylistycznie jawi się jako popis fińskiej sztuki budowlanej, przegląd lokalnych biur architektonicznych, ich wizji i pomysłów. O jego wyjątkowości świadczy fakt, że w jednym miejscu, możemy prześledzić różne koncepcje fińskiej architektury modernistycznej i postmodernistycznej, demonstrowane przez: siedzibę koncernu mediowego, centrum muzyki, bibliotekę miejską, muzeum sztuki współczesnej (jedyne wyjątek, projekt autorstwa amerykańskiego architekta Stevena Holla), ale również w bliskim sąsiedztwie parlament, gmach kongresowo-koncertowy, operę, biurowce i bloki mieszkalne. W swojej pracy badawczej zamierzam wykorzystać ten przykład jako zwieńczenie drogi, jaką architektura fińska przeszła w swojej historii – od peryferii do centrum, o którego osiągnięciach mówi cały świat.

Drugim celem mojej rozprawy doktorskiej jest powiązanie zjawisk architektonicznych XIX- i XX- wiecznych Helsinek z trzema fundamentalnymi kwestiami rodzącymi się w Finlandii w tym samym czasie: rozpoczęciem historii fińskiej państwowości; poszukiwaniem i kreowaniem własnej tożsamości narodowej oraz zbliżeniem miejscowej architektury do osiągnięć europejskich. Celem jest także przeanalizowanie jak te trzy zagadnienia kształtowały się i zmieniały na przestrzeni ostatnich dwustu lat i jak wpływały na architekturę miasta. Bez wiedzy z zakresu historii tego północnego kraju, który przez ponad sześćset lat był szwedzką prowincją, przez następne ponad sto lat autonomiczną częścią Imperium Rosyjskiego, a stulecie uzyskania niepodległości świętował dopiero 6. grudnia 2017 roku, nie sposób zrozumieć fenomenu architektury fińskiej stolicy.

Nowy rozdział w historii miasta Helsinki i ziem fińskich, spowodowany zmianą przynależności politycznej, dał również początek naukowym poszukiwaniom, które doprowadziły do odkrywania i tworzenia fińskiej tożsamości narodowej. W kwestiach

związanych z urbanistyką i architekturą chciałabym zwrócić uwagę, na fakt, że Helsinki wybrały drogę kreowania swoich przestrzeni miejskich linearnie, a nie warstwowo. Do tej pory cechą charakterystyczną było zagospodarowywanie kolejnych obszarów z równoczesnym zachowaniem starszych tkanek miasta. Dzięki temu możemy dokonać niemalże kompletnego przeglądu lokalnych i światowych wzorców stylistycznych architektury ostatnich dwóch stuleci. Wielkie zróżnicowanie architektoniczne tego miasta powoduje, że w Helsinkach spotykają się wszystkie kierunki znane z historii architektury XIX i XX wieku: historyzm, styl narodowy, jugend, klasycyzm północny, racjonalizm, funkcjonalizm, powojenny modernizm i postmodernizm. Ten okres przypadający na ostatnie dwieście lat to też czas wejścia Finlandii w krąg architektury międzynarodowej.

Mój projekt badawczy powinien zostać zrealizowany przez zespół specjalistów reprezentujących różne dziedziny: urbanistykę, historię architektury, historię sztuki, socjologię, psychologię, filozofię, antropologię, językoznawstwo, filologię szwedzką i rosyjską, historię, ekonomię, geografę itd. Ze względu na nieskończoną ilość możliwych do wyboru perspektyw badania miasta, muszę dokonać wyboru problemów i punktów widzenia. Zdając sobie sprawę, że moja rozprawa stanowi tylko jedną z wielu możliwych odsłon Helsinek, postaram się, aby przyjęta przeze mnie perspektywa historyka sztuki i filologa fińskiego, dawała czytelnikowi, wgląd w najważniejsze tendencje kształtujące architekturę stolicy Finlandii. Z założenia praca nie jest całościowym, syntetycznym opracowaniem wszystkich aspektów bogatego dorobku architektonicznego stolicy Finlandii. Moje spojrzenie na miasto przyjmie perspektywę historyczno-artystyczno-socjologiczną, a moimi naukowymi przewodnikami po Helsinkach będą, między innymi, dwie wybitne badaczki: profesor Ewa Rewers i profesor Zofia Ostrowska-Kęmbłowska. Słowa filozofki i teoretyczki kultury będą mi przypominały, że:

„W jednym mieście może się ukrywać wiele miast: miasta mentalne mieszkańców i miasta fizyczne budowniczych, nieruchome miasta obiektów i miasta ciał w ruchu, miasta jednostkowych taktów i miasta instytucjonalnych strategii, miasta nostalgicznych pamięci i miasta futurystycznych akcji, miasta widzialne oraz „niewidzialne”, realne i wirtualne, a także dziesiątki innych. [...] Wyróżnienie jednego miasta w mieście narusza znaczenie pozostałych, znosi zarówno topologiczny dystans, jak poczucie gęstości przestrzeni.”⁷

⁷ Rewers 2008, s. 21.

Natomiast na swój drugi badawczy drogowskaz wybieram wskazówki historyczki sztuki brzmiące następująco:

„Próba ukazania budownictwa [...] jako całości nabierze sensu, gdy dzieła architektury będą rozpatrywane w odniesieniu do innych – nie tylko artystycznych – struktur, przede wszystkim zaś do struktury miasta. Wymaga to przyjęcia generalnego punktu widzenia w stosunku do miasta stanowiącego, w tym przypadku, nie tylko zwykłe miejsce lokalizacji dzieł architektury, lecz ich – w szerokim tego słowa znaczeniu – kontekst. [...] Bez jego wyjaśnienia niezrozumiałą jest [...] charakter pojedynczych budowli. Kontekstem jest tu całość miasta, zarówno jego układ urbanistyczny wraz z innymi budowlami, jak i środowisko ludzkie – twórcy, odbiorcy, słowem społeczeństwo oraz wszystkie jego żywotne problemy. Co więcej, do kontekstu należą również relacje przestrzenne, ekonomiczno-społeczne, polityczne, kulturowe i inne [...].”⁸

Biorąc pod uwagę szerokie spektrum powiązań i zależności, w swojej pracy badawczej nie mogę ograniczyć się tylko do dziedzin mi znanych, czyli urbanistyki i architektury oraz towarzyszących im i je inspirujących zjawisk mentalnych i kulturowych takich jak literatura. Moim celem jest, jak wspomniano, analiza historyczna i porównawcza trzech głównych przestrzeni miejskich Helsinek, a pomocnymi w realizacji tego zadania będą następujące obszary nauki, pojęcia i metody badawcze: historia, socjologia przestrzeni, socjologia miasta; pojęcia: *genius loci*, nacjonalizm, tożsamość narodowa, tradycja wymyślona, postkolonializm, imagologia; kategorie: centrum vs. peryferie oraz lokalne vs. uniwersalne. Pisząc o metodach badawczych chcę zaznaczyć, jaka problematyka nie będzie się mieściła w obszarze moich zainteresowań. W swojej analizie celowo pomijam odniesienia do pozostałych dzielnic Helsinek i architektury innych fińskich miast, ponieważ wykracza to poza temat mojej rozprawy doktorskiej. Mimo, że jest to praca z zakresu urbanistyki i architektury, nie będę szczegółowo analizowała pojawiających się w moim tekście budynków, ich autorów oraz ich innych realizacji, gdyż zagadnienia te zostały już opracowane przez fińskich oraz międzynarodowych badaczy, a ich wyniki są powszechnie dostępne. Biorąc pod uwagę, że na symboliczny początek mojej narracji wybrałam rok 1812, kiedy Helsinki zostały uznane za stolicę Finlandii, automatycznie wcześniejsze dzieje miasta i ziem fińskich nie stanowią

⁸ Ostrowska-Kęłłowska 2009, s. 11, 13.

przedmiotu moich badań i zostają potraktowane przeze mnie w sposób pobieżny, z naciskiem tylko na najistotniejsze kwestie, ważne z punktu widzenia właściwego tematu mojej pracy.

3. Stan badań

Dziejom architektury miasta Helsinki poświęcono wielu publikacji, których autorami są przede wszystkim fińscy badacze. Najważniejszymi specjalistami, którzy poświęcili większą część swojej pracy naukowej analizie architektury i historii stolicy Finlandii są: architektka i badaczka miasta Anja Nevanlinna, historyczka sztuki Riitta Nikula oraz historycy Matti Klinge i Laura Kolbe. W najczęściej cytowanych pracach tych badaczy znajdziemy szerokie spojrzenie na miasto obejmujące zagadnienia polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne. Jedne z najnowszych książek tych autorów zostały wydane w 2012 roku, w dwusetną rocznicę ogłoszenia Helsinek stolicą Finlandii: Anja Nevanlinna „Voimat jotka rakensivat Helsinkiä. Helsingin historia vuodesta 1945-2010”; Anja Nevanlinna i Laura Kolbe „Senaatintori - Suomen sydämessä”; Matti Klinge „Pääkaupunki. Helsinki ja Suomen valtio 1808-1863”. Wówczas została też wydana cenna opracowanie innego autora, mówiąca o wcześniejszym okresie funkcjonowania Helsinek: Seppo Aalto „Sotakaupunki. Helsingin vanhankaupungin historia 1550–1639”. Podstawowym źródłem wiedzy o Helsinkach na przestrzeni wieków jest także dziewięciotomowe dzieło zbiorowe opublikowane w latach 1950-1967 pt. „Helsingin kaupungin historia”. Miasto Helsinki to również temat pojawiający się w literaturze, filmie, malarstwie, piosenkach czy fotografii. Fińskimi badaczami analizującymi obraz stolicy Finlandii w tych tak różnych mediach, których należy wyróżnić są: Raul Palmgren oraz Lieven Ameel (literatura), Kerttuli Wessman (malarstwo) i Pietari Kääpä (film).

Analizowany przeze mnie najstarszy plac Helsinek noszący nazwę Senacki i jego autor Carl Ludvig Engel, doczekali się bardzo licznych opracowań. Można mieć wrażenie, że ta najbardziej rosyjska część miasta stanowi wyczerpany już problem badaczy. Fińskimi specjalistami, którzy poświęcili temu tematowi swoje prace naukowe są: Yrjö Blomstedt, Kalevi Pöykkö, Eino Suolahti, Erik Nils Wickberg, Henrik Lilius oraz Ville Lukkarinen⁹.

⁹ Do najważniejszych prac należą: Yrjö Blomstedt „Johan Albrecht Ehrenström. Kustavilainen ja kaupunginrakentaja” (1963); Kalevi Pöykkö „Carl Ludvig Engel 1778-1840: pääkaupungin arkkitehti” (1990); Eino Suolahti „Helsinki. A city in a classic style” (1980); Erik Nils Wickberg „Senaatintori: Helsinki” (1981); Henrik Lilius „Carl Ludvig Engel” (1990); Ville Lukkarinen „Niisanottujen Engel-kirkkojen probleema” (1987).

Prace tych autorów zawierają zarówno szczegółowe analizy koncepcji całego placu Senackiego, jak i poszczególnych budynków znajdujących się w jego obrębie oraz ich źródeł stylowych inspiracji, przywołują też informacje o najważniejszych osobach, które przyczyniły się do jego powstania. Twórczość Engela była także tematem licznych niemieckich publikacji. W okresie międzywojennym niemieccy badacze podkreślali przede wszystkim powiązania jego fińskich realizacji z pruskim, berlińskim klasycyzmem¹⁰. Tę nieco jednostronną linię interpretacyjną wzbogacano, w nielicznych nowszych publikacjach, o wskazanie na znaczenie europejskich i rosyjskich kontekstów stylistyki Engela¹¹. Moim zdaniem na polu badawczym pogłębić i rozwinąć można jeszcze kwestie osadzenia placu Senackiego w kontekście międzynarodowym. Przez fakt, że ta unikatowa realizacja znajduje się na peryferiach Europy, wiedza o niej jest znikoma i powinno się zawalczyć o należne jej miejsce w opracowaniach dziejów architektury powstających poza Finlandią.

Zupełnie inaczej wygląda stan badań dotyczący wytyczonego w drugiej połowie XIX wieku placu Kolejowego. Nie powstały dotychczas opracowania o charakterze syntetycznym, prezentujące całościowe spojrzenie na zabudowę i funkcje pełnione przez ten pierwszy 'nowoczesny' plac stolicy Finlandii. Jediną dostępną pozycją jest 56-stronicowy katalog wystawy „Neljä fasadia torille”, która miała miejsce w Ateneum od 1.09. do 5.11.2000 roku i koncentrowała się na czterech najważniejszych budynkach znajdujących się na placu Kolejowym: Ateneum, hotelu Fennia, Teatrze Narodowym i dworcu kolejowym. Potencjał badawczy tego unikatowego zestawienia nie został wykorzystany i temat nie był kontynuowany przez fińskich badaczy zajmujących się tematyką dziejów miasta czy architekturą. Natomiast istnieją liczne publikacje o charakterze monograficznym, dotyczące poszczególnych budowli zamykających plac. Budynkowi dworca kolejowego poświęciła uwagę Marika Hausen, Hilka Högröm a także Timo Tuomi, gmachowi Ateneum Marjatta Levanto, a Teatrowi Narodowemu Maria-Liisa Nevala¹². Fińscy badacze zajmowali się także całością dorobku architektów, których budowle stoją wokół placu Kolejowego: o Onnim Tarjanne pisała Ruth Wathén, o Theodorze Höijerze Eeva Maija Viljo, a o Elielu Saarinenie

¹⁰ Przykładem może być książka Carla Meissnera „Carl Ludwig Engel. Deutscher Baumeister in Finnland”, Berlin 1937.

¹¹ Najważniejszą, dotychczasową powojenną publikacją dotyczącą całości twórczości Engela jest katalog poświęconej mu berlińskiej wystawy z 1970 roku „Carl Ludwig Engel”, Berlin 1970 z esejem fińskiego historyka architektury Nilsa Erika Wickberga. Katalog nie posiada numeracji stron!

¹² Warto wymienić: Marika Hausen „The Helsinki Railway Station in Eliel Saarinen's first versions 1904” (1977); Hilka Högröm „Helsingin rautatieasema” (1996); Timo Tuomi „Eliel Saarinen ja Helsinki: Helsingistä on tullut suurkaupunki!” (2017); Marjatta Levanto „Ateneum” (1991); Maria-Liisa Nevala „Suomen kansallisteatteri: teatteritalo ennen ja nyt” (2003).

między innymi Marika Hausen¹³. Przełom XIX i XX wieku, czas w którym powstała większość zabudowy placu Kolejowego, jest nazywany w sztuce fińskiej ‘złotym okresem’, dlatego istnieje wiele publikacji i liczni badacze, którzy zajmują się tym tematem. Na gruncie architektury najczęściej cytowana jest rozprawa doktorska Ritvy Wäre z 1991 roku „Rakennettu suomalaisuus. Nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskevissa kirjoituksissa”, mówiąca o budowaniu fińskiej tożsamości narodowej za pomocą sztuki budowlanej.

Trzecia przestrzeń publiczna współczesnych Helsinek, analizowana w tej pracy, jaką jest plac Obywatelski, również nie doczekała się całościowego opracowania. W niniejszej rozprawie, w przeciwieństwie do dotychczasowych badań, w których unikano całościowej interpretacji tej tworzonej od prawie stu lat najnowszej przestrzeni publicznej Helsinek, zamierzam spojrzeć na nią jako na pewnego rodzaju eksperyment architektoniczno-urbanistyczno-społeczny, o kontrowersyjnym dotychczasowym efekcie. Fińscy badacze prezentują wobec wspomnianego placu podejście analogiczne do stosowanego wobec zabudowy placu Kolejowego: opisują albo poszczególne budynki albo biura architektoniczne odpowiedzialne za ich zaprojektowanie. Biorąc pod uwagę, że jest to nowa przestrzeń miejska, informacje na jej temat znajdują się nie tylko w książkach naukowych, ale także w prasie codziennej, gdzie temat jest chętnie omawiany czy w czasopismach specjalistycznych poświęconych architekturze, gdzie publikowano projekty konkursowe i opisy zwycięskich koncepcji. Pomocne są też materiały z konferencji naukowych, seminariów czy sympozjów poświęconych współczesnej architekturze fińskiej.

Fińscy badacze chętnie przygotowują dzieła zbiorowe mające na celu, w sposób chronologiczny, uporządkować wiedzę na temat fińskiej sztuki, architektury czy ogólnie całej kultury. Najważniejsze pozycje, które powstały w ostatnich latach to: sześć tomów „Ars Suomen taide” (1987-1990) oraz cztery tomy „Suomen kulttuurihistoria” (2002-2004). Są one niezwykle przydatne w pracy badawczej, ponieważ pozwalają poszerzyć punkt widzenia o kontekst historyczno-kulturalny niezbędny do zrozumienia procesów zachodzących w fińskiej architekturze i urbanistyce.

Wiele wydawnictw, omawiających całościowo XX wiek w lokalnej architekturze, powstało dzięki specjalistom z działu badań i pracownikom archiwum Muzeum Architektury w Helsinkach: Asko Salokorpi „Modern Architecture in Finland” (1970) czy „Suomen arkkitehtuuri 1900-luvulla” (1985); Eija Rauske „Finnish architecture 1900-2000” (2008);

¹³ Należy pamiętać o: Ruth Wathén „Onni Tarjanne: Kansallisteatterin luoja” (1988); Eeva Maija Viljo „Theodor Höijer 1813-1910: arkkitehti” (1987); Marika Hausen „Eliel Saarinen: Suomen aika” (2002).

trzytomowe dzieło Eliny Standertskjöld „Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1900-1920” (2006), „Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1930-1950” (2008), „Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1960-1980” (2011). Częstym rozwiązaniem wśród fińskich badaczy jest również pisanie książek poświęconych jednemu architektowi i jego całej twórczości lub wybranych jej aspektów. Dla moich badań szczególne znaczenie posiadały monografie twórczości Alvara Aalto i Eliela Saarinen, które należy podkreślić powstają najczęściej. Innym zabiegiem stosowanym przez lokalnych specjalistów jest wybór jednego tematu, któremu jest podyktowane dane wydawnictwo, na przykład modernistyczne kościoły w Finlandii czy istotne dla mojej pracy doktorskiej pozycje poświęcone architekturze drewnianej w Finlandii. Ważnym obszarem zainteresowań badaczy są też analizy prowadzone na podstawie oryginalnych tekstów teoretycznych pozostawionych przez czołowych fińskich architektów: Gustafa Nyströma, Bertela Junga, Eliela Saarinen czy Sigurda Frosterusa, które pozwoliły mi przenieść się w czasie i usłyszeć, co wyżej wymienieni architekci mieli do przekazania sobie współczesnym i następnym pokoleniom. Warto zwrócić uwagę na fakt, że coraz więcej książek pisanych i drukowanych w Finlandii jest przygotowywana w dwóch wersjach językowych. Na jednej stronie mamy tekst w języku fińskim i w języku angielskim, co daje możliwość zapoznania się z dokonaniem Finów badaczom z całego świata i zmniejsza dystans spowodowany brakiem znajomości języka fińskiego przez obcokrajowców.

Według mnie najważniejszym i najcenniejszym źródłem informacji o architekturze fińskiej XX i XXI wieku są dwa czasopisma wydawane przez Związek Architektów Fińskich SAFA: „Arkkitehti” (od roku 1903) oraz „Arkkitehtiutiset” (od roku 1949). Znajdziemy tam wszystkie materiały dotyczące przeprowadzanych w Finlandii konkursów architektonicznych i urbanistycznych, teksty omawiające najważniejsze realizacje, polemiki oraz debaty pokazujące różne stanowiska i odmienne poglądy, recenzje nowych wydawnictw i relacje ze wszystkich wydarzeń poświęconych architekturze, jakie są organizowane na terenie całego kraju. Czasopismo cieszy się wielkim uznaniem również na arenie międzynarodowej, ponieważ jest dostępne w wersji cyfrowej oraz wydawane w dwóch językach (fiński i angielski). Trzeba podkreślić, że zawsze było prowadzone przez najwybitniejszych fińskich architektów (redaktorami naczelnymi byli między innymi Sigurd Frosterus, Nils Erik Wickberg, Aarno Ruusuvuori, Kirmo Mikkola, Juhani Pallasmaa) i z czasopismem współpracowały i współpracują największe fińskie osobowości świata architektury na przykład krytyczka Anni Vartola.

O architekturze w Finlandii piszą także obcokrajowcy. Najwięcej wydawnictw jest poświęconych Alvarowi Aalto, który jest najbardziej znanym na świecie fińskim architektem.

W tym miejscu chcę wymienić autorów tekstów, które stanowiły dla mnie cenną i pomocną lekturę, gdyż pozwoliły na zapoznanie się z odmiennym punktem widzenia architektury fińskiej prezentowanym przez badaczy z zewnątrz, obcokrajowców, do których również ja sama należę. Dla mnie istotne były teksty poświęcone Alvarowi Aalto autorstwa: historyka sztuki Petera Reeda związanego zawodowo z Museum of Modern Art w Nowym Jorku; profesora architektury Malcolma Quantrilla pracującego na Uniwersytecie w Teksasie; czy architekta i wykładowcy na Uniwersytecie w Cambridge Nikolasa Ray'a. Cenne spostrzeżenia i wielkie zasługi w propagowaniu architektury fińskiej na świecie ma również profesor architektury Uniwersytetu w Arkansas - Peter B. MacKeith oraz profesor architektury Petra Čeferin, pracująca na Uniwersytecie w Lublanie. Ważnym badaczem, o którym także trzeba pamiętać, był angielski profesor historii sztuki John Boulton Smith, gdyż całą swoją karierę naukową poświęcił kulturze fińskiej i skandynawskiej.

Należy stwierdzić z przykrością, że zainteresowanie polskich naukowców architekturą fińską było i jest niewielkie. Wszystkie informacje na ten temat, jakie są dostępne dla polskiego czytelnika, wyszły spod pióra architekta i historyka sztuki Tadeusza Baruckiego oraz architekta Mieczysława Pipreka. Obaj specjaliści, związani ze Stowarzyszeniem Architektów Polskich SARP, promowali architekturę fińską, angażowali się w organizowanie jej wystaw i zapraszanie fińskich architektów do powojennej Polski. Ich książki (Mieczysław Piprek „Alvar Aalto” (1987), „Architektura Finlandii” (1988), Tadeusz Barucki „Alvar Aalto” (1980)), artykuły i osobisty punkt widzenia utrwaliły obraz fińskiej sztuki budowlanej w Polsce na wiele dekad. Miejscem, gdzie także warto szukać materiałów dotyczących powojennej architektury w Finlandii są wydawane w Polsce czasopisma „Projekt” (1956-1992) i „Architektura” (1947-1991). Dla osób zainteresowanych tą tematyką dostępnych jest również kilka książek fińskich autorów przetłumaczonych w ostatnich latach na język polski między innymi: Matti Klinge „Fińska tradycja. Eseje o strukturach i tożsamościach Północy” (2006) oraz Juhani Pallasmaa „Oczy skóry” (2012) i „Myśląca dłoń” (2015). Dużo lepiej, dla polskiego miłośnika kultury, jawi się dostępność do fińskiej literatury pięknej, kinematografii i muzyki, bowiem fińska klasyka oraz bestsellery są tłumaczone na język polski, fińskie filmy pojawiają się na festiwalach w całej Polsce, a fińskie orkiestry, muzycy klasyczni i zespoły rozrywkowe koncertują często w naszym kraju. Należy mieć tylko nadzieję, że instytucje odpowiedzialne za promowanie Finlandii w Polsce, na przykład znajdująca się w Warszawie Ambasada Finlandii czy Towarzystwo Polska-Finlandia, będą coraz aktywniej działać na rzecz dostępności kultury fińskiej w Polsce.

4. Źródła

Gromadzenie źródeł dotyczących tematyki rozprawy doktorskiej rozpoczęłam już w trakcie realizacji moich dwóch wcześniejszych projektów badawczych: pracy magisterskiej „Helsinki: trzy tożsamości architektoniczne”, wypromowanej przez prof. dr hab. Piotra Piotrowskiego i obronionej w 2010 roku w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz pracy licencjackiej „Narodziny fińskiej kultury narodowej”, która została napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Bolesława Mrozewicza w 2011 roku, na zakończenie moich studiów filologicznych, na Wydziale Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Natomiast wstępna koncepcja pracy doktorskiej, jej główne problemy badawcze oraz sam tytuł powstały na seminarium doktoranckim prof. dr hab. Piotra Piotrowskiego, w którym uczestniczyłam od października 2010 do czerwca 2013 roku i od października 2014 do maja 2015 roku.

Pierwsze materiały źródłowe zaczęłam zbierać między lipcem 2009 a majem 2010 roku, kiedy w ramach programu LLP-Erasmus odbywałam praktyki studenckie w archiwum Muzeum Architektury Fińskiej w Helsinkach. Muzeum stało się moim drugim domem, a pracujący tam specjaliści pierwszymi przewodnikami po świecie fińskiej architektury. Do tej instytucji, stanowiącej najważniejsze źródło informacji o sztuce budowlanej w Finlandii, wracałam wielokrotnie przez kolejne ponad dziesięć lat: szukałam materiałów w bibliotece oraz archiwum, oglądałam wystawy stałe i czasowe, słuchałam prelekcji czołowych fińskich i zagranicznych architektów, prowadziłam tam również długie rozmowy z Eliną Standertskjöld, Eiją Rauske oraz Timo Keinänenem, bez których nie powstałby żaden mój projekt badawczy. Ważnym miejscem na mapie, które często odwiedzałam, było także Muzeum Miasta Helsinek.

Źródła wykorzystane w niniejszej rozprawie można podzielić na teksty drukowane, różnorodne przekazy ikonograficzne oraz, w odniesieniu do placu Obywatelskiego, mówione, zdobyte w trakcie spotkań i rozmów z fińskimi architektami i badaczami architektury. Stosunkowo niewielkie znaczenie miały natomiast klasyczne źródła wykorzystywane w badaniach architektury i urbanistyki, jakimi są oryginalne projekty i rysunki wykonane przez autorów budowli i założeń przestrzennych Helsinek. Najważniejsze spośród nich zostały już opublikowane, dzięki czemu baza źródłowa pracy nie wymagała żmudnych poszukiwań archiwalnych. Ich efektem mogły być co najwyżej przyczynki do znanego już zasobu przekazów historycznych. Głównym miejscem, gdzie szukałam informacji było archiwum i

biblioteka Muzeum Architektury Fińskiej w Helsinkach, gdzie miałam dostęp do większości kluczowych dla moich badań książek, czasopism i dawnych fotografii. Zdobytą tam wiedzę poszerzałam i uzupełniałam w czasie wizyt w Muzeum Miasta Helsinek, gdzie mogłam zapoznać się z fotografiami, przedmiotami i opowieściami dotyczącymi stolicy Finlandii w różnych okresach historycznych.

Źródłem informacji o dawnych i obecnych planach oraz mapach miasta były strony internetowe udostępniające tego typu materiały: tworzona przez Miasto Helsinki *www.kartta.hel.fi*, cyfrowe archiwum Miasta Helsinki *Sinetti* oraz cyfrowe archiwum miejskiego nadzoru budowlanego *Arska*.

Szukając materiałów dotyczących współczesnych Helsinek korzystałam z informacji dostępnych: w wydziale *Kaupunkiympäristö* oraz wydziale *Tilasto- ja tutkimustietoa Helsingistä* Urzędu Miasta Helsinek i w archiwum Związku Architektów Fińskich SAFA. Cenne były dla mnie wydawane przez te instytucje czasopisma: o mieście „Kvartti”, o architekturze i urbanistyce „Arkkitehti” oraz „Arkkitehti uutiset”.

Wszystkie informacje statystyczne dotyczące Finlandii i Finów pochodzą z oficjalnej strony fińskiego Urzędu Statystycznego *www.stat.fi*.

Obszarem bogatych materiałów źródłowych, który pozostał dla mnie nieodkryty, a w moim odczuciu wymagałby rzetelnych studiów badawczych, jest prasa codzienna i wydawane czasopisma z okresu od końca XVIII wieku do dnia dzisiejszego. Przegląd zawartych tam artykułów mógłby ukazać nam Helsinki i jej mieszkańców w nowym świetle. Zagadnienie to wykracza jednak poza ramy mojej pracy doktorskiej, więc mógłby stanowić przedmiot badań osobnej monografii. Natomiast miejscem, do którego nie udało mi się dotrzeć, a w którym znajdują się wszystkie najważniejsze, oryginalne dokumenty oraz materiały jest Archiwum Narodowe. Uznałam, że kluczowe dla mojej rozprawy dokumenty zostały już odnalezione i opublikowane przez innych badaczy, dlatego skorzystałam z udostępnionych przez nich materiałów.

Moja praca nigdy nie powstałaby w takiej formie, gdyby nie inspirujące wykłady fińskich badaczy i architektów. Od stycznia do kwietnia 2010 roku, uczestniczyłam, jako wolny słuchacz na Uniwersytecie w Helsinkach, w wykładach z historii sztuki fińskiej prowadzonych przez specjalistów zajmujących się architekturą, rzeźbą, malarstwem i rzemiosłem artystycznym. Natomiast w lutym i marcu tego samego roku, słuchałam również wykładów poświęconych historii architektury fińskiej na Uniwersytecie Aalto w Espoo. Zdobytą wówczas wiedza teoretyczna dała mi solidne fundamenty i nowe spojrzenie na kulturę tej części Europy.

Po obronie pracy magisterskiej na kierunku historia sztuki i ukończeniu studiów licencjackich na kierunku filologia fińska, wróciłam do Helsinek w październiku 2011 roku, ponieważ w ramach programu „Unikatowy Absolwent=Możliwości”, skierowanego do doktorantów, otrzymałam trzymiesięczne stypendium na staż naukowy w Finlandii. Instytucją, która mnie wtedy gościła był Wydział Architektury Uniwersytetu Aalto, a moim naukowym przewodnikiem profesor Aino Niskanen. W ramach zbierania materiałów do mojej rozprawy doktorskiej i poszerzania wiedzy o fińskiej sztuce budowlanej, korzystałam ze zbiorów wydziałowej biblioteki oraz uczestniczyłam w wykładach, których tematem była architektura fińska i skandynawska. Na Uniwersytet Aalto wróciłam wiosną 2012 roku, kiedy uczelnia w ramach zajęć dla studentów, organizowała od marca do maja spotkania z przedstawicielami najważniejszych biur architektonicznych w Finlandii. Mieszkając w Helsinkach do końca października 2016 roku, regularnie brałam udział jako słuchacz w licznych prelekcjach, seminariach, sympoziach i szkoleniach poświęconych architekturze, które organizowały różne instytucje. Bez tego zdobytego wówczas doświadczenia i zgromadzonego materiału, nie powstałaby moja rozprawa doktorska.

Niezwykle ważne dla mojej pracy doktorskiej były rozmowy i wywiady prowadzone z fińskimi architektami oraz historykami sztuki w czasie mojej wizyty w Helsinkach w styczniu 2020 roku. Pomoc i rady Eliny Standertskjöld, Eiji Rauske, Timo Keinänen, profesor Riitty Nikuli, doktor Anji Nevanlinna oraz Tommy’ego Lindgrena, Eero Hyvämäkiego i Risto Parkkinena, miały wielki wpływ na proces powstawania mojej pracy badawczej. Te źródła mówione są oryginalnym i wyjątkowym wzbogaceniem mojej analizy poświęconej fińskiej architekturze i urbanistyce.

Po powrocie do Polski starałam się zapoznać z materiałami dostępnymi w polskich bibliotekach oraz archiwach i szukać informacji o architektonicznych kontaktach polsko-fińskich w okresie powojennym. Korespondencja mailowa, z panią Iwoną Juskiewicz z Muzeum Architektury we Wrocławiu, dała mi rozeznanie w materiałach dostępnych w tej instytucji. Natomiast bardzo owocna okazała się moja wizyta, w listopadzie 2021 roku oraz w styczniu 2022 roku, w siedzibie Stowarzyszenia Architektów Polskich w Warszawie. Dzięki wielkiej pomocy i wiedzy pani Bożeny Drygas, która jest związana z SARPem od ponad czterdziestu lat, dotarłam do archiwalnych materiałów i wysłuchałam licznych anegdot związanych z wizytami fińskich architektów w powojennej Polsce. Recepcja fińskich wzorców architektonicznych na ziemiach polskich w drugiej połowie XX wieku wykracza poza temat mojej rozprawy doktorskiej, ale jest ważnym uzupełnieniem moich badań i daje szansę na rozwinięcie tego tematu w przyszłości.

Ze względu na ograniczenia językowe w mojej pracy badawczej korzystałam z materiałów dostępnych przede wszystkim w języku fińskim, angielskim i polskim. W kwestiach dotyczących spraw szwedzkich i rosyjskich posiłkowałam się dostępną literaturą przetłumaczoną z tych dwóch języków na mój język ojczysty. Zebrane materiały i informacje do mojej rozprawy doktorskiej pochodzą z: książek historycznych (przynależność ziem fińskich do Królestwa Szwecji i następnie Imperium Rosyjskiego, niepodległa Finlandia, historia powszechna); książek teoretycznych (pojęcia: postkolonializm, nacjonalizm, tożsamość narodowa, tradycja wymyślona, duch miejsca, imagologia, centrum vs. peryferie); książek socjologicznych (socjologia przestrzeni, socjologia miasta, socjologia sztuki); literatury specjalistycznej poświęconej urbanistyce, architekturze i miastu (teoria architektury, filozofia architektury, historia architektury, historia miasta, filozofia miasta, czasopisma fińskie i polskie); literatury pięknej (fińskie teksty z XIX i XX wieku, w których znajdują się opisy Helsinek); literatury podróżniczej (pamiętniki i przewodniki z XVIII-XXI wieku autorstwa obcokrajowców, ale i Finów); najstarszych zachowanych źródeł starożytnych i średniowiecznych (pierwsze wzmianki o ziemiach fińskich i jej mieszkańcach). Ważnym dla mnie źródłem informacji były również rozmowy z mieszkańcami Helsinek, wnioski z tych spotkań znalazły się w zakończeniu pracy.

Natomiast materiałów ilustrujących mój tekst szukałam: na stronach poświęconych fińskim fotografom specjalizującym się w fotografii miejskiej XIX i pierwszej połowy XX wieku (Petter Christoffer Liebert, Eugen Hoffers, Charles Riis, Daniel Nyblin, Signe Brander); na stronie internetowej www.helsinki.fi, gdzie znajduje się baza około 65 tysięcy zdjęć; w książkach poświęconych tematyce Helsinek. Natomiast współczesne fotografie miasta pochodzą z mojego prywatnego archiwum, archiwum profesora Jerzego K. Kosa oraz zasobów internetu.

5. Struktura pracy

Rozprawa doktorska składa się z wprowadzenia, wstępu, trzech głównych rozdziałów, podsumowania i zakończenia. Krótkie wprowadzenie oraz wstęp zawierający podstawowe informacje o problematyce, obszarze badań i stanie wiedzy wybranego przeze mnie tematu zostały już opisane. Należy więc przejść do omówienia zasadniczej części pracy, skoncentrowanej na analizie trzech reprezentacyjnych przestrzeni Helsinek, i przybliżyć jej cele.

Trzy rozdziały, stanowiące główną część mojej pracy badawczej, są poświęcone trzem placom, omawianym w porządku chronologicznym: Senacki, Kolejowy, Obywatelski. Budowa rozdziału dotyczącego placu Senackiego i Obywatelskiego jest podobna. Najpierw przytaczam informacje mające na celu krótkie wprowadzenie do tematu, czyli kontekst polityczny, gospodarczy, społeczny, tożsamościowy i kulturalny odnoszący się do całej Finlandii w danym momencie historycznym. Następnie staram się odtworzyć charakter Helsinek tamtych lat, dlatego podaję dane statystyczne, piszę o strukturze społecznej i życiu codziennym mieszkańców stolicy, mówię o wielkości miasta oraz jego znaczeniu. Po tak skonstruowanym wstępie przechodzę do właściwego tematu i poświęcam swoją uwagę samemu placu. Przedstawiam genezę jego powstania, koncepcję, jaka przyświecała temu miejscu, wyróżniam najważniejsze cechy i funkcje stanowiące znak danego czasu, przyglądam się gmachom stojącym w obrębie samego placu, jak i w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Staram się zaakcentować powiązania, jakie występują między poszczególnymi budynkami, zwięźle opisać styl, który reprezentują, podać podstawowe dane o jego twórcy lub twórcach oraz środowisku architektonicznym tamtych lat i zadaniach ówczesnej architektury. Próbuję również odszukać wpływy i inspiracje dla tych realizacji. Natomiast na zakończenie podejmuję się zadania odnalezienia podobnych rozwiązań w innych miejscach na świecie i osadzenia fińskich projektów w kontekście międzynarodowym. Każdy z tych dwóch rozdziałów kończy się podsumowaniem i próbą odpowiedzi na zadane wcześniej pytania. Natomiast rozdział opisujący plac Kolejowy został potraktowany jako łącznik między ‘starym’ a ‘nowym’. Ze względu na fakt, że historycznie jest on częścią okresu, w którym Finlandia przynależała do Imperium Rosyjskiego, ale stylistycznie i ideowo pierwszą próbą poszukiwania wolności na polu fińskiej architektury, staje się etapem przejściowym zamykającym dominację placu Senackiego i torującym drogę dla osiągnięć placu Obywatelskiego. Odmienna rola rozdziału o placu Kolejowym wpływa na jego opracowanie, dlatego pojawią się tylko podstawowe informacje dotyczące kontekstu polityczno-gospodarczo-społeczno-kulturalnego oraz środowiska architektonicznego i zaplecza ideowego tego okresu, a nacisk zostanie położony na prezentację gmachów znajdujących się na placu Kolejowym i wyjaśnienia ich znaczenia dla całości kompozycyjnej tej przestrzeni miejskiej w tamtym okresie historycznym.

Chciałabym zwrócić uwagę, że jeśli w mojej pracy pojawiają się informacje dotyczące sytuacji Helsinek i Finlandii przed XIX wiekiem, to tylko wtedy, kiedy są one niezbędne dla zrozumienia głównego tematu lub stanowią do niego wprowadzenie. Taki przykład mogą stanowić momenty, w których piszę o pochodzeniu Finów, korzeniach ich tożsamości,

wspólnej historii z Królestwem Szwecji, początkach Helsinek czy najstarszych zachowanych opisach ziem fińskich i jej mieszkańców.

Akcentem uzupełniającym moją wypowiedź, który pojawia się w każdym miejscu rozprawy, są cytaty z zachowanych tekstów pisanych, pochodzące z różnych epok i będące autorstwa zarówno Finów, jak i obcokrajowców. Opisy te odnoszą się do Helsinek, Finlandii oraz mieszkańców tego miasta i kraju, a ich wprowadzenie ma na celu wzbogacenie krajobrazu i poszerzenie panoramy postrzegania omawianych kwestii, dzięki obecności różnych punktów widzenia. Na wybór takiego rozwiązania, w którym widzę wielką wartość, wpłynęło moje wykształcenie filologiczne.

Ostatnim etapem mojej pracy badawczej jest podsumowanie oraz zakończenie. Podsumowanie ma na celu uchwycenie najważniejszych wniosków płynących z dokonanej w pracy analizy najważniejszych przestrzeni publicznych w stolicy Finlandii. Dodatkowo podjęłam decyzję o wprowadzeniu zakończenia, bo w tym miejscu zestawię ze sobą obrazy placu Senackiego, Kolejowego i Obywatelskiego w momencie ich powstania z postrzeganiem tych przestrzeni w dniu dzisiejszym. Na podstawie przeprowadzonych przeze mnie rozmów z mieszkańcami Helsinek, chcę pokazać jak zmieniła się recepcja, funkcja i rola tych trzech centrów. Dzięki spojrzeniu na wybrane przeze mnie trzy przestrzenie miejskie oczami współczesnych użytkowników, którzy należą do różnych grup wiekowych i zawodowych oraz związani są z tym miastem od pokoleń lub wręcz przeciwnie ich korzenie znajdują się w innej części Finlandii lub świata, pokaże nam się potoczny obraz współczesnej stolicy.

„Zmiany zachodzące w [...] miastach prowadzą [...]: ku rozmywania się samej idei miejskości w anonimowych przestrzeniach zurbanizowanych. Pociągają za sobą utratę znaczenia przez miejsca nieodnoszące się do żadnego czytelnego kulturowego kodu. Wzmacniają przekonanie o nieodwracalnym zaniku szczególnego wyrazu miejskich krajobrazów, uchwytnego w doświadczeniu genius loci. Świeckie, komercyjne, fragmentaryczne, anomiczne, podporządkowane komunikacji i informacji postindustrialne miasta nie osadzają nas „tu”, w naszych miejscach, lecz przekształcają w ruchome obrazy: konsumenta, turysty, przechodnia, manifestanta i wraz z obrazami ulic i placów transmitują „gdzie indziej”. Dlatego coraz trudniej opisywać miasta, a tym bardziej doświadczać i przeżywać [...].”¹⁴

¹⁴ Rewers, tamże.

Dzięki opiniom mieszkańców, będziemy mogli ustalić, czy Helsinki w XXI wieku stanowią potwierdzenie tej smutnej diagnozy postawionej przez profesor Ewę Rewers, czy może miasto to jeszcze nie uległo współczesnym procesom znanym z innych miejsc na świecie.

II SENAATINTORI (PLAC SENACKI)

„Budynki i miasta są narzędziami i muzeami czasu. Pozwalają nam zobaczyć i zrozumieć przemijanie historii i uczestniczyć w cyklach czasu, których długość przekracza życie jednostki. [...] Czas architektury jest czasem zatrzymanym: w najwspanialszych budynkach czas stoi w miejscu.”¹⁵

1. Wielkie Księstwo Finlandii

Jakie wydarzenia historyczne doprowadziły do powstania na początku XIX wieku autonomicznego Wielkiego Księstwa Finlandii? Jak zmieniła się sytuacja ziem fińskich oraz ich mieszkańców po przejściu tego obszaru przez Imperium Rosyjskie w okresie wojen napoleońskich?

Celem lepszego zrozumienia zachodzących zmian należy cofnąć się do samych początków i poznać kontekst historyczny, gospodarczy, społeczny, tożsamościowy i kulturalny przyszłego księstwa. W trzech podrozdziałach znajdują się informacje dotyczące najdawniejszych czasów prehistorycznych w formie najstarszych zachowanych tekstów pisanych dotyczących tej części Europy, następnie zostanie przybliżony okres wspólnej historii dzisiejszej Finlandii i Szwecji, a na koniec analizie będzie poddana sytuacja ziem fińskich znajdujących się w obrębie Imperium Rosyjskiego (il. 1-2). Pytania, na które będą starała się odpowiedzieć to: Jaki był obraz pierwszych mieszkańców ziem fińskich widzianych oczami innych ludów zamieszkujących Europę?; Jak wyglądała sytuacja tego obszaru Europy, który przez ponad 600 lat był pod panowaniem szwedzkim?; Co doprowadziło do zerwania więzi z Królestwem Szwecji?; Jakie korzyści przyniosła zmiana przynależności państwowej w 1808 roku?

1.1. Prehistoria

Jedynym źródłem informacji o najdawniejszych dziejach ziem fińskich i jej mieszkańcach, oprócz znalezisk archeologicznych, są przekazywane z ust do ust pieśni i

¹⁵ Pallasmaa, tamże, s. 65.

poematy ludowe. Warto jednak pamiętać o istnieniu źródeł pisanych, autorstwa uczonych Greków i Rzymian, w których pojawiają się opisy północnej Europy.

Najstarszym zachowanym do naszych czasów tekstem jest pochodząca z I wieku „Germania”, autorstwa rzymskiego filozofa Tacyta. Badacze uważają, że istnieje prawdopodobieństwo co do tego, iż opis ten może dotyczyć Saamów zamieszkujących Laponię, a nie praocjów współczesnych Finów.

„Za Sujonami jest inne morze, leniwe i prawie nieruchome. Że ono otacza i zamyka krąg ziemi, jest o tyle prawdopodobne, ponieważ ostatni blask zachodzącego już słońca trwa aż do świtu i tak jest jasny, że gwiazdy zaciemnia; przydaje nadto gminne mniemanie, że słycać tam dźwięk w chwili, gdy słońce się wynurza, i widać kształty jego koni oraz promienie jego głowy. Do tego tylko punktu, a mniemanie jest to prawdziwe, sięga natura. [...] Waham się, czy plemiona Peucynów, Wenedów i Fennów zaliczyć mam do Germanów, czy do Sarmatów [...] Fennowie wyróżniają się zdumiewającą dzikością i wstrętnym ubóstwem: nie mają ani broni, ani koni, ani domowego ogniska; pożywieniem ich ziola, odzieniem skóry, legowiskiem ziemia; jedyna ich nadzieja w strzałach, których ostrza w braku żelaza sporządzają z kości [...] Lecz uważają to za szczęśliwszy los, niż stękać nad rolą, trudzić się budową domów, o własnej i cudzej fortunie wśród nadziei i obawy rozmyślać; zabezpieczeni przeciw ludziom, zabezpieczeni też przeciw bogom, osiągnęli rzecz najtrudniejszą, że nawet życzeń nie potrzebują.”¹⁶

Kolejnym cennym źródłem odnotowującym istnienie ziem fińskich w świadomości ówczesnego świata jest drugi tom dzieła geograficzno-kartograficznego „Geografia”, autorstwa, żyjącego w II wieku, greckiego geografa i astronoma Klaudiusza Ptolemeusza.

„Na wschód od półwyspu Cymbryjskiego (dziś Jutlandia) leżą Skandie, trzy małe. Czwarta najbardziej wysunięta ku wschodowi i największa, naprzeciw ujścia rzeki Vistuli [...] mniejsze plemiona [...] Nad Vistulą, poniżej Wenedów – Guthonowie (Gotowie), następnie Finowie [...].”¹⁷

¹⁶ Tacyt 2004, s. 618-619.

¹⁷ Zwolski 1984, s. 24-25.

Warto również pamiętać o dziele rzymskiego historyka i kronikarza Jordanesa, który w połowie VI wieku streścił 12-tomowe dzieło Kasjodora „O pochodzeniu i czynach Gotów”, które nie zachowało się do naszych czasów. Z fragmentów poświęconych dalekiej północy wyłania się następujący obraz tej części świata:

„[...] ziemia nie tylko odstrasza ludzi, lecz również dla zwierząt jest bezlitosna [...] Skrithifinnowie [ogólna nazwa na ludy fińskie i lapońskie], którzy nie troszczą się o pokarm zbożowy, lecz spożywają mięso dzikich zwierząt i jaja ptasie. Legną się tam w błotach takie chmary ptactwa, że i przyrost rodzaju (skrzydlatych) jest zapewniony i ludzie mają strawy pod dostatkiem [...] Wszyscy sposobem dzikich zwierząt mieszkają w jaskiniach, drążonych w skale na podobieństwo zamków [...] To samo położenie mają [...] łagodni Finnowie [określenie na szczepek Skandii], łagodniejsi od wszystkich mieszkańców Skandii. [...] Wymienione ludy, przerastające Germanów ciałem i duchem, walczyły z zacięłością dzikich zwierząt [...].”¹⁸

Dlaczego przytaczam te cytaty i zwracam na nie uwagę? Jest to kwestia niezwykle istotna, ponieważ nie można zapominać, że utrwalony wówczas, w tych najstarszych zachowanych źródłach, obraz północnej Europy stał się dominującym na setki lat. Była to bardzo surowa ocena oparta na subiektywnych odczuciach względem ludów żyjących poza Imperium Rzymskim. Tak postrzegano ziemie fińskie, a walka z tymi stereotypami i schematami odniosła pozytywny skutek tak naprawdę dopiero w ciągu XIX i XX wieku. Poza tym, jak podkreśla Matti Klinge, tożsamość północy zawsze kształtowała się w odniesieniu do ciągle zmieniającego się centrum i opierała na dychotomii centrum vs. peryferie na przykład cesarstwo rzymskie vs. Germania, następnie cesarstwo zachodniorzymskie vs. wschodniorzymskie i kolejne opozycje w późniejszych okresach historycznych¹⁹. Jednak należy pamiętać, że od zawsze najważniejszym odnośnikiem dla Finów, jak i ich przodków było to, co działo się w basenie Morza Bałtyckiego.

¹⁸ Tamże, s. 93-94, 147.

¹⁹ Klinge 2006, s. 34.

1.2. Ziemie fińskie części Królestwa Szwecji

Wielkie zmiany nastąpiły w okresie wypraw krzyżowych, kiedy pogańskie ludy zamieszkujące dzisiejszą Finlandię były atakowane od zachodu przez katolicką Szwecję (1157, 1248, 1293) i Danię (1191, 1202), a od wschodu przez prawosławny Nowogród (1042, 1123, początek XIII wieku)²⁰. Należy pamiętać, że proces chrystianizacji postępował bardzo powoli, a ziemie fińskie stały się przedmiotem sporu między sąsiadami, którzy byli wówczas o wiele potężniejsi i stanowili wspólnoty zorganizowane na wzór państwa. Zatoka Fińska była również miejscem rywalizacji Hanzy i Zakonu Kawalerów Mieczowych o wpływy w tej części Bałtyku. Ostatecznie prowincje Finlandia Właściwa, Häme oraz zachodnia Karelia przyjęły chrzest za pośrednictwem Rzymu i stały się częścią zachodnioeuropejskiego średniowiecza, co oznaczało rozwój i kontakty z resztą kontynentu oraz podobny model gospodarczy, społeczny i kulturowy. W tym samym czasie wschodnią Karelię kontrolował Nowogród, a północ dzisiejszej Finlandii była terenem niepodbitym, ale swoje wpływy starał się tam posiadać zarówno Nowogród, jak i Karelowie oraz Szwedzi. Traktat z Pähkinäsaari w 1323 roku ostatecznie przesądził o dalszym losie miejscowych ludów, ponieważ po raz pierwszy doszło do wyznaczenia granic oraz stref wpływów w tej części Europy²¹. Linia biegnąca w pobliżu dzisiejszych miast Raahelä, Kuopio, Savonlinna, Wyborg i Petersburg oddzielała Królestwo Szwecji od Republiki Nowogrodzkiej. W konsekwencji tego znaczna część ziem obecnej Finlandii stała się szwedzką prowincją, określaną od 1344 roku jako Österlandia (szw. Österland, fiń. Itämaa), którą całkowicie pozbawiono autonomii aż do początku XIX wieku. Spisano prawo krajowe (1347), wprowadzono wspólną administrację, system sądowniczy i kościelny, miejscowa ludność miała wpływ na wybór szwedzkiego króla (od 1362), swoich przedstawicieli wszystkich stanów w *Riksdagu* oraz własne wojsko²². Co jest niezwykle ważne, zmiany wiązały się również z napływem ludności z Królestwa Szwecji, która osiedlała się na podbitych terenach, najpierw w pobliżu miasta Turku (Varsinais-Suomi), a następnie coraz bardziej na wschód (prowincja Uusimaa na wybrzeżu Zatoki Fińskiej) oraz na północ (prowincja Satakunta na wybrzeżu Zatoki Botnickiej). Szlachta, głównie pochodzenia szwedzkiego (na przykład ród Flemingów), przejęła kontrolę nad miejscowymi sprawami, ale ziemie jako lenno otrzymywali też uczestnicy wypraw krzyżowych, którzy nie wracali już do swoich ojczyzn (na przykład ród Hornów z

²⁰ Cieślak 1983, s. 27.

²¹ Tamże, s. 40.

²² Fonkowicz 1976, s. 148.

Niderlandów, ród Djäkminów z Rosji i inne pochodzące z Danii czy Niemiec). Tadeusz Cieślak podaje, że w okresie średniowiecza na ziemiach fińskich było około 200 rodów szlacheckich. Rdzenni mieszkańcy także mieli możliwość awansu społecznego i otrzymania tytułów szlacheckich (na przykład ród Kurki) czy służenia w kościele (biskupi Magnust I Tawast i Mikael Agricola)²³. Należy podkreślić, że od tej pory na ziemiach fińskich będą ze sobą współistnieć dwie grupy, które więcej różniło niż łączyło: miejscowa ludność fińska - głównie chłopci i napływowa szwedzka, czyli elity. Jednakże podbita ludność była nastawiona pokojowo do Szwedów, co mogło wynikać z faktu, że nie podlegali oni wcześniej jednemu władcy czy wspólnemu prawu, nie tworzyli wspólnoty i nie mieli poczucia jedności. Poza tym teren ten był zamieszkiwany tylko na południu i zachodzie, a wzajemne kontakty utrudniały duże odległości. Warto podkreślić, że dla Szwedów osiedlanie się na ziemiach fińskich nie było czymś atrakcyjnym, dlatego cały proces postępował bardzo powoli. Zdarzały się jednak konflikty, których przyczyną było między innymi prawo do eksploatowania ziem, lasów czy łowisk, ale trzeba zaznaczyć, że chłopci, stanowiący największą część fińskiej grupy, byli wolni i nie podlegali systemowi feudalnemu, ponieważ pańszczyznę zniesiono już w 1334 roku²⁴. Niestety miejscowa ludność dosyć szybko zrozumiała, że ich dobro nie jest szwedzkim priorytetem, a ich ziemie pełnią ważną strategicznie rolę z punktu widzenia politycznego, przez co stały się areną ciągłych walk między dwoma rywalizującymi sąsiadami: Szwedami i przodkami dzisiejszych Rosjan. Kilka wybranych przykładów pokazuje, jak wyglądał ten okres z perspektywy fińskiej. Już w drugiej połowie XIV wieku król Szwecji Albrecht Meklemburski ograniczył znacząco prawa, a nawet planował sprzedać ziemie fińskie Zakonowi Kawalerów Mieczowych²⁵. Sytuacja nie uległa poprawie, kiedy Eryk Pomorski na mocy unii kalmarskiej z 1397 roku stał się królem Danii, Norwegii oraz Szwecji i tereny obecnej Finlandii stanowiły granicę między światem skandynawskim a wschodem. W XV wieku trwały wewnętrzne walki o tron i utrzymanie unii kalmarskiej oraz dochodziło do ataków ze strony Nowogrodu (1422), a następnie Wielkiego Księstwa Moskiewskiego (1495-1497)²⁶. Los przodków dzisiejszych Finów nie poprawił się wraz z zakończeniem unii wszystkich krajów północnych, które było poprzedzone wojną z odwiecznym rywalem Szwedów Danią i przejęciem szwedzkiego tronu przez dynastię Wazów. Moment ten wyznacza początek epoki nowożytnej w historii Szwecji oraz Finlandii i zapoczątkowuje okres wielu zmian.

²³ Cieślak, tamże, s. 38.

²⁴ Fonkowicz, tamże, s. 79.

²⁵ Cieślak, tamże, s. 41.

²⁶ Suomen historia 1985, t.2, s. 223.

Gustaw I Waza, pierwszy król pochodzący z nowej dynastii, w czasie prawie czterdziestu lat swojego panowania (1523-1560), uczynił ze swojej ojczyzny nowoczesny kraj oparty na wzorcach zachodnioeuropejskich. Wprowadzone reformy umocniły władzę absolutną króla i znaczenie Szwecji na arenie międzynarodowej. Kluczową decyzją było odejście od katolicyzmu i przejście na protestantyzm w 1527 roku²⁷. Głównym celem króla było sprawowanie samodzielnych rządów, dlatego wprowadzono nowy podział administracyjny i odebrano duchowieństwu prawo zarządzania prowincjami. Drugą istotną kwestię stanowiło pozyskanie pieniędzy z dóbr należących do kościoła katolickiego, który posiadał między innymi 1/5 wszystkich ziem uprawnych i pozbawienie go roli autorytetu w sprawach nauki oraz sztuki. Niestety druga połowa XVI wieku to powrót do czasów konfliktów zbrojnych, które ponownie toczyły się na terytorium *Itämaa* (Ziemie Wschodnie). Wojna z Wielkim Księstwem Moskiewskim (1554-1557, 1570-1595), zakończona traktatem w Täyssinä, co prawda przyniosła rezultat w postaci nowych ziem (północne Savo, północna Ostrobotnia, Laponia), ale też spowodowała wielkie straty i obciążenia dla lokalnej ludności, co przyczyniło się między innymi do wybuchu powstania chłopskiego (1596-1597)²⁸.

Wiek XVII można uznać za czas największej świetności Królestwa Szwecji. Władcy z dynastii Wazów sprawowali całkowitą hegemonię w basenie Morza Bałtyckiego. Terytorium Szwecji powiększyło się wówczas o ziemie leżące dzisiaj w obrębie Estonii, Danii, Norwegii, Rosji, Polski i Niemiec. Natomiast czas ten widziany oczami fińskiego chłopca to okres wielkich obciążeń finansowych wobec władzy, strat militarnych oraz śmierci dziesiątków tysięcy żołnierzy (wojna rosyjsko-szwedzka 1613-1617, wojna trzydziestoletnia 1618-1648, potop szwedzki 1655-1660), wielkiego głodu i chorób (1601, 1677-1678, 1695-1697), w wyniku których zmarła 1/3 ludności Finlandii, czyli zostało około 370000 osób²⁹. Warto odnotować, że na początku XVII wieku ziemie fińskie zamieszkiwało 350000 ludzi, a samą Szwecję 900000³⁰. Jednym z niewielu pozytywnych momentów w tym stuleciu było utworzenie Stanów zasługujących na miano fińskiego sejmu oraz zarządzanie Österlandią przez gubernatora Per'a Brahe (1637-1640 i 1648-1654), który przyczynił się do polepszenia sytuacji administracyjnej, ekonomicznej i edukacyjnej. Za jego największe osiągnięcia uznaje się przekształcenie szkoły przykatedralnej w Turku w uniwersytet (1640), organizację fińskiej

²⁷ Cieślak, tamże, s. 25.

²⁸ Heller 2000, s. 191.

²⁹ Suomen kulttuurihistoria 2002, t.1, s. 30.

³⁰ Heller, tamże, s. 237.

poczty (1638), nadanie praw miejskich licznym osadom, budowanie dróg oraz zapoczątkowanie eksploatacji naturalnych bogactw³¹.

Wiek XVIII nie przyniósł oczekiwanych zmian w stosunku Szwedów do podległej fińskiej prowincji. Królestwo Szwecji w ciągu tego stulecia stopniowo traciło swój status mocarstwa w rejonie Morza Bałtyckiego, ponieważ wraz z wybuchem Wielkiej Wojny Północnej, rodził się w tej części Europy nowy hegemon - Imperium Rosyjskie. Już w 1713 roku Piotr I Wielki zdobył Helsinki i tereny południowo-wschodnie, a jego strefa wpływów powiększyła się o większość ziem fińskich rok później. Okres rosyjskiej okupacji z lat 1713-1721 (czas 'wielkiego gniewu'), zakończony pokojem w Uusikaupunki, powtórzył się w latach 1742-1743 (okres 'małego gniewu')³². Fińska ludność po raz kolejny została pozbawiona jakiegokolwiek pomocy ze strony Szwecji, cierpiała z powodu biedy i głodu (między innymi 1721, 1722, 1731, 1732, 1740), epidemii dżumy (1710-1711) oraz pożarów. Jak odnotowuje Tadeusz Cieślak w XVII i XVIII wieku klęsk nieurodzaju było 63, a w XV i XVI tylko 20³³. Dodatkowo Jerzy Fonkowicz podaje informację, że według obliczeń Finowie walcząc u boku Szwedów między XVI a XVIII wiekiem spędzili na wojnach w sumie 80 lat³⁴. Były to przyczyny opuszczania przez ludność swoich domostw, także urzędnicy i duchowni emigrowali do Szwecji. Warto zaznaczyć, że wówczas ludność szwedzkojęzyczna stanowiła około 20% wszystkich mieszkańców ziem fińskich³⁵. Źródła podają, że w latach 20-tych XVIII wieku liczba mieszkańców *Itämaa* zmniejszyła się do 300000, ale już w czasie I spisu powszechnego w 1749 roku odnotowano około 420000 osób³⁶. Sytuacji ziem fińskich przyglądali się także władcy rosyjscy. Na uwagę zasługuje odezwa do ludu fińskiego wystosowana 18. marca 1742 roku przez carycę Elżbietę, która w napisanym liście zachęcała Finów do walki o autonomię i proponowała zbrojną pomoc:

„Nie posiadamy najmniejszej chęci ani zamiaru przywłaszczenia sobie ani pędzi cudzej ziemi; zezwolimy chętnie i współdziałać będziemy, o ile W. Ks. Finlandzkie oddzielić i wyzwolić się zechce z pod panowania szwedzkiego [...]”³⁷

Podkreśla się, że tekst ten oddawał emocje i myśli, które targały mieszkańcami już od dawna i był jednym z impulsów, aby spróbować odmienić swój los i przestać stanowić dla Szwedów miejsce rozwiązywania zbrojnych konfliktów z potężnym sąsiadem. Uważano również, że Szwecja jest za

³¹ Cieślak, tamże, s. 84.

³² Heller, tamże, s. 339, 403.

³³ Cieślak, tamże, s. 76.

³⁴ Fonkowicz, tamże, s. 82.

³⁵ Walczak 1973, s. 203.

³⁶ Cieślak, tamże, s. 103, 108.

³⁷ Studnicki 1919, s. 12.

słaba, aby obronić swoją wschodnią prowincję przed Rosją, dlatego zaczął stopniowo kielkować ruch narodowościowy. Doszło jednak do wyraźnego podziału poglądów: pojawiły się głosy, aby toczyć wojnę z Rosją (kapelusznicy) oraz inne proponujące zachowanie pokoju (czapkarze). Nastroje pogorszyły ustalenia pokoju w Turku (1743), na mocy którego Szwecja oddała Rosji liczne ziemie południowo-wschodniej Finlandii³⁸. Wówczas część szlachty zaczęła nawet działać na rzecz przyłączenia obszaru dzisiejszej Finlandii do Imperium Rosyjskiego. Jak podkreśla Osmo Jussila ich celem było zabezpieczenie swoich prywatnych majątków i interesów oraz utrzymanie władzy, którą obawiali się stracić przyglądając się rewolucji burżuazyjnej na kontynencie europejskim. Kolejna próba zmiany biegu historii miała miejsce w 1788 roku, kiedy Gustaw III Waza wypowiedział wojnę carycy Katarzynie II, a w razie przegranej, planował oddać ziemie fińskie i powiększyć swoje terytorium o należącą do Danii Norwegię³⁹. Zamiary króla znali fińscy wojskowi, którzy postanowili zapobiec kolejnej wojnie i napisali list do rosyjskiej władczyni z prośbą o pokój. Sprzysiężenia z Liikkala, Anjala i Paaso (1788 rok) oraz działania pułkownika Georga Magnusa Sprengtportena, który wywołał bunt przeciwko władzy szwedzkiej w wojsku pokazują, że okres wspólnej historii Finlandii i Szwecji stopniowo dobiegał końca⁴⁰. Można więc uznać, że zmiana przynależności fińskich ziem była naturalną konsekwencją minionych wydarzeń i doświadczeń. Niestety decyzje polityczne, administracyjne czy gospodarcze, podejmowane przez królów szwedzkich, rzadko miały na celu dobro Finów, których uważano za nieokrzesanych barbarzyńców. Mogą to potwierdzać słowa króla Adolfa Fryderyka, który powiedział, że Finlandia była szwedzkim magazynem i murem obronnym. Szczegółowe informacje na temat tożsamości i ówczesnych relacji szwedzko-fińskich można znaleźć w tekstach wybitnej fińskiej historyczki Airy Kemiläinen. Niezwykle cenne są również odniesienia do czasów wspólnej historii Szwecji i Finlandii, na które można natrafić czytając współczesne fińskie powieści. Dobrym przykładem jest krytyczna ocena wystawiona przez Tommiego Kinnunena w książce „Inni niż my”:

„W sierpniu roku Pańskiego 1778 król Szwecji wyciął sobie ten sam numer, który od niepamiętnych czasów wycinali sobie wszyscy panujący przed nim królowie Szwecji [...]: wypowiedział wojnę Rosji. Przygotowania przebiegały zgodnie z planem: panowie oficerowie zostali starym zwyczajem zaokrętowani w Sztokholmie i wysłani do Turku, a w głębi lądu, w Häme i Sawonii, przeprowadzono zwyczajową brankę. Potem Szwed zwyczajowo uderzył na Rosję,

³⁸ Jussila 2001, s. 13.

³⁹ Bazylow 1983, s. 353.

⁴⁰ Jussila, tamże.

dostał po mordzie i wycofał się aż pod wschodnią granicę. Jak dobrze wiedział każdy Fin, teraz panowie oficerowie wsiądą na okręt i poześlą z powrotem do zachodniej stolicy. Wschodnia prowincja natomiast na bliżej nieokreślony czas dostanie się pod ruską okupację, aż w końcu, na późniejszym etapie rokowań pokojowych, car zgarnie upatrzony kawałek wschodniej Finlandii. Podczas zaokrętowania szwedzcy chorążowie będą rozprawiać o tym, jak też nazwać ten okres historii. Wojna północna już była, mała i duża. Średnia brzmiała głupio, a środkowej należałoby właściwie użyć wcześniej."⁴¹

Warto w tym miejscu zastanowić się jak ziemie fińskie, ale i Królestwo Szwecji było postrzegane przez resztę świata w tym okresie historycznym. Niezwykle zaskakująca jest sytuacja, w której Szwedzi uważają *Itämaa* za peryferie swojego królestwa, ale główne centra Europy traktują w ten sposób wszystkie tereny znajdujące się na północy kontynentu i Szwecja mimo wszystko zdawała sobie sprawę ze swojej niższości względem 'cywilizowanej' Europy. Należy podkreślić, że tylko w okresie średniowiecza, dzięki przynależności do kościoła katolickiego i będąc w strefie wpływów Hanzy, Północ tworzyła integralną całość z resztą Europy. Odrębność zaczęła się kształtować w czasie reformacji, ale wiązało się to z izolacją, oddalaniem się od głównego centrum, a w rezultacie podziałem Europy na katolicką i protestancką. W wieku XVII, dzięki sukcesom militarnym, Królestwo Szwecji zwróciło na siebie uwagę całej Europy, ale i tak Europejczycy postrzegali Szwedów oraz Finów jako barbarzyńców i potomków dzikich Wikingów, którzy na co dzień trudnią się rolą, ale gdy dochodzi do walki to są nieźrównani. Dowodem na to mogą być słowa napisane przez Henryka Sienkiewicza w „Potopie”:

*„Pan Wołodyjowski podziwiał ich w duchu, zwłaszcza piesze pulki, słynne na cały świat z wytrwałości i męstwa.”*⁴²

Poza tym obcokrajowcy w zachowanych tekstach zawsze zwracają uwagę na surowy klimat i jego wpływ na miejscową ludność. Marcin Bielski w swojej „Kronice wszystkiego świata” z 1551 roku pisał:

„[...] krainy północne są zimne, a w zimnie będąc, człowiek jest czerstwiejszy i zdrowszy niż w ciepłe, przeto iż pory, które są w ciele człowieczym, zawždy zawarte

⁴¹ Kinnunen 2017, s. 11-12. Urodzony w 1973 roku fiński pisarz, którego książki były wielokrotnie nagradzane i tłumaczone na wiele języków.

⁴² Fonkowicz, tamże, s. 82.

*u nich bywają, a stąd człowiek bywa świeży, kiedy pory zawarte ma [...] Przeto tym ludziom z północnych krain zimnych żadna nędzą ani zimno na wojnach szkodzić nie mógł [...].*⁴³

Tego samego zdania był również Wolter, który nigdy nie odwiedził ziem fińskich, ale w swojej „Historii Karola XII” wydanej w 1731 roku mówi:

*„Szwecja z Finlandią zajmują przestrzeń szeroką na 200, a długą na 300 mil fr., między 55 a 70 stopniem szer. półn. [...] Ziemia tam jest wprawdzie nieurodzajna, lecz obfituje w kruszce. Klimat surowy, nie ma ani wiosny, ani jesieni, po upałach letnich zaraz następują ostre mrozy. Lato trwa tylko trzy miesiące, ale mimo to zboża i owoce dojrzewają. Powietrze nader czyste a niebo pogodne, lazuruowe, nocą oświeca zorza północna albo księżyc, zwykle tak jasny, że na śniegu przy nim widno jakby w dzień. Bydła tam mniej niż w innych krajach, a to z przyczyny niedostatku pastwisk. Ludzie dobrze zbudowani, zdrowi i silni, zahartowani na największe trudy, głód i nędzę; zwykle też żyją długo, o ile nie skraca ich dni pijaństwo, tak upowszechnione wśród ludów Północy.”*⁴⁴

Rosjanie także pozostawili nieliczne zapiski ze swoich podróży na ziemie fińskie w XVIII wieku. Przykładem mogą być słowa księcia Andrieja Wiaziemskiego z 1782 roku:

*„Nigdyż bym nie pomyślał, by ziemia ta sama siebie mogła chlebem wyżywić, a ku zaskoczeniu mojemu, ona jeszcze i Szwecyję karmi – tak są tu ludzie pracowici, a gospodarstwa dobrze prowadzone. [...] Tym, co najmilej mnie zaskoczyło, [...] jest ufność, z jaką można jeździć po tej ziemi, gdyż nie tylko nie słyszy się o rozbojach, czy kradzieżach na drogach, ale też chłopci pozostają tu wierni.”*⁴⁵

Niezwykle interesujący jest fakt, że w najwcześniejszych tekstach dotyczących pobytu Europejczyków na ziemiach fińskich znajdują się również uwagi o uczciwości i gościnności miejscowej ludności, co równocześnie kłóci się z myśleniem o dzikości i surowości dominującej w tej części Europy. Julian Ursyn Niemcewicz towarzyszył Tadeuszowi Kościuszce, kiedy zwolniony z więzienia w Petersburgu, między innymi przez Finlandię i

⁴³ Śnieżko 2004, s. 99.

⁴⁴ Wolter 2016, s. 7.

⁴⁵ Nowakowski 2018, s. 80.

Szwecję, udawał się na emigrację do Stanów Zjednoczonych. Zapis drogi z grudnia 1796 i stycznia 1797 roku podaje:

„[...] nie mogą dość wychwalić ludzkości i uczciwości jaką znaleźli w ludzie szwedzkim. Skoro tylko gdzie powiedzieli że są Polakami natychmiast znajdowali wsparcie i wspomóżenie.”⁴⁶

Innym powtarzanym spostrzeżeniem jest doświadczenie spokoju i ciszy związane z wielkimi terenami nietkniętymi cywilizacją, o których pisał Julian Ursyn Niemcewicz:

„[...] wszędzie milczenie, i zlodowaciała martwość. Podróżny który ten kraj przebiega [...] ubolewać musi nad losem mieszkańców jego, lecz niechże ich samych bada a przekona się że oni uważają Finlandią za najpiękniejszą, i najprzyjemniejszą krainę w świecie.”⁴⁷,

ale także w tym samym czasie Vittorio Alfieri, poeta uznawany za ojca włoskiej szkoły dramatycznej:

„Jest to kraj, który niezwykle mnie zainteresował, i który wzbudził we mnie myśli dziwne, melancholijne i wzniosłe zarazem. Wielka nieograniczona cisza, zalegająca tę krainę, sprawia, że człowiek czuje się tak, jakby znalazł się nie na tej ziemi.”⁴⁸

Taki obraz tej części Europy został utrwalony i niezmienny aż do XIX i XX wieku. Dopiero wówczas Finlandia i Finowie zaczęli być opisywani również za pomocą innych słów niż tylko dzikość, surowość i pustka. Zostanie to przedstawione w dalszej części pracy.

1.3. Ziemie fińskie częścią Imperium Rosyjskiego - Wielkie Księstwo Finlandii w 1 połowie XIX wieku

„Niemał od samego początku istnienia państwowości w Rosji, jej dzieje to historia podbojów, aneksji i kolonizacji sąsiednich terenów. [...] jej stan posiadania na

⁴⁶ Niemcewicz 1858, s. 21.

⁴⁷ Tamże, s. 7.

⁴⁸ Fonkowicz, tamże, s. 21.

początku XX w. był imponujący – czynił z Imperium [...] jedno z największych mocarstw kolonialnych, stanowiące szóstą część świata.”⁴⁹

Należy także pamiętać, że powszechna była opinia, którą wygłosił między innymi pisarz Tadeusz Bułharyn w pierwszej połowie XIX wieku:

„Bez Finlandii Rosja była niepełna, jakby niedokończona.”⁵⁰

Podobne słowa wypowiedziane w 1803 roku przez rosyjskiego posła Szuwałowa do Napoleona dobrze obrazują nieuchronny bieg zdarzeń, który miał miejsce w pierwszej dekadzie XIX wieku:

„Finlandja jest niezbędną dla Rosji. Zabór jej leżał w zamiarach Piotra I, któryby bez tego nie umieszczał stolicy państwa tam, gdzie się ona znajduje obecnie.”⁵¹

Rosja musiała w końcu zabezpieczyć swoją zachodnią granicę, odsunąć potencjalne zagrożenie jak najdalej od Petersburga i potwierdzić swoją pełną hegemonię na Morzu Bałtyckim. Stosowna okazja nadarzyła się na początku XIX wieku. Przełomowym momentem dla całej Europy okazały się czasy panowania Napoleona Bonaparte we Francji. Natomiast na sprawy fińskie bezpośredni wpływ miała polityka zagraniczna prowadzona przez króla Szwecji Gustawa IV Adolfa, który był sojusznikiem Wielkiej Brytanii, a zdecydowanym przeciwnikiem francuskiego władcy. Kiedy na początku lipca 1807 roku w Tylży doszło do podpisania traktatów pokojowych I Cesarstwa Francuskiego z Królestwem Prus i Imperium Rosyjskim, stało się faktem, że w Europie nastąpił nowy podział stref wpływów na zachodnią - francuską i wschodnią - rosyjską⁵². Car Aleksander I otrzymał od Napoleona wolną rękę w kwestii wypowiedzenia wojny Szwecji i skorzystał z tej możliwości, aby wkroczyć na ziemie swojego wcześniejszego sojusznika.

„Sześćdziesiąt tysięcy wojska Rossyjskiego stanęło na granicy Finlandji [...] Wśród najteższych mrozów w 1808 roku Rossyjskie wojska zalały Finlandję. Twierdza Szweaborg wpadła w ręce zwycięzców. [...] Sweaborg, ten klucz do

⁴⁹ Paszkiewicz 1994, s. 7, 10.

⁵⁰ Nowakowski, tamże, s. 163.

⁵¹ Studnicki, tamże, s. 20.

⁵² Bazylow 1985, s. 105. Wszystkie podane w mojej pracy daty są zgodne z kalendarzem gregoriańskim stosowanym przez część krajów europejskich od 1582 roku. Natomiast w Rosji aż do roku 1918 obowiązywał kalendarz juliański.

*całej Finlandji, oddał w ręce Rosyjskie wszystkie zapasy żywności, skład broni i potrzeb wojskowych, nakoniec flotę Fińską [...].*⁵³

Wojna rosyjsko-szwedzka trwała od 21. lutego 1808 roku aż do podpisania oficjalnego pokoju w Haminie 17. września 1809, ale wojsko carskie już w pierwszym miesiącu starć dotarło aż do Turku i zaczęło zagrażać Sztokholmowi, więc zachęcony zwycięstwami car ogłosił przejęcie ziem fińskich już 28. marca 1808 roku, 1. grudnia 1808 uczynił ze szwedzkiej prowincji Wielkie Księstwo Finlandii, a na 25. marca 1809 roku zwołał Zgromadzenie Krajowe w Porvoo⁵⁴. Na podstawie zachowanych dokumentów i listów, między innymi do generał-gubernatora Fabiana Steiheila, można stwierdzić, że Aleksander I pragnął zdobyć lojalność i wierność Finów poprzez zapewnienie im licznych swobód i przywilejów. Chciał w ten sposób przekonać do siebie miejscowych chłopów, którzy obawiali się wprowadzenia pańszczyzny oraz zapewnić fińskie duchowieństwo, że nie będzie konieczności zmiany wiary na prawosławie. Wydał więc rozkaz, aby miejscową ludność traktować łagodnie, ponieważ jego celem było uświadomienie im, że unia personalna z Rosją jest w ich własnym interesie. Potwierdzeniem tego mogą być słowa odezwy wystosowanej po rozpoczęciu działań wojennych:

*„[...] idziemy do Was nie jako wrogowie, ale jako przyjaciele i obrońcy, dla współudziału w poprawie bytu waszego [...].”*⁵⁵

Postawa Aleksandra I, jego wizja rządów oraz wybór najbliższych doradców o liberalnych poglądach jak: Michaił Speranski, Adam Jerzy Czartoryski, Göran Magnus Sprengtporten, Gustaf Mauritz Armfelt, Jacob Tengström, mogą stanowić wyjaśnienie wyjątkowego statusu ziem fińskich w obrębie Imperium Rosyjskiego⁵⁶. Historycy Ludwik Bazylow i Michaił Heller w swoich pracach poświęconych Rosji zaznaczają, że car był zwolennikiem oświeconego absolutyzmu, wojskowego porządku i kontroli, a odrzucał wszystkie wartości związane z ideałami romantycznymi. Choć badacze są zgodni, że

⁵³ Tyszkiewicz 1846, t.1, s. 31.

⁵⁴ Cieślak, tamże, s. 123, 128, 130.

⁵⁵ Studnicki, tamże, s. 23.

⁵⁶ Jussila, tamże, s. 15, 16, 18, 29. Hrabia Michaił Speranski – był m.in. autorem projektu, który miał zreorganizować cały system państwowy w Imperium Rosyjskim. Zadaniem Speranskiego było stworzenie nowego modelu władzy łączącego monarchię z systemem konstytucyjnym; książe Adam Jerzy Czartoryski – był m.in. członkiem rosyjskiego Senatu oraz Rady Państwa; Göran Magnus Sprengtporten – był m.in. pierwszym generał-gubernatorem na ziemiach fińskich; hrabia Gustaf Mauritz Armfelt – był m.in. przewodniczącym komitetu ds. fińskich w Petersburgu; Jacob Tengström – był biskupem miasta Turku oraz pierwszym arcybiskupem Finlandii i autorem opartej na oświeceniowych ideałach wizji fińskiego patriotyzmu.

osobowość każdego z carów była fundamentalnym elementem, od którego zależały losy kraju, to oceny wystawiane przez różne osoby temu samemu władcy są często odmienne. Dobrym przykładem są zdania wypowiedziane o panującym w latach 1801-1825 Aleksandrze I, które warto przytoczyć, aby lepiej zrozumieć relacje fińsko-rosyjskie na początku XIX wieku.

„[...] oto tron obejmował Aleksander I [...] Wiedziano, że Aleksander jest młodzieńcem wykształconym [...], że hołduje ideałom liberalnym i humanitarnym [...], dlatego zachwycano się nim i pisano na jego cześć patetyczne ody, a dopiero dalsza przyszłość miała pokazać, że nadzieje te były utopijne. [...] Aleksander I był władcą absolutnym i bardzo wiele spraw, także w skali ogólnopaństwowej, zależało od jego bezpośredniej inicjatywy. [...] Aleksander czuł się liberałem, a przynajmniej z powodzeniem udawał go zarówno w rozmowach, jak i korespondencji.”⁵⁷

Puszkina za to pisał, że Aleksander I był „pajacem, dwujęzycznym, pustym władcą”, a Napoleon opisał cara Rosji następującymi słowami:

„Aleksander jest mądry, sympatyczny, wykształcony, ale nie można mu ufać; jest nieszczerzy: to prawdziwy Bizantyjczyk [...] Wyrafinowany, obłudny, przebiegły.”⁵⁸

Za symboliczny moment otwierający nowy rozdział w historii ziem fińskich specjaliści zgodnie uznają zaproszenie przez cara przedstawicieli wszystkich czterech fińskich stanów do Porvoo nazywane w literaturze naukowej: Zgromadzenie Krajowe, Zgromadzenie Panów czy Sejm w Porvoo. Spotkanie, którego uroczyste otwarcie odbyło się 28.03.1809 roku, trwało do 18.07.1809 i miało na celu złożenie przez Finów przysięgi na wierność carowi oraz omówienie najważniejszych spraw dotyczących funkcjonowania ziem fińskich w obrębie Imperium Rosyjskiego⁵⁹. Należy podkreślić, że spotkanie to miało miejsce w trakcie prowadzenia działań wojennych i zanim doszło do podpisania traktatu pokojowego z Królestwem Szwecji, dlatego Rosjanie szukali odpowiedniego wyjaśnienia i mówili, że zgromadzenie w Porvoo miało charakter dobrowolny, a biorący w nim udział Finowie wyrażali własną chęć i wolę zmiany przynależności państwowej. Władze w Sztokholmie były

⁵⁷ Bazylow, tamże, s. 83-84, 86.

⁵⁸ Heller, tamże, s. 484.

⁵⁹ Wasilewski 1925, s. 24-25.

bezsilne w tej sytuacji, ponieważ bały się, że Szwecja podzieli los Finlandii i biorąc pod uwagę nowy układ sił w Europie oraz niekwestionowaną pozycję Rosji, zostanie także wchłonięta przez Imperium Rosyjskie. Istotny jest fakt, że decyzję o dalszym losie ziem fińskich podjęła niewielka grupa osób. Jak podają źródła do Porvoo przybyło tylko 56 przedstawicieli szlachty, 9 duchowieństwa, 9 mieszczan i 38 chłopów, którzy dyskutowali na zaproponowane przez cara cztery tematy dotyczące wewnętrznej organizacji zarządzania krajem, systemu podatkowego i skarbowego, systemu monetarnego i zasad poboru do wojska⁶⁰. Z datowanego na dzień 27.03.1809 manifestu wydanego przez Aleksandra I oraz przemówienia wygłoszonego na zakończenie spotkania możemy dowiedzieć się, jaka była strategia Rosji wobec Finów. Słowa wygłoszone w marcu brzmiały następująco:

„My Aleksander I, Samowładca Rosyjski, Księżę Finlandzki... Otrzymawszy zrzędzeniem Opatrzności w nasze władanie W. Ks. Finlandzkie, chcemy aktem obecnym potwierdzić i sankcjonować religię i prawa zasadnicze kraju, jako też przywileje i prawa, z których każdy stan..., a mieszkańcy wszyscy w ogólności korzystali dotychczas na mocy konstytucji. Obiecujemy zachować te przywileje i prawa trwale i nienaruszalnie w ich mocy.”⁶¹

Natomiast przemowa lipcowa:

„Zwołując stany Finlandii na sejm walny, chciałem poznać wolę ludu w sprawie jego potrzeb istotnych... Zwracałem uwagę waszą na przedmioty najdonioślejsze dla pomyślności waszej. Pokładając ufność całkowitą w lojalność charakteru waszego i w czystość zamiarów waszych, pozostawiłem sądom waszym wszelką wolność. Żaden wpływ, żadna władza, oprócz waszej nie mogła przestąpić tych progów. Ochraniałem niezależność opinii waszych... Prace wasze skończone, ale rozchodząc się, wypełnić macie podstawowe obowiązki... Nieście do najdalszych zakątków prowincji waszych, wyrzycie w umysłach waszych współobywateli to zaufanie, które cechowało rozprawy i zdania wasze. Wpójcie w nich przekonanie, że zachowane są zasady podstawowe waszego politycznego istnienia, prawa wasze, nietykalność osobista i własności... Ten odważny i lojalny naród niech błogosławi Opatrzności, która doprowadziła do obecnego stanu rzeczy. Postawiony odtąd w rzędzie narodów, w posiadaniu praw własnych, będzie

⁶⁰ Studnicki, tamże, s. 28.

⁶¹ Tamże, s. 28-29.

wspominało rządach dawnych tylko w celu rozwijania stosunków przyjaznych, które wrócą po zawarciu pokoju.”⁶²

Aleksandrowi I udało się to, co nie powiodło się jego poprzedniczkom Elżbiecie I i Katarzynie II – przekonać Finów, że dzięki pomocy Rosji będą mogli uniezależnić się od Królestwa Szwecji, stworzyć swoje własne państwo i co podkreślił sam władca - dołączyć do grona innych narodów. Zamieszkiwane wówczas przez ponad milion osób ziemie fińskie, stanowiące do tej pory jedną ze szwedzkich prowincji, dzięki unii personalnej z Imperium Rosyjskim, stały się autonomicznym Wielkim Księstwem Finlandii. Ziemie fińskie były zależne od Imperium Rosyjskiego, ale sami Finowie wierzyli w to, że są osobnym państwem, stanowiącym jedynie część Imperium Rosyjskiego, a nie samej Rosji. Biorąc pod uwagę, że główną siedzibą cara był Petersburg i odpowiadał on za sprawy dotyczące całego Imperium Rosyjskiego trzeba było wdrożyć odpowiednie mechanizmy uwzględniające nową sytuację polityczną. Interesujący jest fakt, że tworząc system sprawowania władzy na tym terenie, zachowano szwedzkie prawa: ustawy podstawowe z roku 1734 i formy rządu określone w 1772⁶³. O sprawach fińskich decydował sam monarcha, który przyjął tytuł Wielkiego Księcia Finlandii, używany już wcześniej przez władców szwedzkich, a wprowadzony przez Jana III Wazę w 1581 roku. Doradcą cara w Petersburgu był sekretarz stanu ds. Wielkiego Księstwa Finlandii (od 1834 roku tytuł zmieniono na minister sekretarz stanu) wspierany przez istniejący przez kilka lat, a złożony z Finów, Komitet ds. Finlandii. Co jest bardzo istotne, sprawy dotyczące ziem fińskich były bezpośrednio przedstawiane samemu carowi bez konsultacji z właściwym rosyjskim ministrem, co było gwarancją zachowania odrębności kwestii fińskich wobec rosyjskich. Natomiast na miejscu w Finlandii przedstawicielem cara był generał-gubernator, który sprawował też funkcję naczelnego dowódcy wojska rosyjskiego na ziemiach fińskich. Utworzono fiński parlament składający się z przedstawicieli wszystkich czterech stanów i mający możliwość proponowania ustaw. Należy jednak podkreślić, że fiński sejm istniał tylko na papierze, ponieważ po pierwszym spotkaniu w 1809 roku, kolejne nastąpiło dopiero 54 lata później. Co oznacza, że ziemie fińskie miały status autonomicznego księstwa, ale tylko z nazwy, bo na swoją pełną niezależność musiały czekać jeszcze dziesięciolecia. Poza tym w sierpniu 1809 roku powstała Rada Gubernialna, określana również jako Konsylium Rządowe i przemianowana w lipcu 1816 roku na fiński Senat. Sama zmiana nazwy nobilitowała tę instytucję i stanowiła dla wszystkich czytelny znak, że sprawy

⁶² Tamże, s. 30-31.

⁶³ Jussila, tamże, s. 82.

fińskie nie podlegają rosyjskiej administracji i znajdują się bezpośrednio w rękach samego cara. Warto podkreślić, że Senat był tworzony przez samych Finów, a generał-gubernator zazwyczaj rosyjskiego pochodzenia pełnił tylko funkcję oficjalnego przewodniczącego. Siedziba instytucji sprawującej władzę sądowniczą i administracyjną znajdowała się na początku w Turku, a następnie w Helsinkach. Należy dodać, że kiedy nie zwoływano parlamentu, to właśnie Senat sprawował najważniejszą funkcję instytucji przedstawicielskiej. Ponadto zniesiono przymusową służbę wojskową, a Finowie mogli posiadać własną armię ochotniczą. Zachowano granicę celną, własne sądownictwo i administrację na szczeblu lokalnym oraz szwedzkie instytucje i wiarę protestancką. Utrzymano podatki z czasów szwedzkich, niektóre nawet zniesiono, a szlachta i dowódcy wojskowi otrzymywali liczne przywileje, tytuły, medale i nagrody. Ponadto założono Bank Finlandii, obowiązującą walutą do roku 1863 była korona szwedzka i rubel rosyjski, zniesiono monopol i zezwolono kupcom na swobodny handel z zagranicą, w tym otworzył się dla Finów potężny gospodarczo rynek rosyjski. Warto podkreślić, że Rosjanie nie mieli dostępu do miejsc pracy w urzędach funkcjonujących na ziemiach fińskich, ale za to Finowie mogli robić karierę na przykład w rosyjskim wojsku czy administracji. Było to spowodowane faktem, że reprezentanci stanów dobrowolnie zgodzili się na zmianę przynależności, a osoby ważne w hierarchii jak biskupi, zarządcy poszczególnych prowincji, sędziowie czy urzędnicy byli gotowi na współpracę z Rosją, dlatego nie doszło do wymiany ludzi na tych stanowiskach i nie było potrzeby zastępowania ich specjalistami z Rosji czy krajów nadbałtyckich. Poza tym Finlandii zwrócono ziemie utracone na mocy traktatów pokojowych z Uusikaupunki i Turku, co doprowadziło do ponownego połączenia wszystkich historycznych ziem fińskich⁶⁴. Trzeba zaznaczyć, że Finowie nie odczuli żadnych negatywnych skutków związanych ze zmianą przynależności państwowej, aż do końca lat 90-tych XIX wieku. Co więcej okres panowania Aleksandra I był pomyślny dla Finlandii i stanowił czas dynamicznego rozwoju między innymi dzięki temu, że podatki i cła przeznaczano na miejscowe potrzeby. Należy pamiętać, że wszystkie działania Rosji miały na celu wyznaczenie nowego rozdziału w historii ziem fińskich i najważniejsze stało się wspieranie wszystkiego, co odróżniało Finlandię od tej z czasów szwedzkich i zbliżało ją do wschodniego sąsiada. Niemniej ponad 600 lat wspólnej historii Finów i Szwedów było nadal widoczne w kwestiach związanych z prawem, administracją, językiem, zwyczajami, kulturą i religią.

⁶⁴ Cieślak, tamże, s. 128-129.

Moment zmiany przynależności ziem fińskich był przełomowy zarówno dla Finów, jak i całego Imperium Rosyjskiego. Jak pisze historyk Ludwik Bazylow:

„Finlandia stała się pierwszą rządzoną konstytucyjnie prowincją Rosji. [...] Nadane w Finlandii i Polsce konstytucje budziły zazdrość. Dość powszechnie wyrażano żal, iż car nie uznał samej Rosji za godną ustawy konstytucyjnej i swobód obywatelskich.”⁶⁵

Zaznacza się, że Wielkie Księstwo Finlandii i Królestwo Polskie mogły stanowić modelowy wzór dla funkcjonowania całego Imperium Rosyjskiego, swoisty eksperyment polegający na połączeniu systemu władzy autorytarnej z konstytucją, o czym świadczą słowa Aleksandra I wygłoszone w Warszawie podczas otwarcia pierwszego sejmiku Królestwa Polskiego 27.03.1818 roku. Monarcha zadeklarował wówczas, że w trybie natychmiastowym wprowadza w Królestwie Polskim

„prawie wolne instytucje [który były] nieustannie przedmiotem moich rozmyślań i których zbawienny wpływ mam nadzieję upowszechnić z Bożą pomocą na wszystkie kraje powierzone przez Opatrzność mojej opiece.”⁶⁶

Ważny jest również fakt, że car Aleksander I w swoich wystąpieniach i pismach podkreślał, iż jego decyzje dotyczące funkcjonowania Imperium Rosyjskiego wskazują kierunek, którym mają podążać także jego następcy. W ten sposób zapewniał mieszkańców podbitych ziem, że nadane im przywileje nie będą podlegały zmianom. Potwierdza to manifest ogłoszony w momencie przemianowania fińskiej Rady Gubernialnej na Senat w 1816 roku:

„W ten sposób okazawszy naszą sympatję, jaką mieliśmy i nadal mieć będziemy dla naszych finlandzkich wiernych poddanych, spodziewamy się, żeśmy dostatecznie stwierdzili na wieczne czasy złożoną przez nas obietnicę świętego zachowywania osobnej konstytucji tego kraju pod panowaniem naszym i następców naszych.”⁶⁷

Ostatecznie los ziem fińskich został przesądzony i nie było już odwrotu. Finowie zdali sobie sprawę, że Królestwo Szwecji nie będzie walczyło o odzyskanie utraconej prowincji.

⁶⁵ Bazylow, tamże, s. 107, 135. Królestwo Polskie otrzymało konstytucję w 1815 roku.

⁶⁶ Heller, tamże, s. 507.

⁶⁷ Wasilewski, tamże, s. 27.

Jednym z argumentów był fakt, że Szwecja w 1814 roku podpisała unię z Norwegią, która do tej pory stanowiła część Królestwa Danii i przestała interesować się ziemią znajdującymi się po drugiej stronie Zatoki Botnickiej. Trzeba także podkreślić, że kraje nordyckie na początku XIX wieku obawiały się, iż spotka je ten sam los co Polskę i przestaną istnieć na mapie Europy. Strach ten nie był bezpodstawny, ponieważ pojawiały się głosy, że Napoleon z Aleksandrem I dyskutowali o podzieleniu ziem szwedzkich i fińskich między Rosję a Danię⁶⁸. Historia jednak potoczyła się zupełnie inaczej. Napoleon został pokonany i zorganizowano Kongres Wiedeński, który trwał od września 1814 do czerwca 1815 roku i ustanawiał nowy ład w Europie obowiązujący przez następne sto lat, aż do wybuchu I wojny światowej⁶⁹. Na mocy wypracowanych ustaleń Rosja stała się jednym z najważniejszych graczy politycznych w Europie i razem z Anglią, Austrią i Prusami (później również Francją) decydowała o losach całego kontynentu. Należy jednak odnotować, że dla Finów zmiany te miały pozytywny skutek. Jednym z ważniejszych jest nobilitowanie Helsinek do rangi stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii.

2. Helsinki stolicą Wielkiego Księstwa Finlandii

W tym rozdziale, podzielonym na trzy części będzie przybliżona historia miasta Helsinek, które będąc małym ośrodkiem portowym zostało na początku XIX wieku stolicą autonomicznego Wielkiego Księstwa Finlandii. Próbując uchwycić ten fenomen trzeba cofnąć się do początków, aby w pełni zrozumieć cały proces. Stąd wypowiedź rozpoczyna się od analizy kultury miejskiej na ziemiach fińskich w czasach szwedzkich, a w następnych dwóch podrozdziałach będzie skoncentrowana na samych Helsinkach i pokazaniu ich historii od pierwszych wzmianek na ich temat do momentu ogłoszenia miasta oficjalną stolicą ziem fińskich.

2.1. Kultura miejska w czasach szwedzkich

„[...] wszystkie miasta w Finlandji są tak młode, że w żadnym z nich typowego okazu dawnej architektury znaleźć nam się nie udało. Albo miasta te człowiek tworzył w ostatnich czasach, i piętno dzisiejszości na nich wyciskał, albo po spaleniu

⁶⁸ Klinge, tamże, s. 331.

⁶⁹ Bazyłow, tamże, s. 115.

przebudowywał je i przerabiał na to znowu, na co u siebie i dokoła siebie codziennie obojętnym okiem patrzymy."⁷⁰

Słowa Stanisława Belzy napisane ponad sto lat temu trafnie ujmują problem funkcjonowania ośrodków miejskich na ziemiach fińskich w czasach szwedzkich. Trzeba przyjrzeć się temu zjawisku i przeanalizować temat od chwili pojawienia się pierwszych miast w średniowieczu do początku XIX wieku, kiedy kończy się wspólna historia dzisiejszej Szwecji i Finlandii.

W średniowieczu kultura miejska na ziemiach fińskich ograniczała się do sześciu miast: Turku (1229), Wyborg (1293), Porvoo (1346), Ulvila (1365), Rauma (1442), Naantali (1442)⁷¹. Nie podlegały one żadnym regulacjom urbanistycznym i w swoim planie reprezentowały typ średniowiecznych miast europejskich z wąskimi ulicami i gęstą drewnianą zabudową. Miasta te zakładano na wzór niemieckich ośrodków hanzeatyckich, a ich głównymi mieszkańcami byli niemieccy kupcy. Dzięki ich obecności, również do tej części Europy, dotarły wpływy niemieckie, które widoczne były między innymi w architekturze, sztukach pięknych czy kulinariach. Warto podkreślić, że mimo dominacji Niemców w tej części Morza Bałtyckiego, Finom udało się uniknąć losu Estończyków czy Łotyszy, ponieważ na ziemiach fińskich osiedlali się pochodzący z Niemiec kupcy i rzemieślnicy, a nie wpływowa szlachta. W miarę rozwoju fińskich miast osiedlali się w nich także szwedzcy kupcy, rzemieślnicy i urzędnicy. Już wtedy miasta te były zarządzane przez radę miasta i burmistrza, a w imieniu króla prawidłowości w zakresie spraw finansowych pilnował wójt. Taki system przetrwał przez następne stulecia i miasta stały się ważnym narzędziem sprawowania władzy królewskiej. Należy zwrócić uwagę, że jest to moment tworzenia się społeczeństwa stanowego na ziemiach fińskich. Różnice między poszczególnymi grupami były znaczące i widoczne nie tylko w sposobie życia, ale też warstwie językowej. Szlachta komunikowała się w języku szwedzkim, a mieszczaństwo w języku niemieckim, kler używał łaciny, natomiast prosty lud trudniący się pracą na roli, rybołówstwem i wycinką lasów znał tylko język fiński. Z czasem kupcy niemieccy w swoich zwyczajach zaczęli zbliżać się do ludności pochodzenia szwedzkiego i uczyć się ich języka. Stopniowo język szwedzki stał się obowiązującym we wszystkich najważniejszych dziedzinach funkcjonowania tego obszaru i tylko tym językiem posługiwali się wojskowi, urzędnicy, kupcy czy nauczyciele. Trzeba pamiętać, że język szwedzki nie został odgórnie narzucony, ale jego znajomość była

⁷⁰ Belza, tamże, s. 6.

⁷¹ Suomen kulttuurihistoria, tamże, s. 28-29.

konieczna, jeśli chciało się awansować społecznie lub zbliżyć do lokalnych elit. Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja duchowieństwa, które przyswajało język fiński, aby móc być bliżej spraw chłopów.

Głównym ośrodkiem ziem fińskich od samego początku powstania było Turku i taki status miało aż do początku XIX wieku. Drugim istotnym miastem stał się Wyborg, a pozostałe rozwijały się bardzo powoli. Biorąc pod uwagę ówczesną europejską kulturę miejską, fińskie ośrodki były małe, co wynika z danych, które pokazują, że pod koniec okresu średniowiecza w Turku mieszkało tylko mniej niż 2800 osób, a w Wyborgu około 1500⁷². W Turku w ostatniej ćwierci XIII wieku wzniesiono katedrę i zamek, dwa symbole władzy państwowej i kościelnej. Miasto było również głównym ośrodkiem kupieckim i stąd prowadzono wymianę handlową z Gdańskiem, Lubeką czy Rewelem. Istniała też wymiana kulturalna z innymi europejskimi ośrodkami, ponieważ fińskie duchowieństwo kształciło się najpierw w Bolonii, Krakowie, Paryżu i Pradze, a następnie w drugiej połowie XV wieku w Kopenhadze, Uppsali i na uniwersytetach w Niemczech⁷³. Po powrocie z zagranicy absolwentom powierzano najważniejsze stanowiska kościelne, odpowiadali za edukację następnych pokoleń i stawali się łącznikiem między poszczególnymi warstwami społecznymi. Wówczas swój początek ma wymiana kulturalna, która w różnych okresach będzie bardziej lub mniej zbliżała ziemie fińskie do osiągnięć w innych częściach Europy, gdyż

„Zasadniczą rolę w wymianie wartości artystycznych [...] pełniły międzynarodowe kontakty elit dworskich, kościelnych i intelektualnych, ekonomiczno-handlowe powiązania ośrodków miejskich, szczególna ruchliwość i migracje artystów oraz rzemieślników, importy i eksporty dzieł, korzystanie ze wspólnych wzorów, krążenie tych samych idei, książek, traktatów – by wymienić tylko kilka najważniejszych czynników i to dotyczących jedynie dawnych wieków.”⁷⁴

W okresie średniowiecza skolonizowanymi i opanowanymi przez Szwedów terenami były tylko Wyspy Alandzkie, obszar wokół Turku oraz częściowo dzisiejsze prowincje Uusimaa, Satakunta i Häme. Wszystko zmieniło się za czasów panowania Gustawa I Wazy, kiedy zasiedlono więcej niezamieszkałych terenów na ziemiach fińskich niż przez całe

⁷² Suomen historia, tamże, s. 338. Statystyki podają, że w Turku w latach 70-tych XVI wieku mieszkało około 2800 osób, a w Wyborgu w drugiej połowie XVI wieku między 1600 a 1800.

⁷³ Klinge, tamże, s. 100.

⁷⁴ Mossakowski 1998, s. 6.

średniowiecze. Karczowano lasy i coraz bardziej przesuwano się na północ, tym samym zmuszając koczownicze ludy lapońskie do ustąpienia. Mimo tych zmian prawa miejskie w ciągu XVI wieku nadano tylko Tammisaari (1546), Helsinkom (1550) i Pori (1558)⁷⁵. W tym okresie miasta na ziemiach fińskich, podobnie jak wcześniej w średniowieczu, nie miały wytyczonego planu zabudowy, dalej stawiano niskie, drewniane domy wzdłuż krętych i wąskich ulic, tylko w Turku i Wyborgu pojawiały się kamienne budynki, ale ich liczba była niewielka. Stąd można powiedzieć, że ówczesne fińskie ośrodki miejskie miały charakter małomiasteczkowy czy wręcz wiejski. Potwierdzają to również dane liczbowe, które mówią, że we wszystkich miastach na ziemiach fińskich mieszkało około 7500-8000 osób, czyli tyle co w samym Sztokholmie czy Tallinnie, które i tak były trzy, cztery razy mniejsze niż dominujące wtedy ośrodki niemieckie⁷⁶. Mieszkańcami miast byli głównie rzemieślnicy, kupcy oraz osoby związane z morskim przewozem towarów i ich rodziny. Poza tym w mieście swoją działalność prowadzili ludzie powiązani z królewskim dworem, urzędnicy, żołnierze i duchowieństwo. Dla Finów Turku nadal było najważniejszym centrum i nawet zaczęło wysyłać lokalne towary jak ryby, futra czy skóry do Holandii, Anglii i Francji. Warto podkreślić, że tutejsze rodziny mieszczańskie, obok Niemców i Szwedów także działały jako armatorzy i bogacili się na handlu z zagranicą. Dzięki spisowi z 1530 roku wiemy, że w Turku mieszkały 262 rodziny: 110 deklarujących pochodzenie niemieckie, 94 szwedzkie i 58 fińskie, społeczność Wyborga była w tym czasie bardziej zróżnicowana i międzynarodowa, a teren całej dzisiejszej Finlandii stanowił wówczas dom dla około 300000 osób, Szwecji za to dla około 850000⁷⁷.

Biorąc pod uwagę, że wiek XVII był okresem militarnej dominacji Królestwa Szwecji w basenie Morza Bałtyckiego, ambicje królów sięgały dalej i wpłynęły także na postęp cywilizacyjny, jaki dokonał się w tej części Europy. Chcąc dorównać głównym zachodnioeuropejskim centrom zakładano uniwersytety (Turku, Dorpat, Lund), aby kształcić miejscową ludność. Zasiadlano kolejne obszary ziem fińskich (cały obszar Pohjanmaa i dolinę rzeki Tornio) oraz rozwijano kulturę mieszczańską, dlatego zakładano nowe miasta, a wielu starym osadom nadawano prawa miejskie, przykładem może być Hämeenlinna, Savonlinna, Raahe, Lappeenranta, Kristiinankaupunki, Kajaani, Pietarsaari, Hamina czy Kuopio⁷⁸. Jest to również moment, kiedy zmienia się myślenie o urbanistyce miasta i odchodzi od średniowiecznego planu zabudowy opartego na wąskich i krętych ulicach, a

⁷⁵ Cieślak, tamże, s. 57.

⁷⁶ Suomen historia, tamże, s. 338.

⁷⁷ Wasilewski, tamże, s. 139.

⁷⁸ Cieślak, tamże, s. 84.

wprowadza znaną z renesansowych rozwiązań siatkę, gdzie ulice przecinają się pod kątem prostym, a centrum każdego ośrodka miejskiego stanowi plac (na przykład Uusikaupunki). Wprowadzone zmiany wymusiły między innymi liczne pożary, które regularnie niszczyły drewniane miasta fińskie. Ważna regulacja dla funkcjonowania miast została także wprowadzona na początku XVII wieku, gdy Królestwo Szwecji dokonało podziału ośrodków miejskich na *tapulikaupunki*, które mogły prowadzić handel zagraniczny oraz *maakaupunki* mogące sprzedawać towary i surowce tylko do *tapulikaupunki*. Na początku jedynie Turku i Wyborg miały pełny status miast handlowych. Jednakże najgorszą katastrofą, która hamowała prawdziwy rozwój fińskich miast były pożary. Tadeusz Cieślak wylicza, że między rokiem 1522 a 1624 Turku płonęło 15 razy, Wyborg między innymi w roku 1594, 1612, 1613, a Pori w 1570 i 1603⁷⁹. Mimo wszystko liczba ludności rosła i w połowie XVII wieku tereny dzisiejszej Finlandii zamieszkiwało 450000 osób, w tym w Turku 5000 osób, w Wyborgu 3000, a w Helsinkach 1000⁸⁰. Warto pamiętać, że wiek XVII to nie tylko rozwój kultury mieszczańskiej, ale również początki przemysłu na ziemiach fińskich. Wówczas swoją działalność zaczęła pierwsza: drukarnia (Turku 1642), huta żelaza (Fagervik 1646), fabryka papieru (Pohja 1667) i fabryka szkła (Uusikaupunki 1681)⁸¹.

W wieku XVIII ze względu na zmianę sytuacji geopolitycznej powstawały głównie miasta obronne na planie radialnym, dobrym przykładem jest przebudowa miasta Hamina około 1720 roku, które miało przejąć rolę Wybarga utraconego na rzecz Imperium Rosyjskiego. Miasta fińskie w tym okresie nadal miały odmienny charakter od ośrodków miejskich w innych częściach Europy, bowiem budynki kamienne wznoszono bardzo rzadko, za to dominowała zabudowa niska i drewniana. Do wyjątków należą dwa zachowane symbole kultury miejskiej, wybudowane w 2 połowie XVIII wieku, ratusze w Porvoo i Raunie. W XVIII wieku dalej kontynuowano ekspansję na północ, w wyniku czego powstały pierwsze osady w Laponii i doszło do asymilacji z miejscową ludnością. Postępowała też industrializacja i pod koniec wieku już 5,6% z 832700 mieszkańców ziem fińskich trudniło się innymi zajęciami niż uprawa roli⁸². Mimo licznych przeciwności jak pożary, głód i epidemie, Turku nadal pozostawało, drugim po Sztokholmie, najważniejszym ośrodkiem miejskim w całym Królestwie Szwecji. Dzięki prężnie działającemu uniwersytetowi i pracującym tam uczonym miasto wyrosło na znaczące centrum intelektualne i mówiło się, że wyprzedza nawet środowisko naukowe z Uppsali czy Lund. Wcześniej studia podejmowali

⁷⁹ Tamże, s. 80.

⁸⁰ Studnicki, tamże, s. 7.

⁸¹ Suomen kulttuurihistoria, tamże, s. 30.

⁸² Walczak, tamże, s. 218.

tylko duchowni, z czasem również szlachta i mieszczaństwo pragnęli zadbać o swoje wykształcenie. Czytano francuskich i niemieckich myślicieli takich jak Wolter, Monteskiusz, Rousseau i Kant, pod wpływem których zainicjowano wyprawę do Karelii w celu spisania ustnych przekazów ludowych, założono pierwsze literackie towarzystwo funkcjonujące w latach 1770-1778 pod nazwą „Aurora”, które od 15.01.1771 roku wydawało pierwszą na ziemiach fińskich gazetę „Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo” (1771-1778, 1782-1785)⁸³. Zmiana przynależności państwowej i przyłączenie ziem fińskich do Imperium Rosyjskiego przyczyniły się do upadku Turku. Najpierw w 1812 roku nastąpiła nobilitacja Helsinek i uczynienie z nich stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, chociaż miasto było niewielkim ośrodkiem, w którym mieszkało niecałe 4000 osób. Następnie w 1828 roku, po wielkim pożarze w Turku, który miał miejsce rok wcześniej, podjęto decyzję o przeniesieniu uniwersytetu do Helsinek, co ostatecznie uczyniło z Turku prowincjonalne miasto, mimo że liczba ludności wynosiła wówczas 12000 osób⁸⁴. Taki stan rzeczy trwa do dnia dzisiejszego, dlatego dalsza część historii będzie poświęcona Helsinkom.

Zanim jednak zostanie poddana analizie stolica Finlandii, warto jeszcze przytoczyć słowa francuskiej pisarki Madame de Staël, która jesienią 1812 roku odwiedziła Turku. Mimo, że było ono wówczas jeszcze jednym z najważniejszych miast północnej Europy, to wystawiona przez kobietę opinia dotycząca Finów i Finlandii okazała się nie do końca pozytywna:

„Próbują oni wprawdzie trochę rozwijać swoje umysły, ale zimą niedźwiedzie i wilki podchodzą tak blisko, że wszelkie myśli z konieczności koncentrują się na tym, jak zachować znośną fizyczną egzystencję.”⁸⁵

„Finowie są mniej żwawi od Słowian, ale za to ich obyczaje są o wiele łagodniejsze, a ich uczciwość jest wielkim darem religii protestanckiej.”⁸⁶

Wraz ze zmianą przynależności państwowej i przeniesieniem głównego ośrodka z Turku do Helsinek, obcokrajowcy zaczęli zmieniać zdanie na temat Wielkiego Księstwa Finlandii i będą postrzegać tę część Europy w nowy, odmienny sposób. Jedną z przyczyn wpływającą na te zmiany był rozmach budowlany, oparty o najlepsze europejskie wzorce, któremu Finlandia zawdzięcza powstanie swojej stolicy.

⁸³ Cieślak, tamże, s. 120.

⁸⁴ Fonkowicz 1971, s. 178.

⁸⁵ Tamże, s. 179.

⁸⁶ Szewczyk 1970, s. 66.

2.2. *Helsinki w czasach szwedzkich*

Historia terenów w pobliżu dzisiejszego miasta Helsinki sięga czasów prehistorycznych. Archeologowie wskazują, że od początku epoki żelaza ziemie te były wykorzystywane na uprawy rolne, ale nie ma śladów świadczących o istnieniu w tym miejscu osady⁸⁷. Wówczas obszar ten znajdował się również na szlaku, którym mieszkańcy prowincji Häme podążali na wybrzeże Zatoki Fińskiej w celu połowu ryb. Natomiast szerzące chrześcijaństwo wyprawy krzyżowe dotarły do prowincji Uusimaa w połowie XIII wieku. Wtedy z rozkazu króla Szwecji, w ramach projektu zasiedlania fińskich ziem, przesiedlono mieszkańców najprawdopodobniej szwedzkiej prowincji Hälsingland na tereny znajdujące się około 20 kilometrów na północ od centrum dzisiejszej stolicy i nazwano je Helsinge⁸⁸. Był to też moment powstania parafii helsińskiej, która usamodzielniała się od zwierzchnictwa w Porvoo na przełomie XIV i XV wieku. Pamiątką po tamtych czasach jest najstarszy budynek w obrębie aktualnej metropolii, wzniesiony w XV wieku, kamienny kościół pod wezwaniem świętego Wawrzyńca⁸⁹. Należy podkreślić, że znajduje się on na szlaku zwanym Drogą Królewską, który od czasów średniowiecznych prowadził z Norwegii, przez Szwecję, Wyspy Alandzkie, południową Finlandię (od Turku aż do Wyborga) i dalej na wschód. Warto odnotować także fakt, że dzisiejsza dzielnica Helsinek Koskela w średniowieczu była wsią o nazwie Forsby i pierwsze wzmianki o jej istnieniu pojawiają się już w 1351 roku⁹⁰.

Rządzący Królestwem Szwecji w latach 1523-1560 Gustaw I, założyciel dynastii Wazów, skupił swoją uwagę na handlu morskim, który mógł przynieść Szwecji znaczne dochody i poprawić sytuację finansową kraju. W tym celu władca oprócz relacji handlowych z Niemcami, chciał nawiązać nowe z Holandią oraz zabronił handlowania poza ośrodkami miejskimi i wyznaczonymi do tego celu targowiskami, co przyczyniło się do zakładania kolejnych miast, głównie w okresie 1546-1556⁹¹. Król wiedział również, że eksportowane i importowane przez Wielkie Księstwo Moskiewskie towary są transportowane przez należący do zakonu krzyżackiego Rewel, ponieważ Księstwo nie miało bezpośredniego dostępu do morza. Gustaw I Waza chciał stworzyć miasto kupieckie na północnym brzegu Zatoki Fińskiej, które zajmowałoby się obsługą szlaku prowadzącego z Europy do Moskwy i

⁸⁷ Szczegółowo na ten temat pisze Saulo Kepsu w swojej książce z 2005 roku „Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö”.

⁸⁸ Klinge, Kolbe 1999, s. 8. Badania w tym zakresie nadal trwają i pojawiają się głosy, że ludność, która przybyła wówczas na ziemie fińskie mogła pochodzić z innej szwedzkiej prowincji.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ Tamże, s. 9.

⁹¹ Suomen historia, tamże, s. 338.

stanowiło konkurencję dla głównego ośrodka handlowego w tej części Morza Bałtyckiego, hanzeatyckiego Rewelu. Dzisiejszy Tallinn był wówczas jednym z największych miast północnej Europy i specjalizował się w handlu futrami, miodem, skórami i tłuszczem. Zgodnie z zamysłem króla, jako pierwsze na mapie pojawiło się Tammisaari, które zaczęto budować od roku 1528 i które z pomocą Wyborga miało odnieść handlowy sukces⁹². Niestety Gustaw I wprowadził wysokie opłaty, co spowodowało brak rozwoju Tammisaari, omijanie Wyborga i powrót kupców do ośrodków estońskich.

Pożar Turku w 1546 roku był jedną z przyczyn podjęcia decyzji o rozwoju prowincji Uusimaa i powrotu idei o konkurowaniu z Rewelem. Król Gustaw I Waza uważał, że odpowiednim miejscem na założenie nowego miasta portowego będzie duża wyspa znajdująca się niedaleko obecnej lokalizacji Helsinek, Santahamina. Już w 1548 roku król wysłał w tej sprawie list do Eerika Fleminga, ówczesnego zarządcy ziem fińskich i nakazał rozpoczęcie prac od wybudowania w tamtym miejscu spichlerzy na zboże⁹³. Fleming jednakże był zdania, że nie jest to dobry wybór i zaproponował brzeg zatoki Vanhakaupunki między innymi ze względu na łatwiejszą obronę przed potencjalnym agresorem. W wyniku tych działań 12.06.1550 roku u ujścia rzeki Vantaa (dzisiejsza dzielnica Vanhakaupunki), na miejscu średniowiecznej wioski Forsby (Koskela), zostało założone miasto Helsingfors, z czasem zapisywane jako Helsingfors (il. 5-7)⁹⁴. Funkcjonująca wówczas tylko szwedzka nazwa pochodziła od dwóch słów: *Helsinge*, czyli określenie tych terenów znane już w średniowieczu oraz słowo *hals*, które w języku szwedzkim oznacza wodospad lub kaskadę. Miasto powstało mniej więcej w połowie drogi między głównymi ośrodkami na ziemiach fińskich, którymi były Turku i Wyborg. Pierwszymi mieszkańcami Helsingforsu, z rozporządzenia króla, zostało 3000 mieszczan z wcześniej założonych miast: Ulvili, Porvoo, Raamy i Tammisaari, co doprowadziło do upadku tych ośrodków i stworzenia sytuacji, w której na ziemiach fińskich funkcjonowały tylko trzy miasta: Turku, Wyborg i Helsinki⁹⁵. Warto pamiętać, że zgodnie z życzeniem króla Helsinki, jako pierwsze na ziemiach fińskich, planowano zagospodarować według zasad, odnoszących się do znanego już od starożytności, szachownicowego planu miasta, który odkryli na nowo niemieccy urbaniści w okresie średniowiecza i włoscy w renesansie. Ostatecznie założeń nie udało się zrealizować, miasto miało średniowieczny charakter i zamiast ulic przecinających się pod kątem prostym, zostało

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże, s. 250.

⁹⁴ Klinge, Kolbe, tamże, s. 9. Miejscowa ludność używała w języku potocznym również nazwy Helsinge lub Helsing. Słowa te stanowiły podstawę pod wykształcenie się fińskiej nazwy Helsinki, która od 1819 roku zaczęła być stosowana w oficjalnych dokumentach i prasie drukowanej w języku fińskim.

⁹⁵ Tamże.

podzielone na trzy części charakteryzujące się wąskimi parcelami, gdzie główny punkt wyznaczał plac z kościołem. Niestety miasto nie rozwijało się z kilku przyczyn, na które zwracają uwagę badacze: złe położenie, które spowodowało, że miasto było trudno dostępne od strony morza; za płytki port, dlatego nie miały do niego dostępu większe jednostki; bliskość innych ważnych ośrodków handlowych jak Porvoo i Tallinn. Poza tym ideę o rozwoju miasta porzucono, gdy Królestwo Szwecji w wyniku wojen o Inflanty, opanowało w 1561 roku północne ziemie Estonii wraz z Rewelem. Jak piszą historycy, kto w tamtych czasach posiadał Rewel (dzisiejszy Tallinn), ten kontrolował całą Zatokę Fińską i główny szlak wymiany handlowej z Carstwem Moskiewskim. Dwa brzegi Zatoki Fińskiej pozostawały w rękach szwedzkich, aż do zakończenia Wielkich Wojen Północnych. Nastąpiła więc degradacja roli Helsinek w związku ze zmianą sytuacji geopolitycznej. Na bardzo trudną sytuację miasta wpłynął również wielki pożar i zaraza, które miały miejsce w latach 70-tych XVI wieku. Wszystkie te czynniki sprawiły, że większość przesiedleńców pragnęła wrócić do swoich dawnych domów, dlatego jak podają źródła liczba mieszkańców miasta zmalała do około 500-600 osób w ostatniej ćwierci XVI wieku⁹⁶. Należy jednak podkreślić, że nie wszyscy mieszkańcy Helsingforsu byli niezadowoleni z nowego miejsca zamieszkania. Jedną z najwybitniejszych osobowości tego nowego ośrodka kupieckiego był Holender Hans van Sanden, który w latach 80-tych XVI wieku posiadał flotę handlową obsługującą stałe połączenia morskie między Helsinkami a innymi miejscowościami w Europie (Amsterdam, Gdańsk, Lubeka, Narwa, Tallinn)⁹⁷. Warto dodać, że Finowie stanowili większy odsetek wśród mieszkańców ówczesnych Helsinek niż w innych fińskich miastach, gdzie głównymi mieszkańcami byli Szwedzi i Niemcy bałtyccy.

W XVII wieku podjęto kolejną próbę rozwoju Helsingforsu i lokalne mieszczaństwo zostało ponownie zmuszone do zmiany miejsca zamieszkania. Szukano nowej lokalizacji i w 1638 roku pojawiła się myśl, aby zrealizować wcześniejszy pomysł i przenieść miasto na wyspę Santahamina. Jednakże rok później, gubernator Finlandii Per Brahe zaproponował inne rozwiązanie i wskazał na Sörnäistenniemi. Opracowanie planu miasta powierzono Andersowi Torstenssonowi, szwedzkiemu inżynierowi pracującemu dla Sztokholmu, który w tym samym czasie kreślił nowe rozwiązania również dla Turku i Wyborga⁹⁸. Jego wizja urbanistyczna zakładała, iż mimo przeszkód w postaci nierównego terenu oraz linii brzegowej, szerokie

⁹⁶ Taka informacja pojawia się w przewodniku turystycznym dotyczącym głównie Estonii „Estonia i Helsinki”. Niestety nie udało mi się potwierdzić tej informacji w bardziej oficjalnych źródłach, Biliska, Kłopotowski 2017, s. 203.

⁹⁷ Seppo Aalto w swojej książce „Sotakaupunki. Helsingin vanhankaupungin historia 1550–1639” szczegółowo opisuje miasto Helsinki, jego mieszkańców i rytm życia w tym okresie.

⁹⁸ ARS Suomen taide 1988, s. 60.

ulice krzyżowały się pod kątem prostym, wyznaczono miejsce na kościół, główny plac i ratusz, dodatkowo całość podzielono na 500-600 parceli⁹⁹. Koniec końców Torstensson był zdania, że wskazany półwysep jest złym wyborem, ponieważ nie daje miastu szans na dalszy rozwój w przyszłości. Kolejne poszukiwania doprowadziły do podjęcia ostatecznej decyzji i w roku 1640 przeniesiono Helsinki na granitowy półwysep Viro (il. 8-9), który zajmują do dnia dzisiejszego (dzielnica Kruunuhaka). Za plan urbanistyczny nowego miasta, znajdującego się około sześciu kilometrów na południe od poprzedniej lokalizacji, odpowiadał Olaus Rudbeck i możemy go zrekonstruować na podstawie zachowanego do dzisiaj układu ulic Sofiankatu, Katariinankatu i Helenankatu. Główne ulice chociaż wąskie i zabudowane drewnianymi domami zostały wówczas wybrukowane, co było wielką innowacją w tej części Europy. Niestety rozwój powstrzymywały liczne pożary między innymi w sierpniu 1654 roku spłonęło 3/4 budynków, głód i choroby jak wielki głód z lat 1695-1697 spowodowany bardzo mroźnymi zimami doprowadził do śmierci co trzeciej osoby zamieszkującej obszar północnej Europy oraz epidemia dżumy na początku XVIII wieku, którą przeżyło tylko 600 mieszkańców miasta¹⁰⁰. Negatywnie w historii Helsinek zapisał się także początek XVIII wieku. W maju 1713 roku w czasie Wielkiej Wojny Północnej znajdujące się nad samym brzegiem Zatoki Fińskiej miasto zostało spalone oraz zniszczone przez wycofujących się Szwedów, którzy wyznawali wówczas taktykę spalonej ziemi, a następnie znalazło się pod rosyjską okupacją w latach 1713-1721 i 1743. W tym okresie liczba mieszkańców Helsinek wynosiła 1300 osób, a największego fińskiego miasta Turku 3500¹⁰¹.

Nowy rozdział w historii ziem fińskich i również Helsingforsu nastąpił po zakończeniu wojny północnej. Na mocy traktatów pokojowych z Uusikaupunki (1721) i Turku (1743), Królestwo Szwecji straciło ziemie wschodnie, w tym drugie najważniejsze miasto fińskie Wyborg, co spowodowało przesunięcie granicy z Imperium Rosyjskim¹⁰². Utrata roli hegemonia w basenie Morza Bałtyckiego oraz budowa nowej stolicy Petersburga, przez rosyjskiego cara Piotra I, wraz z ufortyfikowaną wyspą Kronstadt, broniącą dostępu do miasta od strony morza, wymogła na władcach szwedzkich decyzję o wzniesieniu nowych umocnień na ziemiach fińskich. Najważniejszą realizacją był Sveaborg - Viapori (obecnie Suomenlinna), twierdza obronna na archipelagu wysp położonych w pobliżu Helsinek (il. 10-11). Prace budowlane, pod nadzorem autora planu pułkownika artylerii Augustina Ehrensvärda, rozpoczęły się w roku 1748

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Drucka 1969, s. 118.

¹⁰¹ Cieślak, tamże, s. 103.

¹⁰² Heller, tamże, s. 339, 403.

i zostały sfinansowane dzięki pieniądзом otrzymanym od Francji¹⁰³. Stacjonujący w tym miejscu garnizon był dowodzony przez oficerów o ambicjach politycznych, którzy krytycznie spoglądali na decyzje podejmowane w Sztokholmie i w swoich przekonaniach byli bliżsi patrzeniu na świat oczami arystokracji niż posłusznym królowi, chłopom i duchownym. To w Viapori rozmawiano o wielkiej polityce, a w czasach pokoju prowadzono życie według wzorców płynących z europejskich stolic między innymi czytano literaturę, zapraszano zespoły muzyczne i teatralne. Poza tym forteca była samowystarczalna, ponieważ posiadała między innymi własny młyn i stocznie. Znaczenie Viapori potwierdzają także liczby, na początku XIX wieku twierdzą zamieszkiwało 4600 osób (głównie wojskowi), a Helsinki 3500 (głównie urzędnicy, kupcy, rzemieślnicy)¹⁰⁴. Zapewniająca poczucie bezpieczeństwa budowa ‘Gibraltaru Północy’ wpłynęła znacząco także na rozwój Helsinek w drugiej połowie XVIII wieku. Co prawda nastąpił wzrost liczby mieszkańców, a miasto stawało się coraz ważniejszym ośrodkiem o znaczeniu politycznym i kulturalnym, trzeba jednak pamiętać, że Helsinki pozostawały mimo wszystko w cieniu Suomenlinny. Nie mniej, jak podaje Matti Klinge, w głównej sali ratusza odbywały się najważniejsze wydarzenia dla mieszczan, a w piwnicy funkcjonowała najstarsza restauracja w mieście, w sali maneżu Kruununhaka organizowano przedstawienia teatralne, w Domu Szlachty koncerty, a w kościele Urliki Eleonory gromadzono cenne artefakty¹⁰⁵. Istotna dla funkcjonowania miasta była również niewielka odległość dzieląca Helsinki od Petersburga, dzięki czemu droga większości wpływów z zachodniej Europy wiodąca do nowej stolicy Imperium Rosyjskiego, docierała także do fińskich ośrodków miejskich. Poza tym po utracie Wyborga, Helsinki stały się po Turku drugim najważniejszym miastem na ziemiach fińskich i czwartym w całym Królestwie Szwecji. Dzięki eksportowi drewna, ale też smoły między innymi do Niemiec, Anglii i Holandii, miasto rozwijało się również gospodarczo, czego najlepszym dowodem jest przybicie do portu w Helsinkach amerykańskiego statku Bilbao, który w 1789 roku przybył po fińskie towary¹⁰⁶. Należy zwrócić uwagę, że całościowy plan umocnień, który obejmował także nadbrzeże Helsinek, nigdy nie został zrealizowany, mimo to carowie rosyjscy uważali istnienie Viapori za realne zagrożenie dla swojego państwa. Sytuacja zmieniła się całkowicie na początku XIX wieku, kiedy już nic nie mogło zatrzymać inwazji wojsk rosyjskich na ziemię dzisiejszej Finlandii.

¹⁰³ Klinge, Kolbe, tamże, s. 18.

¹⁰⁴ Cieślak, tamże, s. 132.

¹⁰⁵ Matti Klinge w swoich licznych książkach poświęconych historii Helsinek, szczegółowo opisuje miasto, jego mieszkańców i rytm życia.

¹⁰⁶ Suomen kulttuurihistoria 2002, t.2, s. 9.

Cennym źródłem informacji o wrażeniach, jakie wywoływały ówczesne Helsinki i Finlandia są wspomnienia obcokrajowców, którzy z różnych powodów docierali na ziemie fińskie. Nie ma tych relacji zbyt wiele, ale wartymi odnotowania są słowa szwedzkiego marszałka koronnego Jacoba de la Gardie, który w 1621 roku był w Helsinkach i stwierdził, że jest tam tylko kilku mieszkańców

„którzy mogli zaofiarować przyzwoitemu człowiekowi cokolwiek do jedzenia.”¹⁰⁷

Natomiast Julian Ursyn Niemcewicz ponad 150 lat później napisał:

„O drugiej po południu przybyliśmy do Helsingfors. - To miasto mając w pobliżu swojej twierdzy, uważane jest jako przedmurze Finlandyi szwedzkiej. Pułk artyleryi stoi tam garnizonem. [...] Pułkownik Walbourn do którego mieliśmy list polecający nas [...] wezwał mnie abym z nim przyjął wieczerzę u kapitana pułkowego [...] Ta wieczerza z tak szczerą i pełną prostoty gościnnością ofiarowana więcej mi smakowała aniżeli najwspanialsze i najwykwintniejsze biesiady.”¹⁰⁸

2.3. Helsinki w 1 połowie XIX wieku

Pierwsza połowa XIX wieku to najważniejszy moment w historii miasta Helsinki. Małe miasteczko w wyniku zmiany przynależności państwowej zostało nobilitowane do rangi stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii. W tym podrozdziale będzie pokazany cały proces mający na celu zrekonstruowanie ciągu zdarzeń, który doprowadził do podjęcia tej historycznej decyzji, dlatego należy skoncentrować się na przybliżeniu okoliczności powstania projektu urbanistycznego Helsinek i przedstawieniu osobistości mających wpływ na tę koncepcję.

Fundamentalne pytanie, jakie powinno się zadać brzmi następująco: Dlaczego Helsinki wybrano na stolicę Wielkiego Księstwa Finlandii, kiedy Turku już od średniowiecza było najważniejszym miastem na ziemiach fińskich i tam znajdowało się biskupstwo, uniwersytet i inne najważniejsze instytucje? Trzeba podkreślić, że wszyscy fińscy badacze miasta w swoich książkach dotyczących Helsinek przedstawiają te same argumenty wyjaśniające decyzję o nowej lokalizacji stolicy. Podaje się, że zadecydowała bliskość Petersburga i większa odległość od Sztokholmu. Poza tym w interesie Rosji było odcięcie Finów od ich wspólnej

¹⁰⁷ Fonkowicz 1976, s. 131.

¹⁰⁸ Niemcewicz, tamże, s. 10-11.

przeszłości ze Szwedami. Istotne było również posiadanie dobrego portu i położenie twierdzy obronnej Viapori, która broniła dostępu do Helsinek i Petersburga od strony morza, a gdzie stacjonował już rosyjski garnizon. Dodatkowo w wyniku działań wojennych w marcu 1808 roku w mieście wybuchł pożar i spowodował on tak wielkie szkody, że planując odbudowę tego drewnianego miasta, gdzie znajdował się tylko jeden kamienny budynek, dom Sederholma z połowy XVIII wieku, można było stworzyć całkowicie nowy plan urbanistyczny. Helsinki, małe miasto portowe zamieszkiwane przez około 4000 mieszkańców, po raz kolejny rozpoczęły swoją historię od początku¹⁰⁹. Warto dodać, że podobne sytuacje miały miejsce również w innych częściach świata. Oznacza to, że kwestia stolicy danego terytorium miała fundamentalne znaczenie dla sprawowania władzy na podległym terenie. Dobrym przykładem może być decyzja Anglików o utworzeniu stolicy Indii w Kalkucie, a następnie po latach przeniesienie jej z powrotem do New Delhi, o czym Peter Martyn, badacz współczesnej architektury, pisze w następujący sposób:

„Decyzję władz brytyjskich dotyczącą przeniesienia w roku 1911 stolicy subkontynentu ze stworzonego przez nich założenia urbanistycznego nad rzeką Hooghly do tradycyjnej siedziby siedmiu poprzednich władców Indii, odbierać można jako ostatnią próbę Anglików potwierdzenia swoich praw do panowania nad subkontynentem i usiłowania odzyskania motywacji dla swojej obecności w Indiach. Wynik tej próby pod względem rozmachu i śmiałości – rzeczywiście imperialnej – w założeniu Nowego Delhi był bez precedensu w Imperium Brytyjskim. Specyficznie zorientalizowany monumentalizm nowej imperialnej siedziby New Delhi, który odpowiada również władzom niepodległej republiki Indii, można by traktować jako dążenie poprzednich władz cesarskich do stworzenia nowej i śmiałej tożsamości Imperium Indyjskiego jako integralnej części Imperium Brytyjskiego. Była to jednak symbioza raczej powierzchowna. [...] połączyli raczej brytyjską wersję wczesnomodernistycznego klasycyzmu z zupełnie subiektywnie wybranymi przez siebie pewnymi motywami orientalnymi niż z konkretnymi elementami tej architektury.”¹¹⁰

Temat dotyczący stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii był poruszony już w czasie spotkania w Porvoo w 1809 roku. Historia Helsinek mogłaby potoczyć się w zupełnie innym kierunku, gdyby nie zaangażowanie kilku osób. Pierwszą, której Helsinki zawdzięczały swoją

¹⁰⁹ Fonkowicz 1971, s. 155.

¹¹⁰ Martyn 1998, s. 87-88.

nobilitację, był Gustaf Fredrik Stjernvall. Dowódca stacjonujący w Viapori w 1810 roku został wybrany gubernatorem dwóch prowincji Häme oraz Uusimaa i jako pierwszy wyszedł z propozycją, aby Helsinki zostały stolicą kraju. Osobą, dzięki której pomysł ten wszedł w fazę realizacji był Gustaf Mauritz Armfelt. Uważał on, że Turku stanowi siedzibę osób wpływowych reprezentujących odmienne od niego nastawienie oraz poglądy. Jako przewodniczący Komitetu ds. Finlandii, osobiście omawiał wszystkie fińskie kwestie z carem w Petersburgu, więc miał decydujący głos również w tej sprawie.

2.3.1. Powstanie XIX-wiecznych Helsinek. Urbanistyka i architektura stolicy Wielkiego Księstwa w latach 1810-1852

Plan urbanistyczny zawierający tylko pomysły na odbudowę ścisłego centrum miasta po pożarze, który oficer Anders Kocken przygotował w 1810 roku (il. 12) na zlecenie, utworzonego 12. listopada 1810 roku przez Aleksandra I, Komitetu Odbudowy Helsinek, Armfelt przesłał do Johana Albrechta Ehrenströma¹¹¹. Dobry znajomy jeszcze z czasów szwedzkich, wojskowy robiący polityczną karierę, mimo żadnego doświadczenia w dziedzinie urbanistyki, wystawił krytyczną opinię, ponieważ plan zakładał odbudowę odnoszącą się do nieaktualnych kanonów opartą na siatce wąskich ulic i przygotował własną propozycję z rozmachem godnym innych europejskich stolic. Należy odnotować, że także władze miejskie walczyły o nobilitację miasta, czego dowodem jest wysłany list do cara, w którym Erik Borgström pisze następujące słowa:

„Racz Miłościwy Carze zwrócić łaskawe spojrzenie na miasto Helsinki, które uginając się pod ciężkim brzemieniem, pilnie potrzebuje wsparcie i nie będąc w stanie o własnych siłach podźwignąć się z popiołów, pokłada nadzieję na swą pomyślną przyszłość jedynie w ojcowskiej łaskawości Waszej Carskiej Mości.”¹¹²

Kiedy 8. kwietnia 1812 roku Aleksander I oficjalnie uczynił Helsinki stolicą Wielkiego Księstwa Finlandii, nakazał zbudować miasto według pomysłów Ehrenströma, któremu powierzono także zarządzanie Komitetem Odbudowy Helsinek¹¹³. Ehrenström całkowicie poświęcił się urzeczywistnieniu nowej wizji dla swojego rodzinnego miasta. Jego celem były narodziny nowego miejsca stanowiącego centrum życia politycznego, gospodarczego i

¹¹¹ Suomen historia 1986, t.5, s. 93.

¹¹² Fonkowicz, tamże, s. 153.

¹¹³ Ruszczyk 1994, s. 119.

kulturalnego, godnego miana stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, które właśnie pojawiło się na mapie Europy. Misja została zrealizowana, ale trzeba podkreślić, że nie powiodłaby się, gdyby nie przyzwolenie, wsparcie, osobiste zaangażowanie i środki finansowe płynące od głównych ojców nowych Helsinek: cara Aleksandra I, który osobiście przyglądał się postępom budowy placu Senackiego w 1819 roku i jego brata Mikołaja I przebywającego w mieście w roku 1830, 1833 i 1854¹¹⁴.

Decyzje zostały podjęte, plany przygotowane, odbudowa miasta zaczęła się już w 1812 roku, ale dotyczyła tylko prywatnych domów, ponieważ potrzebny był architekt, który urzeczywistniłby wszystkie wizje i koncepcje. Rozpoczęły się poszukiwania osoby, która sprostałaby temu wyzwaniu. Wydaje się, że właściwym wyborem byłby jeden z trójki najważniejszych architektów Petersburga: Nikołaj Lwow, Iwan Starow lub Włoch Giacomo Quarenghi. Reprezentowali oni klasycyzm oparty na wzorcach palladiańskich i francuskich, który wywarł znaczący wpływ na ostateczny wygląd nowej stolicy Imperium Rosyjskiego. Poza tym na ziemiach fińskich działał w tym okresie Włoch Charles Bassi (wł. Carlo Francesco Bassi). W 1811 roku powierzono mu prowadzenie nowo powstałego biura zajmującego się projektowaniem i nadzorowaniem wszystkich robót budowlanych na terenie Wielkiego Księstwa Finlandii, dlatego wydawał się pewnym kandydatem na stanowisko głównego architekta Helsinek. Jednak historia potoczyła się zupełnie inaczej i zlecenie otrzymał, urodzony w 1778 roku w Berlinie, Carl Ludvig Engel.

2.3.2. Carl Ludvig Engel i jego działalność w Helsinkach

Architektura placu Senackiego, wytyczonego w 1812 przez Ehrenströma, jest dziełem w zasadzie jednego architekta. Projektantem wszystkich budowli okalających duży, prostokątny plac, położony w południowej części Helsinek, w pobliżu portu, był niemiecki architekt Carl Ludvig Engel (1778-1840)¹¹⁵. W latach 1800-1804 studiował on architekturę w berlińskiej Bauakademie. Do jego nauczycieli należeli między innymi: David Gilly i Philipp Berson. Utworzona zaledwie w 1799 roku berlińska uczelnia, w ówczesnym czasie, kładła szczególny nacisk na znajomość historii architektury i wzorców antycznych, którymi fascynacja powróciła w połowie XVIII wieku i zdominowała projekty architektoniczne w całej Europie.

¹¹⁴ Jussila, tamże, s. 41.

¹¹⁵ „Carl Ludvig Engel” katalog wystawy z tekstem fińskiego historyka sztuki Nilsa Erika Wickberga (Berlin 1970), „Carl Ludvig Engel 1778-1840” katalog wystawy z tekstami fińskich badaczy (Helsinki 1990) i niemiecka odsłona tej samej wystawy „Carl Ludvig Engel und das klassizistische Helsinki - Pläne und Zeichnungen” katalog wystawy z przetłumaczonymi tekstami fińskich badaczy (Berlin 1999).

Engel doskonale znał klasyczną teorię architektury oraz reguły dotyczące zastosowania i znaczenia poszczególnych porządków architektonicznych. Co ważne dobrze opanował zasady odnoszące się do spuścizny starożytnych Greków i Rzymian, chociaż nigdy nie widział tamtejszych budowli. Czytał za to i analizował książki, a w późniejszym czasie poznał architekturę miast nadbałtyckich. Swoją karierę zawodową rozpoczął w pruskim urzędzie odpowiadającym za sprawy budowlane. Z tego okresu pochodzą zaprojektowane w latach 1805-1806 młyny między innymi dla Warszawy, Wrocławia, Poznania czy Sieradza¹¹⁶. Jak wielu innych architektów, miał problem ze znalezieniem pracy w Prusach w czasach wojen napoleońskich, dlatego opuścił swoją ojczyznę. Pięć lat po ukończeniu studiów, został wybrany na stanowisko głównego architekta Tallinna (1809-1815)¹¹⁷. W tym czasie podróżował również do Petersburga, gdzie obserwował jak francuski styl cesarstwa, formy klasyczne i zasady Antonio Palladia zostały przetłumaczone na język rosyjskiego empire. W 1814 roku Engel otrzymał zlecenie od Christiana Rudolpha Lohmanna, aby rozbudować należącą do niego fabrykę cukru w Turku¹¹⁸. Czas spędzony w Finlandii zaowocował licznymi znajomościami i nowymi zleceniami, ostatecznie też stanowił moment przełomowy w życiu prywatnym i zawodowym architekta. Kiedy Johan Albrecht Ehrenström dowiedział się o obecności Niemca w Turku, zaprosił go na spotkanie do Helsinek, które odbyło się 15. października 1814 roku¹¹⁹. Prace i projekty architekta zrobiły wrażenie na autorze planu urbanistycznego stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, który wysłał informacje o znalezieniu idealnego architekta do Carla Walleena, członka Komisji do spraw Finlandii w Petersburgu. Sprawa stanęła jednak w miejscu, ponieważ Walleen uważał, że twórcą projektu odbudowy Helsinek powinien być któryś z uczniów Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu, a jako nadzorcę całości prac proponował działającego w stolicy Imperium Rosyjskiego, Włocha Giacomo Quarenghiego. Pracującego w Turku architekta Charlesa Bassiego w ogóle nie brano pod uwagę, ponieważ reprezentował on ultradoryzm charakterystyczny dla architektury okresu gustawiańskiego i był za bardzo związany z czasami szwedzkimi. Kiedy wiosną 1815 roku Engel zakończył prace dla Lohmanna, wyruszył do Petersburga. Ehrenström napisał dla niego list rekomendujący, który miał trafić do rąk Carla Walleena oraz Roberta Henrika Rehbintera pełniącego wówczas funkcję sekretarza stanu, będącego łącznikiem między fińskim Senatem a carem i odpowiadającego za bezpośrednie przekładanie spraw fińskich rosyjskiemu monarsze. Doszło również do spotkania Engela z Aleksandrem I. Dyskusje

¹¹⁶ Lilius 2020, www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3213 (dostęp 20.05.2023).

¹¹⁷ Maiste 1999, s. 15.

¹¹⁸ Lounatvuori 1999, s. 15.

¹¹⁹ Wickberg 1973, s. 8.

trwały, decyzja nie była podejmowana, więc Engel z rodziną jeszcze w 1815 roku wrócił do Berlina, gdzie miał zapewnione stanowisko. Dopiero 6. lutego 1816 roku car oficjalnie ogłosił Carla Ludwiga Engela głównym architektem stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii odpowiedzialnym za projekty budynków publicznych oraz prywatnych, dając mu tym samym możliwość zrealizowania własnej wizji architektonicznej w rzadko spotykanej skali¹²⁰. Najważniejszym dziełem Engela jest projekt odbudowy Helsinek i zabudowa placu Senackiego, ale warto zaznaczyć, że awansując w roku 1824 i zastępując Charlesa Bassiego na stanowisku kontrolera publicznych prac budowlanych odpowiedzialnego za wszystkie projekty w Księstwie, niemiecki architekt miał wpływ na architektoniczny krajobraz całego kraju¹²¹. W latach 20-tych XIX wieku na ziemiach fińskich nastąpił prawdziwy ruch budowlany, który trwał przez kilka następujących dekad i był nieporównywalnie większy niż przez cały okres szwedzki. Stąd Engel projektował i nadzorował budowę ratuszy, szkół, szpitali, więzień, siedzib urzędów celnych, latarni morskich, kościołów, kaplic cmentarnych, a także prywatnych dworców w całym Wielkim Księstwie Finlandii oraz odpowiadał za plany urbanistyczne wielu fińskich miast (między innymi Turku). Klasyczne wzorce zdominowały większość budynków powstających w pierwszej połowie XIX wieku w Finlandii, ale fascynacja nimi przeminęła wraz ze śmiercią Engela¹²².

„Wielkość Engela, jego pomysłowość jego talent architektoniczny, że nie użyjemy tu wyrazu geniusz, dostrzeżę się oczywiście, kiedy się znajdzie na placu Senatu. Ma się bowiem wtedy przed sobą trzy pomniki jego pomysłów i te pomniki mówią nam wyraźnie, kim on był i do osiągnięcia czego w sztuce architektonicznej dążył.”¹²³

3. Plac Senacki – od pomysłu do realizacji

Symbolem zachodzących w pierwszej połowie XIX wieku zmian stał się Senaatintori, który jest znaczącym osiągnięciem urbanistyczno-architektonicznym swoich czasów, dlatego właśnie temu miejscu zostanie poświęcona pierwsza z trzech części pracy odnosząca się do

¹²⁰ Blomstedt 1963, s. 300.

¹²¹ Sinisalo 1999, s. 53.

¹²² Szczegółowa analiza życia i twórczości Carla Ludwiga Engela wykracza poza obszar moich badań, dlatego ograniczyłam się do umieszczenia w mojej pracy tylko podstawowych informacji. Chcąc bardziej zgłębić temat warto zapoznać się z pracą magisterską Elo Salli z 2007 roku „Koti Helsingissä, sydän Berliinissä. Saksalaissyntyisen Carl Ludvig Engelin sopeutuminen Suomeen” oraz wydanymi w formie książki listami pisanymi przez samego architekta C.L. Engel „Kirjeet-Brev-Briefe 1813-1840”, Helsinki 1989.

¹²³ Belza, tamże, s. 55.

wybranych przestrzeni miejskich stolicy Finlandii. Dokonany wybór nie jest przypadkowy, ponieważ plac Senacki stanowi metaforyczne i fizyczne centrum nowego początku i nowego porządku. To ‘naoczny świadek’ początków fińskiej państwowości, narodzin własnej tożsamości narodowej, zbliżenia się do architektonicznych osiągnięć Europy. Powstanie placu Senackiego stanowi fundamentalnie ważny moment dla dziejów zarówno Helsinek, jak i całej Finlandii.

W tym rozdziale będzie mnie interesowało spojrzenie na plac Senacki i jego zabudowę jako na problem polityczny i odpowiedź na pytanie, czy powstała nowa europejska stolica czy może rosyjskie Helsinki to kopia Petersburga?

3.1. Zabudowa placu Senackiego

Plac Senacki w formie leżącego prostokąta o wymiarach około 120 x 60 metrów, powstał na miejscu niewielkiego, prostokątnego, utworzonego w 1640 roku *Suurtori* (Wielkiego Placu) (il. 15), który od strony północnej zamykał ratusz (1804), od południowej główna ulica miasta Suurkatu i położone wzdłuż niej domy bogatych mieszczan: Sederholma (1757), Burtza (1762-1775), Bocka (1763), Heleniusa (1764), Sunna (1763-1770), Menecke (1772-1778) oraz fabryka cukru (1806), a od zachodu kościół Ulriki Eleonory z cmentarzem (1727) i stojąca przed nim strażnica (około 1750) oraz budynek szkoły po wschodniej stronie placu (1759)¹²⁴. Plan Kockena z 1810 roku nie przewidywał żadnych zmian w obrębie zabudowy *Suurtori*. Kiedy pojawiła się myśl o możliwości nobilitacji Helsinek, Komisja Odbudowy w 1811 roku przedstawiła nową propozycję zabudowy głównego placu. Zakładano, że należy pozostawić tylko stary, kamienny ratusz i postawić symetryczny względem niego dodatkowy budynek, a działkę znajdującą się pomiędzy przeznaczyć na siedzibę generał-gubernatora lub gmach Senatu, natomiast na wzniesieniu znajdującym się za nimi wzniesić pałac dla cara. Ostatecznie plac Senacki zrealizowano zgodnie z koncepcją Johana Albrechta Ehrenströma, który przedstawił swoją wizję w projekcie przestrzeni miejskiej Helsinek z roku 1812, a następnie dopracował ją w roku 1814, 1815 i 1817 (il. 13-14)¹²⁵. Zgodnie z jego założeniami, najważniejsze budynki miały stanowić centrum miasta, zogniskowane przy placu Senackim, a wszystkie ulice krzyżować się pod kątem prostym. Zaplanowano otwarte place i skwery, nadmorską promenadę oraz tereny parkowe.

¹²⁴ Lilius 1990, s. 106-107. Pomiary zostały przeze mnie wykonane na podstawie szczegółowej mapy dostępnej na stronie www.kartta.hel.fi (dostęp 16.04.2023).

¹²⁵ Lilius 1999, s. 19-21.

Dodatkowo Helsinki zostały podzielone na drewniane przedmieścia i kamienne centrum oddzielone od siebie esplanadą oraz kanałem Kluuvi. Zarówno wcześniejsze założenia Komisji Odbudowy, jak i wizja samego Ehrenströma dotycząca głównego placu pokrywały się w kwestii wyboru budynków.

Pierwszy plan Ehrenströma przewidywał pozostawienie ratusza w północno-wschodniej części nowego placu i postawienie od strony północno-zachodniej odpowiadającego mu budynku poczty oraz zaniechanie budowy carskiego pałacu na wzniesieniu od strony północnej na rzecz wybudowania w tym miejscu głównego kościoła protestanckiego. Dalsze plany zakładały usytuowanie poniżej kościoła strażnicy, a od strony wschodniej gmachu Senatu i symetrycznej względem niego rezydencji generał-gubernatora od zachodu. Strona południowa placu, gdzie znajdowały się domy bogatych mieszczan, nie miała podlegać żadnym zmianom¹²⁶. Warto dodać, że sam Ehrenström podkreślał, że dla niego bezpośrednim źródłem inspiracji stał się plac Gustawa Adolfa w Sztokholmie autorstwa Nicodemusa Tessina Młodszego, gdzie od strony północnej planowano wznieść świątynię protestancką, ale ostatecznie udało się wybudować tylko dwa symetryczne względem siebie budynki: Pałac Książęcy i operę królewską. Natomiast nie można nie wspomnieć o kwestiach regulacji dotyczących urbanistyki na terenie Imperium Rosyjskiego, ponieważ musiały być one znane również na ziemiach fińskich na początku XIX wieku, a w opisaney przez historyka sztuki Wojciecha Boberskiego sytuacji odnajdujemy podobieństwa do helsińskiego placu Senackiego:

„Fundamentalne znaczenie w tym zakresie miał ukaz z 1763 r. ”O sporządzeniu dla wszystkich miast, ich zabudowy i ulic specjalnych planów”. Za panowania Katarzyny na jego podstawie podległa senatowi Komisja Budowy St. Petersburga i Moskwy [...] wykonała albo zainspirowała i zatwierdziła regulacje urbanistyczne kilkuset miast Imperium. [...] Zapoczątkowane w St. Petersburgu (1712), ściśle geometryczne, najczęściej prostokątne lub (jak później w Mohylewie i w Newlu) radialne układy oraz stypizowana zabudowa, zatriumfowały po 1763 r. [...]. W większości wypadków planiści posługiwali się modułem. Geometryczną

¹²⁶ Dodatkowych badań wymaga ustalenie, co lub kto i na podstawie jakich argumentów podejmował decyzje dotyczące wprowadzanych zmian w wyborze funkcji gmachów, które ostatecznie miały stanąć na placu Senackim i w jego bezpośrednim sąsiedztwie. W trakcie prowadzonych przeze mnie poszukiwań odpowiedzi na te pytania, nie udało się ustalić, kto lub co miało wpływ na wielokrotne zmiany dotyczące procesu urbanistycznego zabudowy tej części miasta. Wyjaśnione zostało tylko, że wielki pożar Turku z 1827 roku i decyzja o przeniesieniu uniwersytetu do Helsinek, wiązały się z koniecznością znalezienia dobrej lokalizacji w stolicy Finlandii dla tej najważniejszej instytucji nauki.

siatkę otoczoną rowem i niskim wałem tworzyły szerokie (do dwudziestu metrów) ulice wydzielające, kwadratowe kwartały zabudowy (o bokach ok. osiemdziesięciu metrów). Poprzez „wyjęcie” czterech kwartałów pośrodku miasta wytyczono rozległy plac – cywilne centrum administracyjne z urzędami, pocztą, sądem i, czasem, z gościnnym dworem oraz świątynią u wylotu ulic. Symetrycznie względem tego placu lokowano mniejsze, służące funkcjom handlowym, z kramami, oraz celom wojskowym, gdzie wznosiły się prowiantowe magazyny, zbrojownie, komendantury i hauptwachty. [...] Taki idealny układ urzeczywistniony został w pełni przede wszystkim w miastach nowo zakładanych [...] lub przesuniętych względem starszej osady [...]. Gdzie indziej prostokątne siatki wtlaczano w dawne układy miast na ogół z poszanowaniem murowanej zabudowy, co sprowadzało się właściwie do ocalenia świątyń i gmachów klasztornych, 95-100% domów mieszkalnych bowiem nadal było z drewna. [...] pamiętać należy, iż w wielu miejscowościach pojawienie się cywilnej architektury murowanej łączy się dopiero z carskimi inwestycjami. Rynek, gdzie Rosjanie zastawali ratusz [...] lub świątynie, stawał się na ogół miejscem administracyjnej infrastruktury i w największych ośrodkach gubernialnych wymagał indywidualnej akceptacji [...]. Najbardziej znaczącym rysem zabudowy miejskiej stały się budynki administracyjne stawiane według wzorcowych projektów, sporządzanych na ogół przez architektów gubernialnych.”¹²⁷

Wizja urbanistyczna głównego placu Finlandii była niezmienna, ale ewoluowała wraz z upływem czasu i zmieniała się pod wpływem nowych funkcji i wyzwań, przed którymi stały Helsinki. Ostatecznie na placu Senackim wzniesiono: główną strażnicę (1817-1819, zburzona w 1838 razem ze starym ratuszem i zastąpiona przez monumentalne schody prowadzące do kościoła), siedzibę generał-gubernatora (1817-1819, przebudowano na ten cel dom Bocka), gmach Senatu (1818-1822), główną siedzibę uniwersytetu (1828-1832), kościół luterski (1830-1852) i ujednociono fasady domów bogatych mieszczan (1833-1836)¹²⁸. Dodatkowo w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła wybudowano od strony zachodniej bibliotekę uniwersytecką (1833-1844), a od strony północno-zachodniej kościół prawosławny (1821-1826)¹²⁹. Plan miasta zaproponowany przez Ehrenströma został wypełniony przez budynki

¹²⁷ Boberski 1994, s. 45-46.

¹²⁸ Nikula 1993, s. 70-72.

¹²⁹ Tamże, s. 71.

zaprojektowane przez Engela (il. 16-23). Do dnia dzisiejszego przestrzeń ta pozostaje w niezmienionej formie, choć jej funkcja i recepcja uległy zmianie.

3.2. Plac Senacki oczami podróżnych i mieszkańców

Drogę, jaką przeszły Helsinki na przestrzeni 25 lat trafnie obrazują słowa pisarki Jelizawiey Karłgof z 1837 roku:

„Helsinki są tak ładne, że naprawdę zapominasz o sobie i myślisz, że przeniesiono cię do jakiejś części Petersburga, opinie są liczne i dobre. Plac jest szczególnie piękny: czworokątny i wyposażony w znakomite budynki Senatu, naprzeciw Uniwersytetu, potężną katedrę, nowo wybudowaną i wreszcie rząd pięknych kamienic.”¹³⁰

Wspomnienia Stanisława Bełzy z 1909 roku przenoszą nas w helsiński świat widziany oczami polskiego podróżnika:

„Wejdźmy na długą ulicę „Unionsgatan” [...], a znajdziemy się w części miasta, zapełnionej gmachami publicznymi, z którymi naturalnie prywatne mieszkania równać się w żaden sposób nie są w stanie. Gmachy te są: Uniwersytet, Pałac Senatu, Biblioteka, Bank Finlandji, Archiwum Państwa, wreszcie Pałace narad przedstawicieli trzech stanów [...].”¹³¹

„Na placu, który „Nikolai kyrkan” zajmuje, przygłusza ona rozmiarami swojemi wszystkie okoliczne gmachy.”¹³²

Natomiast ocena mieszkającego w Helsinkach pisarza Zachrisa Topeliusa jest dużo bardziej krytyczna, ponieważ nazwał on, stojący na placu Senackim, kościół Mikołaja „bezkształtnym kogutem.”¹³³

¹³⁰ Nowakowski, tamże, s. 134.

¹³¹ Bełza, tamże, s. 51.

¹³² Tamże, s. 39.

¹³³ Dylewski 2009, s. 128.

3.3. Plac Senacki – znaczenia

Plac Senacki to nie tylko realna przestrzeń miejska, ale także miejsce, gdzie możemy odnaleźć całe spektrum znaczeń, które wytwarza architektura i urbanistyka. Chcąc w pełni zrozumieć ten obszar Helsinek oraz poszerzyć swój punkt widzenia należy spróbować odczytać kryjące się za tą realizacją idee polityczne, artystyczne, kulturowe i tożsamościowe. Koncentrując się na najważniejszych wydarzeniach oraz zachodzących przeobrażeniach i łącząc ze sobą w całość fakty historyczne, kontekst międzynarodowy, aspekty procesu narodotwórczego oraz analizę sytuacji urbanistycznej, formy stylistycznej i funkcji poszczególnych budynków można poznać odpowiedzi na pytania, jak wiele znaczeń wypełnia tę tkankę miejską. Jako metody badawcze pomocne będą: historia, socjologia przestrzeni, socjologia miasta; pojęcia: *genius loci*, nacjonalizm, tożsamość narodowa, postkolonializm, imagologia; kategorie: centrum vs. peryferie oraz lokalne vs. uniwersalne.

„Architektura pozostaje stale produktem wtórnym – uzależnionym trwale zarówno w przeszłości, jak i aktualnie, od namacalnych przejawów kultury i cywilizacji stanowiących wachlarz interpretacji obrazu świata – będąc jednocześnie wartością społeczną i jedynym nieprzeciwstawnym łącznikiem pomiędzy cywilizacją a kulturą.”¹³⁴

3.3.1. Genius loci i echo miasta – neoklasycyzm

W tym podrozdziale zostaną poruszone kwestie dotyczące wyboru stylu architektonicznego oraz funkcji budowli i zachodzących między nimi relacji. Istotne będzie również poszukanie odpowiedzi na pytania o źródła inspiracji dla rozwiązań zastosowanych na placu Senackim, jak i w przypadku poszczególnych gmachów. Należy też w tym miejscu wyróżnić zadania, jakie stawiano wówczas architektom, w czym mogą być pomocne pojęcia: kreowanie przestrzeni publicznej, socjologia przestrzeni i socjologia miasta, aby ostatecznie spróbować odpowiedzieć na pytania o *genius loci* i echo tej części miasta¹³⁵.

¹³⁴ Latour, Szyski 1985, s. 14-15.

¹³⁵ *Genius loci*, tłumaczone na język polski jako ‘duch miejsca’, to pojęcie znane od czasów rzymskich określające bóstwo opiekujące się konkretnym miejscem. W XVIII wieku wrócono do tego terminu i wykorzystano w kontekście architektury krajobrazu. Od tamtego momentu *genius loci* jest używane przez badaczy z różnych dziedzin i w różnym kontekście. Ja, w swojej pracy badawczej analizującej plac Senacki, rozumiem ‘ducha miejsca’ w podobny sposób jak historyk sztuki Bartłomiej Gutowski – *genius loci* jest

Trzeba podkreślić, że plac został zaplanowany i zabudowany według jednej, spójnej koncepcji przestrzennej, jednak znacząco różniącej się w kwestii programu funkcjonalnego od pierwotnej wersji projektu. Jednolita stylistycznie zabudowa realizowała architektoniczny i funkcjonalny koncept o cechach architektury politycznej i zarazem kolonialnej. Planowany program architektoniczny odpowiadał stołeczno-rezydencjonalnej roli, jaką stawiano przed nowymi Helsinkami: miasta rezydencjonalnego, będącego zarazem siedzibą generał-gubernatora i pałacu cara, oraz mającego pełnić inne ważne role: administracyjne, edukacyjne, kościelne, społeczne i wojskowe. Miejsce, które wcześniej pełniło funkcje targowe, zostało zastąpione przez plac reprezentacyjny będący główną przestrzenią w mieście i politycznym centrum rosyjskiej Finlandii.

Biorąc pod uwagę, jakie zadania i jaka rola zostały narzucone Helsinkom po roku 1812, oraz to, kto był inicjatorem powstania stolicy księstwa, nie powinien budzić zaskoczenia styl architektoniczny wybrany dla gmachów wznoszonych wokół placu Senackiego. Kosmopolityczny, późny europejski neoklasycyzm, odgrywający od drugiej połowy XVIII wieku dominującą rolę w architekturze Rosji, doskonale podkreślał rangę nowej stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, a zarazem wskazywał na jej związek z Petersburgiem. Należy jednak podkreślić, że w okresie projektowania i realizacji placu Senackiego klasycyzm był w zasadzie jedyną konwencją stylową odpowiednią dla architektury politycznej. Uniwersalny język form klasycznych, który wówczas królował w architekturze sprawił, że plac Senacki nie mógł w tamtym czasie powstać w innej odsłonie stylowej. Styl ten, w takiej formie, nie był wcześniej znany na ziemiach fińskich, pozbawionych wielkich realizacji czy wybitnych architektów i dopiero realizacja placu Senackiego wyznaczyła początek tworzonej lokalnie architektury, która zaczęła wpisywać się w europejskie i światowe dziedzictwo kulturowe¹³⁶.

powiązany z tożsamością danego miejsca, podkreśla jego odmienność względem innych miejsc w kwestii czasu i przestrzeni. Sprawia, że dane miejsce czy obszar identyfikuje się z konkretnymi wartościami czy znaczeniami, co odróżnia je od reszty przestrzeni. Natomiast 'echo miasta', pojęcie wprowadzone przez fińskiego teoretyka i architekta Juhaniego Pallasnę w latach 90-tych XX wieku, zgodnie z promowaną przez niego fenomenologią architektury, rozumiem jako rozwinięcie terminu *genius loci* o otwartość na czytanie miasta i architektury wszystkimi zmysłami, nie tylko oczami.

¹³⁶ Styl gustawiański zwany również ultradoryzmem, który zaczął panować po powrocie króla Gustawa III Wazy z podróży po zachodniej i południowej Europie (1784), odwoływał się do starożytnych reguł i zdominował większość projektów architektonicznych w całym Królestwie Szwecji pod koniec XVIII i na początku XIX wieku. Na uwagę zasługuje kościół w Hämeenlinna zwany przez lokalnych badaczy 'fińskim Panteonem' (1789), którego autorem jest Louis Jean Desprez, nadworny architekt króla. Reguły stylu gustawiańskiego, będącego szwedzką odmianą klasycyzmu cechującego się prostotą i skromnością, do perfekcji opanował jedyny zawodowy architekt pracujący wówczas na terenie Finlandii – Włoch Charles (Carlo Francesco) Bassi (1772-1840), który przeniósł się ze Sztokholmu do Turku i jako pierwszy został mianowany kontrolerem publicznych prac budowlanych. Stanowisko to funkcjonowało w Szwecji od roku 1776, a w Finlandii od 1811. Zajmujący je architekt nadzorował projektowanie kościołów oraz gmachów użyteczności publicznej. Dodatkowo warto zaznaczyć, że za ostatnie architektoniczne dzieło zamykającego okres wspólnej historii Szwecji i Finlandii

Plac Senacki to synteza wielu europejskich tradycji i wcześniejszych rozwiązań architektonicznych, z których Engel stworzył własną, spójną całość. Poszczególne budynki stojące wokół placu Senackiego tworzą do dnia dzisiejszego harmonijną kompozycję. Jednak każdy z nich został opracowany indywidualnie w celu podkreślenia odmiennej funkcji oraz znaczenia danej instytucji, która ma w nim siedzibę. Należy odnotować, że Engel doskonale znał europejskie dziedzictwo, klasyczną teorię, porządku architektoniczne i przypisaną im symbolikę oraz zasady dotyczące ich stosowania i hierarchię poszczególnych elementów architektonicznych. Jego prace wyróżnia więc harmonia, dobre proporcje, oszczędność formy i dekoracji. Jak pisze historyk sztuki Nikolaus Pevsner:

„Klasycyzm lat 1820-1840 odznacza się najpoprawniejszymi formami neogreckimi. Fantazji w traktowaniu antyku wyzbyto się wcześniej niż przy średniowieczu. Wyniki zwłaszcza w dziełach najlepszych architektów, świadczą o pełnej znajomości rzeczy i szlachetnej godności.”¹³⁷,

a plac Senacki autorstwa Carla Ludviga Engela jest niepodważalnie jednym z doskonałych przykładów wcielenia tych idei na gruncie sztuki budowlanej, mimo że realizacja ta nie jest omawiana w opracowaniach dotyczących historii architektury europejskiej.

Pierwszym budynkiem przebudowanym przez niemieckiego architekta w duchu empire z zastosowaniem porządku jońskiego, była stojąca na placu Senackim dawna rezydencja Gustava Johana Bocka, która stała się siedzibą generał-gubernatora. Następny projekt dotyczył strażnicy, która ze względu na militarny charakter nie mogła otrzymać innego wystroju fasady, jak tylko kolumnadę w porządku doryckim. Ówczesnym architektom, również Engelowi były dobrze znane ogólne rozwiązania z architektury światowej, jak grecka stoa oraz poznawane od drugiej połowy XVIII wieku greckie, doryckie świątynie znajdujące się na południu Italii oraz na Sycylii. Fińscy badacze Henrik Lilius i Kalevi Pöykkö, wskazują na berlińskie źródła doryki Engela, takie jak projekt cenotafu Fryderyka II (1796) Friedricha Gilly'ego (il. 24) oraz Nowy Odwach w Berlinie (1817) Karla Friedricha Schinkla (il. 25)¹³⁸.

uważa się nowy budynek Akademii w Turku, autorstwa Carla Christoffera Gjörwella, głównego architekta Sztokholmu.

¹³⁷ Pevsner 1976, s. 381.

¹³⁸ Lilius, Pöykkö 1989, s. 24. W tej części mojego tekstu przedstawiam tylko fiński stan badań i powtarzane przez fińskich specjalistów ustalenia dotyczące konkretnych budowli, które stanowiły bezpośrednie źródło inspiracji dla gmachów wybudowanych w obrębie placu Senackiego i w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Ze względu na fakt, że moja praca badawcza nie dotyczy tylko architektury Helsinek w pierwszej połowie XIX wieku, nie podjęłam się samodzielnego szukania pierwowzorów dla strażnicy, gmachu Senatu, głównej siedziby uniwersytetu, biblioteki uniwersyteckiej oraz kościoła Mikołaja i podważania dotychczasowych ustaleń fińskich badaczy architektury tego okresu.

Niewątpliwie jednak głównym źródłem rozumienia zasad wyboru i stosowania porządków architektonicznych była w przypadku Engela jego berlińska edukacja akademicka. Podczas niej musiał zetknąć się z teorią architektury głoszoną przez Aloisa Hirta. Jednym z jej aspektów była nauka o znaczeniu porządków kolumnowych, oparta na tradycji palladiańskiej¹³⁹.

Na miejsce budowy Senatu - najważniejszego budynku w Księstwie, wybrano wschodnią stronę placu. Ze względu na pełnioną funkcję gmach w założeniu miał mieć 'rzymski charakter' i nawiązywać do Panteonu, symbolu Cesarstwa Rzymskiego, gdyż zwracano uwagę, że Wielkie Księstwo Finlandii funkcjonowało na podobnych zasadach jak starożytny Rzym, gdzie władza była sprawowana wspólnie przez cezara i senat. Wybór konkretnych elementów architektonicznych zastosowanych w gmachu Senatu miał bezpośrednio nawiązywać do tych odniesień. Pierwsza kondygnacja ogromnego, trzypiętrowego gmachu z dwudziestopięcioosiową fasadą, jest rustykowana, najważniejsza środkowa wyróżniona za pomocą bogatszych detali, a najwyższa zwieńczona kopułą, która jest tylko elementem fasady, bo nie widać jej w przestrzeni wewnętrznej. Do podziału wertykalnego elewacji budynku zastosowano pilastry w bocznych ryzalitach oraz kolumny w porządku korynckim podtrzymujące tympanon w ryzalicie środkowym. Na fasadzie umieszczono poza tym herby wszystkich prowincji Wielkiego Księstwa Finlandii, a elewacje pomalowano na kolor żółty. Natomiast najważniejszymi wnętrzami budynku są bogato zdobiona, klasycystyczna sala posiedzeń członków Senatu znajdująca się na drugim piętrze oraz reprezentacyjna klatka schodowa, ozdobiona doryckimi, przysadzistymi kolumnami o grecko-archaicznym charakterze. Badacze Henrik Lilius i Kalevi Pöykkö wskazują, że Engel przygotowując projekt głównej fasady, wzorował się na petersburskich pracach Giacomo Quarenghi'ego między innymi Instytucie Smolnym (il. 26) oraz Akademii Sztuk Pięknych autorstwa Jeana-Baptiste'a Vallin de la Mothe'a (il. 27)¹⁴⁰. Jednakże wszystkie te realizacje odwoływały się do dorobku dwóch mistrzów architektury: Claude'a Perraulta, który w swoim projekcie dla wschodniej fasady Luwru zastosował podobny podział fasady i Antonio Palladia, czy szerzej do nurtu palladiańskiego europejskiego klasycyzmu, w którym portyki kolumnowe służyły do eksponowania najważniejszych części budynku. Engel, biorąc pod uwagę całościowy plan zabudowy placu Senackiego, w swoim projekcie dla głównej siedziby Cesarskiego Aleksandrowskiego Uniwersytetu Finlandii, odwołał się do rozwiązań zastosowanych wcześniej w stojącym po przeciwnej stronie placu, gmachu Senatu, ale budynek uczelni miał być w swoim 'charakterze grecki – appolliński'. Powstał podobny skalą

¹³⁹ Forsmann 1981, s. 90-91.

¹⁴⁰ Lilius, Pöykkö, tamże.

budynek o trzech kondygnacjach z ryzalitami w części środkowej i bocznej oraz podziałami pionowymi rytmizowanymi przez kolumny i pilastry, który różni się detalami odwołującymi się do odmiennych funkcji i znaczenia każdego z gmachów. Główne różnice to wybór kolumn jońskich, stosowanych, zgodnie z palladiańskimi zasadami do budowli poświęconych między innymi nauce i sztuce, odmienne opracowanie okien, większa dekoracyjność, dodatkowo reliefy, rzeźby, umieszczenie monogramu Aleksandra I w tympanonie i brak kopuły. Badacze Henrik Lilius i Kalevi Pöykkö dodatkowo zwracają uwagę, że Engel projektując bogatszą w dekoracje fasadę uniwersytetu nie odwoływał się do prac Giacomo Quarenghi'ego, jak w projekcie dla Senatu, tylko Carlo Rossi'ego (il. 28)¹⁴¹. Dla Engela było ważne, aby siedziba uczelni odwoływała się do starożytnych akademii działających w Grecji. Nawiązaniem do antycznej architektury była również aula uniwersytecka w porządku korynckim (zniszczona w 1944 roku) zbudowana na wzór starożytnych amfiteatrów, do której wchodziło się bezpośrednio z doryckiego westybulu, gdzie kolumny niższego piętra były wzorowane na świątyniach z Paestum, a wyższego na Partenonie.

Ważnym z punktu widzenia spójności architektonicznej zabudowy placu było nakazanie przez cara Mikołaja I ujednoczenia fasad domów bogatych kupców znajdujących się po południowej stronie placu. Część wzniesionych w drugiej połowie XVIII wieku rezydencji reprezentowała dominujący wówczas na ziemiach fińskich styl hårlemański, łączący rokoko z klasycyzmem, natomiast część wpisywała się w zasady, na których był oparty gustawiański neoklasycyzm¹⁴². W latach 30-tych XIX wieku, zgodnie ze szkicami Engela, fasady zostały ujednoczone w duchu empire.

Biblioteka uniwersytecka jest kolejnym budynkiem, który został wzniesiony w centrum nowej stolicy Finlandii. Plan zabudowy placu Senackiego był zatwierdzony i spójny, dlatego decyzją cara Mikołaja I z roku 1830, bibliotekę należało postawić obok uniwersytetu i naprzeciwko głównego wejścia do kościoła. W przeciwieństwie do poprzednio opisanych głównych gmachów otaczających plac, siedziba biblioteki została zamknięta w stosunkowo niewielkim budynku, w formie zwartej, czworobocznej, dwukondygnacyjnej bryły, o cechach stylowych bliskich tendencjom europejskiego, radykalnego klasycyzmu 'około roku 1800'. Fasada gmachu charakteryzuje się środkowym ryzalitem z kolumnami w porządku korynckim oraz częściami bocznymi z pilastrami opracowanymi w podobny sposób i również biegnącymi przez dwie kondygnacje budynku. Lars Pettersson zwraca uwagę, że Engel

¹⁴¹ Tamże, s. 29.

¹⁴² Styl hårlemański, który zaczął dominować w Królestwie Szwecji od lat 40-tych XVIII wieku został nazwany od nazwiska Carla Hårlemana, szwedzkiego architekta odpowiedzialnego za liczne projekty na dworze królewskim.

dzieląc przestrzeń wewnętrzną na trzy części: główną i boczne, inspirował się rzymską sztuką budowania willi, a projektując salę główną otoczoną kolumnadą w porządku korynckim i zwieńczoną kopułą z niszami ozdobionymi kasetonami nawiązywał do term Dioklecjana w Rzymie¹⁴³. Tę charakterystykę można uzupełnić o pominiętą przez fińskiego badacza inspirację francuskimi wnętrzami kolumnowymi, nakrytymi sklepieniami kolebkowymi o antykizującym zestawie dekoracji, przede wszystkim z kręgu twórczości Jeana François Chalgrina (il. 29)¹⁴⁴. Trudne do wyjaśnienia jest natomiast pewne podobieństwo głównego wnętrza dzieła Engela z, niewątpliwie nieznanym mu, wnętrzem wiedeńskiej Biblioteki Narodowej (1710-1735) autorstwa Johanna Bernarda Fischera von Erlacha, zauważone przez Petterssona. Badacz ten podkreśla również, że gmach biblioteki tworzy spójną całość tylko ze stojącą po przeciwnej stronie świątynią, natomiast nie jest powiązany z pozostałymi budynkami znajdującymi się w obrębie placu Senackiego¹⁴⁵.

Ehrenström już w swoim pierwszym planie odbudowy Helsinek z 1812 roku wyznaczył miejsce na budowę głównego kościoła w stolicy na skale znajdującej się w północnej części placu. Mimo, że projekt był dopracowywany przez Engela przez wiele lat, to początkowa wizja niewiele odbiegała od ostatecznej realizacji. Wybudowano świątynię na planie krzyża greckiego z sześciokolumnowym portykiem i jednym oknem na zakończeniu każdego z ramion oraz kopułą na skrzyżowaniu naw. Irma Lounatvuori zwraca uwagę, że Engel w szkicach kościoła Mikołaja odwoływał się do swojego wcześniejszego projektu konkursowego dla soboru Chrystusa Zbawiciela w Moskwie oraz do soboru Kazańskiej Ikony Matki Bożej, który podziwiał w czasie swoich pobytów w Petersburgu (il. 30)¹⁴⁶. Należy podkreślić, że świątynia Mikołaja w Helsinkach wpisuje się w europejski ciąg historyczny wznoszenia wielkich narodowych świątyń na planie centralnym lub podłużnym, które były lokalnymi pomnikami religijnymi, takich jak: bazylika św. Piotra w Rzymie (Donato Bramante), kościół Inwalidów w Paryżu (Jules Hardouin-Mansart), katedra św. Pawła w Londynie (Christopher Wren), kościół św. Genowefy w Paryżu (Jacques Germain Soufflot) (il. 31), Katedra Niemiecka i Francuska w Berlinie rozbudowane o partie wieżowe przez Karla von Gontarda czy kościół ewangelicki w Warszawie projektu Szymona B. Zuga. Ciąg ten zamykają, w architekturze europejskiej, świątynia w Helsinkach (otwarta dla wiernych w 1852 roku), sobór św. Izaaka w Petersburgu autorstwa Auguste'a Ricarda de Montferranda

¹⁴³ Pettersson 1999, s. 35.

¹⁴⁴ Kalnein 1996, s. 204. Pierwszym przykładem tego rodzaju wnętrza jest kościół Saint-Philippe du Roule w Paryżu, autorstwa Jeana François Chalgrina 1774-84.

¹⁴⁵ Pettersson, tamże, s. 35.

¹⁴⁶ Lounatvuori, Sinisalo 1999, s. 48.

(otwarty dla wiernych w 1858 roku) oraz nowa katedra protestancka w Berlinie (1894-1905). Były to ostatnie w Europie realizacje, na taką skalę, kościołów na planie centralnym z kopułą na skrzyżowaniu naw z bezpośrednimi odniesieniami do ideałów antycznych i renesansowych¹⁴⁷.

Finlandia na początku XIX wieku posiadała bardzo skromną tradycję architektoniczną ograniczającą się do niewielkich, średniowiecznych kamiennych kościołów i zamków oraz nielicznych nowożytnych dworców i ratuszy. Wybór Engela na realizatora projektu zabudowy głównego placu nowej stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, mógł zapewnić sukces przedsięwzięcia posiadającego wyjątkowe znaczenie architektoniczne i polityczne. Architekt był konsekwentnym reprezentantem pokolenia twórców epoki klasycyzmu, które w większości projektów odwoływało się do antycznego dziedzictwa Greków i Rzymian oraz renesansowych projektów Andrea Palladia. Jedynie niewiele projektów i realizacji architektonicznych Engela było utrzymanych w nowej, romantycznej stylistyce neogotyckiej¹⁴⁸. Niewątpliwie zastosowanie wzorca klasycznego przyczyniło się do nobilitacji Helsinek wśród innych stolic europejskich. W ten sposób plac Senacki w momencie powstania stał się centrum politycznym, administracyjnym, naukowym oraz duchowym całej Finlandii i zmienił na zawsze echo tego miasta.

„Każde miasto ma swoje własne echo, które zależy od rozkładu i skali jego ulic oraz dominującego stylu architektonicznego i wykorzystywanych materiałów. Echo renesansowego miasta różni się od miasta barokowego”¹⁴⁹,

a echo neoklasycznego placu Senackiego różni się od echa innych części Helsinek: historyzującego i narodowo–romantycznego placu Kolejowego oraz modernistycznego i postmodernistycznego placu Obywatelskiego.

3.3.2. Centrum vs. peryferie – kontekst międzynarodowy

Według fińskiego historyka Mattiego Klinge:

„Na początku XIX wieku Berlin, Helsinki, a także wiele innych ośrodków miejskich zostało przebudowanych na podobieństwo greckich polis, państw-miast

¹⁴⁷ Warto dodać, że kościół Mikołaja w Helsinkach został wyniesiony do rangi katedry dopiero w 1958 roku.

¹⁴⁸ Wickberg 1970, bez numeracji stron.

¹⁴⁹ Pallasmaa, tamże, s. 63.

z ich świątyniami, kolumnadami, białymi pomnikami, klasyczną ornamentyką i fryzami, a ich uzdolnieni mieszkańcy wychwalali cnoty antyku w literaturze, malarstwie czy rzeźbie. [...] klasyczne budowle, które górują nad helsińskim placem Senackim, przypominając nam wciąż, tak samo, jak to się dzieje w wielu innych miejscach naszego kontynentu, o idei Europy jako Hellas.”¹⁵⁰

Słowa te zwracają uwagę na istotną kwestię i mogą stanowić punkt wyjścia do zadania pytania, czy Helsinki dzięki zabudowie placu Senackiego stały się w pierwszej połowie XIX wieku jednym z centrów późnego neoklasycyzmu w Europie, czy nadal należy traktować to miasto jako peryferie architektonicznego świata? Należy przyjrzeć się popularności wzorców antycznych w ówczesnej sztuce budowlanej i zadać pytanie o istnienie podobnych do placu Senackiego rozwiązań urbanistyczno-architektonicznych. Natomiast druga kwestia, na którą trzeba zwrócić uwagę, odnosić się będzie do podobnej sytuacji innych miast europejskich w XIX wieku, których rozbudowa nastąpiła w wyniku zmiany sytuacji geopolitycznej danego obszaru.

Spoglądając na mapę świata, możemy wskazać na miasta, które zainspirowane dorobkiem antycznych przodków, zostały przebudowane w XIX wieku w duchu klasycznym. Dobrymi przykładami z różnych stron mogą być: niemiecki Berlin czy Monachium, polska Warszawa oraz rumuński Bukareszt, ale również amerykański Waszyngton. Często są to ośrodki na terenie Imperium Rosyjskiego czy Prus, gdzie panowała władza absolutna wybierająca klasycyzm jako styl odpowiedni i nobilitujący ich rządy. Przykładów jest wiele, ale szczegółowe omawianie każdego z nich nie jest przedmiotem mojej rozprawy. Chciałabym bardziej zwrócić uwagę na Oslo i Ateny, których historia polityczna w XIX wieku jest analogiczna do Helsinek, a które dotychczas nie występują w badaniach dotyczących placu Senackiego. Należy na samym początku zaznaczyć, że nie stanowiły one bezpośredniego wzorca dla stolicy Finlandii, ponieważ są młodszymi realizacjami. Mimo to, warto zapoznać się z ich drogą do zostania najważniejszymi ośrodkami w swoich krajach, ponieważ Norwegia jest sąsiadem Finlandii, a dorobek Grecji w ówczesnym czasie stał się po raz kolejny źródłem natchnienia dla całej Europy.

Timo Keinänen, fiński historyk sztuki i wieloletni dyrektor archiwum Muzeum Architektury Fińskiej w Helsinkach zwrócił moją uwagę na możliwość porównania historii

¹⁵⁰ Klinge 2006, s. 33.

narodzin trzech europejskich stolic: Helsinek, Oslo i Aten¹⁵¹. W XIX wieku te małe miasta zostały nobilitowane do rangi nowych stolic swoich krajów, co było spowodowane zmieniającą się sytuacją geopolityczną na tych obszarach. Rozpoczął się proces urbanizacji, co oznaczało ruch budowlany skoncentrowany na wznoszeniu najważniejszych gmachów w tkance miejskiej dopasowywanej do nowej roli. Zapotrzebowanie na wszelkiego rodzaju budynki państwowe i użyteczności publicznej oraz działalności naukowej i kulturalnej przyczyniło się do rozwoju Oslo i Aten, które do dnia dzisiejszego stanowią serca swoich krajów.

Historia Oslo jako stolicy Królestwa Norwegii zaczęła się za czasów panowania Haakona V (1299-1319), jednak miasto szybko utraciło swoje znaczenie¹⁵². W wyniku unii personalnej wszystkich krajów skandynawskich w latach 1397-1523, a następnie unii duńsko-norweskiej trwającej od 1523 do 1814, Kopenhaga stanowiła główne centrum polityczne, gospodarcze i kulturalne, natomiast Oslo zostało zdegradowane do roli peryferyjnego ośrodka¹⁵³. Miasto odzyskało swój status stolicy w 1814 roku, kiedy doszło do uniezależnienia się od Danii i podpisania unii personalnej z Królestwem Szwecji¹⁵⁴. Wówczas nastąpił rozwój Oslo i powstały najważniejsze budynki służące władzy państwowej, działalności naukowej i kulturalnej.

Z punktu widzenia analizy porównawczej nowych stolic Finlandii, Norwegii i Grecji, w Oslo warto przyjrzeć się rozwiązaniu urbanistycznemu, zgodnie z którym na jednej osi zachód-wschód zbudowano Pałac Królewski i siedzibę Parlamentu, a na drugiej północ-południe gmach Uniwersytetu i Teatr Narodowy. Wszystkie te budynki, mimo że zostały zaprojektowane przez różnych architektów, tworzą spójną całość i odwołują się w znacznym stopniu do wzorców klasycznych, stanowiących wzór dla XIX-wiecznej architektury w całej Europie. Znajdująca się na wzniesieniu główna rezydencja króla (1825-1848) zaprojektowana przez duńskiego architekta Hansa Linstowa (il. 32) i opozycyjny wobec niej gmach Parlamentu (1861-1866), autorstwa Szweda Emila Victora Langleta (il. 33), symbolizują władzę polityczną i wynikający z niej status Norwegii¹⁵⁵. Natomiast prace dwóch Norwegów, główna siedziba Królewskiego Uniwersytetu Fryderyka (1841-1856) inspirowana pracami Karla Friedricha Schinkla, a wzniesiona według projektu Christiana Heinricha Groscha (il.

¹⁵¹ Jest to autorski pomysł Timo Keinänen na niezrealizowaną wystawę, która mogła mieć miejsce w Muzeum Architektury Fińskiej, w okresie jego pracy w tej instytucji. Były dyrektor muzealnego archiwum podzielił się ze mną informacjami o tym projekcie w czasie prywatnej rozmowy, która miała miejsce w Helsinkach w styczniu 2020 roku.

¹⁵² Małek 2019, s. 192.

¹⁵³ Tamże, s. 221, 280, 439.

¹⁵⁴ Tamże, s. 522.

¹⁵⁵ Szelańska, Szelańska 2019, s. 128, 198.

34) oraz gmach Teatru Narodowego (1891-1899), autorstwa Henrika Bulla (il. 35) to podkreślanie roli nauki i kultury w życiu narodu, które zapewniają mu niezależność i własną tożsamość¹⁵⁶. W XIX wieku Oslo przeżywało okres swojej świetności. Stało się największym norweskim miastem pod względem liczby mieszkańców i zostało głównym ośrodkiem politycznym, handlowym i artystycznym. Wraz z odzyskaniem przez Norwegię niepodległości w 1905 roku, zostało stolicą wolnego państwa¹⁵⁷.

Natomiast w przypadku Grecji, całkowita degradacja Aten do roli prowincjonalnego ośrodka postępowała od połowy XV wieku do początku XIX wieku, kiedy Grecja stanowiła część Imperium Osmańskiego. Zakończone sukcesem walki o niepodległość trwały w latach 1821-1833¹⁵⁸. Pierwszym królem wyzwolonej Grecji został Otton Bawarski, który 18. września 1834 roku oficjalnie ogłosił Ateny nową stolicą¹⁵⁹. Wybór nie był oczywisty, ponieważ stolica znajdowała się wtedy w Nafplionie, rozważano również inne duże ośrodki takie jak Argos, Korynt czy Pireus. Ostatecznie na korzyść Aten przemawiała ich rola w starożytnym świecie. Warto dodać, że nowa stolica miała być tylko tymczasowym rozwiązaniem, ponieważ Grecy, głoszący *Megali Idea*, marzyli o zjednoczeniu wszystkich terenów zamieszkałych przez rodaków, które byłyby zarządzane z Konstantynopola. Ateny w momencie nobilitacji do rangi stolicy państwa greckiego były zamieszkiwane tylko przez około 5000 osób¹⁶⁰. Miasto było zniszczone w wyniku działań wojennych prowadzonych na przestrzeni wieków. Główne skupisko budynków znajdowało się u podnóża Akropolu, nie było wyznaczonych ulic, bieżącej wody i oświetlenia. Zadanie stworzenia planu urbanistycznego i odbudowy miasta, król powierzył uczniom Karla Friedricha Schinkla, dwóm kolegom ze studiów na berlińskiej Akademii: Grekowi Stamatiosowi Kleanthesowi oraz pochodzącemu z Obornik Śląskich Eduardowi Schaubertowi¹⁶¹. Podobnie jak w innych częściach XIX- wiecznej Europy, także w Grecji wzorców dla architektury poszukiwano w dokonaniach minionych pokoleń. Inspirowano się antycznymi greckimi budowlami i łączono je z osiągnięciami współczesnej architektury neoklasycyzmu. Na uwagę zasługuje niezwykle radykalny pomysł Schinkla, który proponował umieścić królewską rezydencję na Akropolu. Jednak najważniejszym przykładem z punktu widzenia analizy porównawczej z helsińskim placem Senackim, jest „Ateńska Trylogia Neoklasycyzmu”, zespół trzech budynków w stylu klasycyzmu neohellenistycznego, znajdujący się obok siebie, przy jednej z głównych ulic

¹⁵⁶ Tamże, s. 112, 183.

¹⁵⁷ Tamże, s. 287.

¹⁵⁸ Everitt 2017, s. 497.

¹⁵⁹ Tamże, s. 481.

¹⁶⁰ Czekalski 2005, s. 471.

¹⁶¹ Tamże, s. 493.

miasta, Panepistimiou (il. 36). Stojący pośrodku gmach Uniwersytetu Ateńskiego (1839-1864) zaprojektował duński architekt Christian Hansen, natomiast sąsiadującą Akademię Ateńską (1856-1885) i Bibliotekę Narodową (1888-1903), jego brat Theophil Hansen¹⁶². Obaj stworzyli spójną całość, stanowiącą centrum nowej stolicy Grecji i będącą syntezą architektonicznych zainteresowań współczesnej sobie Europy, ale przede wszystkim wyrażającą ideę kontynuacji wielkiej, antycznej przeszłości Hellenów.

Krótką analizą porównawczą architektury trzech europejskich stolic: Helsinek, Oslo i Aten pokazuje podobieństwo zjawisk stylowych, które mimo znacznych odległości geograficznych, były uwarunkowane historią polityczną i odniesieniem do tych samych wartości. Konieczność dostosowania wybranych miejscowości do roli stolic, spowodowała konieczność szukanie w architekturze nośnika dodatkowych, symbolicznych znaczeń. Wybranie języka klasycznych form architektonicznych, przy wznoszeniu najważniejszych gmachów w sercu Finlandii, Norwegii i Grecji, pokazuje istnienie, kreowanej niezależnie od siebie, kulturalnej i ideowej wspólnoty, jaka tworzy się między tymi oddalonymi od siebie ośrodkami. To co różni te trzy miasta to fakt, że helsiński plac Senacki został zaprojektowany przez jednego architekta i ukończony w ciągu niespełna 35 lat (1818-1852), natomiast poszczególne realizacje z Oslo oraz Aten mają różnych autorów i prace nad ostatecznym urbanistyczno-architektonicznym dziełem trwały, w przypadku stolicy Norwegii prawie 75 lat (1825-1899), a stolicy Grecji ponad 60 lat (1839-1903).

Biorąc pod uwagę wszystkie powyższe informacje i chcąc odpowiedzieć na pytanie o miejsce architektonicznego dziedzictwa Helsinek z pierwszej połowy XIX wieku w historii światowej sztuki budowlanej, pomocne może być wprowadzenie kategorii: centrum vs. peryferie oraz uniwersalne vs. lokalne. Pojęcia te mają szerokie zastosowanie, ponieważ można je używać koncentrując się na kwestiach odnoszących się między innymi do warstw kulturalno-artystycznych, polityczno-społecznych czy innowacyjno-technicznych. Wybór perspektywy lub konkretnych ram czasowych może spowodować, że badany przez nas ośrodek miejski paradoksalnie z jednej strony będzie można uznać za centrum, a z innej za peryferie. Jak mówi historyk sztuki Jerzy K. Kos, aby opisać te skomplikowane relacje:

„[...] sięgnięto do terminów „centrum” i „peryferie” wywodzących się z instrumentarium geografii sztuki, służących opisowi, analizie i ocenie zarówno regionów i ośrodków artystycznych zamkniętych w określonych granicach

¹⁶² Tamże.

politycznych lub geograficznych, jak i relacji zachodzących między nimi. Różnice pomiędzy centrami i peryferiami sprowadzały się do dynamizmu przemian artystycznych, kreatywności i otwartości na zewnętrzne wpływy w przypadku centrów i właściwości przeciwnych w sytuacji peryferii, a zatem izolacjonizmu, tradycjonalizmu i powolnej recepcji nowych tendencji. Centra i peryferie stanowiły i stanowią zasadniczy składnik struktury topografii artystycznej wszystkich epok."¹⁶³

3.3.3. Helsinki – nowy Petersburg?

Punktem wyjścia w kontekście badania relacji Helsinki vs. Petersburg powinno być wprowadzenie dwóch terminów: centrum polityczne oraz centrum artystyczne i zdecydowane rozgraniczenie wpływów politycznych od tych w dziedzinie kultury i sztuki. Z punktu prowadzonej analizy, ważne jest określenie głównego centrum politycznego i artystycznego oraz umiejscowienie w tym kontekście Helsinek i Finlandii.

Ziemie fińskie, zmieniając przynależność państwową, pod koniec pierwszej dekady XIX wieku, znalazły się w strefie wpływów Imperium Rosyjskiego, co teoretycznie oznaczało oddalenie się od dotychczasowego politycznego centrum – Sztokholmu i poddanie się, zarówno polityczne, jak i kulturowe, wpływom Petersburga. Te nowe relacje i zależności nie miały jednak charakteru wyłącznego. Rosyjskie Wielkie Księstwo Finlandii zachowało nadal prawa i system administracyjny znany od czasów szwedzkich, posiadało własną walutę oraz system pocztowy. Poza tym Rosja nie zaczęła rusyfikować lokalnych urzędów, język rosyjski nie stał się obowiązkowym, a ziemie fińskie cieszyły się nieporównywalnie większą autonomią i niezależnością w porównaniu z innymi podbitymi przez Imperium Rosyjskie terenami.

Cofając się natomiast do historii architektury początku XIX wieku, należy zwrócić uwagę, że nadal głównym źródłem europejskich inspiracji artystycznych była Francja i jej różne wersje klasycyzmu. Zarówno Petersburg, Sztokholm jak i inne północnoeuropejskie stolice nadal inspirowały się, w zakresie sztuki, Paryżem i wszystkim co francuskie. Nie można przy tym zapomnieć, że ważnym ośrodkiem, który przyczynił się do rozwoju form klasycznych stał się u schyłku XVIII wieku także Berlin. To nowe centrum artystyczne na europejskiej mapie kulturowej przełomu XVIII i XIX wieku posiadało szczególne znaczenie

¹⁶³ Kos 2016, s. 369.

dla Finlandii. Zarówno poprzez osobę Engela, jak i jego następcy w fińskiej administracji budowlanej, także niemieckiego architekta, Ernsta Lohrmanna (1803-1870).

Dokonania Finów czy Szwedów w architekturze Helsinek przed zabudową placu Senackiego, można bezsprzecznie uznać za niewielkie, a pod względem artystycznym za głęboko zachowawcze, niepodejmujące żadnego dialogu z osiągnięciami architektów w innych częściach Europy. Sytuacja nie zmieniła się też na początku XIX wieku, ponieważ trzeba podkreślić, że wizja zabudowy placu Senackiego była autorstwa nie fińskiego, a niemieckiego architekta Carla Ludviga Engela, wykształconego w Berlinie i kształtującego swój własny styl między innymi poprzez podróże do Petersburga.

Ten niemiecki architekt stworzył w Helsinkach prawdopodobnie najbardziej spójną koncepcję architektoniczno-urbanistyczną epoki klasycyzmu w całej Europie początku XIX wieku. Pod względem stylowym zabudowa placu Senackiego stanowiła zbiór złożony z wzorców berlińskich (kościół luterński), oraz budynków o cechach architektury carsko-rosyjskiej i klasycystyczno-europejskiej. Jako rozwiązanie urbanistyczne ten pierwszy plac nowej stolicy Finlandii miał niewielu poprzedników. Kompozycja urbanistyczna polegająca na wyeksponowaniu wielkiej świątyni poprzez umieszczenie jej w centrum czworobocznej przestrzeni, a na dodatek na wzniesieniu, i uczynienie jej dominantą całego założenia oraz dołączenie dwóch budynków o odmiennych funkcjach po stronie zachodniej i wschodniej nie ma w Europie swojego ścisłego odpowiednika. Można jednak wskazać na kilka placów skomponowanych według ogólnie podobnych zasad. Ciąg tego typu realizacji wyznacza plac Kapitolński, którego opis autorstwa Sigfrieda Giediona mógłby odnosić się do realizacji Engela, gdyby tylko zamienić funkcje budynków i autora:

„Na Area Capitolina [...] Michał Anioł ukazał sposób osiągnięcia równowagi między starannie ukształtowanymi masywami: relację przestrzenną wielkich brył. [...] Area Capitolina, gdzie z chaosu średniowiecznych szczątków, plastyczny geniusz Michała Anioła stworzył wzniosłą, przestrzenną symfonię. [...] Jest to zespół trzech budynków, oraz właściwy plac i szerokie schody zwane „La Cordonata”, prowadzące w dół, do miasta. Cały ten zespół jest zwrócony frontem do miasta średniowiecznego; zamyka go ratusz – Pałac Senatorów, prawe skrzydło stanowi Palazzo dei Conservatori, lewe – Muzeum Kapitolńskie. [...] brązowy posąg konny marka Aureliusza, który Michał Anioł przeniósł z Lateranu na środek placu.”¹⁶⁴

¹⁶⁴ Giedion, tamże, s. 90-91.

Poza tym w kontekście urbanistyczno-architektonicznym, w myśleniu o przestrzeni, bryle, uporządkowaniu i powiązaniu ze sobą wszystkich budowli, Helsinki podejmują dialog z centrum, czyli Paryżem i kościołem św. Genowefy, który wprowadza ideę wznoszenia budowli sakralnej w centralnej części placu i podporządkowaniu jej pozostałych budynków. Potwierdzeniem zastosowania europejskich rozwiązań na placu Senackim, gestem nawiązania oraz zbliżenia się do wspólnego dziedzictwa architektonicznego jest także zburzenie głównej strażnicy i zastąpienie jej monumentalnymi schodami prowadzącymi do kościoła, w zgodzie z myślą znaną już od początku XVI wieku:

„Domato Bramante z Urbino był pierwszym architektem, który wprowadził monumentalne schody jako element kształtujący, poprzez który przestrzeń zostaje niejako wcielona w układ budynku. Miejszem pierwszej realizacji tej idei był dziedziniec ogrodowy Belvedere w Watykanie (1506-1513). [...] Później schody monumentalne stały się prawie niezależnym elementem, którego rola polegała na łączeniu poziomów leżących na różnych wysokościach w przestrzenną całość.”¹⁶⁵

Stąd też efekt końcowy uzyskany na placu Senackim w Helsinkach jest całkowicie obcym importem dla mieszkańców ziem fińskich, który nie ma nic wspólnego z lokalną tradycją budowlaną. Nie mogła ona jednak stanowić źródła inspiracji dla architektury nowej stolicy Wielkiego Księstwa, ponieważ dorobek miejscowych mistrzów sztuki budowlanej ograniczał się tylko do średniowiecznych kamiennych kościołów i zamków oraz nielicznych nowożytnych dworków i pałaców. Należy dodać, że pod względem stylowym podobny do placu Senackiego projekt, mógłby prawdopodobnie powstać w tym samym czasie w dowolnym miejscu w Europie, gdyż zastosowana stylistyka klasycystyczna była w tym czasie nadal jedynym, akceptowalnym modusem stylowym stosowanym w architekturze o charakterze państwowym.

Plac Senacki powstał w szczególnym kontekście politycznym, który był wynikiem zmiany przynależności państwowej ziem fińskich. Pytaniem otwartym pozostaje jednak kwestia znaczenia tego kontekstu dla przyjętej skali i stylu zabudowy placu. Z jednej bowiem strony nie można polemizować z faktem, że to Petersburg stworzył Helsinki, gdyż bez cara, jego polityki i decyzji nie byłoby neoklasycznych Helsinek. Z drugiej jednak twórcą rosyjskich Helsinek był architekt wykształcony w Berlinie, niewątpliwie ukształtowany przez pruskie środowisko artystyczne. O tym, że jego fińskie dzieło było nie tylko późnym, ale i

¹⁶⁵ Tamże, s. 87, 90.

niewielki już spóźniony przejawem europejskiego neoklasycyzmu, może świadczyć fakt, iż Engel nie pozostawił żadnych kontynuatorów swej sztuki, żadnych uczniów¹⁶⁶. Dominacja forsowanego przez niego neoklasycyzmu, zanikła w Finlandii wraz ze śmiercią architekta w 1840 roku.

„Przerzut jest bardziej niezależny od artystycznej tradycji nowego środowiska, może go charakteryzować pewna obcość, która ulega zatarciu, gdy wartość będąca przedmiotem przerzutu zyskuje akceptację miejscowego środowiska artystycznego i wywołuje artystyczne następstwa. Przerzut staje się wówczas źródłem wpływu.”¹⁶⁷

Opisany powyżej przez historyka sztuki Janusza Kęłowskiego schemat działania przerzutu stylowego w przypadku recepcji neoklasycyzmu na ziemiach fińskich okazał się nietrwałym importem, który nie wywarł wpływu na lokalne środowisko artystyczne i pozostał stylem promowanym przez jednego architekta. Nie wykazano chęci przyjęcia impulsu z zagranicy, jego kontynuowania i twórczego rozwijania. Trzeba jednak pamiętać, że było to spowodowane również faktem, że i do Finlandii dotarł kryzys związany z zainteresowaniem formami klasycznymi, a druga połowa XIX wieku to już czas dominacji innych stylów historycznych: neoromanizmu, neogotyku, neorenesansu i neobaroku.

Relacja Helsinki vs. Petersburg zmusza do wprowadzenia pojęć centrum i peryferie, ale odpowiedź na pytanie o miejsce neoklasycznych Helsinek w ramach tych kategorii jest niejednoznaczna. Najprostszym rozwiązaniem byłoby uznanie Helsinek za ośrodek peryferyjny względem starszego o sto lat Petersburga, ale już w kontekście innych obszarów ziem fińskich, Helsinki stanowiły centrum. Dodatkowo biorąc pod uwagę główne centrum – Paryż - zarówno Helsinki, jak i Petersburg inspirowały się ówczesnymi dokonaniem Francuzów. Wyznaczając natomiast za pancentrum starożytną Grecję, także Rzym można uznać za artystyczne peryferie. Takie budowanie osi zależności nie daje żadnych odpowiedzi, bo ostatecznie można stwierdzić, że wszystkie ośrodki wybierające neoklasycyzm okazały się peryferyjne względem greckiego pierwowzoru. Poza tym zabudowa architektoniczna stolicy Imperium Rosyjskiego i stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii była projektowana przez obcokrajowców, co jeszcze bardziej komplikuje znalezienie odpowiedzi na pytanie o centrum i jego peryferie. Z pomocą przychodzą natomiast współczesne metody badań, które za archaiczne uważają posługiwanie się pojęciami centrum i peryferie, proponując w zamian

¹⁶⁶ Być może kontynuatorem twórczości architekta byłby jego wcześniej zmarły syn (Wickberg 1970, bez numeracji stron).

¹⁶⁷ Kęłowski 1998, s. 30.

używanie terminów: transfer kulturowy (Matthias Middell i Michel Espagne) czy przerzut stylowy (Władysław Tatarkiewicz, Janusz Kęmbłowski). Takie spojrzenie na relacje zachodzące między dwoma ośrodkami ma na celu uniknięcie wprowadzania hierarchii i przeniesienie naszej uwagi na wielopłaszczyznowość i wielowymiarowość każdej takiej sytuacji. Dzięki szerszemu spojrzeniu pozbawionemu wartościowania, można dostrzec, również na linii Petersburg - Helsinki, cały wachlarz różnorodnych zależności, które wychodzą poza proste przypisanie ról dominującego i zdominowanego.

Warto z pewnością na koniec zaakcentować i podkreślić, że niewątpliwie plac Senacki i budowle kształtujące jego przestrzeń zapewniły Wielkiemu Księstwu Finlandii, po raz pierwszy, miejsce w historii architektury europejskiej. Wszystkie przytoczone wcześniej argumenty, to kolejne dowody na to, że istnieje konieczność spojrzenia na architekturę Finlandii z pierwszej połowy XIX wieku z wielu perspektyw i obowiązek ciągłego pogłębiania wiedzy w tym zakresie, aby właściwie ocenić dokonania architektoniczne w stolicy Finlandii i umieścić Helsinki oraz plac Senacki w należnym im miejscu na osi rozwoju światowej architektury.

3.3.4. Helsinki vs. Petersburg - architektura polityczna, kolonialna

Chcąc uchwycić moment narodzin nowych Helsinek w szerszej perspektywie i odpowiedzieć na pytanie o ich miejsce w historii architektury i urbanistyki XIX wieku, należy dodatkowo dokonać analizy porównawczej stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii – Helsinek i stolicy całego Imperium Rosyjskiego – Petersburga.

Perspektywa badawcza oparta na opozycji pojęć centrum vs. peryferie nie będzie wystarczająca, ponieważ jak zostało wyjaśnione w poprzednim podrozdziale zarówno Helsinki, jak i Petersburg na początku XIX wieku można uznać w kontekście artystycznym za ośrodki zależne od Paryża i Francji, mimo iż kontekst historyczny i sytuacja polityczna wskazywałyby na relacje oparte na dominacji głównego miasta rosyjskiego względem poddanego mu ośrodka fińskiego. Biorąc więc pod uwagę relacje fińsko-rosyjskie w latach 1808-1917 odpowiednie wydaje się użycie teorii postkolonialnej, której zastosowanie może dać zaskakujące odpowiedzi.

„Relacja postkolonialna ustanawia strukturę władzy, ale się w niej do końca nie zawiera. Nie wystarczy dominować w sposób militarny, polityczny czy

gospodarczy. Trzeba zająć pozycję dominującą także w świecie dyskursu, w świecie kultury.”¹⁶⁸

Próba odpowiedzi na pytania o sytuację kolonialną na ziemiach fińskich w latach 1808-1917 musi odnosić się do wielowarstwowości i złożoności tego problemu. Idąc za słowami Grażyny Borkowskiej, należy więc zacząć od autora całej zabudowy placu Senackiego. Biorąc pod uwagę, że Carl Ludvig Engel był niemieckim architektem, reprezentantem europejskiego neoklasycyzmu, wykształconym w Berlinie i przebywającym w Petersburgu tylko kilka razy oraz jedynym autorem budowli znajdujących się na placu Senackim, jego głównym celem nie mogło być uczynienie z Helsinek ‘miniatury Petersburga’. Stolica Wielkiego Księstwa Finlandii miała inne niż stolica Imperium Rosyjskiego funkcje, role oraz skalę. Natomiast podobieństwo stylowe wynikało z braku innego wyboru języka form dla architektury nacechowanej politycznie, a powstającej w pierwszej połowie XIX wieku. Nie mamy tu więc ani ‘ducha rosyjskiego’, ani ‘ducha fińskiego’, a realizację, która wpisywała się w ówczesne trendy architektury międzynarodowej. Co potwierdzają słowa historyczki sztuki Grażyny Ruszczyk:

„Trójkondygnacyjny ryzalit środkowy z rustykowanym parterem, stanowiącym postument dla kolumnady, podtrzymującej trójkątny szczyt, stosowany przez Quarenghiego m.in. w Banku Asygnacyjnym i Instytucie Smolnym, został przejęty przez Engela i wprowadzony w pałacu Generalnego Gubernatora (później Ratusz) oraz w fasadach Senatu i Uniwersytetu. Trudno znaleźć inne bezpośrednie powtórzenie motywów i rozwiązań petersburskich. Engel i architekci z nad Newy operowali tym samym, uniwersalnym zasobem form, a każdy przetwarzał je i interpretował na swój sposób, w związku z tym inne podobieństwa mogą być sprawą przypadku, a nie naśladownictwa czy inspiracji.”¹⁶⁹

W tym samym tonie utrzymane są słowa Petera Martyna, co prawda odnoszące się do Kalkuty, ale potwierdzające fakt, że sformułowanie ‘miniatura Petersburga’ można uznać za skrót myślowy odwołujący się do atmosfery miast, gdzie dominują gmachy w stylu neoklasycznym, a że Petersburg kostium antyczny opanował do perfekcji to inne ośrodki miejskie nawiązujące w swojej architekturze do wzorców starożytnej Grecji i Rzymu, automatycznie przywodzą na myśl stolicę Imperium Rosyjskiego.

¹⁶⁸ Borkowska 2010, s. 41.

¹⁶⁹ Ruszczyk, tamże, s. 120.

„W późniejszym okresie na niektórych zwiedzających Kalkuta nie robiła już wrażenia nowo powstałego, wspaniale położonego, starożytnego miasta, którego białe palace, kopuły, iglice odbijały promienie słońca na tle jaskrawo błękitnego nieba lub dramatycznie narastających chmur monsunowych, lecz bardziej przypominała im kolejny Petersburg; nie dostrzegą rewolucji, na którą była prawie od początku skazana. Władze kurczowo trzymały się klasycyzmu [...]”¹⁷⁰

Kolejnym ważnym elementem jest fakt, że na ziemiach fińskich, dzięki zmianie przynależności państwowej, nastąpił rozwój i doszło do nobilitacji tego obszaru Europy. W czasach szwedzkich dzisiejsza Finlandia była tylko jedną z prowincji Królestwa Szwecji określaną mianem *Itämaa* (Ziemie Wschodnie). Stolicą całego Królestwa był Sztokholm i to tam podejmowano najważniejsze decyzje dotyczące również Finów. Należy dodać, że lokalnie główny ośrodek prowincji *Itämaa* stanowiło Turku. Znajdujące się na południowo-zachodnim brzegu Zatoki Fińskiej miasto było siedzibą biskupstwa, uniwersytetu oraz najważniejszych instytucji w prowincji. W wyniku podbicia ziem fińskich przez carską Rosję na początku XIX wieku doszło do przełomowych zmian mających fundamentalny wpływ na dalsze losy Finów. Nastąpił czas znaczących przemian politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych, któremu sprzyjał okres długotrwałego pokoju. Zmieniło się zarówno główne, jak i lokalne centrum, z którego dotąd czerpano najważniejsze wpływy i skąd płynęły wszystkie decyzje.

Rozpoczął się nowy rozdział w historii tego miasta, które awansowało do rangi najszybciej rozwijającego się w całym Imperium Rosyjskim i stopniowo stawało się coraz ważniejszym ośrodkiem miejskim w obrębie wszystkich ziem znajdujących się w rękach Romanowów, chociaż małym i mniej znaczącym biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców i historię Warszawy, Odessy, Rygi czy Kijowa. Jednakże w czasach szwedzkich Helsinki były tylko niewielkim drewnianym miasteczkiem z peryferyjnej prowincji Królestwa zarządzanego przez władców z dynastii Wazów, z liczbą mieszkańców nieprzekraczającą 4000 osób. Natomiast po roku 1812 nastąpił wielki ruch budowlany i doszło do wzrostu ludności i konieczności zaspokojenia ich potrzeb. Imperium Rosyjskie inwestowało w Helsinkach w budynki reprezentujące wysoki poziom artystyczny, nie tylko o charakterze administracyjnym czy militarnym, ale także edukacyjnym i sakralnym. Co może być pewnym zaskoczeniem, ziemie fińskie nie stały się celem masowego osiedlania Rosjan, nie zostały jedną ze stałych siedzib cara, jego rodziny i dworu, nie doszło do napływu carskiej arystokracji, urzędników

¹⁷⁰ Martyn, tamże, s. 85-86.

czy burżuazji, nie pojawił się na większą skalę indywidualny mecenat i prywatni zleceniodawcy dzieł architektoniczno-artystycznych. W konsekwencji nie znajdziemy w krajobrazie Helsinek dominującego nad miastem pałacu cara czy wzorowanych na petersburskich reprezentacyjnych rezydencji będących siedzibami majątnych Rosjan. Do roku 1868 również kościół prawosławny nie stanowił ważnej dominanty w architektonicznym pejzażu miasta¹⁷¹. W momencie zmiany przynależności państwowej Finowie mieli zagwarantowane przez cara, że Rosjanie i rosyjska administracja nie zdominują tej funkcjonującej dotychczas na ziemiach fińskich. Dane statystyczne są wiarygodnym potwierdzeniem takiego stanu rzeczy, gdyż podają, że w momencie wybuchu I wojny światowej w 1914 roku na ziemiach fińskich, oprócz osób związanych z wojskiem, mieszkało tylko 5939 Rosjan przy ogólnej liczbie ludności prawie 2700000¹⁷². Zajmowali się oni głównie handlem i osiedlali na terenach blisko rosyjskiej granicy, czyli ziemiach określanych mianem Starej Finlandii, gdzie najważniejszym ośrodkiem miejskim był Wyborg. Te same okolice na swoje siedziby wybierała rosyjska arystokracja, o czym pisze Adam Nowakowski wymieniając Mon Repos należące do barona Pawła Nicolaya, Marcovilla będące własnością hrabiego Fiodora Tołstoja i Sarilla stanowiąca majątek hrabiny Heleny Steven-Steinheil¹⁷³. Wielu rosyjskich mieszczan także przeprowadzało się z Petersburga na ziemie fińskie i otwierało hotele, restauracje czy kasyna głównie w miejscowościach położonych nad Bałtykiem lub nad lokalnymi jeziorami. Ograniczenia (wymóg znajomości języka rosyjskiego dla kandydatów na stanowiska w fińskiej administracji wprowadzono w 1817 roku i potwierdzono w 1824, jednak nie był on restrykcyjnie przestrzegany) blokujące dostęp ludności pochodzenia rosyjskiego do stanowisk w Wielkim Księstwie oraz przeświadczenie Rosjan, że oddelegowanie do wypełniania swoich obowiązków na terenie Finlandii jest jak kara lub zsyłka na Syberię, przyczyniły się do faktu, że Rosjanie pojawiali się na ziemiach

¹⁷¹ Carl Ludvig Engel w latach 1821-1826 pracował nad projektem pierwszej prawosławnej świątyni w Helsinkach – kościoła pod wezwaniem Świętej Trójcy, który został wybudowany w stylu empire w pobliżu placu Senackiego, na północ od protestanckiego kościoła Mikołaja i południowy-zachód od biblioteki uniwersyteckiej. Natomiast monumentalny kościół prawosławny, w typowym stylu bizantyjsko-rosyjskim, otwarto dla wiernych dopiero 25. listopada 1868 roku. Sobór Zaśnięcia Matki Bożej, autorstwa rosyjskiego architekta Aleksija Gornostajewa, został usytuowany na skalnym wzgórzu w dzielnicy Katajanokka, przez co od początku stanowił mocną dominantę w krajobrazie Helsinek i okazał się bezpośrednią, architektoniczną konkurencją dla głównego kościoła protestanckiego również zbudowanego na skale, ale w obrębie placu Senackiego. Należy jednak zaznaczyć, że sobór znajdował się poza głównym centrum miasta wyznaczonym przez plac Senacki, a wiara protestancka, nawet w czasach funkcjonowania Wielkiego Księstwa Finlandii była jedyną religią państwową obowiązującą na ziemiach fińskich.

¹⁷² Nowakowski, tamże, s. 69.

¹⁷³ Tamże, s. 182.

zachodniego sąsiada od połowy lat 20-tych XIX wieku najczęściej jako turyści¹⁷⁴. Mimo niewielkiej odległości, dopiero wówczas Rosjanie zetknęli się z podbitym ludem, który był pokojowo nastawiony do nowej władzy, ale miał własny język, religię, kulturę, monetę, system przedstawicielski i cieszył się, w porównaniu z innymi obszarami Imperium, wielkimi swobodami. Te przytoczone przykłady są wystarczające, aby stanowczo zaprzeczyć stwierdzeniu, że Helsinki były miastem rosyjskim czy miastem budowanym dla Rosjan, a relacje fińsko-rosyjskie oparte na schemacie zależności występującym między kolonizatorem a kolonią. Mimo, że jak pisze filolog polski Dariusz Trześniowski:

„[...] Rosja jest agresywna, a tożsamość państwa zbudowana na podbojach. Rosja nie istnieje bez imperium i ciągłych wojen o poszerzanie terenów, wpływów.”¹⁷⁵

Natomiast polityk Władysław Studnicki dodaje:

„Rosja zawsze prowadziła politykę unifikacji. Nie przyczyn unifikacji polityki względem Finlandii powinniśmy poszukiwać, lecz raczej okoliczności, dzięki którym ona tak późno była do Finlandii zastosowana.”¹⁷⁶

Najczęściej przytaczanym argumentem historycznym jest wyjaśnienie mówiące, że Finlandia miała i utrzymała wyjątkowy status w obrębie Imperium Rosyjskiego, ponieważ przyjęła swoją sytuację z pokorą i nie buntowała się przeciwko carowi. Słowa Mikołaja I mogą tylko potwierdzić nastawienie rosyjskiej władzy do fińskich poddanych:

„Gdybyż nastroje publiczne wszędzie były tak dobre jak w Finlandii – zauważył car, opuszczając Helsinki – moglibyśmy spokojnie patrzeć w przyszłość.”¹⁷⁷

Ponadto, jak pisze fiński historyk Osmo Jussila, car Mikołaj I do swoich rosyjskich doradców, którzy zalecali ograniczenie fińskiej autonomii, mówił:

¹⁷⁴ Monografia Adama Nowakowskiego z 2018 roku „W kraju tysiąca jezior. Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809-1917)” wyczerpująco opisuje Finlandię i Finów widzianych oczami rosyjskich podróżników w XIX i na początku XX wieku.

¹⁷⁵ Trześniowski 2010, s. 161.

¹⁷⁶ Studnicki, tamże, s. 196.

¹⁷⁷ Paszkiewicz, tamże, s. 14.

„Zostawcie Finów w spokoju. Jest to jedyna prowincja w moim królestwie, która nie przysporzyła mi nawet chwili troski lub niezadowolenia przez całe moje panowanie.”¹⁷⁸

Co więcej Finowie okazali się jedną z najbardziej lojalnych grup zamieszkujących Imperium Rosyjskie, co wielokrotnie udowodnili między innymi walcząc po stronie Rosji i tłumiąc powstanie listopadowe, które wybuchło na ziemiach polskich w 1830 roku¹⁷⁹. Stąd też nie dziwi tak bardzo fakt, że przez pierwsze osiem dekad stosunki fińsko-rosyjskie były poprawne, panowanie rosyjskie prawie nieodczuwalne, a próby rusyfikacji właściwie żadne. Autonomiczne Wielkie Księstwo Finlandii cieszyło się znaczną niezależnością względem Petersburga i uniknęło centralizacji oraz unifikacji z resztą Imperium, co zaprzecza prostemu schematowi relacji okupant i poddany. Historyk sztuki Piotr Paszkiewicz tłumaczy tę sytuację następująco:

„Źródło owego liberalnego kursu należy szukać jeszcze w polityce Piotra I. Władca, dążący do okcydentalizacji całego Imperium, nie widział powodu zastępowania należących do zachodniej sfery kulturalnej instytucji prowincji słabiej rozwiniętymi instytucjami rosyjskimi bądź mniej efektywną administracją carską.”¹⁸⁰

Ten sposób myślenia potwierdzają również słowa samej Katarzyny Wielkiej:

„Małorosja [lewobrzeżna Ukraina], Inflanty [szwedzkie] i Finlandia [Karelia] to prowincje, które rządzą się na podstawie potwierdzonych przywilejów; byłoby rzeczą niewłaściwą naruszać je przez raptowną kasatę ... Wymienione prowincje, w tym także Smoleńszczyznę, należy w najłagodniejszy sposób doprowadzić do zrusyfikowania ..., a zwłaszcza do tego, by nie patrzyły na nas wilkiem.”¹⁸¹

Mamy więc przypadek, w którym podbite ziemie nie doznają degradacji i upadku, nie są wyzyskiwane, lecz wręcz przeciwnie awansują i następuje ich rozwój polityczny,

¹⁷⁸ Jussila, tamże, s. 32-33.

¹⁷⁹ Finowie robili karierę w rosyjskim wojsku i administracji. Brali czynny udział w tłumieniu powstania listopadowego (1831) i powstania styczniowego (1863-1864) w Polsce oraz w wojnie przeciwko Turcji (1853-1856). Znamienne są słowa Adama Mickiewicza o Finach walczących po stronie Rosji wypowiedziane w czasie prelekcji dotyczących literatury słowiańskiej prowadzonych przez niego w Collège de France w latach 1840-1844 „urodzeni jako niewolnicy, kochający swe jarzmo i ślepo wypełniający rozkazy”.

¹⁸⁰ Paszkiewicz, tamże, s. 13.

¹⁸¹ Boberski, tamże, s. 44.

administracyjny, gospodarczy, społeczny i kulturowy. Jest to widoczne między innymi już w samym nazewnictwie. Jak pisze historyk Artur Górak:

„[...] słowo kraj. Nie świadczy ono o odrębności, ale wręcz przeciwnie – wpisuje się w ogólnorosyjską nomenklaturę co więcej, jest świadectwem asymilacyjnego podejścia do danego terytorium to właśnie imperialne (kolonialne) podejście odrzuca historycznie ukształtowane nazwy i wprowadza nowe, najczęściej nawiązujące do obojętnych kulturowo nazw geograficznych: Kraj Nadwiślański, Kraj Nadrioński (Gruzja).”¹⁸²

W przypadku ziem fińskich mamy sytuację całkowicie odmienną, bo dotychczasowa szwedzka prowincja stała się, dzięki zawarciu unii z Rosją, autonomicznym Wielkim Księstwem Finlandii. W kontekście ziem fińskich nie ma także mowy o wyzysku ekonomicznym, tak charakterystycznym dla stosunków kolonialnych, gdyż Finowie zachowali granicę celną i własny system monetarny oraz prowadzili handel ze wschodnim sąsiadem. Lokalna kultura również nie była niszczone przez Rosjan, co więcej nieblokowany przez władze carskie rozwój oraz nobilitacja dotyczyły także języka i kultury fińskiej. Była to sytuacja niezwykle wyjątkowa, ponieważ inne podbite tereny spotkał zupełnie odmienny los, czego przykładem może być litewskie Wilno.

„Rusyfikację Litwy rozpoczęto od zniszczenia jej dziedzictwa kulturowego – zabytków przeszłości, kościołów, bibliotek, dzieł sztuki. [...] Wilno już na początku XIX stulecia zatraciło cechy historycznej stolicy Litwy [...] W Wilnie i innych miastach litewskich zaczęto wznosić liczne budowle w całkowicie dla tych terenów obcym stylu ”bizantyjsko-ruskim.”¹⁸³

Narzucanie wiary prawosławnej, tak bezwzględne i stosowane przez Rosjan narzędzie podkreślające dominację nad podbitym ludem, także nie miało miejsca na ziemiach fińskich. Jak pisze Chułkow biograf Aleksandra I:

„[...] luterkańscy pastorzy i katoliccy księża, jako ludzie wykształceni w problematyce świeckiej, mieli w oczach Aleksandra większe prawo szacunku niż

¹⁸² Górak 2018, s. 423.

¹⁸³ Širkaitė 1994, s. 243-244.

nasz kler prawosławny. Księża polscy i pastory bałtyccy uzyskali bez trudu przywileje, o których rosyjscy duchowni nie mogli nawet pomarzyć.”¹⁸⁴

Według historyka Michaiła Hellera mogło to wynikać z faktu, że

*„Pierwsze lata rządów Aleksandra I [...] były [...] okresem tolerancji religijnej. [...] jedną z przyczyn owej tolerancji był obojętny stosunek cesarza do religii [...].”*¹⁸⁵

Poza tym sam fakt, że ziemie fińskie pod rządami rosyjskich carów przestały być miejscem prowadzenia działań wojennych, jak to było za czasów szwedzkich, spowodował że ponad stuletni okres pokoju sprzyjał rozwojowi na każdej płaszczyźnie.

Z drugiej strony nie ulega jednak wątpliwości, że plac Senacki to wizualne świadectwo obecności Rosji w Finlandii, namacalny dowód podbicia ziem fińskich i oderwania ich od Królestwa Szwecji po ponad 600-letniej wspólnej historii. Realizację tę można uznać za przejaw architektury politycznej, stworzonej przez władzę Imperium w celu realizacji funkcji praktycznych, reprezentacyjnych i społecznych stolicy nowego państwa zależnego od Rosji.

*„Każde imperium zostawia swoje ślady, z których architektura stanowi najtrwalszą, a być może najbardziej sugestywną pozostałość.”*¹⁸⁶

Plac Senacki jako plac paradny od początku był traktowany jako spektakularna, niepozbowiona wymiaru propagandowego fundacja dla lojalnej względem władzy carskiej nowej prowincji, a jego kompozycja oraz hierarchia budowli są odbiciem układu politycznego o szczególnej genezie i wyrazie, symbolem władzy, nieporównywalnym w swoim rozmachu z żadnymi innymi realizacjami przeprowadzonymi na ziemiach wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego. Źródła należy szukać w drugiej połowie XVIII wieku, kiedy

„Swe panowanie Katarzyna II ubrała w kostium klasyczny, jak zwykli czynić oświeceni monarchowie w większości krajów Europy. Jednak, ujęta w rygory wzorów i kanonów, z natury pozbawiona indywidualnego wyrazu, architektura klasycystyczna, zwycięska w Rosji po 1765 stała się trwałym (na ponad dwa stulecia) atrybutem totalitarnej władzy, symbolem jej siły i orężem politycznej

¹⁸⁴ Heller, tamże, s. 491.

¹⁸⁵ Tamże, s. 490.

¹⁸⁶ Martyn, tamże, s. 79.

propagandy. Katarzyna uczyniła z architektury „skarbowej” nie tylko składnik osobistej monarszej glorii, ale również spoiwo rozrastającego się Imperium.”¹⁸⁷

Ponadto car Aleksander I, a następnie jego brat Mikołaj I byli, jak większość monarchów sprawujących rządy absolutne, władcami-architektami. Była to sytuacja typowa dla takiego ustroju, gdyż monarcha mający pełną decyzyjność na podległych sobie ziemiach oraz wpływ na wszelkie wydatki, traktował architekturę jako narzędzie polityczne, dzięki któremu miał realny wpływ na wygląd swojego imperium. W ten sam sposób działał wcześniej na ziemiach szwedzkich i fińskich między innymi król Gustaw III Waza. Car Aleksander I i Mikołaj I wyrażali zgodę na pożyczki na bardzo korzystnych warunkach na budowę stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, doglądali prac, sami brali udział w projektowaniu i decydowali o ostatecznych rozwiązaniach zastosowanych na placu Senackim oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie¹⁸⁸. Kilka konkretnych przykładów może to potwierdzić: wybór porządku doryckiego wzorowanego na kolumnach świątyń z włoskiego Paestum dla strażnicy, zatwierdzenie pomysłu Engela na odmienne opracowanie detali fasady uniwersytetu i niepowtarzanie rozwiązań zastosowanych przy gmachu Senatu, decyzja o ujednoczeniu południowej pierzei placu, gdzie stały domy bogatych kupców z XVIII wieku, wyburzenie strażnicy i zastąpienie jej monumentalnymi schodami prowadzącymi do kościoła, znalezienie miejsca na gmach biblioteki uniwersyteckiej oraz zatwierdzenie jednopiętrowego, a nie dwupiętrowego budynku. Poza tym obecność władzy rosyjskiej i fakt przynależności ziem fińskich do Imperium Romanowów została zaznaczona w widoczny sposób również w innej formie. Dowodem może być wybór nazw dla ulic otaczających plac Senacki: *Aleksanterinkatu* na cześć cara Aleksandra I (strona południowa), *Nikolainkatu* na cześć cara Mikołaja I (strona wschodnia), *Unioninkatu* na cześć unii rosyjsko-fińskiej (strona zachodnia)¹⁸⁹. Poza tym na placu Senackim mamy kościół Mikołaja (od imienia cara Mikołaja I) oraz Uniwersytet Cara Aleksandra (od imienia cara Aleksandra I), gdzie dodatkowo w tympanonie umieszczono monogram władcy, a jego brązowe popiersie w antycznym kostiumie, dłuta Ivana Martosa, znajdowało się w uroczystej auli tego gmachu. Warto też

¹⁸⁷ Boberski, tamże, s. 56.

¹⁸⁸ Jeden ze współczesnych przewodników turystycznych podaje informację, że aby zrealizować plac Senacki Wielkie Księstwo zadłużyło się w Państwowym Banku Pożyczkowym w Petersburgu na kwotę 4299743 rubli i 91 kopiejek (Adam Dylewski, „Helsinki”, Warszawa 2009, s. 123). Niestety nie udało mi się potwierdzić tej informacji, ani dotrzeć do dokumentów mówiących o spłacie tego potencjalnego długu.

¹⁸⁹ Ulica *Nikolainkatu* (Mikołaja I) została w roku 1928 przemianowana na ulicę *Snellmaninkatu* (Johana Vilhelma Snellmana). Pozostałe nazwy ulic przetrwały do dnia dzisiejszego. Oprócz *Aleksanterinkatu*, *Nikolainkatu* i *Unioninkatu*, mamy również od strony północnej, przed schodami prowadzącymi do kościoła Mikołaja, ulicę *Hallituskatu* (Rządową), a za kościołem została wytyczona ulica *Kirkkokatu* (Kościelna).

odnotować, że stało się tradycją, iż car był zwierzchnikiem rektora uniwersytetu i pełnił funkcję kanclerza, a na swojego następcę mianował własnego syna. Dodatkowo w najważniejszej przestrzeni gmachu Senatu, czyli sali posiedzeń członków Senatu, na ścianie wisiały oficjalne portrety carów rosyjskich. Takie podejście świadczy, że realizacja placu Senackiego miała charakter oficjalny, a głównym celem władców mogła być chęć uczynienia z Helsinek ‘miniatury Petersburga’. Trzeba pamiętać, że budowa nowych Helsinek miała miejsce w tym samym czasie co rozbudowa Petersburga, którą Aleksander I traktował jako świadectwo zwycięstwa nad Napoleonem. Można uznać, że projekty architektoniczne planowane poza Petersburgiem zyskiwały zgody na ich realizację, bo w mniemaniu cara miejsca te stawały się kopia Petersburga. Taki zamysł był obecny już od drugiej połowy XVIII wieku, gdyż

„[...] zmiany urbanistyczne następowały w kierunku unifikacji Imperium w oparciu o współczesne koncepcje wspólne całej Oświeconej Europie. Tylko, że tutaj, poczynszy od 1763 r., urzeczywistniano je z maszynową wręcz konsekwencją i na niebywałą skalę. Minęło kilkadziesiąt lat, nim w mnożących się morderczo geometrycznych miejskich kompozycjach zaczęto dostrzegać zniewalającą człowieka kratę, jedno ze znamion samodzierżawia, a zarazem rusyfikacji.”¹⁹⁰

Co potwierdzają słowa markiza de Custine napisane w 1839 roku o Petersburgu:

„[...] Ekierka i taśma miernicza tak wyśmienicie zgadzają się ze sposobem myślenia władców absolutnych, iż kąty proste stają się jednym z atrybutów architektury despotyzmu. [...] Z braku wyczucia artystycznego, znajomości zasad harmonii i nieskrępowanej wyobraźni, budowę Petersburga kierowała precyzja matematycznych wyliczeń. [...] Na widok tak olbrzymiego wysiłku i tak miernych skutków trzeba przyznać, iż jedna rzecz w świecie nie słucha rozkazów: jest nią gracia – siostra wyobraźni i nieodrodna córka wolności.”¹⁹¹

Należy jednak stanowczo podkreślić, że ani Helsinki ani Warszawa nie wypełniły woli cara w tym zakresie, a

¹⁹⁰ Boberski, tamże, s. 56.

¹⁹¹ Królikowski 1994, s. 278.

„Petersburg, postrzegany oczami Mickiewicza z Ustępu III części Dziadów jako miasto-kaprys rosyjskiego samodzierżawcy, miasto-Babilon, nigdy nie stał się dla Polaków stolicą własnego państwa.”¹⁹²

I trzeba dodać, że nie stał się również dla Finów. Nie ulega jednak wątpliwości, że stolica Imperium Rosyjskiego miała wpływ na architekturę większości podbitych ziem, co określić można wspólnym pojęciem prusko-bałtycko-rosyjskiego neoklasycyzmu. Należy podkreślić, że w przypadku ziem fińskich car nie wybrał strategii opartej na agresywnej rusyfikacji podbitych terenów. Aleksander I chciał być postrzegany jako ojciec Wielkiego Księstwa Finlandii, jak też Uniwersytetu w Helsinkach. Do potwierdzenia swojej władzy absolutnej nie potrzebował budowy soboru czy pałacu cara w centralnej części Helsinek. Co więcej trzeba zaznaczyć, że główny plac miasta nazwano *Senaatintori*, czyli plac Senacki, podkreślając w ten sposób szczególny status ziem fińskich, a nie na przykład plac Aleksandryjski, jak to miało miejsce w Kownie¹⁹³. W ten sposób Imperium Rosyjskie prezentowało swoje łagodne oblicze, ale władca ukrył swoje intencje w bardziej subtelnej formie, mimo wszystko pełnej dominacji i mającej na celu zaznaczenie swojej obecności w stolicy Wielkiego Księstwa, a co za tym idzie w całej Finlandii. Dowodem może być analiza architektury luterańskiego kościoła Mikołaja autorstwa Grażyny Ruszczyk:

„Kościół w ostatecznej wersji miał mieć formę krzyża greckiego zwieńczonego kopułą, z ramionami zakończonymi czterema portykami. Bardzo surowa bryła świątyni, niemal zupełnie pozbawiona dekoracji, została jeszcze raz zmieniona w trakcie budowy, już po śmierci Engla; autorem zmian był Ernest Bernhard Lohrmann (kontroler prac publicznych/naczelnego architekta Finlandii). Na polecenie Mikołaja I musiał on rozwinąć pierwotny projekt zboru o cztery zwieńczone kopułkami wieżyczki, wbudowane w narożach ramion krzyża – motyw przeniesiony z klasycystycznej architektury cerkiewnej. Bezpośrednim pierwowzorem stały się wieżyczki petersburskiego Soboru Izaaka projektu Augusta de Montferranda. W ten sposób z woli cara zbor luterański upodobnił się do świątyni prawosławnej.”¹⁹⁴

¹⁹² Trzeźniowski, tamże, s. 164.

¹⁹³ Niestety nie udało mi się ustalić kto i dokładnie kiedy zaproponował nazwę plac Senacki. Wydaje się prawdopodobne, że tą osobą był Ehrenström, który odpowiadał za całą koncepcję nowego centrum Wielkiego Księstwa Finlandii.

¹⁹⁴ Ruszczyk, tamże, s. 121.

Należy jednak pamiętać, że wszystkie budynki przypominające o związku z Rosją, które stanowiłyby realne świadectwo sytuacji w jakiej znaleźli się mieszkańcy ziem fińskich na początku XIX wieku i które byłyby symbolem podbicia tego obszaru przez cara Aleksandra I, zostały niezrealizowane lub usunięte z placu Senackiego: schody prowadzące do kościoła zastąpiły strażnicę, zaniechano budowy pałacu cara i siedziby generał-gubernatora¹⁹⁵. Trzeba także pamiętać, jak pisze Grażyna Ruszczyk, że:

„Dekretem z 8 kwietnia 1812 r. car Aleksander I podniósł Helsinki do rangi stolicy Wielkiego Księstwa. Istota tego dekretu tkwiła nie w tym, że awansował drugorzędne miasto, ale w tym, że sankcjonował odrębność kraju, wchodzącego w unię z Cesarstwem, tworząc dla jego władz siedzibę odrębną od Petersburga. Dla Finlandii miało to ogromne znaczenie, po raz pierwszy bowiem w swojej historii potraktowana została jako państwo.”¹⁹⁶

Analizując plac Senacki i znajdującą się tam zabudowę architektoniczną w kontekście architektury postkolonialnej należy stwierdzić, że relacja Wielkiego Księstwa Finlandii z Rosją nie była oparta na schemacie władzy właściwym dla sytuacji kolonialnej. Potwierdzić to mogą słowa badaczki literatury polskiej Grażyny Borkowskiej, która w swojej interpretacji myśli twórcy podstawowych założeń studiów postkolonialnych - Edwarda Saïda, pisze:

„Wydaje się, że właśnie reprezentacja, zastępowanie głosu „oryginalnego” pochodzącym z zewnątrz dyskursem jest sprawą kluczową dla Saidowskiego pojęcia orientalizmu i postkolonializmu. [...]. Rosja rozwijała swoje imperium kosztem sąsiadów, dokonywała podbojów, ale czy - równocześnie - kolonizowała w znaczeniu Saidowskim, tzn. narzucała światu własny ogląd podbitych kultur i narodów? Mogła to robić w stosunku do egzotycznych państw Azji Centralnej, ale raczej nie miała szans na wykonanie podobnych ruchów w odniesieniu do krajów europejskich, tj. Polski i republik nadbałtyckich. Nie można zatem mylić ekspansji

¹⁹⁵ Pałac cara w Helsinkach pierwotnie planowano usytuować na skalnym wzgórzu w dzielnicy Katajanokka, gdzie ostatecznie wzniesiono, stojący do dnia dzisiejszego, sobór Zaśnięcia Matki Bożej. Natomiast na pałac cara zaadaptowano rezydencję kupca Heidenstraucha znajdującą się na *Kauppori* (placu Targowym), która dzisiaj stanowi reprezentacyjną siedzibę prezydenta Republiki Finlandii. Natomiast siedziba generał-gubernatora znajdowała się w odremontowanym budynku Bocka wzdłuż południowej pierzei podobnych kamienic na placu Senackim. Pierwotnie planowane miejsce usytuowania gmachu, w którym miał rezydować najważniejszy wysłannik cara, zostało wykorzystane na budowę uniwersytetu (zachodnia strona placu Senackiego). Siedziba uniwersytetu nie pojawiała się w żadnych wcześniejszych planach odbudowy Helsinek, ale po wielkim pożarze Turku w 1827 roku, podjęto decyzję o przeniesieniu do stolicy jedyne funkcjonującego na ziemiach fińskich uniwersytetu i należało w trybie pilnym podjąć decyzję o jego umiejscowieniu.

¹⁹⁶ Ruszczyk, tamże, s. 119.

politycznej i jej skutków dla krajów podbitych z kolonizacją kulturową i mentalną. Nie można zatem pojęcia postkolonializmu rozciągać na każdą sytuację historycznej (imperialnej) przemocy, poprzez którą tworzy się opozycja dominujących i zdominowanych."¹⁹⁷

Zainspirowana artykułem Borkowskiej, znając historię ziem fińskich w okresie przynależności do Królestwa Szwecji mogę stwierdzić, że to właśnie relacja fińsko-szwedzka była bliska zasadom wyznawanym przez kolonizatora względem podbitych obszarów. To Szwecja siłą przejęła i zdominowała obszar dzisiejszej Finlandii, pozbawiając go jakiegokolwiek autonomii na ponad 600 lat i odbierając prawo do reprezentowania samego siebie oraz narzucając swoją politykę, administrację, język, kulturę i religię. Nie dając w zamian nic poza głodem i konfliktami zbrojnymi, prowadziła rabunkową gospodarkę lokalnych zasobów naturalnych i wyciskała miejscową ludność. Chociaż nie istniał system feudalny, to fińska ludność ponosiła koszty związane z wojnami, utrzymaniem armii, a wypracowane zyski trafiały do szwedzkich elit oraz królewskiego Sztokholmu. Szwecja uważała siebie za kraj lepiej rozwinięty niż ziemie fińskie, które w ich oczach były terenem dzikim kulturowo i cywilizacyjnie oraz egzotycznym i dalekim, co potwierdzać może, stosowane do 1581 roku, określanie ziem fińskich jako *Itämaa* (Ziemie Wschodnie)¹⁹⁸. Szwedzi stanowili elity na północnym brzegu Zatoki Fińskiej, a Fin był identyfikowany z prostym chłopem, dlatego jego rozwój oraz rozwój miejscowej kultury blokowano. Różnice między tymi dwoma grupami zamieszkującymi ten sam teren były wielkie, różniło ich właściwie wszystko: status społeczny, sytuacja ekonomiczna, styl życia, język, kultura. Słowa Grażyny Borkowskiej odwołujące się do badań stosunku Polaków do Kresów Wschodnich prowadzonych przez Józefa Obrębskiego, idealnie oddają relacje fińsko-szwedzkie od połowy XII do początku XIX wieku, wystarczy tylko słowo Polska zamienić na Szwecja, a Kresy na ziemie fińskie:

„Kresy według Obrębskiego stanowią przestrzeń władzy narzuconej, nieliczącej się z tubylcami, bezwzględnej wobec ludzi i rabunkowej wobec przyrody. Kresy są przestrzenią ogromnych kontrastów między pańskością (dostatkiem i bogactwem) a chłopskością (biedą i przemocą). Wysoka kultura kresowa jest wynikiem tej

¹⁹⁷ Borkowska, tamże, s. 41-42.

¹⁹⁸ Dopiero król Jan III Waza w 1581 roku zaczął używać tytułu Wielki Książę Finlandii, a ziemie fińskie zostały wówczas nobilitowane w zakresie nazewnictwa i określane jako Wielkie Księstwo Finlandii. Jednakże ta zmiana nie wiązała się z jakimikolwiek przywilejami. System zarządzania prowincją pozostał taki jak wcześniej. Decyzje nadal były podejmowane w Sztokholmie, a Finowie byli obywatelami Szwecji.

eksploatacyjnej polityki polskiej wobec zagarniętej ziemi. Muzycka chata i magnacka rezydencja to dwie strony tego samego medalu; potęgę wielkich rodów zbudowano na krzywdzie miejscowego chłopca.”¹⁹⁹

Co najbardziej zaskakujące, szwedzka dominacja nie zakończyła się wraz ze zmianą przynależności i unią fińsko-rosyjską czy po uzyskaniu niepodległości przez Finów, o czym może świadczyć fakt, że język szwedzki jest nadal, obok języka fińskiego, oficjalnym językiem urzędowym w Finlandii, potomkowie szwedzkich rodów piastują ważne stanowiska i są właścicielami wielkich fortun, a zwykły Fin zawsze modli się, aby narodowa drużyna hokeja była w każdych międzynarodowych zawodach wyżej w rankingu niż zespół szwedzki. Taką sytuację dobrze tłumaczą słowa Macieja Rajewskiego komentujące pisma norweskiego socjologa Johana Galtunga:

„[...] sytuacja kolonialna może pozostawić po sobie różnorodne kompleksy, obniżenia psychiczne czy zaszłości u przedstawicieli wolnego już narodu czy ludu oraz oddziaływać na ich życie [...] poprzez fakt przewagi politycznej, ekonomicznej, kulturowej czy społecznej dawnych metropolii lub nowych potęg politycznych nad byłymi koloniami czy słabszymi państwami.”²⁰⁰

Temat ten zasługuje na rozwinięcie i szczegółowe opracowanie, ale nie jest to przedmiotem mojej pracy badawczej.

4. Helsinki w 1 połowie XIX wieku. Bilans epoki Aleksandra I i Mikołaja I

Chcąc dopełnić obraz Helsinek z pierwszej połowy XIX wieku należy ponownie wrócić do kontekstu historycznego i przyjrzeć się trzem dekadom rządów następcy Aleksandra I, jego brata cara Mikołaja I. Konieczne jest także przeanalizowanie architektonicznego krajobrazu miasta poza placem Senackim, ponieważ nowa stolica przeżywała wówczas boom budowlany i plan zabudowy obejmował również inne projekty, nie tylko główny plac. Cennych informacji o atmosferze i rytmie miasta dostarczyć może prześledzenie życia codziennego mieszkańców Helsinek w pierwszej połowie XIX wieku. Na koniec natomiast

¹⁹⁹ Borkowska, tamże, s. 50.

²⁰⁰ Rajewski 2010, s. 25.

głos zostanie oddany podróżnikom, ponieważ ich zapiski z podróży do Wielkiego Księstwa Finlandii dają możliwość przeniesienia się w tamte czasy.

4.1. Kontekst polityczny – rządy Mikołaja I (1825-1855)

Ogólna ocena rządów cara Mikołaja I jest, w opinii historyków, jednoznacznie negatywna w porównaniu z jego wielkimi poprzednikami - bratem Aleksandrem I czy najświetniejszym przedstawicielem rodu Romanowów Piotrem I. Historyk Michaił Heller przypomina, że Rosja po pokonaniu Napoleona i kongresie wiedeńskim stanowiła mocarstwo, które miało niezachwianą pozycję w Europie. Uważano, że stanowi potęgę militarną i z jej głosem na arenie międzynarodowej należało się liczyć w pierwszej kolejności. Przegrana przez Rosję wojna krymska zburzyła ten mit i obnażyła wszystkie słabości Imperium Romanowów, przede wszystkim wymienia się zacofanie gospodarcze czy technologiczne między innymi brak dróg i kolei. Na czasy panowania Mikołaja I przypada również powstanie listopadowe w Polsce oraz Wiosna Ludów i wewnętrzne niepokoje związane z niezadowolaniem ludności w całej Europie, a także wojna krymska.

Słowa opisujące cara Mikołaja I, autorstwa historyków Bazyłowa i Hellera, mogą stanowić pewne wyjaśnienie dla podjętych decyzji i wydarzeń mających miejsce między rokiem 1825 a 1855.

„Mikołaj I był człowiekiem przeciętnym, a przy tym nie przygotowywano go do rządów. [...] Do nauki specjalnie się nie garnął [...], wołał wzorem ojca ćwiczenia i parady wojskowe [...] zrodziło się w ten sposób i pozostało na całe życie - zamilowanie do dyscypliny, do ujmowania wszystkiego w ściśle określone przepisy [...]. Nie ulegał natomiast liberalnym nastrojom. [...] Wydawało mu się, że osiągnie niemal wszystko, gdy stworzy silny i sprężysty system nadzoru i nieustannego czuwania nad całym społeczeństwem.”²⁰¹

„Mikołaj I był idealnym autokratą, wzorcem rosyjskiego cara: despotycznym, silnym, pewnym siebie i przekonanym o swojej misji kierowania Rosją.”²⁰²

Sam car uzasadniał swoje metody sprawowania władzy w następujący sposób:

²⁰¹ Bazyłow, tamże, s. 154-155.

²⁰² Heller, tamże, s. 541.

„W Rosji istnieje despotyzm, to istota moich rządów, ale jest on zgodny z duchem narodu.”²⁰³

Dla samej Finlandii okres panowania Mikołaja I mimo wszystko nie różnił się w porównaniu z czasami sprawowania władzy przez jego poprzednika Aleksandra I. Zwraca na to uwagę między innymi znawcza kultury i literatury rosyjskiej Adam Nowakowski:

„Aleksander I zapoczątkował tradycję, według której wszyscy cesarze wstępując na tron przyrzekali szanować fińską autonomię. Mimo że sporadycznie dochodziło do łamania jej praw, co podkreślają niektórzy fińscy historycy, to jednak do czasu polityka carska nie stanowiła przeszkody na drodze do umacniania się niezależności Finlandii. Nawet za panowania rządzącego żelazną ręką Mikołaja I Wielkie Księstwo zachowywało swój wyjątkowy status. [...] Tak długo, jak Finowie pozostawali lojalnymi poddanymi, mogli cieszyć się swoim wyjątkowym statusem. Mikołaj I podpisał zatem deklarację zobowiązującą go do szanowania autonomii Wielkiego Księstwa. Miała ona tę samą treść, co podpisana w 1809 roku przez Aleksandra I [...].”²⁰⁴

Okres ten na ziemiach fińskich to czas dalszego rozwoju. Coraz śmieiej kształtuje się fińska tożsamość narodowa, coraz lepsza jest pozycja języka fińskiego, coraz częściej pojawiają się dzieła literackie dające fundamenty pod tworzenie fińskiej kultury wysokiej, coraz bardziej Helsinki zbliżają się do europejskich stolic. Można mieć wrażenie, że Wielkie Księstwo Finlandii jak samotna wyspa na mapie Europy pozostało odporne na wszelkie rewolucyjne hasła, dlatego jego sytuacja była pewna, stabilna oraz niezmienna przez całą pierwszą połowę XIX wieku.

4.2. Zabudowa miasta poza placem Senackim

Sytuacja, którą Jerzy K. Kos opisuje w kontekście XVIII-wiecznego Śląska dobrze obrazuje mechanizm stosowany przez władzę w odniesieniu do podbitych ziem. Architektura stawała się jednym z podstawowych narzędzi zaznaczania swojej obecności i jako jedna z pierwszych dziedzin odczuwała skutki politycznych zmian.

²⁰³ Tamże, s. 530.

²⁰⁴ Nowakowski, tamże, s. 71, 107-108.

„W wyniku pruskiej aneksji Śląska zmieniły się społeczne i konfesyjne podstawy działalności architektonicznej, a nowym graczem na polu budownictwa stało się absolutystyczne i militarystyczne państwo. Państwo inwestowało w skali dotychczas nieznaną w przedsięwzięcia wojskowe, przemysłowe i kolonizacyjne [...]”²⁰⁵

Podobna sytuacja miała miejsce w Helsinkach. Ruch budowlany w nowej stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii, aż do połowy XIX wieku, koncentrował się przede wszystkim na inwestycjach państwowych mających na celu zapewnienie sprawnego funkcjonowania autonomicznego Księstwa. Helsinki na początku stanowiły tylko formalną stolicę, a zaczęły pełnić funkcję administracyjnego centrum dopiero od roku 1819, kiedy siedziby najważniejszych urzędów były już gotowe. Za moment, kiedy Helsinki stały się również naukową i kulturalną stolicą Finlandii należy uznać rok 1828 i przeniesienie z Turku siedziby uniwersytetu, co w konsekwencji spowodowało także przeprowadzkę elit intelektualnych. Najwcześniej swoją obecność w nowej stolicy zaznaczył garnizon wojskowy. Trzeba pamiętać, że fińska autonomia nie obejmowała spraw wojskowych i armia rosyjska pilnowała porządku na terenie Wielkiego Księstwa czyniąc tym samym z Helsinek miasto koszarowe, zgodnie z rosyjską maksymą, o której przypomina Wojciech Boberski:

„Stałym elementem polityki imperialnej była szybka militaryzacja świeżo pozyskanych obszarów. Praktyka budowy miejskich garnizonów i kreślenia linii obronnych.”²⁰⁶

Helsinki zachowały także swoją pierwotną rolę miasta handlowego. Połączenie tych wszystkich funkcji jest dobrze widoczne, kiedy przeanalizujemy mapę miasta i przyjrzymy się, które gmachy zostały wzniesione jako pierwsze w nowej stolicy (il. 37). Najważniejszym przedsięwzięciem była oczywiście zabudowa placu Senackiego, ale prace budowlane, zgodnie z wizją Engela, były prowadzone też w innych częściach miasta. Nowe budynki jego autorstwa wznoszono w dzielnicach: Kaartinkaupunki: biuro najwyższych władz wojskowych Smolna, koszary fińskiej gwardii cesarskiej; Kruunuhaka: szkoła dla dzieci wojskowych, prawosławny kościół Świętej Trójcy, hotel Seurahuone, przebudowa rezydencji kupca Heidenstraucha na pałac carski, archiwum, teatr, szpital uniwersytecki, uniwersytecki ogród botaniczny; Katajanokka: koszary- Fiński Arsenał Morski; Ullanlinna: uniwersyteckie

²⁰⁵ Kos, tamże, s. 370.

²⁰⁶ Boberski, tamże, s. 45.

obserwatorium astronomiczne, restauracja Kaivohuone; na granicy Punavuori i Kamppi: stary kościół; Lapinlahti: szpital; Hietaniemi: cmentarz.

Można uznać, że engelowska architektura zdominowała pejzaż Helsinek w pierwszej połowie XIX wieku. Nie oznacza to, że w ówczesnym czasie nie pracowali tutaj inni przedstawiciele sztuki budowlanej. Drugim ważnym architektem, który miał wpływ na architektoniczny krajobraz nowej stolicy był Pehr Granstedt. Szwedzki wojskowy zajmujący się projektowaniem umocnień obronnych jest autorem między innymi dwóch projektów w dzielnicy Kaartinkaupunki, jednego z pierwszych hoteli w Helsinkach - hotelu Kleineh oraz siedziby Sądu Najwyższego. Należy też wspomnieć o działalności wspomnianego już Ernsta Lohrmanna. Ten niemiecki architekt jest autorem między innymi nowego budynku szpitala uniwersyteckiego, który stanął w dzielnicy Kruununhaka. Warto podkreślić, że pierwsza połowa XIX wieku to moment powolnego rozwoju przemysłu, czego dowodem może być założony w dzielnicy Punavuori w 1819 roku pierwszy na ziemiach fińskich browar należący do rosyjskiej rodziny Sinebrychhoffów. Dwadzieścia trzy lata później postavili oni także w tym samym miejscu swoją siedzibę rodową. Podążając przemysłowym szlakiem trzeba również odnotować istnienie cukrowni, która została przeniesiona z centrum nad zatokę Töölö.

W tej okolicy zaczęto także wznosić podmiejskie wille, pierwszą z nich była letnia rezydencja Hakasalmi z 1846 roku należąca do jednego z najważniejszych polityków swojej epoki, Carla Johana Walleena. Prywatne inicjatywy budowlane miały znaczący wpływ na wygląd nowej stolicy około 1850 roku, ponieważ jak pokazują statystyki, odpowiadają one tylko w latach 1813-1817 za pojawienie się na mapie Helsinek 24 kamiennych i 107 drewnianych budynków. Wartymi odnotowania są z pewnością te zaprojektowane przez Engela: rezydencja Sundmana i rezydencja Cavoniusa.²⁰⁷ Ze względu na skały narzutowe stanowiące integralną część pejzażu miasta, jednym z największych wyzwań było konsekwentne kontynuowanie, narzuconego przez Ehrenströma, szachownicowego układu ulic. Nie mniej, mimo licznych inwestycji w rozwój stolicy większość miejskiego krajobrazu stanowiła zabudowa drewniana, tereny zielone i nadmorskie zapewniające mieszkańcom kontakt z naturą.

Więcej o architekturze Helsinek możemy dowiedzieć się z relacji podróżników docierających do stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii w pierwszej połowie XIX wieku:

²⁰⁷ Suomen historia, tamże, s. 98.

„Choć wciąż tu i ówdzie są pozostałości prostych budowli, jakaś biedna chata, ostatnie ruiny innego czasu, to jednak pokornie skłaniają głowy przed otaczającymi ich wspaniałymi wysokimi domami, jak biedak, wstydząc się swego skromnego ubrania, pośród bogatych sąsiadów.”²⁰⁸

Poza tym w swojej analizie Adam Nowakowski przybliżył nam podróż cytowanego wyżej Dawida Mackiewicza, który:

„Chwali miasto za szerokie i proste ulice, regularne place, architekturę, wspaniałe budynki Senatu i Uniwersytetu [...]”²⁰⁹

Nowakowski opisuje również wrażenia anonimowego autora z 1846 roku, który:

„Opisując fińską stolicę sięga po znane sobie i stołecznym czytelnikom analogie. Jeden z miejscowych pałaców wygląda zatem niczym „dom hrabiego Szeremietiewa na Fontance”, jeden z rynków nazywa „naszym Placem Siennym w miniaturze”, Suomenlinnę zestawia natomiast z Twierdzą Pietropawłowską. Również czystość budynków i schludność ulic przypomina narratorowi o Petersburgu [...] Zauważa, iż Szwedzi gardzą wszelkim zbytkiem, dlatego za ich panowania miasto nie mogło prezentować się równie okazale (za „psujący obyczaje luksus” rzekomo uważają nawet chodniki, dlatego te są w Helsinkach zjawiskiem nowym), a ponadto brakowało na to środków finansowych.”²¹⁰

Mimo, że Rosjanie starali się odnaleźć podobieństwa łączące stolicę Wielkiego Księstwa z Petersburgiem, to przyglądając się Helsinkom około 1850 roku, ich zabudowie i architekturze, zdecydowanie możemy zgodzić się ze słowami badacza architektury Jeremiego T. Królikowskiego, gdyż ani Warszawa ani Helsinki nie stały się miastami rosyjskimi:

„W końcu nie udało się władzy carskiej pokonać Polaków poprzez próbę narzucenia innej urbanistyczno-kulturowej przestrzeni wkraczającej w sferę psychiki, tradycji i życia codziennego. Artyści później chętnie uciekali w krainę sztuki czystej, wolnej od nacisków politycznych, wolnej od motywacji religijnej. Najczęściej jednak rezultaty tych ucieczek to dzieła estetycznie obojętne. W

²⁰⁸ Nowakowski, tamże, s. 166.

²⁰⁹ Tamże.

²¹⁰ Tamże, s. 167-168.

czasach zaborów i zniewolenia lepsze lub gorsze dzieła architektury budziły emocje, budziły skojarzenia i wspomnienia, próbowały kształtować przyszłość, zmuszały do myślenia, do walki na argumenty, która w wielu przypadkach kończyła się zniknięciem budynku. Zmienne losy carskich budowli przypominają, że architektura na zawsze związana jest z władzą i nie tylko władzą budowania, ale i z władzą burzenia.”²¹¹

Odmienne jest tylko podejście Polaków i Finów do architektonicznej historii swoich miast. W Helsinkach po uzyskaniu niepodległości w 1917 nie burzono, między innymi dlatego, że architektura ta nie była i nie jest traktowana jako prezent od okupanta czy kolonizatora. Stanowi po prostu najstarszą warstwę architektonicznej tkanki stolicy Finlandii. Dzięki czemu do dzisiaj możemy zobaczyć miasto takim jakim było dwa stulecia wcześniej, kiedy spacerowali po nim ówcześni helsińscy i rosyjscy turyści, bo zachowało się ono w oryginalnej formie do naszych czasów.

4.3. Rytm miasta - życie codzienne

Warto odtworzyć atmosferę Helsinek pierwszej połowy XIX wieku, uchwycić rytm miasta z tamtych lat, przyjrzeć się danym statystycznym, strukturze społecznej i życiu codziennemu mieszkańców stolicy, aby lepiej zrozumieć progres jaki dokonał się w tej części Europy ponad dwieście lat temu. Helsinki były niewielką osadą nadmorską, którą w momencie nobilitowania do miana stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii zamieszkiwało mniej niż 4800 osób²¹². Jak podkreśla Matti Klinge, ta niewielka społeczność nie miała żadnego wpływu na decyzje podejmowane w ich mieście, bo Helsinki zostały ukształtowane przez nowe osoby, grupy społeczne i instytucje, dla których stolica stała się nowym domem. Najpierw przybyli żołnierze i kupcy, następnie politycy związani z fińskim senatem i urzędnicy, w latach 30-tych XIX wieku studenci i kadra uniwersytecka między innymi najbardziej zasłużeni dla fińskiego ruchu narodowego Elias Lönnrot, Johan Runeberg i Johan Vilhelm Snellman, a w latach 40-tych XIX wieku, dzięki niemieckiemu kompozytorowi i nauczycielowi akademickiemu Fredrikowi Paciusowi, miasto otwarło się jeszcze bardziej na wpływy z Europy. Helsinki stały się politycznym, handlowym, intelektualnym i kulturalnym

²¹¹ Królikowski, tamże, s. 275.

²¹² Suomen tilastollinen vuosikirja 1980, s. 7. Oficjalne dane statystyczne podają, że w roku 1815 w Helsinkach mieszkało 4801 osób.

centrum Finlandii, tutaj podejmowano najważniejsze decyzje, które dotyczyły całego kraju. Aż do połowy XIX wieku cała uwaga była skoncentrowana na budowie nowej stolicy, zapewnieniu jej administracyjnego zaplecza i możliwości właściwego funkcjonowania. W 1815 roku miasto zamieszkiwało 4801 osób, a Turku 12550²¹³. W kolejnych dekadach Helsinki rozwijały się w szybszym tempie, w 1830 roku miały już około 12000 mieszkańców, w 1840 około 17000, a w połowie XIX wieku około 20000²¹⁴. Wzrost jest znaczący, ale biorąc pod uwagę dane z 1825 roku dotyczące liczby ludności w największych miastach rosyjskich: Petersburg 450000 i Moskwa 250000 to skala różnic jest olbrzymia²¹⁵. Jeśli natomiast porówna się sytuację na ziemiach fińskich w roku 1800 i 1850 z sytuacją w innych krajach nordyckich to dostrzeże się postęp i znaczący rozwój, ponieważ Finlandia w ciągu pięćdziesięciu lat podwoiła liczbę swoich mieszkańców i miała ich więcej niż bałtyccy sąsiedzi, co dobrze obrazują następujące dane przeanalizowane przez Tadeusza Cieślaka: rok 1800- Finlandia 832000, Norwegia 880000, Dania 920000; rok 1850- Finlandia ponad 1600000, Dania około 1400000, Norwegia również około 1400000²¹⁶. Warto natomiast podkreślić, że wzrost ten nie miał znaczącego wpływu na same miasta na ziemiach fińskich, ponieważ w 1800 roku ludność ośrodków miejskich stanowiła 5,6%, a w 1850 roku niewiele więcej, bo 6,4% i większość miast nie różniła się od wsi, gdyż ich mieszkańcy pracowali głównie w rolnictwie i mieszkali w drewnianych domach²¹⁷. Językiem dominującym w Helsinkach był nadal szwedzki, którym posługiwało się mniej więcej 60% mieszkańców, natomiast językiem fińskim tylko około 25%²¹⁸. Co jest wartym odnotowania zjawiskiem, dużo osób pochodzenia szwedzkiego między innymi urzędnicy, wojskowi czy duchowni, zostało na ziemiach fińskich po przejęciu tych terenów przez Rosję, mimo że oznaczało to podporządkowanie władzy rosyjskiej i świadomą rezygnację z przynależności i przywiązania do szwedzkiej Korony. Trzeba podkreślić, że nie doszło do zjawiska masowego zasiedlania Wielkiego Księstwa Finlandii przez ludność pochodzenia rosyjskiego. Co więcej w XIX wieku rosyjscy wojskowi i urzędnicy traktowali wysłanie do Finlandii jako karę i uważali te tereny za opuszczoną kolonię. Natomiast petersburskie wyższe sfery coraz chętniej budowały w okolicach Helsinek i nie tylko swoje letnie rezydencje. Rosjanie nie stanowili mimo wszystko znaczącej mniejszości narodowej w Helsinkach, ale miasto zasługiwało na miano wielokulturowego ośrodka, ponieważ około 20% jego mieszkańców stanowili obcokrajowcy: oprócz Rosjan, Niemcy, Estończycy,

²¹³ Walczak, tamże, s. 223.

²¹⁴ Pakarinen 1999, s. 58, 61.

²¹⁵ Bazylow, tamże, s. 194.

²¹⁶ Cieślak, tamże, s. 151.

²¹⁷ Tamże.

²¹⁸ Helsingin tilastollinen vuosikirja 2012, s. 37.

Łotysze, Litwini, Żydzi, Tatarzy, Cyganie, a nawet Polacy²¹⁹. Obcokrajowcy mieli również znaczący wpływ na miasto, dobrym przykładem są kupieckie rodziny Sinebryhoffów i Kiseleffów czy intelektualiści działający na rzecz przyjaźni fińsko-rosyjskiej jak Jakow Grot, wieloletni profesor literatury i języka rosyjskiego na Uniwersytecie w Helsinkach. Najliczniejszą grupę w mieście stanowili rzemieślnicy, ale funkcjonowanie społecznej mozaiki było jednak uzależnione od przynależności stanowej, a największy wpływ na funkcjonowanie Księstwa miała szlachta zajmująca najważniejsze stanowiska w administracji państwowej. Decydujące o sprawach miasta mieszczaństwo składało się z bogatych kupców, drobnych sprzedawców i właścicieli lokali restauracyjno-barowych oraz niezależnego duchowieństwa. Szlachta stanowiła niewielką grupę, która nie szczyciła się bogactwem i nie posiadała własnej ziemi, dlatego zazwyczaj zajmowała stanowiska w wojsku lub administracji i w ten sposób automatycznie była lojalna wobec cara. Warto też odnotować, że właśnie w tym samym okresie uformowała się i szybko rosła w siłę fińska klasa średnia. Rodzi się także klasa robotnicza, ponieważ od lat 30-tych XIX wieku w Helsinkach zaczęło powstawać coraz więcej fabryk. Tadeusz Cieślak odnotowuje, że w ciągu dwudziestu lat powstało 27 zakładów między innymi fabryka tytoniu Henrika Borgströma (1834) czy fabryka fortepianów Erika Granholma (1835), które zatrudniały w 1850 roku około 2600 osób²²⁰. Natomiast sytuację chłopów możemy uznać za niezmienną względem poprzednich dekad, potwierdzają to kolejne lata nieurodzaju: 1810, 1812, 1821, 1829, 1832 i epidemii: 1832, 1836, 1854²²¹. Przynależność stanowa miała też wpływ na podział tkanki miejskiej. W Helsinkach nie było widocznej arystokracji, która budowałaby monumentalne pałace na swoje miejskie siedziby, rodziny szlacheckie mieszkaly w pobliżu placu Senackiego, czyli w najbardziej prestiżowej dzielnicy Kruununhaka. Bogaci kupcy wybierali lokalizacje blisko portu, gdzie znajdował się *Kauppatori* (plac Targowy) - centrum lokalnego i międzynarodowego handlu, dodatkowo kupcy pochodzenia rosyjskiego i żydowskiego mieli do dyspozycji tak zwany pchli targ, który znajdował się za kościołem Mikołaja. Natomiast rybacy, żeglarze, sprzedawcy uliczni i rzemieślnicy zajmowali domy w dzielnicy Katajanokka, a najbiedniejsza ludność mieszkała na obrzeżach miasta²²².

Jak podkreślają fińscy badacze, najważniejszy wzorzec i źródło odniesienia dla Wielkiego Księstwa Finlandii, przez całą pierwszą połowę XIX wieku, stanowiła stolica

²¹⁹ Klinge, Kolbe 1999, s. 38. Klinge pisze, że ludność pochodzenia żydowskiego przybyła do Helsinek w 1830 roku i byli to żołnierze rosyjscy. Natomiast wielkie żydowskie rody jak Drisin, Rung, Skurnik czy Stiller zaczęły osiedlać się w stolicy Wielkiego Księstwa w latach 70-tych XIX wieku.

²²⁰ Cieślak, tamże, s. 177.

²²¹ Tamże, s. 150.

²²² Klinge 2012, s. 269.

Imperium Rosyjskiego. Założony na początku XVIII wieku nad Zatoką Fińską, Petersburg był realnym symbolem siły carów, którzy uczynili ze swojego kraju, uznawanego przez Europejczyków jeszcze w XVII wieku za peryferyjny, hegemon w basenie Morza Bałtyckiego, a następnie mocarstwo liczące się w całej Europie, które mimo zmian zachodzących na kontynencie w XIX wieku, utrzymało rządy absolutne. Starszy od Helsinek o 100 lat Petersburg wcale nie był w swoim charakterze rosyjski, lecz kosmopolityczny i dorównywał innym najważniejszym stolicom europejskim, dlatego określano go mianem ‘Paryża Północy’. Nawet w XVIII wieku, w czasach wspólnej historii Szwecji i Finlandii przekroczenie granicy z Rosją nie stanowiło większego problemu, niezależnie od celu podróży. Kontakty fińsko-rosyjskie stały się jednak bardziej intensywne od lat 30-tych XIX wieku do czego przyczynił się rozwój środków komunikacji między dwoma stolicami. Finlandia dzięki stałym połączeniom drogą morską z Petersburgiem uruchomionym w 1837 roku oraz wprowadzonemu przez cara Mikołaja I nakazowi podróżowania tylko w obrębie Imperium, który był konsekwencją sytuacji politycznej w Europie i Wiosny Ludów, stanowiła miejsce chętnie odwiedzane przez Rosjan. Dodatkowo wojna krymska (1853-1856) spowodowała brak możliwości podróżowania rosyjskiej arystokracji do ulubionych przez nich miejsc, czyli Paryża i Londynu oraz na plaże Brighton, Cherbourga czy Nicei. Biorąc pod uwagę, że Krym był daleko to znakomite rosyjskie rody na przykład Gagarinowie, Musinowie-Puszkiniowie, Trubeccy czy Jusupowowie, przyjeżdżały do Finlandii. Zwraca na to uwagę nawet hrabia Eustachy Tyszkiewicz, który w swoich tekstach szczegółowo odnotowuje, że:

„Dostatnio, wygodnie, a nawet i wykwintnie urządzone są statki parowe, które osobna na to kompanja Finlandji, dla ciągłej komunikacji między Petersburgiem a Stockholmem, utrzymuje. [...] Inni płynęli tylko do Rewla lub do Helsingfors, gdzie wiele rodzin ze stolicy (Petersburga) przepędza lato, lub morskich używa kąpieli. [...] O jeden dzień drogi Abo oddalone od Helsingfors [...] Oba te miasta Finlandji latem są dosyć ożywione. Co chwila nowe okręta nowych podróżnych przywożą. W teatrach grają sztuki w języku Szwedzkim, a ogrody i przechadzki publiczne zawsze są napelnione.”²²³

Na te same kwestie zwraca uwagę Jelizawieta Karłgof, która w swoich wspomnieniach zaznacza, że wszystkie bilety na statek parowy płynący do Helsinek były sprzedane i takiego

²²³ Tyszkiewicz, tamże, s. 15, 19, 26.

zainteresowania nie widziała nigdzie indziej. Ona również odnotowała, że w ogrodzie botanicznym można spotkać „cały Rewel i całe Helsinki”²²⁴. Natomiast Stiepan Dżunkowski porównuje helsiński ogród botaniczny do założeń parkowych w Carskim Siole²²⁵. Innym znanym i popularnym miejscem, chętnie wybieranym jako cel podróży przez petersburskie elity był ośrodek wypoczynkowy o funkcji uzdrowiska w Kaivopuisto, wybudowany w latach 1834-1838 roku z inicjatywy przedsiębiorcy Henrika Borgströma, w którym tylko latem 1850 przebywało około trzystu gości²²⁶. Napływ bogatych turystów głównie z Rosji wpłynął automatycznie na rozwój Helsinek, zaczęto otwierać restauracje, kawiarnie, sklepy i budować hotele. Można z całą pewnością uznać, że jednym z najważniejszych miejsc na mapie Helsinek był hotel Seurahuone wybudowany w latach 1831-1833 przy placu Targowym, gdzie organizowano wszelkiego rodzaju wydarzenia kulturalne dla fińskich i rosyjskich elit, które spotykały się tu pod jednym dachem, aby uczestniczyć w balu lub wysłuchać koncertu. Od 1827 roku można było także wybrać się do teatru, którego drewniany budynek wzniesiono na zachodnim końcu Esplanady, która stopniowo wyrastała na najważniejszą spacerową ulicę w Helsinkach. Warto również dodać, że aula uniwersytecka była główną salą koncertową w całej Finlandii. Natomiast jednymi z najznakomitszych restauracji w ówczesnym czasie były Kaisaniemi, Kaivohuone i Emelienburg, za które odpowiadała Catharina Christina Wahllund, w jej rękach po przeprowadzce z Turku w 1819 roku było życie rozrywkowe całej stolicy²²⁷. Jednakże za najbardziej wpływowego helsińskiego hotelarza i restauratora uważa się Niemca Louisa Kleineha, który był także jednym z pierwszych wielkich przedsiębiorców działających w stolicy, zarządzał on między innymi hotelem Seurahuone i własnym hotelem Kleineh. O wspaniałości szerokiej oferty, jaką posiadały Helsinki możemy przeczytać między innymi w relacji z podróży do Helsinek w roku 1837 Jelizawiey Karłgof czy w zapiskach Pimena Arapowa:

*„[...] nasze rosyjskie panie (oczywiście są wśród nich wyjątki) wpadają w jakąś entuzjastyczną radość, gdy mają okazję albo pojechać do Helsinek na zakupy, albo zobowiązać znajomych idących tam z pełnymi listami do zakupów.”*²²⁸

Stolica Wielkiego Księstwa stała się kosmopolitycznym miastem, gdzie interesowano się zagranicznymi trendami kulinarnymi, modowymi i dotyczącymi spędzania czasu wolnego.

²²⁴ Nowakowski, tamże, s. 134.

²²⁵ Tamże, s. 161.

²²⁶ Suomen historia, tamże, s. 95.

²²⁷ Tamże.

²²⁸ Nowakowski, tamże, s. 175.

Stąd popularność między innymi gry na fortepianie, czytania obcojęzycznej literatury, wycieczek za miasto, żeglowania czy starannego urządzania domu. To za pośrednictwem Petersburga docierały do Helsinek wszelkie wpływy z Europy Zachodniej. Oblicze miasta zmienili również podróżujący między nadbałtyckimi stolicami międzynarodowi artyści, związani ze sztukami plastycznymi, teatrem, cyrkiem czy światem muzyki. Tym co zachwyca i powtarza się w relacjach podróżników docierających do najważniejszego miasta na ziemiach fińskich są wytworne bale, których

„pozazdroszczono by nawet w Moskwie i Petersburgu.”²²⁹

Te same informacje pojawiają się w analizowanym przez Adama Nowakowskiego tekście pióra Tadeusza Bułharyna:

„Przy paru okazjach narrator zauważa, iż przedstawiciele szlachty i bogaci kupcy nie żywią awersji do niższych warstw, dlatego wspólnie bawią się na balach. Robią to w dodatku szczerze i całym sercem, co znacznie odróżnia ich choćby od oziębłych mieszkańców guberni bałtyckich. Same bale dalekie są zaś od zaściankowych, co znów podkreśla prawdziwie europejski charakter Helsinek.”²³⁰

a także we wspomnieniach z podróży Dawida Mackiewicza. Można zatem z całą pewnością stwierdzić, że życie w Helsinkach przypominało codzienność znaną z innych części Europy. Najtrafniejsze podsumowanie znajdziemy w relacji Pimena Arapowa, którego tekst z 1848 roku przeanalizował Nowakowski i przekazuje nam w następujących słowach:

„[...] z końcem lat 40. XIX wieku wyjazdy do Helsinek były dla petersburżan modnym i popularnym kierunkiem krótkoterminowych wyjazdów turystycznych, zwłaszcza latem przyciągającym tłumy rosyjskich turystów. Wydaje się, że o tym stanie rzeczy przesądziła europejskość, bliskość i swojskość miasta, komunikacja morska rozwijająca się między obiema stolicami, względnie niskie ceny, walory rekreacyjne (piękne położenie, zdrowy klimat, wody mineralne, kąpieliska, ale także organizowane w niedziele bale) oraz swoista, panująca zwłaszcza wśród dam moda na robienie tam zakupów.”²³¹

²²⁹ Tamże, s. 133.

²³⁰ Tamże, s. 153.

²³¹ Tamże, s. 175.

Turystyka miała istotny wpływ na zmiany dokonujące się w rytmie stolicy Wielkiego Księstwa, ale jak pisze Nowakowski, Rosjanie zaznaczyli swoją obecność zwłaszcza w miesiącach letnich również w mniejszych miejscowościach leżących na ziemiach fińskich, a znajdujących się na drodze łączącej dwie stolice.

Helsinki odrodziły się na nowo dopiero po roku 1812, ale mimo wszystko nie straciły swojego fińskiego charakteru, o czym pisze Dawid Mackiewicz w 1846 roku:

„Na skarpie, na ulicach, na placach - wszędzie życie, ruch, a sto kroków dalej - dzika cisza, odległy łuk nieba i słychać tylko szum fal i wycie wiatru.”²³²

Warto także odnotować, że błyskawiczny rozwój stolicy Wielkiego Księstwa przyczynił się do znaczących zmian istotnych z punktu widzenia fińskiej klasy wyższej. Nobilitacja miejscowych elit nastąpiła w momencie nadania ziemiom fińskim statusu autonomicznego Księstwa, ponieważ zaczęły one wtedy pełnić znaczące funkcje w obrębie własnego kraju, wobec wcześniejszej sytuacji, kiedy to zajmowały niższy status wobec elit mieszkających w stolicy Królestwa Szwecji. Poza tym miejscowe wyższe sfery coraz bardziej w swoim zachowaniu, upodobaniach czy stylu życia, zbliżały się do francuskiej, włoskiej, angielskiej czy rosyjskiej klasy wyższej, a to wielokrotnie zaskakiwało obcokrajowców docierających na ziemię fińskie. Matti Klinge podkreśla, że sam car w oficjalnych pismach czy przemowach skierowanych do swoich fińskich poddanych używał głównie języka francuskiego, rzadziej niemieckiego. Stąd również mieszkańcy Wielkiego Księstwa związani między innymi z administracją czy wojskiem uczyli się nie tylko języka francuskiego, ale przyjmowali francuskie wzorce w wielu dziedzinach, co doprowadziło do zacierania się granic między wyższymi sferami w poszczególnych europejskich krajach, ale też pozwoliło Finom na osiedlanie się w Petersburgu i robienie kariery w tamtejszych instytucjach. Osoby te, jak też fińskiego pochodzenia robotnicy, służba domowa czy rzemieślnicy pracujący w stolicy Imperium stawali się nośnikami nowinek, które dzięki nim docierały na ziemię Wielkiego Księstwa. Kwestie te nie były jednak tak istotne jak sprawy lokalne i bieżące problemy ważne z punktu widzenia funkcjonowania samego Księstwa i tożsamości jego mieszkańców.

²³² Tamże, s. 166.

4.4. Cesarski Aleksandrowski Uniwersytet Finlandii

Najważniejszą instytucję, w której rękach była przyszłość Finów stanowił uniwersytet, określany przez Mattiego Klinge jako symbol narodowych wartości i nowy parlament, który w kwestii ważności stał na równi z fińskim senatem. Od lat 30-tych XIX wieku nowa uczelnia, przeniesiona z Turku po pożarze tego miasta w roku 1827, tworzyła fundamenty pod kształtowanie się fińskiej świadomości narodowej, okazała się drogowskazem i wyznaczała drogę, którą należało podążać i którą podążano. Była to jedyna wyższa uczelnia na ziemiach fińskich i każdy kto marzył o karierze musiał tu zdobyć swój dyplom. Ci młodzi ludzie byli nadzieją Finlandii i to oni wywarli realny wpływ na dalsze losy swojego kraju. Wysiłki i działalność intelektualistów związanych z uniwersytetem miała szerszy zakres, bo prowadziła również do zakładania towarzystw, szkół, gazet, szczególnie ważnymi przykładami z pierwszej połowy XIX wieku są: Fińskie Towarzystwo Literackie (1831), Fińskie Towarzystwo Sztuki (1846), które dwa lata później założyło Szkołę Rysunku (1848) oraz fińskojęzyczne gazety „Turun Wiikki-Sanomat”, „Kanava”, „Saima” czy „Suometar”. Helsinki wyrastały więc na kulturalną stolicę Wielkiego Księstwa. Co jest niezwykle istotne, Rosja nie blokowała fińskich inicjatyw, nie doszło do centralizacji, nie było odgórnego narzuconego z Petersburga systemu działania mającego na celu degradację wszystkiego co fińskie, wręcz przeciwnie pozwolono na rozwój fińskiego języka i kultury. Helsinki wyrosły na główne miasto Wielkiego Księstwa, gdzie skupiały się najistotniejsze funkcje: administracyjna, handlowa, przemysłowa, komunikacyjna, kulturalna i edukacyjna, a także stawały się drugim najważniejszym ośrodkiem po Petersburgu w tym rejonie. Takie sytuacje były rzadkością, ponieważ schemat działania agresora na podbitych ziemiach był najczęściej zupełnie inny.

Zachowanie Finów i ich pokojowe nastawienie, dzięki któremu czerpali profity można wytłumaczyć w ten sposób, że w społeczeństwie fińskim na początku XIX wieku nie było grup i osób, które mogłyby walczyć o zmiany, wywierać nacisk i głośno wyrażać swój sprzeciw. Nie istniała wtedy bogata burżuazja, znaczące środowiska artystycznego, mająca głos prasa i dziennikarze czy bogata arystokracja posiadająca wielkie majątkami ziemskie. Stąd też nie było z żadnej strony bodźców do wypowiedzenia carowi lojalności wręcz odwrotnie możemy mówić o kulcie cara i władzy rosyjskiej w tamtym okresie. Co najlepiej obrazuje postulat jednego z fennomanów Zachrisa Topeliusa przekazany nam przez historyka Tadeusza Cieślaka:

„[...] niezależnie od burz światowych niech Finlandia pozostanie spokojna i wierna władcy.”²³³

4.5. *Helsinki oczami podróżników i mieszkańców*

Opisy Helsinek i jej mieszkańców w zachowanych tekstach fińskich i obcojęzycznych z pierwszej połowy XIX wieku są cennym źródłem informacji o ówczesnej Finlandii. Dzięki relacjom z podróży do Wielkiego Księstwa możemy przenieść się w tamte czasy, oddać głos ludzkim emocjom i wrażeniom oraz posłuchać opinii naocznych świadków minionych dni. Jak pisze Adam Nowakowski jedną z cech charakterystycznych okresu romantyzmu były podróże, odkrywanie nowych miejsc i ich opisywanie. Stąd także nieporównywalnie większe zainteresowanie Finlandią w porównaniu z poprzednimi stuleciami. Warto też pamiętać, że opinie podróżników wywierały znaczący wpływ, ponieważ ich teksty wydawano drukiem w formie książek lub artykułów prasowych i automatycznie stawały się powszechnymi opiniami na dany temat, którymi bezkrytycznie kierowali się czytelnicy.

Jednym z najbardziej interesujących badawczo pytań jest kwestia postrzegania Finów przez Rosjan po dołączeniu ziem fińskich do Imperium Rosyjskiego w 1809 roku. Temat ten został przeanalizowany w monografii Adama Nowakowskiego, dzięki czemu możemy poznać jak zmieniał się obraz Finów widzianych oczami wschodnich sąsiadów na przestrzeni kolejnych dekad między 1809 a 1917 rokiem. Trzeba więc zacząć od samego początku i posłuchać naukowych ustaleń polskiego badacza dotyczących pierwszej połowy XIX wieku.

„Rosyjskie zainteresowanie Finlandią wzrosło na początku XIX wieku, po przyłączeniu jej do Imperium Rosyjskiego, niemniej jednak długo jeszcze pozostawała ona dla Rosjan terra incognita, gdyż większą uwagę skupiała na sobie Polska oraz podbijany Kaukaz. W rosyjskiej literaturze i publicystyce pierwszej połowy XIX wieku dominowało wyobrażenie o Finach i Finlandii nkreślone rękami Konstantina Batiuszkowa, Jewgienija Baratynskiego, Jakowa Ozierieckowskiego, Nestora Kukolnika i Władimira Odojewskiego, zgodnie z estetyką romantyczną pełne hiperbolizacji. Z ich utworów wyziera obraz krainy mrocznej, tajemniczej, całkowicie skazanej na łaskę wrogiej i surowej przyrody. Niejako jej odzwierciedleniem są sami Finowie – zagadkowi, małomówni, ponurzy, prości i

²³³ Cieślak, tamże, s. 146.

prymitywni, ale zarazem odważni, uczciwi, pracowici i posłuszni prawu. Charakterystyczna jest skrzydlata fraza Aleksandra Puszkina, nazywająca ich „smutny[mi] pasierb[ami] złej natury” [...] W tym romantycznym obrazie można doszukiwać się źródeł protekcyjnego traktowania Finów przez Rosjan, szczególnie wyraźnie odczuwalnego w publikacjach autorów związanych z ruchem słowianofilskim. Odnosili się oni do nich z sympatią, gdyż uważali, że ponieważ ludy ugrofińskie nie stworzyły nigdy własnej państwowości, wymagają „opieki” ze strony Rosji, co w sposób naturalny czyni z nich jej nieoddzielną część. Z drugiej strony [...] podkreślanie fińskiej prostoty i przywiązania do tradycji niekoniecznie musiało mieć negatywne konotacje, gdyż było ściśle powiązane ze światopoglądem romantycznym, krytyką współczesności i szukaniem inspiracji w czasach dawno minionych. [...] W połowie XIX wieku zmieniła się rosyjska optyka Finlandii, którą przestano postrzegać w kategoriach do niedawna jeszcze prowincji szwedzkiej, a zaczęto – jako unikatowy byt i samodzielny przedmiot eksploracji. Dotychczas funkcjonujący romantyczny obraz nabrał nowych rysów. Wraz ze wzrostem zainteresowania tematyką fińską, coraz częściej podejmowano ją w prasie, a publicysta Fiodor Derschau zaczął wydawać czasopismo tematyczne „Finskij wiestnik” [...], mające na celu przybliżenie Finlandii rosyjskim czytelnikom. Na tym etapie jej obraz wciąż był pozytywny. Wielkie Księstwo stopniowo przestawało być postrzegane wyłącznie przez pryzmat dzikiej przyrody, lecz Finowie nadal pozostawali prostymi i uczciwymi, choć ich obraz dopełnił kolejny element: bezgraniczna lojalność i oddanie cesarzowi.”²³⁴

Nowakowski zwraca również uwagę na elementy, które będą się powtarzały w rosyjskich zapiskach z podróży do Finlandii i aż do roku 1917 zdumiewały kolejnych turystów docierających na ziemię zachodniego sąsiada: niski stopień analfabetyzmu i fakt, że nawet dzieci na wsi uczą się pisać i czytać; w porównaniu do rosyjskich dużo lepszy stan dróg bliski osiągnięciom w tej dziedzinie z Europy Zachodniej; brak znajomości języka rosyjskiego i wynikające stąd problemy w komunikacji rosyjskich podróżników z miejscową ludnością; znaczące różnice między Starą a Nową Finlandią. Potwierdzają to słowa samych Rosjan z tamtych dni zachowane w licznych publikacjach. Chcąc przybliżyć Finlandię czytelnikowi stosowano liczne porównania ziem fińskich do innych miejsc w Europie i używano takich określeń jak ‘nasza ponura Szwajcaria’, ‘rosyjska Szwajcaria’, ‘nasze Włochy’ czy ‘Włochy

²³⁴ Nowakowski, tamże, s. 80-81.

Północy'²³⁵. Warto podkreślić, że autorami pierwszych tekstów pochodzących z końca XVIII i początku XIX wieku byli głównie wojskowi wizytujący na ziemiach fińskich najczęściej przy okazji pełnionych obowiązków zawodowych. Natomiast ziemie fińskie, głównie Wyborg, park Mon Repos i wodospad Imatra, zaczęły być odkrywane przez rosyjskich podróżników dopiero w drugiej połowie lat 20-tych XIX wieku, a same Helsinki jeszcze później, bo od końca lat 30-tych XIX wieku. Jest to o tyle zaskakująca sytuacja, że Wyborg i jego okolice zostały włączone do Imperium Rosyjskiego już w 1721 roku, na mocy traktatu pokojowego podpisanego w Uusikaupunki po przegranej wojnie północnej, natomiast Imatrę i pobliskie tereny przygraniczne Rosja przejęła dwie dekady później, w 1743 roku. Finlandia pozostawała więc dla Rosjan ziemią nieznaną, nieodkrytą i obcą jeszcze w pierwszych dekadach XIX wieku. Dopiero rozwój środków transportu, połączenia morskie, a zwłaszcza budowa linii kolejowej Petersburg-Helsinki i związane z tym łatwiejsze oraz szybsze przemieszczanie się sprawiło, że stolica Wielkiego Księstwa stała się nowym atrakcyjnym turystycznie kierunkiem głównie dla petersburżan. Obsługiwane przez parowiec S/S Storfursten pierwsze połączenie morskie na trasie Sztokholm-Turku-Helsinki-Tallinn-Petersburg zostało uruchomione w roku 1837. Ze względu na duże zainteresowanie tego typu podróżami w 1846 roku do floty dołączył statek parowy Władimir²³⁶. Natomiast kolej łącząca stolicę Imperium Rosyjskiego i stolicę Wielkiego Księstwa Finlandii zaczęła kursować dopiero od roku 1870. Jest to moment, w którym wspomnienia z podróży do Helsinek, a nie Wybarga, i nad 'fińską Niagarę', coraz częściej pojawiają się w rosyjskich czasopismach. Niezwykłej przemianie Helsinek z prowincjonalnego miasteczka w europejską stolicę w ciągu trzech dekad poświęca swój tekst Tadeusz Bułharyn:

„Czy to jest miasto w Finlandii, które zwykliśmy nazywać biednym? Tak, to jest zakątek Petersburga! [...] Zaskoczyła mnie tak duża liczba osób, z doskonałymi zasługami i wykształceniem, a nawet nauką w sejmiku prowincjonalnym! W Petersburgu, Londynie, Paryżu nie można wymagać więcej.”²³⁷

Jego słowa poddał analizie Adam Nowakowski, który przybliżył nam zapiski Bułharyna, z jego trzech pobytów w Finlandii w latach 1808-1809, 1838 i 1840 roku.

²³⁵ Tamże, s. 128, 155, 172.

²³⁶ Tamże, s. 165.

²³⁷ Tamże, s. 152-153.

„Finlandia Bułharyna nie jest już zagranicą, egzotyczną i tajemniczą jeszcze do niedawna szwedzką prowincją, lecz integralną, choć autonomiczną częścią Imperium. [...] Bujny rozwój Finlandii pod rosyjskim panowaniem, w kontraście do szwedzkiego wyzysku, ma być nie tylko odzwierciedleniem przychylności rosyjskich cesarzy, ale także generalnie szlachetności Rosjan [...]. Najwymowniejszym symbolem zarówno zespolenia Finlandii z Rosją, jak też płynących z tego tytułu profitów, są stołeczne, ukrašzone „architekturą petersburską” Helsinki. Od momentu, kiedy Bułharyn widział je po raz ostatni trzydzieści lat wcześniej, rozrosły się z prowincjonalnego miasteczka z dwoma tysiącami mieszkańców do jednego z najpiękniejszych miast Europy, z liczbą mieszkańców wynoszącą piętnaście tysięcy. Bujnie rozwijają się handlowo, posiadają wspaniałe uniwersytet oraz kąpieliska na światowym poziomie, a nawet własny Newski Prospekt – Unionkatu [...]”²³⁸

Jak dalej pisze Adam Nowakowski w swojej analizie:

„Lata 40. XIX wieku to czas dalszego trwałego zainteresowania rosyjskich podróżników Finlandią. Publikacje, które ukazały się w tej dekadzie, w pewnej mierze stanowią odpowiedź na książkę Tadeusza Bułharyna. Odwołują się bowiem do spopularyzowanej przez niego marszruty i zaistniałej mody na odwiedzanie Helsinek, a także odbywanie rejsów parowcem po Zatoce Fińskiej.”²³⁹

Śladem Bułharyna w latach 40-tych podążyli między innymi Dawid Mackiewicz i Pimen Arapow, którzy w swoich relacjach z pobytu w Helsinkach całkowicie potwierdzają wcześniej wyciągnięte wnioski:

„Jest to jedno z najatrakcyjniejszych i najbardziej ruchliwych miast, radośnie spogląda na swoje obecne przeznaczenie i z ufnością mówi o swojej przyszłości. Przez kilka lat widział w swoich murach, do niedawna nagich i jałowych, jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki, zmienia się w setki mieszkań i luksusowych budynków, górujących na ziemi.”²⁴⁰

²³⁸ Tamże, s. 150-152.

²³⁹ Tamże, s. 157.

²⁴⁰ Tamże, s. 166.

„Trzeba [...] na pierwszy rzut oka upewnić się, że Helsinki w obecnej formie są po prostu magicznym ucieleśnieniem stanowczej woli cara rosyjskiego, upomnianego przez Opatrzność Niebiańską, dla którego nie ma rzeczy niemożliwych!”²⁴¹

W podobnym tonie jak Pimen Arapow, ale jeszcze bardziej nacechowanym protekcyjnie, wypowiada się Nikołaj Łyżłow, o którym Nowakowski pisze w następujący sposób:

„[...] narrator nie tylko nazywa Helsinki „małym Petersburgiem”, ale stwierdza wręcz, że są one wraz z Tallinem „oficynami” (флузеу) rosyjskiej stolicy–wspierającymi się na jej potęgze. Tallin bowiem pod rosyjskimi rządami „odmłodniał”, a Helsinki zostały powołane do życia cesarską wolą, gotowe jej służyć. Korzyści, jakie Finlandia czerpie z bycia częścią Imperium Rosyjskiego, są dla narratora oczywiste, ale też bardzo jej potrzebne.”²⁴²

Zachowały się także pochodzące z pierwszej połowy XIX wieku opinie Polaków o Helsinkach, Finlandii i Finach, które są świadectwem kontaktów między sąsiadującymi ze sobą po dwóch stronach Bałtyku krajami. Warto przytoczyć słowa hrabiego Eustachego Tyszkiewicza, który w 1843 roku odbył podróż na pokładzie statku płynącego z Petersburga do Sztokholmu i w swojej książce „Listy ze Szwecji” umieścił fragmenty odnoszące się również do ziem fińskich:

„Po siedmiu godzinach ciągłej podróży ujrzeliśmy granitowe brzegi Finlandji i twierdzę Sweaborg na jednej prawie massie granitu zbudowaną. Kamień pomnika Piotra Wielkiego w Petersburgu, albo zadziwiająca wielkością swą kolumna Alexandra, są to mniej niż makowe ziarenka w porównaniu z bryłami zalegającymi brzegi Finlandji. Główne miasto tej prowincji Helsingfors, czulej opiece Cesarza Alexandra wzrost swój winno. Mieszkańcy pamiętają dobrze, kiedy to miasto w 1809 r. pod panowanie Rossyjskie przechodząc, z drewnianych i niskich jeszcze domków się składało. Gmachy Uniwersytetu przeniesionego tu z Abo po zupełnem jego zgorzeniu, kościoły, Cesarski pałac i koszary oddziału gwardji Finlandzkich strzelców, są wspaniałe.”²⁴³

²⁴¹ Tamże, s. 176.

²⁴² Tamże, s. 163.

²⁴³ Tyszkiewicz, tamże, s. 25-26.

Przemyślenia na temat ówczesnej Finlandii zamieścił w swojej książce także Teodor Tripplin, znany podróżnik, pisarz i ceniony lekarz:

„Finlandczycy są zamięłowani w pracy i porządku, są wytrwali i przemysłni [...]”²⁴⁴

Warto także odnotować relacje z podróży do Finlandii osobistości z innych części Europy. Xavier Marmier, francuski pisarz, podróżnik, członek Akademii Francuskiej, który prowadził badania naukowe w Laponii, odwiedził Finlandię trzy razy w latach 1838-1842 i był pod wielkim wrażeniem Helsinek, co potwierdzają jego słowa:

„Salony arystokracji helsińskiej są tak samo eleganckie jak najpiękniejsze salony Paryża, a krąg osób, który się tam pojawia, fiński sercem, rosyjski z konieczności, francuski duchem i obyczajami, ukazuje cudzoziemcowi szczególne połączenie idei, ze starymi sympatiami i tradycjami, nowymi nadziejami i wieloma językami.”²⁴⁵

Obraz Helsinek, Wielkiego Księstwa Finlandii i Finów zapisany na kartach historii literatury podróżniczej pierwszej połowy XIX wieku, stanowi cenne źródło informacji o minionych czasach i daje możliwość ujrzenia tej części Europy z perspektywy sprzed prawie dwustu lat.

5. Wnioski

Pierwszy rozdział jest zapisem pierwszego etapu długiej drogi, jaką przeszli Finowie i Finlandia od czasów wspólnej historii z Królestwem Szwecji aż do zmiany przynależności państwowej i momentu przyłączenia ziem fińskich do Imperium Rosyjskiego. Opisanie wydarzenia polityczne potwierdziły hipotezę, że miały one fundamentalny wpływ na sytuację społeczną, gospodarczą, edukacyjną i kulturalną na tych terenach, ale przyczyniły się również do stawiania pytań o własne pochodzenie i fińską tożsamość narodową. Niezwykle ważne było też pokazanie dalekiej północy w kontekście międzynarodowym, aby móc ocenić występujące różnice i podobieństwa oraz wskazać momenty zbliżania się do europejskich osiągnięć danego okresu, a także oddalania i podążania własną ścieżką. Biorąc pod uwagę, że architektura jest głównym przedmiotem badań w tej pracy, zasadne było poszukanie odpowiedzi na pytania, jak zmieniały się cele, funkcje i sytuacja sztuki budowlanej na

²⁴⁴ Tripplin 1857, t.2, s. 110.

²⁴⁵ Klinge, Kolbe 1999, s. 28. Tłumaczenie własne z języka fińskiego.

ziemiach fińskich w analizowanym okresie. Niepodważalnym symbolem wszelkich zmian, które dokonały się w tamtym czasie jest plac Senacki, stąd konieczność wnikliwej analizy tej części miasta przy użyciu różnych metod badawczych, które jak w przypadku kategorii centrum vs. peryferie, pojęcia postkolonializm czy *genius loci* i echo miasta dały zaskakujące wyniki. Integralną częściami całej rozprawy są wypowiedzi myślicieli, badaczy, podróżników z różnych stron świata, które dopełniają obraz Finlandii i Finów oraz potwierdzają lub zaprzeczają postawionym w pracy tezom.

Helsinki i plac Senacki w pierwszej połowie XIX wieku zostały poddane wielowymiarowej analizie, a najcenniejszym wnioskiem badawczym jest wykazanie, że stolica Wielkiego Księstwa nie była i nie jest nowym Petersburgiem tylko oryginalną całością wpisującą się w ogólnoeuropejskie poszukiwania na polu architektury w tamtym okresie. Udało się również odpowiedzieć na pytania: W jaki sposób i w jakiej mierze sytuacja polityczna, społeczna, gospodarcza i kulturalna Finlandii wpłynęła na urbanistykę i architekturę Helsinek w pierwszej połowie XIX wieku?; Co plac Senacki mówi o ‘duchu’ fińskiej stolicy i postawach jej mieszkańców?; Jaka była recepcja placu Senackiego w momencie jego powstania?; Jak architektura tego placu reprezentuje się na tle innych dokonań sztuki budowlanej w Finlandii i na świecie?

Kontynuacją rozpoczętej drogi będzie rozdział drugi poświęcony wydarzeniom oraz architekturze z końca XIX i początku XX wieku. Niech słynne słowa architekta i pisarza Johana Jacoba "Jac." Ahrenberga stanowią podsumowanie dotychczasowych rozważań i wprowadzenie do kolejnego rozdziału pracy:

„[...] dopiero kolej żelazna i Bobrikow stworzyły jednorodną Finlandię – kolej pod względem gospodarczym, a Bobrikow politycznym.”²⁴⁶

²⁴⁶ Jussila, tamże, s. 82.

III RAUTATIENITORI (PLAC KOLEJOWY)

„Ktoś powiedział, że w Helsinkach spotykają się wszędzie trzy różnorodne tchnienia, przenikając się nawzajem: tchnienie dawnego Petersburga, tchnienie Rzymu i tchnienie Paryża.”²⁴⁷

1. Kontekst historyczny koniec XIX wieku i początek XX

Deklaracja zobowiązująca do poszanowania autonomii Wielkiego Księstwa Finlandii, którą car Aleksandra I jako pierwszy wprowadził po przyłączeniu ziem fińskich do Imperium Rosyjskiego na początku XIX wieku, miała zawsze taką samą treść i była podpisywana przez kolejnych rosyjskich władców w latach 1855, 1881 i 1894. Nie uchroniła ona jednak Finów przed próbami rusyfikacji i ograniczenia autonomii. Radykalne pogorszenie stosunków fińsko-rosyjskich przypadło na czasy panowania cara Mikołaja II (1894-1917) i generał-gubernatora Nikołaja Bobrikowa (1898-1904)²⁴⁸. Zmieniająca się sytuacja geopolityczna w Europie, osłabiona Francja i rosnące w siłę zjednoczone Niemcy oraz niepokoje w samej Rosji doprowadziły do zmiany linii politycznej wobec Wielkiego Księstwa. Jak pisze Adam Nowakowski w ówczesnym czasie odmienny był również stosunek samych Rosjan do zachodniej prowincji, który stopniowo ulegał pogorszeniu od lat 60-tych XIX wieku, kiedy w Polsce wybuchło powstanie styczniowe i obawiano się podobnego scenariusza na ziemiach fińskich, a także ze względu na liczne przywileje, jakie otrzymali Finowie od cara Aleksandra II w tej dekadzie: rozwój kolei, własna moneta, zwołanie parlamentu, zrównanie statusu języka fińskiego ze szwedzkim, zniesienie cenzury wydawniczej, nowy świecki system szkolnictwa, postęp gospodarczy, rozwój komunikacji, wzrost eksportu, industrializacja. Rozwój Finlandii trwał nieprzerwanie aż do wybuchu I wojny światowej, a im lepiej radzili sobie Finowie, tym gorsze zdanie mieli o nich konserwatywni Rosjanie. Ponownie do sprawy fińskiej wrócono więc w latach 80-tych i to z jeszcze większą gorliwością, gdyż

„Sytuacja uległa zmianie po wstąpieniu w 1881 roku na rosyjski tron Aleksandra III [...] Wówczas w prasie konserwatywnej ponownie zaczęto szeroko omawiać tak zwaną „kwestię fińską”. W obliczu pogłębiającego się kryzysu gospodarczego w

²⁴⁷ Szewczyk, tamże, s. 24.

²⁴⁸ Cieślak, tamże, s. 181.

Rosji i rosnącego dobrobytu Wielkiego Księstwa propagowano mit Fina bogacącego się kosztem Rosjan. Podczas gdy liberałowie dalej byli nastawieni do Finlandii bardzo przychylnie, widząc w niej punkt orientacyjny dla przyszłych reform, w kręgach konserwatywnych zaczął szerzyć się zupełnie nowy, skrajnie negatywny obraz Finów, który stopniowo zdominował pozytywny. [...] W kręgach konserwatywnych Finlandia była postrzegana jako prowincja separatystyczna i bogacząca się dzięki przychylności władców, stanowiąca zagrożenie dla jedności Imperium.”²⁴⁹

Te wszystkie czynniki musiały w końcu doprowadzić do zaostrzenia polityki rosyjskiej względem Wielkiego Księstwa Finlandii. Symbolem końca pewnej epoki stał się ogłoszony przez cara dnia 15. lutego 1899 roku manifest lutowy, w którym stwierdzał, że fińskie ustawodawstwo zostaje ujednoczone z rosyjskim²⁵⁰. Oburzenie Finów osiągnęło apogeum w momencie wprowadzenia ustawy o obowiązku służby wojskowej. Wtedy zaczęła się walka z rosyjską władzą poprzez stawianie biernego oporu, organizowano demonstracje, powstawały działające w podziemiu organizacje milicyjne i strzeleckie. Finowie zaczęli nawet szukać poparcia wśród rewolucyjnie nastawionej rosyjskiej opozycji. Chciano połączyć siły przeciw wspólnemu wrogowi - absolutnym rządów cara. Poza tym organizowano akcje zmieniania nazwisk ze szwedzkobrzmiących na fińskie. Jedną z największych tego typu kampanii miała miejsce 12. maja 1906 roku w setną rocznicę urodzin Johana Vilhelma Snellmana, wówczas na taki symboliczny gest zdecydowało się około 16000 osób między innymi malarz Axel Waldemar Gallen (Akseli Gallen-Kallela); pisarze: Johannes Brofeldt (Juhani Aho), Armas Einar Leopold Lonnbohm (Eino Leino), Alexis Stenvall (Aleksis Kivi); historyk Georg Zacharias Forsman (Yrjo Sakari Yrjo-Koskinen) i polityk Johan Gustaf Hellsten (Juho Kusti Paasikivi)²⁵¹. Dla Finów działania cara były nie do zaakceptowania i po raz pierwszy otwarcie stanęli w obronie własnej autonomii i próbowali zapobiec zmianom. Warto jednak pamiętać, że pod koniec XIX wieku mimo prób ograniczenia autonomii, Finowie nie myśleli o niepodległości, ale pragnęli tylko, aby status ziem fińskich był taki jak wcześniej, sprzed lat rządów duetu Bobrikow-Mikołaj II i ten postulat został osiągnięty, ponieważ 4. listopada 1905 roku car ogłosił manifest listopadowy, w którym oficjalnie cofnął wszelkie niepomysłne

²⁴⁹ Nowakowski, tamże, s. 83-84.

²⁵⁰ Jussila, tamże, s. 80.

²⁵¹ Cieślak, tamże, s. 205. Druga duża akcja miała miejsce w 1935 roku w setną rocznicę opublikowania pierwszej wersji najważniejszego fińskiego dzieła literackiego „Kalevali”.

dla Finów rozporządzenia z poprzednich sześciu lat²⁵². Trzeba jednak podkreślić, że relacje z Rosją już nigdy nie były tak dobre jak w XIX wieku, ale mimo to fiński ruch narodowy nigdy nie przyjął formy walki zbrojnej z rosyjskim okupantem. W pierwszej połowie XIX wieku nadrzędną sprawą było tworzenie kultury wysokiej w języku fińskim, natomiast w drugiej połowie postulaty te nie były już wystarczające i zaczęto domagać się praw dla rodzimego języka. Kwestia językowa podzieliła wówczas Finów i dała podstawy pod tworzące się ugrupowania, z których narodziły się późniejsze partie polityczne. Natomiast kiedy do głosu doszło młode pokolenie, które wychowało się w szkołach fińskojęzycznych sama sprawa języka nie była już wystarczająca i pod koniec XIX wieku zaczęli oni wysuwać dodatkowe postulaty równości społecznej czy znoszenia przywilejów klasowych. Jak zwrócił uwagę Mirosław Hroch, w każdym ruchu narodowym dochodziło do podobnej sytuacji, zaostrenia żądań politycznych i obniżenia znaczenia kultury²⁵³. Nie zmienia to jednak faktu, że Finowie wyznawali pokojowe metody rozwiązywania wszelkich sporów, a uzyskali niepodległość właściwie tylko dzięki pomyślnemu dla nich splotowi wydarzeń na arenie międzynarodowej będących konsekwencją I wojny światowej.

Warte podkreślenia są również zmiany w relacjach pomiędzy poszczególnymi warstwami społecznymi w Finlandii po 1906 roku. Kiedy reprezentacja stanów została zastąpiona przez jednoizbowy parlament do głosu doszło przeświadczenie, że największym zagrożeniem dla funkcjonowania Wielkiego Księstwa jest fiński proletariatus, a nie sąsiad z wschodniej granicy. Wynikało to między innymi z faktu, że w 1899 roku utworzono Partię Pracy (od 1903 nazwa Partia Socjaldemokratyczna), która reprezentowała interesy najniższych warstw społecznych i głos robotników oraz rolników stał się równie ważny jak elit²⁵⁴. W momencie, kiedy klasa robotnicza zapatrzona w rosyjskich bolszewików przybierała na sile, fińskie elity szukały dla siebie wzorca godnego do naśladowania.

Wybór padł na Niemcy, a ten kierunek wskazał głównie helsiński uniwersytet, którego studenci i naukowcy byli coraz bardziej zafascynowani nauką, tradycją, kulturą, polityką czy gospodarką tej części Europy. Trzeba pamiętać, że stołeczny uniwersytet miał wielki wpływ na sprawy fińskie, ponieważ w czasach kiedy Finlandia nie była niepodległym państwem, stanowił najważniejszą instytucją w kraju, która cieszyła się znaczną suwerennością. Stawiano uczelnię na równi z Senatem, z tym że senatorowie byli wybierani przez cara, a środowisko naukowe można powiedzieć, że funkcjonowało całkowicie niezależnie od

²⁵² Tamże, s. 190.

²⁵³ Hroch 2003, s. 91.

²⁵⁴ Cieślak, tamże, s. 178.

polityki. Stąd kierunek wskazany przez profesorów, ich opinie i głoszone tezy były ważne dla fińskich elit i miały wpływ na ich wybory. Należy zaznaczyć, że nawiązane wówczas kontakty z Niemcami trwały nieprzerwanie aż do zakończenia II wojny światowej i miały poważne konsekwencje dla Finów. Podobnie jak pogłębiająca się przepaść między poszczególnymi warstwami społecznymi, która doprowadziła do eskalacji konfliktu w postaci wojny domowej i narodzin różnic niemożliwych do pogodzenia przez kolejne dekady XX wieku.

2. Fennomania a architektki

„Dzieje kultury fińskiej, historia jej rozkwitu i walki o prawo do samoistnego bytu ściśle są powiązane z dziejami tego miasta.”²⁵⁵

Jak pisze Jerzy Fonkowicz, Helsinki były areną wszystkich wielkich zmian, jakie nastąpiły na ziemiach fińskich. To w stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii miały miejsce początki kształtowania się państwa fińskiego, tu narodziła się fińska kultura wysoka, która wywarła wpływ na konstruowanie się tożsamości narodowej Finów. Proces ten rozpoczął się w pierwszej połowie XIX wieku i jest integralną częścią historii Helsinek, bez której nie sposób w pełni zrozumieć współczesnej Finlandii oraz dziejów i charakteru jej architektury. Narodziny autonomicznego Wielkiego Księstwa Finlandii, związanego z Rosją unią personalną, zapoczątkowują ponad stuletni proces narodotwórczy zakończony sukcesem i uzyskaniem niepodległości w 1917 roku. Poprawne stosunki z carami rosyjskimi aż do połowy lat 90-tych XIX wieku oraz decyzja o przeniesieniu uniwersytetu z Turku do Helsinek w roku 1828 przyczyniły się do narodzin myślenia o swojej odrębności i rozwoju fińskojęzycznej kultury i sztuki. Za autorów tego sukcesu trzeba uznać członków ruchu fennomania, którzy uważali, że tylko dzięki własnej kulturze, można zachować autonomię względem innych. Co potwierdzają słowa profesora geografii, pełniącego w przeszłości również funkcję ministra ds. handlu i przemysłu, Ilmariego Husticha:

„Jedynie na polu nauki, sztuki i literatury małe narody ciągle jeszcze są w stanie zachować swoją indywidualność.”²⁵⁶

²⁵⁵ Fonkowicz, tamże, s. 155.

²⁵⁶ Fonkowicz 1976, s. 219.

Proces zmiany przynależności państwowej na początku XIX wieku został omówiony już wcześniej, zatem w tym miejscu należy skupić się na momencie narodzin fińskiej tożsamości narodowej. Odpowiedź na pytanie o kształtowanie się odrębności Finów na przestrzeni wieków jest zadaniem trudnym i wymagającym dokładnej analizy. Nie stanowi to jednak głównego tematu mojej pracy, dlatego ograniczę się do XVIII- i XIX-wiecznych najważniejszych idei i momentów w historii ziem fińskich, które miały fundamentalne znaczenie dla tej kwestii.

Chcąc w pełni zrozumieć przebieg tego procesu, ale też poznać jego źródła, cele i rezultaty powinno się przyjrzeć się następującym zagadnieniom: szerokiemu kontekstowi europejskiemu, aby wskazać idee, które miały kluczowe znaczenie dla ruchów narodowych w Europie; należy również przybliżyć postulaty fennomanów i cofnąć się do XVIII wieku, żeby zapoznać się ze zjawiskiem fennofilii, czyli naukowego zainteresowania odmiennością ziem fińskich; przydatne będzie także pojęcie duch narodu, które pozwoli objaśnić zjawiska charakterystyczne dla XIX wieku, nie tylko w Wielkim Księstwie Finlandii, ale także w innych częściach Europy. Natomiast na koniec warto przytoczyć fińską historię tworzenia własnej literatury, teatru, opery, muzyki klasycznej, rzemiosła artystycznego, malarstwa, rzeźby i osobno architektury, aby poznać odpowiedzi ludzi kultury na postulaty filozofów i polityków. Nakreślony obraz narodzin fińskiej tożsamości odsłoni cały proces rozwoju i zmian, który wpisuje się w wyszczególnione przez Mirosława Hrocha trzy fazy, jakie przeszła większość ruchów narodowych w Europie: faza naukowa, faza agitacji narodowej i faza masowa²⁵⁷. Należy podkreślić, że procesy te były bardzo ważne i miały wpływ na powstanie nowych zjawisk w architekturze Finlandii końca XIX wieku.

2.1. Fennomania

„Nie jesteśmy już Szwedami, Rosjanami być nie chcemy, bądźmy zatem Finami.”²⁵⁸

Chcąc zrozumieć znaczenie działań fennomanów, trzeba cofnąć się w czasie i sprawdzić, co łączyło Finów zanim na mapie Europy nakreślono Wielkie Księstwo Finlandii i pojawiła się myśl o tworzeniu fińskiej kultury wysokiej, a zarazem podstaw świadomości narodowej i jej wyrazu artystycznego. Wydaje się, że odpowiedź jest jedna: religia.

²⁵⁷ Hroch, tamże, s. 95.

²⁵⁸ Jussila, tamże, s. 31. Autorem tych słów, wypowiedzianych w 1 połowie XIX wieku, jest historyk Adolf Ivar Arwidsson.

Kiedy mieszkańcy ziem fińskich nie żyli w niepodległym kraju, nie prowadzili samodzielnie własnych spraw ekonomicznych czy gospodarczych, ich język nie stanowił oficjalnego narzędzia komunikacji, nie posiadali własnej kultury i sztuki, to wiara luteraska stanowiła czynnik spajający całe społeczeństwo. Może to również wyjaśniać fakt, dlaczego monumentalny kościół luteraski Mikołaja stał się dominującą budowlą na placu Senackim, a nie budynek o innej funkcji i symbolice. Można zaryzykować stwierdzenie, że chciano w ten sposób uczynić z głównego placu Wielkiego Księstwa Finlandii miejsce łączące i reprezentujące interesy wszystkich mieszkańców.

Usunięcie Kościoła katolickiego i wprowadzenie luteraskiego na wszystkich ziemiach należących do Królestwa Szwecji miało miejsce w pierwszej połowie XVI wieku i od tamtej chwili wiara protestancka wywierała znaczący wpływ na ludność fińską między innymi poprzez rozwój edukacji i kulturę. Luter przekonywał wiernych, że studiowanie Pisma Świętego jest jedyną drogą do zbawienia. Zatem ludziom, także w Finlandii, bez względu na status społeczny, zależało na tym, aby umieć czytać, a to przyczyniło się do zmniejszenia analfabetyzmu oraz tłumaczenia Pisma Świętego z łaciny na inne języki. Mikael Agricola przygotował fińskojęzyczną wersję Nowego Testamentu w 1548 roku²⁵⁹. Jego prace były pierwszymi książkami wydanymi i szeroko dostępnymi w języku fińskim oraz stały się fundamentem dla dalszego rozwoju literackiej formy tego języka. Uświadomienie sobie przez lud fiński posiadania odrębnego języka, względem oficjalnie panującego języka szwedzkiego, wzmocniło poczucie wspólnoty, a kwestie te były jednymi z głównych poruszanych w czasie fińskiego ruchu narodowego w XIX wieku, ale zanim ten proces się rozpoczął, poprzedziła go fennofilia.

Fennofilia była powstałym pod wpływem europejskiego Oświecenia neutralnym politycznie, naukowym zainteresowaniem ziemiami fińskimi i jej mieszkańcami. Francuskie oświecenie i niemiecki romantyzm przyczyniły się do zapoczątkowania badań językowych, historycznych, geograficznych i antropologicznych, których celem było poznanie własnego kraju. Idee te dotarły także na ziemie fińskie i spowodowały zainteresowanie intelektualistów miejscową ludnością, tradycją, przyrodą, kulturą ludową, językiem oraz historią. Największe zasługi w propagowaniu tych postulatów mają profesor języka greckiego i hebrajskiego Daniel Juslenius, znawca literatury i historii profesor Henrik Gabriel Porthan oraz profesor literatury, poeta Frans Mikael Franzén. Wzorem dla tych myślicieli związanych z uniwersytetem w Turku byli głównie francuscy filozofowie między innymi Jean-Jacques

²⁵⁹ Suomen kulttuurihistoria 2002, t.1, s. 29.

Rousseau, ale też Niemiec Johann Gottfried Herder. Rousseau przyczynił się do doceniania przez ludzi otaczającej ich przyrody, życia w zgodzie z naturą i blisko boga. Natomiast Herderowi zawdzięcza się odkrywanie własnej odmienności. Jako ojciec myślenia o narodzie z punktu widzenia antropologii, widział wartość nadrzędną w tym, co odróżnia jedne wspólnoty od innych, czyli wspólnej historii, przynależności etnicznej, języku i kulturze. Idee te dały małym narodom, w tym także Finlandii, fundamenty na jakich można było budować własną tożsamość.

Już w XVIII wieku używano takich pojęć jak *Suomen kansakunta* (naród fiński), a w oficjalnych dokumentach pojawiało się określenie *Ruotsi ja Suomi* (Szwecja i Finlandia) zamiast Szwecja czy Królestwo Szwecji²⁶⁰. Co ważne osoby związane z nauką, kulturą czy polityką, które miały realny wpływ na wybór drogi, jaką podążała i miała podążać Finlandia, często uważały siebie za Finów i dostrzegały różnice wynikające z położenia geograficznego, używanego języka czy posiadanej kultury względem, mieszkających po drugiej stronie Zatoki Botnickiej, Szwedów. W XVIII wieku powstało między innymi kilka historycznych rozpraw, które poruszały kwestie przeszłości ziem fińskich. Jednym z fundamentalnych pytań, na które próbowano wówczas odpowiedzieć było: kogo należy uznać za bezpośredniego przodka współczesnego Finów? Uczni, myśliciele, naukowcy przez wiele stuleci nie byli zgodni w tej kwestii. Zanim udało się ustalić fakty, pojawiały się różne koncepcje na przykład Daniel Juslenius uważał, że język fiński jest prajęzykiem, z którego powstały wszystkie pozostałe języki, a Finowie mają swoją kolebkę w Izraelu. Teorie te były bardzo dalekie od końcowych ustaleń z XX wieku.

Kontynuatorem fennofilii stali się romantycy z Turku, którzy w drugiej dekadzie XIX wieku zaczęli aktywnie działać na rzecz prawnego uznania języka fińskiego. Po wojnach napoleońskich zaczęto zadawać pytania dotyczące dalszych losów poszczególnych wspólnot, rozwiązań mających na celu zbudowanie nowej Europy, podzielonej na narody i państwa, stąd intelektualiści działający wówczas w Turku mieli nastawienie już bardziej patriotyczne i mniej pasywne niż fennofilia. Wyznaczyli oni drogę, którą następnie podążali romantycy z Helsinek określani mianem fennomanów. Uważali oni, że Szwedzi uczynili z ziem fińskich poligon wojskowy. Co istotne byli zwolennikami solidaryzmu społecznego, więc brali pod uwagę także interesy najniższych warstw. Ich aktywność koncentrowała się na podkreśleniu ważności języka fińskiego, tradycji, kultury ludowej i edukacji.

²⁶⁰ Suomen historia, tamże, s. 29.

Narodziny fennomatów są związane z relokacją, jedyne funkcjonujące od 1640 roku na ziemiach fińskich, uniwersytetu z Turku do Helsinek w roku 1828. Jak zaznacza Matti Klinge, dzięki przyzwoleniu cara, uczelnia stała się centrum badań nad fińską tożsamością i najważniejszą instytucją w Wielkim Księstwie Finlandii, która działała na rzecz jego mieszkańców oraz całego kraju. Przeniesienie uczelni i całych elit naukowych oraz kulturalnych było najistotniejszym wydarzeniem z punktu widzenia kształtowania się fińskiej świadomości narodowej, co także ostatecznie przyczyniło się do degradacji Turku i nobilitacji Helsinek.

Słowa napisane przez historyka Petera Olivera Loewa o Gdańsku trafnie oddają sytuację, jaka miała miejsce w Helsinkach w pierwszej, ale i drugiej połowie XIX wieku:

„Lokalną kulturę historyczną kształtują stosunkowo drobne warstwy reprezentacyjne; ich interpretacje, pamięć i chęć zapominania mają istotny wpływ na traktowanie przeszłości lokalnej (lokalnej świadomości historycznej). Miejska kultura historyczna XIX wieku jest domeną tych, którzy miasto ucieleśniają, zatem tych wykształconych elit, które z uwagi na swoje pochodzenie albo działalność mogą lub chcą się utożsamiać z miastem, jego instytucjami, a przez to również z jego historią, i są zainteresowane popularyzacją, upolitycznieniem lub estetyzacją swojej wizji „własnej” przeszłości.”²⁶¹

Należy wyraźnie zaznaczyć, że członkami fińskiego ruchu fennomania były osoby wykształcone, pochodzące z mieszczańskich, ale też robotniczych lub rolniczych rodzin szwedzkich, ale też fińskich, których przedstawiciele najczęściej urodzili się na ziemiach fińskich, ale na co dzień posługiwali się językiem szwedzkim, swoje teksty pisali w języku szwedzkim i rodzinne korzenie mieli w Szwecji²⁶². Finlandia, jaką znamy dzisiaj nigdy by się nie narodziła, gdyby nie lokalni intelektualiści, którzy byli zaznajomieni z filozofią głoszoną przez XIX-wiecznych niemieckich myślicieli tworzących podwaliny pod rodzące się dopiero pojęcie nacjonalizmu (Johann Gottlieb Fichte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel), mieli wiedzę na temat ruchów narodotwórczych mających miejsce w tym samym czasie w Europie (między innymi Niemcy, Polska, Węgry, Włochy) oraz wykazali chęć przyjęcia i utożsamiania się z fińską kulturą ludową i językiem prostego ludu.

²⁶¹ Loew 2012, s. 441.

²⁶² Ojciec Lönnrota był wiejskim krawcem, natomiast ojciec Runeberga i ojciec Snellmana kapitanami statków handlowych.

Za ojca tego sukcesu trzeba uznać Johana Vilhelma Snellmana, który w latach 40-tych XIX wieku wyznaczył najważniejsze zadania dla miejscowych elit. Zgodnie z hasłami głoszonymi w całej Europie, uważał że celem inteligencji musi być nauka języka fińskiego i posługiwanie się językiem fińskim nie tylko w kwestiach związanych z wiarą czy gospodarką, ale w takich dziedzinach jak kultura, nauka, filozofia czy dziennikarstwo oraz stworzenie kultury wysokiej opartej na miejscowej kulturze ludowej, zaangażowanie wszystkich warstw społecznych w sprawy kulturalne i polityczne kraju oraz integracja elit z niższymi warstwami, ponieważ bez tego nie da się stworzyć jednego narodu fińskiego. Snellman był zwolennikiem ugodowej polityki, ale jednocześnie jako pierwszy miał odwagę wysuwać polityczne postulaty, na których urzeczywistnienie Finowie musieli jednak poczekać jeszcze dekady. Fundamentalne w tej kwestii było również zwrócenie przez cara Wielkiemu Księstwu Finlandii ziem przyłączonych do Imperium Rosyjskiego na mocy traktatów pokojowych podpisanych w Uusikaupunki (1721) i Turku (1743). Wówczas tak ważna, z punktu kształtowania się fińskiej tożsamości narodowej Karelia wróciła w fińskie ręce. W ten sposób Stara i Nowa Finlandia stały się ponownie jednością i stanowiły granice niepodległej Finlandii aż do II wojny światowej. Poza tym należy podkreślić, że fennomania mimo bycia pod wpływem haseł głoszonych przez Hegla o prawie do posiadania własnego państwa przez każdą grupę, która komunikuje się tym samym językiem, jest połączona wspólną tradycją i poczuciem wspólnoty, była ruchem narodowotwórczym, ale nastawionym na działania pokojowe, a nie zbrojne dążenie do niepodległości. Najlepiej mogą o tym świadczyć wydarzenia z roku 1830-1831 i 1848-1849.

Początek lat 30-tych XIX wieku to powstanie listopadowe, które wybuchło na ziemiach polskich i przyczyniło się do zaostrzenia polityki rosyjskiej na tych terenach. Finowie brali czynny udział w tłumieniu niepodległościowego zrywu Polaków. Fiński malarz Robert Ekman jest autorem słynnego obrazu „Bitwa pod Tykocinem”, który ukazuje właśnie Finów walczących w szeregach armii carskiej w 1831 roku²⁶³. Natomiast w latach 1848-1849 w całej Europie dochodziło do negacji ustaleń kongresu wiedeńskiego, wystąpień przeciwko władzy i walk o zmiany na wielu płaszczyznach. Wiosna Ludów ominęła jednak ziemie fińskie, ponieważ wybrano pokojową drogę prowadzenia poprawnych relacji z carską Rosją i nikomu nie przyszłoby wówczas na myśl zbrojne wystąpienie w celu uzyskania własnego państwa i samodzielnie decydującego o sobie narodu. Jak pisze Matti Klinge, 13. maja 1848 roku w Helsinkach, na corocznym wiosennym festiwalu, który był największą imprezą studencką,

²⁶³ Obraz ten znajduje się w kolekcji Galerii Narodowej Ateneum w Helsinkach.

nastroje były prorosyjskie, wznoszono toast za cara i zamiast śpiewać pieśni rewolucyjne, po raz pierwszy publicznie nucono „Maamme-laulu” Johana Ludviga Runeberga, najważniejszą fińską pieśń, która w niepodległej Finlandii stała się hymnem narodowym²⁶⁴.

W Wielkim Księstwie nastawienie było pokojowe, ponieważ patriotyzm w ówczesnym czasie oznaczał dla Finów przede wszystkim ciężką pracę oraz akceptowanie trudów dnia codziennego, a także identyfikowanie się z własną ziemią i przyrodą. Potwierdzają to teksty Runeberga: „Maamme-laulu” (Nasz kraj), jak również cała pierwsza część pieśni „Vänrikki Stoolin tarinat” (Opowieści chorążego Stoola) wydana w 1848 roku. Zmiany w postrzeganiu samych siebie widoczne są dopiero w drugiej połowie XIX wieku.

Zainteresowanie własną historią pojawiło się w Europie po Wiosnie Ludów oraz wojnie krymskiej i wpłynęło także na rozwój tożsamości Finów. Nie bez znaczenia był też fakt, że Rosja bojąc się w przyszłości powtórki z wydarzeń z 1848-1849 roku, odgórnie zablokowała potencjalną sytuację, w której język fiński mógłby stać się przyczyną politycznych postulatów i w 1850 roku wprowadziła zakaz publikowania w tym języku innych materiałów niż religijne i gospodarcze²⁶⁵. Jedną z konsekwencji tych zmian było ponowne zadawanie pytań o własną odrębność względem innych wspólnot i narodów. Rok 1860 przyniósł drugą odsłonę „Opowieści chorążego Stoola”, w której Runeberg odwołuje się do czasów, kiedy ziemie fińskie były częścią Królestwa Szwecji, a zamiast nastroju znanego z utworu „Nasz kraj” mamy „Marsz Pułku Pori” i podkreślanie, że tym co wyróżnia Finów spośród innych narodów jest ich własna historia. Wyczuwalna jest nostalgia za minionymi czasami, ale nie można powiedzieć, aby atmosfera w Wielkim Księstwie Finlandii była wówczas silnie antyrosyjska, niemniej Wiosna Ludów i wojna krymska odcisnęły swoje piętno również na nastrojach Finów. Wszystko zmieniło się radykalnie dopiero pod koniec XIX wieku, kiedy relacje fińsko-rosyjskie uległy prawdziwemu pogorszeniu przez wprowadzenie polityki unifikacji i próby rusyfikacji, ale temat ten został już omówiony na początku tego rozdziału.

Zgodnie z formułowanymi przez niemieckich filozofów postulatami dla fennomanów, jak i dla innych grup działających w całej Europie, religia i wiara nie były już wystarczającymi narzędziami, które stanowiłyby element łączący wszystkich mieszkańców danego terytorium, dlatego już w pierwszej połowie XIX wieku głoszono ważność posiadania własnej kultury narodowej. Za najważniejsze narzędzie uważano właśnie język, dlatego literatura w nim tworzona miała fundamentalne znaczenie dla procesu kształtowania się tożsamości

²⁶⁴ Klinge 2006, s. 166.

²⁶⁵ Tamże, s. 209.

narodowej. Zgodnie z oczekiwaniami na postulaty fennomanów najszybciej odpowiedziało słowo pisane.

Już w 1831 roku powstało w Helsinkach Fińskie Towarzystwo Literackie²⁶⁶. Natomiast Elias Lönnrot wybrał się w podróż do Karelii i Kainuu, gdzie zebrał przekazywane z ust do ust pieśni i stworzył z nich, wzorowaną na homeryckiej Iliadzie, „Kalevalę”. Opublikowany w 1835 roku, a poprawiony i uzupełniony w 1849 epos dał Finom: historię odnoszącą się do najdawniejszych dziejów ich ziem, do której mogli się odwoływać; własną mitologię z bohaterami, którzy wzbudzali podziw; a także literacką wersję języka fińskiego, którym do tej pory posługiwał się tylko w mowie głównie prosty lud²⁶⁷. To były wystarczające powody, aby „Kalevala” stała się fundamentem budowania fińskiej tożsamości narodowej oraz źródłem inspiracji dla innych dziedzin kultury i sztuki w Finlandii. Za drugiego ojca sukcesu fińskiego ruchu narodowego na gruncie literatury uważa się wymienionego już wcześniej Runeberga, którego utwory poetyckie przyczyniły się do pobudzenia nastrojów patriotycznych wśród fińskiego społeczeństwa, ale także zawarte w nich idealistyczne opisy przyrody przekonały miejscową ludność, że ubóstwo jest cnotą, co wpisywało się też w postulaty wiary protestanckiej. Od tej pory Fin wiedział, że nie ma nic cenniejszego niż własna ziemia oraz niezmienny od wieków krajobraz, który jak pisze historyczka sztuki Joanna Sosnowska jest ahistoryczny i apolityczny, gdyż

„[...] krajobraz rodzimych stron, dziewiczy niczym niezmacony, istniejący poza czasem historycznym, a więc umożliwiający zetknięcie się z prawdziwą rzeczywistością – z mitem.”²⁶⁸

W owym czasie miały także miejsce ważne wydarzenia, dzięki którym nastąpiła nobilitacja języka fińskiego. W 1851 roku Matthias Alexander Castrén otrzymał jako pierwszy tytuł profesora języka fińskiego i zaczął prowadzić na stołecznym uniwersytecie katedrę języka i literatury fińskiej, a w 1863 roku car Aleksander II nadał językowi fińskiemu takie same prawa jakie wcześniej miał język szwedzki²⁶⁹. Przyglądając się historii, należy zaznaczyć, że napisana w języku fińskim „Kalevala” i napisane w języku szwedzkim „Opowieści chorążego Stoola” dały początek literaturze pisanej w języku fińskim. Drogą wytyczoną przez Lönnrota i Runeberga podążył Aleksis Kivi, który jest autorem pierwszej

²⁶⁶ Suomen kulttuurihistoria 2002, t.2, s. 10.

²⁶⁷ Tamże.

²⁶⁸ Sosnowska 1994, s. 198.

²⁶⁹ Klinge, tamże, s. 149.

fińskojęzycznej powieści „Siedmiu braci” (1870)²⁷⁰. Poza tym jego utwór „Lea” pokazany na deskach teatru w 1869 roku uznaje się za symboliczny początek fińskiej sceny teatralnej, dodatkowo w tym samym teatrze już od roku 1873 działała sekcja operowa²⁷¹. Natomiast założenie pierwszej orkiestry symfonicznej przypadło na rok 1882²⁷². W tym samym okresie dzięki powołaniu do życia Przyjaciół Fińskiego Rękodzielnictwa (1879), na postulaty fennomanów odpowiedziało rzemiosło artystyczne, które utorowało drogę dla sztuk plastycznych²⁷³.

2.2. Fennomania i powstanie fińskiej sztuki narodowej

Malarstwo, rzeźba oraz architektura odpowiedziały na to wezwanie najpóźniej, bo dopiero pod koniec XIX i na początku XX wieku. Duchowy przywódca fennomanów Johan Vilhelm Snellman otwarcie krytykował za to fińskich artystów, którzy mieszkali i tworzyli wówczas poza Finlandią, głównie w Paryżu i nie pracowali tak jak inni na rzecz tworzenia fińskiej kultury wysokiej. Temat ten zostanie rozwinięty w kolejnym podrozdziale, ale warto pamiętać, że takie same zarzuty i krytyczna ocena postępowania artystów pojawiała się też w innych częściach Europy. Ówczesną sytuację Joanna Sosnowska nakreśliła w następujący sposób:

„Wszyscy, którzy w Paryżu wystawiali musieli być nim skażeni. I tak z chęci zysku lub po prostu z konieczności przeżycia artyści poddawali się dyktatowi handlarzy, tworząc rzeczy pokupne, lecz błahe artystycznie, w konsekwencji marnując talent, a także ulegając wynarodowieniu.”²⁷⁴

Mimo tych i innych trudności, koniec końców fiński ruch narodowy zakończył się pomyślnie. Sukces można wyjaśnić posługując się opracowanym przez historyka Mirosława Hrocha modelem mówiącym o ‘elementach niezbędnych’, których występowanie gwarantowało narodziny małym narodom Europy, a są nimi:

„[...] istnienie dostatecznie licznej nierządzącej grupy etnicznej, która żyła na spoistym terenie, a która choć na części tego terenu już osiągnęła ten stopień

²⁷⁰ Suomen kulttuurihistoria, tamże, s. 11.

²⁷¹ Tamże.

²⁷² Suomen historia, tamże, s. 321.

²⁷³ Drucka, tamże, s. 102.

²⁷⁴ Sosnowska 1998, s. 215.

etnicznej tożsamości, który możemy za Adamem Smithem określić jako „wspólnota etniczna”; społeczeństwo na terenie państwa, pod którego władzą żyła grupa etniczna, przechodziło kryzys [...]; przynajmniej kilka jednostek z szeregów podporządkowanej grupy etnicznej miało możliwość osiągnięcia wyższego stopnia wykształcenia i społecznego postępu przy jednoczesnym zachowaniu swojej tożsamości etnicznej [...]; kryzys starych wartości łączył się funkcjonalnie z następującym procesem modernizacji w sferze wytwórczości, wykształcenia się systemu politycznego i administracyjnego [...]; [...] sprzeczności interesów [...]; wystarczająco liczna i ofiarna grupa członków grupy etnicznej przyjęła wizję przekształcenia tej grupy w nowoczesny naród, wyobrażony jako wspólnota obywateli o równych prawach.”²⁷⁵

Wszystkie te czynniki zostały spełnione w przypadku Finlandii, dlatego Finowie mogą dzisiaj żyć w wolnym i niepodległym państwie.

2.3. Architekci

„Teraz naród zamawia architekturę, dzięki której podkreśla odrębność, ale także swoją potęgę i chwilę triumfu.”²⁷⁶

Literatura i kultura dały ideowe fundamenty dla narodzin fińskiej architektury narodowej, bowiem proces przeobrażania się w naród, najpierw wspierała literatura, potem teatr i rzemiosło artystyczne, a na końcu muzyka, malarstwo, rzeźba oraz architektura. Należy stwierdzić, że środowisko architektów jako ostatnie przyłączyło się do poszukiwania stylu narodowego na gruncie swojej dziedziny, co historyczka sztuki Małgorzata Omilanowska wyjaśnia w następujący sposób:

„Samo posiadanie rozbudzonej świadomości narodowej nie determinowało jednak potrzeby posiadania narodowej architektury. Aby tę potrzebę wyzwolić [...] konieczne było zaistnienie określonej sytuacji polityczno-gospodarczej. [...] W przypadku narodów pozbawionych własnej państwowości czynnikiem wyzwalamąjącym potrzebę wykreowania stylu narodowego mógł być także wzrost nacisku

²⁷⁵ Hroch, tamże, s. 158-159.

²⁷⁶ Kostrzyńska-Miłosz 1998, s. 193.

*wynaradawiającej polityki kulturalnej prowadzonej przez państwo, w obrębie którego dany naród egzystował.*²⁷⁷

I tak właśnie było w przypadku Finlandii. Dodatkowo narodziny fińskiego stylu narodowego ułatwił fakt, że w tym samym czasie miała miejsce naturalna wymiana pokoleniowa i do głosu dochodzili młodzi architekci, którzy chcieli odejść od historyzmu dominującego w pracach swoich poprzedników-nauczycieli. Losy fińskiej sztuki budowlanej wzięli w swoje ręce absolwenci helsińskiej politechniki, którzy opuścili mury uczelni pod koniec lat 90-tych XIX. Mieli oni szansę odebrać specjalistyczne wykształcenie już w swojej ojczyźnie, bo pierwsza uczelnia techniczna została otwarta w Helsinkach w 1872 roku²⁷⁸. Ich młodość przypadła jednak na czasy pogorszenia się stosunków z Imperium Rosyjskim, co doprowadziło do wzrostu zainteresowania fińskim dziedzictwem i wzmocnienia swojej tożsamości narodowej już nie tylko poprzez fińskojęzyczne dzieła literackie, ale również na gruncie innych dziedzin, takich jak malarstwo, rzeźba i architektura. Postulaty Snellmana zostały w końcu wysłuchane i wcielone w życie, a tak krytykowany przez niego fiński artyści mieszkający za granicą, znudzeni wielkim światem, zaczęli wracać do ojczyzny i aktywnie działać na rzecz podkreślania fińskiej odrębności, wykorzystując do tego swój talent plastyczny, muzyczny czy zmysł przestrzenny i estetyczny, wtedy też stworzyli dzieła swojego życia. Taka sytuacja nie była tylko domeną Finów, bo podobny proces miał miejsce w Norwegii, Polsce czy innych krajach, a Mircea Eliade tłumaczy go ‘środkiem świata’:

„Każdy człowiek dąży przecież do Centrum i do swego własnego Centrum, chociaż nieświadomie, bo tam może znaleźć integralną rzeczywistość – świętość.” Tylko tam może zrealizować swe potencjalne możliwości twórcze, tylko tam wracają mu nadwątlone siły, tylko tam dokonuje się identyfikacja kulturowa. Oderwanie od centrum było dla artysty równoznaczne ze śmiercią duchową, a często i fizyczną. [...] Zdaniem Eliadego najlepszym wyrazem i najbardziej dokładnym określeniem kondycji ludzkiej jest ciąg prób inicjacyjnych, to znaczy ciąg śmierci i ponownych narodzin. Mit wiecznego powrotu, powrotu do początku, do korzeni, do źródeł prawdy wpleciony jest w ludzkie istnienie. Z tego punktu widzenia w wyjazdach artystycznych za granicę było coś z obrzędu inicjacyjnego. [...] malarz nie miał prawa dobrze się czuć w Paryżu, ani nawet dobrze tam malować jednak musiał tam

²⁷⁷ Omilanowska 1998, s. 146-147.

²⁷⁸ Moorhouse, Carapetian, Ahola-Moorhouse 1987, s. 28.

pojechać, żeby dostąpić inicjacji, odnieść sukces, przeżyć rozczarowanie i wrócić, aby odżyć.”²⁷⁹

Młode pokolenie twórców urodzone w latach 70-tych i wchodzące na scenę w ciągu dekady lat 90-tych było żywo zainteresowane poznaniem kolebki fińskości, dlatego w poszukiwaniu źródeł inspiracji udawali się w podróż do Karelii, szlakiem przetartym wcześniej między innymi przez Eliasa Lönnrota. Z tych wędrówek przywozili szkice, zdjęcia, wzorniki, które potem stawały się źródłem inspiracji dla kolejnych artystów. Chcąc być bliżej źródeł odrzucili miasto i swoje, wzorowane na wschodniokarelskiej architekturze, drewniane domy-atelier stawiali w ‘bezpiecznej’ odległości od Helsinek. Słowa rosyjskiego turysty z 1880 roku mogą stanowić wyjaśnienie takiego wyboru:

*„Helsinki są miastem raczej europejskim, a masa obcej ludności pozbawia to miasto jego narodowego charakteru [...]”*²⁸⁰

Ainola kompozytora Jeana Sibeliusa, Kalela malarza Akseliego Gallena-Kalleli, Halosenniemi malarza Pekki Halonena, Ahola pisarza Juhaniego Aho czy Hvitträsk architektonicznego trio Gesellius-Lindgren-Saarinen stały się centrami fińskiej kultury, miejscami gdzie spotykali się najważniejsi twórcy młodego pokolenia, aby wspólnie debatować o terażniejszości i przyszłości fińskiej kultury.

W przypadku dziedziny, która jest głównym przedmiotem analizy w tej pracy, celem było stworzenie takiej architektury, która byłaby desygnatem tożsamości narodowej. Zadania tego podjęli się młodzi architekci, będący na początku swojej kariery zawodowej, przede wszystkim Herman Gesellius (1874-1916), Armas Lindgren (1874-1929), Eliel Saarinen (1873-1950) i Lars Sonck (1870-1956). Warto pamiętać, że w ówczesnym okresie dopiero tworzyły się struktury architektonicznego świata w Finlandii. Architekci założyli swój związek SAFA w 1892 roku, a od 1903 roku zaczęli wydawać czasopismo branżowe „Arkkittehti”²⁸¹. Utrzymywali również kontakty z kolegami spoza Finlandii, brali udział w międzynarodowych wystawach, podróżowali, prenumerowali zagraniczne czasopisma.

Wpływy europejskie, głównie niemieckie, wynikały z faktu, że Finowie nie znali wówczas powszechnie języka angielskiego, a posługiwali się niemieckim i szwedzkim, więc pisma w tych językach czytali i dostęp do tych osiągnięć mieli najbardziej ułatwiony. Jak

²⁷⁹ Sosnowska 1994, s. 195-196.

²⁸⁰ Nowakowski, tamże, s. 244.

²⁸¹ Nikula, tamże, s. 96.

poglądy, kontakty czy samo środowisko wpłynęło na praktykę architektoniczną można najlepiej zaobserwować analizując architekturę zabudowy placu Kolejowego, ale trzeba dodać, że wysiłki fińskich architektów doceniali podróżnicy docierający do Helsinek na początku XX wieku:

„Nadewszystko jednak kwitnie w Helsingforsie architektura. Działalność architektów tutejszych widoczna jest aż nadto na ulicach miasta, które zawdzięcza im swój wygląd, swoją rzadką harmonję w liniach budynków, swój spokój i piękno – tę prawdziwie kulturalną oprawę dla wysiłków ludzkich na innych polach.”²⁸²

3. Plac Kolejowy i jego architektura

Plac Kolejowy jest fizycznym znakiem spóźnionej recepcji nowej świadomości narodowej w architekturze. Jego historia jest związana bezpośrednio z pojawieniem się kolei w Finlandii. Konsekwencje znalezienia się w stanie wojny Imperium Rosyjskiego z Imperium Osmańskim w latach 1853-1856 zwane wojną krymską, odczuła również ludność fińska, kiedy sojusznicy Turcji, Anglicy i Francuzi ostrzeliwali przez prawie 2 dni twierdzę Viapori chroniącą Helsinki od strony morza²⁸³. Klęska Rosji obnażyła boleśnie jej zacofanie i zmusiła do przeprowadzenia reform, także na ziemiach fińskich. Jedną z najbardziej znaczących zmian, jakie wprowadził nowy car Aleksander II, który objął tron po śmierci swojego ojca Mikołaja I w 1855 roku, było zezwolenie na wybudowanie w Finlandii pierwszej linii kolejowej. Sama decyzja została podjęta w 1856 roku, ale należy pamiętać, że była ona podyktowana względami militarnymi, koniecznością rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, a nie chęcią wywołania wzrostu gospodarczego czy skoku cywilizacyjnego, to przyszło można powiedzieć jako skutek uboczny, wartość dodana dla lokalnego społeczeństwa²⁸⁴. Kolej na zawsze stała się częścią krajobrazu Helsinek i wpłynęła znacząco na dalsze plany urbanistyczno-architektoniczne. W 1857 roku Knut Stjernvall, inżynier odpowiedzialny za budowę pierwszej linii kolejowej w Wielkim Księstwie, ostatecznie wybrał miejsce na dworzec i wyznaczył trasę torów kolejowych prowadzących do miasta, a dwa lata później

²⁸² Dębicki 1926, s. 70.

²⁸³ Jussila, tamże, s. 50.

²⁸⁴ Dokument analizujący między innymi plac Kolejowy od czasów jego powstania do dnia dzisiejszego został wydany przez Miasto Helsinki w 2020 roku pod tytułem „RAUTATIEN TORI JA ASEMA-AUKIO. Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys” (s. 21). Kolej w samej Rosji zaczęła funkcjonować w 1838 roku, a pierwsza linia łączyła Petersburg z Carskim Siołem, natomiast na wybudowanie połączenia Petersburg-Moskwa trzeba było poczekać do roku 1851 (Bazyłow 1985, s. 202).

również z jego inicjatywy sąsiednia względem dworca działka, w formie stojącego prostokąta o wymiarach około 60 x 120 metrów, została przeznaczona na duży, otwarty plac i w ten sposób doszło do narodzin placu Kolejowego w Helsinkach (il. 38-39)²⁸⁵.

Zarówno dworzec, jak i plac znalazły się w pobliżu zatoki Töölö, w miejscu osuszanego i zasypywanego przez całą pierwszą połowę XIX wieku kanału Kluuvi. Kiedy pierwszy dworzec kolejowy autorstwa Carla Alberta Edelfelta został oddany do użytku w 1861 roku, główne jego wejście znajdowało się po wschodniej stronie placu, który wówczas nie był jeszcze zagospodarowany (il. 40-41)²⁸⁶. Otwarcie pierwszej linii kolejowej na trasie Helsinki-Hämeenlinna przyczyniło się do nobilitacji tej części miasta i boomu budowlanego w okolicach placu Kolejowego. Specjaliści lata 1860-1899 uważają za okres kształtowania się tej przestrzeni publicznej²⁸⁷. Następne trzy dekady od 1900 do 1929 roku były zdominowane przez konkurs, projektowanie i budowanie nowego dworca kolejowego, który zmienił znacząco plac Kolejowy i stał się jego główną dominantą. W tym okresie plac pełnił także funkcję targową oraz wyznaczono trasy ruchu samochodowego, autobusowego i tramwajowego²⁸⁸. Od lat 30-tych już nie można było handlować w tym miejscu, ponieważ uważano, że stragany pozbawiają prestiżu tę część miasta, więc przestrzeń placu stopniowo zaczęła być przejmowana przez dworzec autobusowy na świeżym powietrzu, również parking dla samochodów, ponieważ kwestie dostępności komunikacji publicznej i rosnący ruch samochodowy były od tego momentu najistotniejsze²⁸⁹. Takie wykorzystanie tej przestrzeni publicznej trwa do dnia dzisiejszego, chociaż tylko zachodnią część placu zajmują przystanki autobusowe.

Warty odnotowania jest fakt, że w opisach literackich, notatkach z podróży z tamtych lat autorzy zazwyczaj nie poświęcają miejsca na wrażenia, jakie wywołał w nich plac Senacki i jego zabudowa, które na przełomie XIX i XX wieku były już symbolem minionej epoki. Koncentrują się za to w swoich relacjach na opisie placu Kolejowego, który powstał w odległości około 700 metrów od pierwszego centrum Helsinek i zachwycają się nowoczesnością stolicy, nieodłącznie związaną z koleją i elektrycznością, a także opisują

²⁸⁵ Tamże, s. 21. Niestety nie udało mi się ustalić, czy wówczas Stjernvall zaproponował również nazwę placu, czy nastąpiło to później i wyboru dokonał ktoś inny. W dokumencie, do którego udało mi się dotrzeć i który wymieniam w tym przypisie, kwestia ta nie została poruszona i pojawia się tylko informacja, że działka ta w momencie przeznaczenia jej pod teren budowlany została nazwana *Hyeena*, a sąsiednia, na której wybudowano dworzec kolejowy miała nazwę *Hilleri*. Pomiary placu zostały przeze mnie wykonane na podstawie szczegółowej mapy dostępnej na stronie www.kartta.hel.fi (dostęp 16.04.2023).

²⁸⁶ Tamże, s. 29.

²⁸⁷ Tamże, s. 23.

²⁸⁸ Tamże, s. 45.

²⁸⁹ Tamże, s. 69.

tętniącą życiem Esplanadi, która po północnej stronie została zabudowana kamienicami mieszkalnymi ze sklepami, restauracjami i kawiarniami na parterze, a jej stronę południową przeznaczono na siedziby różnych instytucji. Przedłużenie tej alei spacerowej stanowiła Bulevardi i razem tworzyły centrum życia rozrywkowego miasta stołecznego w tamtym okresie.

„„Esplanadgatan”, przyznać musisz, choćbyś nie wiedzieć jak był wybrednym, że jesteś wśród arterji miejskiego ruchu, jak gdyby wyjętej i przeniesionej pod to niebo z najpierwszych stolic Europy. [...] tu bowiem koncentruje się przez dzień cały przemysłowo-handlowy ruch miasta, a wieczorem i późno w nocy, tu, nie gdzieindziej, zbiera się świat mody i nauki całego Helsingforsu.”²⁹⁰

3.1. Zabudowa placu Kolejowego

„Dworce kolejowe i hotele są dla wieku XIX tym, czym były katedry i klasztory dla wieku XIII.”²⁹¹

Jako pierwszy z ważnych budynków na placu Kolejowym wzniesiono stary dworzec kolejowy (1861), następnie Ateneum (1887), hotel Fennia (1899), Teatr Narodowy (1902) i nowy dworzec kolejowy (1919). W tym miejscu planowano również gmach Muzeum Narodowego, ale ostatecznie projekt ten zrealizowano w dzielnicy Töölö.

3.1.1. Kosmopolityczny historyzm – Ateneum i hotel Fennia

Obecność neostylów w architekturze fińskiej datuje się od pierwszej połowy XIX wieku, kiedy Engel i reprezentowany przez niego neoklasycyzm zdominował sztukę budowlaną w Finlandii. Druga połowa XIX wieku przyniosła tak, jak w innych miejscach w Europie, rozkwit historyzmu i wtedy do głosu doszedł neogotyck, neoromanizm, neorenesans, neobarok oraz ich eklektyczne zestawienia. Historyzm był obcym importem z zagranicy, bez związku z historią architektury fińskiej, w której wielkie style minionych epok nie

²⁹⁰ Belza, tamże, s. 42, 44.

²⁹¹ Ostrowska-Kęblowska, tamże, s. 378. Cytat ten pochodzi z roku 1875, ale Ostrowska-Kęblowska nie podaje, kto jest autorem tych słów.

pozostawiły po sobie znaczących dzieł architektonicznych, do których można byłoby się lokalnie odwołać na kanwie rosnącego zainteresowania historyzmem. Niemniej na fińską architekturę tego okresu miały wpływ europejskie dokonania, a zabudowa najważniejszych ulic w Helsinkach jak Bulevardi i Esplanadi skalą i rozmachem przypominała Paryż, ze swoimi kamienicami o 4-5 piętrach.

Na placu Kolejowym oprócz pierwszego dworca kolejowego, który reprezentował połączenie neogotyku z neorenesansem i znajdował się po zachodniej stronie placu, wybudowano jeszcze dwa gmachy reprezentujące neostyle, które na zawsze zmieniły tę przestrzeń publiczną. Po stronie południowej placu wzniesiono Ateneum zaprojektowane przez jednego z czołowych architektów swoich czasów Theodora Höijera (il. 42). Otwarty w 1887 roku neorenesansowy gmach oprócz funkcji muzeum sztuki, stał się również siedzibą szkoły rysunku i rzeźby założonej przez Fińskie Towarzystwo Sztuki²⁹². Monumentalna, trzypiętrowa fasada ze środkowym i bocznymi ryzalitami, wyróżnionym piętrem środkowym, bogatym programem ideowym i rzeźbiarskim została tak zaprojektowana, aby nie było wątpliwości, że mamy do czynienia ze ‘świątynią sztuki’. Poeta Zdzisław Dębicki przebywający w Helsinkach w 1909 roku tak opisywał swojej wrażenia wywołane Ateneum:

„Zdawałoby się, że naród tak cywilizacyjnie jeszcze młody, jak naród fiński, nie może rościć sobie pretensji ani do muzyki, ani do sztuk plastycznych. Tymczasem o wszechstronnym rozwoju dzisiejszej kultury fińskiej świadczy fakt, że i na tem polu [...] praca nieustannie posuwa się naprzód. [...] Ruch w dziedzinie sztuk plastycznych jest jeszcze bardziej ożywiony. Obcy przybysz na samym wstępie do miasta zwraca uwagę na wielki i piękny gmach, zajmujący całą prawą połac placu Kolejowego. Gmach ten – to Ateneum – przybytek szkoły malarstwa i rzeźby i zarazem muzeum sztuk pięknych.”²⁹³,

a Stanisław Bełza, który w tym samym roku podziwiał te same miejsca w Helsinkach dodaje:

„Przyjezdny do Helsingforsu drogą lądową [...] opuści dworzec kolejowy i znajdzie się na wielkim placu przytykającym do niego, uderzony zostaje widokiem wspaniałego gmachu, o liniach szlachetnych i kunsztownych i łagodnych kolorach [...] To Ateneum [...] Wiek XIX po wielkich klęskach i po niezmiernem wyczerpaniu

²⁹² Historię Ateneum opisuje szczegółowo Marjatta Levanto „Ateneum” (1991), natomiast o jego projektancie można przeczytać więcej w książce Eevy Maiji Viljo „Theodor Höijer 1813-1910: arkkitehti” (1987).

²⁹³ Dębicki, tamże, s. 69-70.

sił, przyniósł Finlandji uspokojenie i wiek ten też jest dopiero kolebką jej sztuki. Nieśmiało, jak wszystko, co młode, wschodzi ona ku radości swoich a podziwowi obcych, i ten gmach Ateneum [...] jest dowodem, że żyje i śmierć jej nie zagraża.”²⁹⁴

Kolejnym ważnym budynkiem na placu Kolejowym był najlepszy hotel i restauracja w mieście – hotel Fennia (il. 43). Zaprojektowany przez jedno z najbardziej wpływowych biur architektonicznych tamtych czasów Grahn-Hedman-Wasastjerna po wschodniej stronie placu, został ukończony w 1898 roku²⁹⁵. Pięciopiętrowa fasada w stylu neobaroku była inspirowana architekturą wiedeńską i do dzisiaj można ją podziwiać, ale w nieco zmienionej formie. W tym miejscu już w latach 60-tych XIX wieku znajdował się hotel de Post, ponieważ okolice dworca od zawsze były atrakcyjne dla tego typu działalności biznesowej²⁹⁶.

Zachował się na kartach dzieła literackiego „Do Helsingforsu” opis placu z roku 1889 roku, czyli zanim jeszcze pojawiły się w tej przestrzeni budynki mające reprezentować styl narodowy – Teatr Narodowy i niezrealizowany projekt nowego dworca kolejowego w stylu narodowego romantyzmu.

„Minęli tedy wielką bramę dworca i ujrzeni miasto, które zdawało się w przybyłych witać gości, zaszczyt mu przynoszących. Jakgdyby w przeddzień uroczystości, plac kolejowy był oświetlony, w wysokich kamienicach świeciło się we wszystkich oknach. Najwspanialej jaśniało Ateneum ze swemi lampami elektrycznemi, a w samym środku placu, nad bramą jakiegoś hotelu, płonęła ogromna lampa łukowa, przyćmiewając wszystkie w pobliżu będące światła. [...] Krzyk i hałas był taki, że nie słycać było własnego głosu. A przecież nie była to wcale uroczystość... ot, zwykły dzień, jak wszystkie inne w Helsingforsie.”²⁹⁷

3.1.2. Styl narodowy - Teatr Narodowy i konkursowy projekt na nowy dworzec kolejowy

Poszukiwanie i kreowanie fińskiego stylu narodowego w architekturze stało się wyzwaniem dla lokalnych architektów, ponieważ nie mogli oni odwołać się do żadnego stylu z przeszłości, który ich rodacy uznawaliby za swój. Historyzm w wersji Engela był obcym

²⁹⁴ Belza, tamże, s. 3, 7.

²⁹⁵ Najwięcej informacji o hotelu Fennia można znaleźć w katalogu wystawy „Neljä fasadia torille”, która miała miejsce w Ateneum od 1.09. do 5.11.2000 roku i koncentrowała się na czterech najważniejszych budynkach znajdujących się na placu Kolejowym: Ateneum, hotelu Fennia, Teatrze Narodowym i dworcu kolejowym.

²⁹⁶ RAUTATIENORI JA ASEMA-AUKIO. Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys, tamże, s. 37.

²⁹⁷ Aho 1911, s. 111-112.

importem, więc należało szukać form, które można było uznać za narodowe w lokalności, w tym co własne, co było miejscową wartością. Ostatecznie możemy wyróżnić dwie linie rozwoju: linię drewnianą, dla której twórczą inspirację stanowiły wschodniokarelskie chaty, zgodnie z wernakularyzmem fascynującym wówczas całą Europę, ale też wzorcem było tradycyjne budownictwo norweskie, szwedzkie i szwajcarskie; oraz linię kamienną odwołującą się do średniowiecznych zamków i kościołów w Finlandii, ale gdzie widoczne są również wpływy europejskie: Otto Wagnera i Austrii, szkockiego Aberdeen, gdzie uczono się obróbki granitu, starego Drezna i Berlin oraz architektury neoromańskiej doby Wilhelma II w Niemczech. Fińscy specjaliści wskazują też na czerpanie wzorców z amerykańskich realizacji neoromańskich Henry'ego Richardsona (il. 46-49)²⁹⁸.

Warto przyjrzeć się jak wyglądał język form proponowany przez fińskich architektów. W kwestii materiałów budowlanych oprócz drewna i szarego granitu, układanego z nieobrobionego kamienia w nieregularne warstwy według techniki *squared rubble*, która stała się synonimem fińskiego stylu narodowego, wybierano także steatyt oraz miedź. Inne materiały jak cegła nie mogły stanowić właściwego wyboru, ponieważ kojarzyły się z architekturą rosyjską czy niemiecką. Cechą charakterystyczną było również stosowanie wież i asymetria. Natomiast proponowana kolorystyka fasad to kolory głównie pastelowe, a pojawiające się jako dekoracja ornamenty były inspirowane przede wszystkim lokalną fauną i florą. W ówczesnym czasie powstawały dzieła totalne, czyli wnętrza budynków były tak samo ważne jak fasada, o czym mogą świadczyć starannie zaprojektowane i artystycznie opracowane klatki schodowe, poręcze czy drzwi.

Jeśli zastanowimy się, budynki o jakich funkcjach wznoszono w stylu narodowym, to zauważymy, że drewno wykorzystywano do budynków mieszkalnych takich jak prywatne domy-atelier artystów, natomiast z granitu wznoszono muzea, teatry, kościoły, banki, kamienice i domy wolnostojące. Na tej podstawie można wysnuć wniosek, że styl narodowy wykorzystywano do wznoszenia budynków użyteczności publicznej, które podkreślały odrębność kulturową i niezależność gospodarczą oraz wyznaniową Finów względem Imperium Rosyjskiego. Należy podkreślić, że w tym okresie, tak trudnym i pełnym napięć politycznych nie powstawały gmachy rządowe. Trzeba jednak pamiętać, na co zwraca uwagę Omilanowska, że:

„Jakikolwiek styl wolno nazywać narodowym dopiero wtedy, gdy zostanie on użyty świadomie jako znak, czy lepiej nośnik określonych idei narodowościowych [...]

²⁹⁸ Wäre 1991, s. 27.

Wyznacznikiem staje się intencja twórcy i właściwa recepcja odbiorcy, a nie obiektywnie (czyli w ujęciu historycznym) wychwytywalne cechy, elementy bądź ich ilość należąca do repertuaru tradycyjnych, bądź uważanych za tradycyjne, form sztuki określonego narodu. Styl narodowy jest więc pojęciem z kategorii stylu rozumianego jako modus, a nie jako wyraz lub symptom.”²⁹⁹

Oficjalnie za pierwszy fiński budynek w stylu narodowym uznaje się siedzibę Suomen Yhdyspankki, fińskiego banku przy ulicy Aleksanterinkatu 36 w Helsinkach autorstwa Gustafa Nyströma z 1898 roku³⁰⁰. Co potwierdza fakt, że architektura jako ostatnia przyłączyła się do poszukiwania fińskości na gruncie własnej dziedziny. Natomiast pierwszym gmachem, który stanął na placu Kolejowym i reprezentuje styl narodowy jest Fiński Teatr Narodowy projektu nauczyciela akademickiego Onniego Tarjanne, który został otwarty dla publiczności w 1902 roku (il. 44)³⁰¹. Granitowo-steatytowa twierdza, której główna fasada jest flankowana przez dwie wieże, zajęła północną stronę placu Kolejowego i w swojej formie przypomina architekturę pałacową z arkadami, loggiami i balkonami na pierwszym piętrze. Gmachem tym zachwycił się Zdzisław Dębicki w czasie swojego pobytu w Helsinkach w 1909 roku:

„[...] teatru fińskiego, którego piękny, nowy budynek stanął niedawno (w 1902 r.) w Helsingforsie, dając jeszcze jedno więcej świadectwo aspiracjom kulturalnym Finnów, naród bowiem, który potrafi taki przybytek dla sztuki swojej wznieść, niewątpliwie kocha tę sztukę głęboko, prawdziwie i pragnie jej rozwoju.”³⁰²

W 1902 roku Fiński Związek Architektów ogłosił konkurs na dzielenie się swoimi ideami dotyczącymi możliwej zabudowy placu Kolejowego i pomysłami na nowy dworzec kolejowy (il. 45)³⁰³. Pojawiły się różne koncepcje, ale najbardziej godną uwagi z punktu widzenia tej analizy, była propozycja, aby uzupełnieniem tej przestrzeni publicznej, która miała szansę stać się manifestacją fińskości na gruncie sztuki budowlanej, było obok nowego dworca kolejowego, Muzeum Narodowe. Połączenie tych budynków w spójną całość z wcześniej wzniesionym Teatrem Narodowym było pomysłem widocznym w przygotowanej przez Eliela

²⁹⁹ Omilanowska, tamże, s. 147.

³⁰⁰ Standertskjöld 2006, s. 30. Najnowsza książka poświęcona *oeuvre* Gustafa Nyströma to „Arvorakennusten arkkitehti: Gustaf Nyström suunnittelijana ja opettajana” z roku 2020 autorstwa Teppo Jokinena.

³⁰¹ Temat ten opracowała Maria-Liisa Nevala „Suomen kansallisteatteri: teatteritalo ennen ja nyt” (2003) i Ruth Wathén „Onni Tarjanne: Kansallisteatterin luoja” (1988).

³⁰² Dębicki, tamże, s. 67.

³⁰³ RAUTATIEN TORI JA ASEMA-AUKIO. Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys, tamże, s. 49.

Saarinenowi zwycięskiej propozycji na nowy dworzec kolejowy w Helsinkach³⁰⁴. Architekt proponował kamienny pałac-świątynię, koncepcją całkowicie odpowiadającą powstałemu dwa lata wcześniej projektowi Muzeum Narodowego. Losy całego założenia nie doczekały się jednak realizacji w pierwotnej formie, a propozycja nowego dworca wywołała wielką debatę w środowisku architektonicznym i w konsekwencji wymusiła na Saarinenie wprowadzenie licznych zmian, które pozbawiły gmach nowego dworca wszystkich elementów nawiązujących do lokalnego stylu narodowego (il. 51). Cały proces trwał 15 lat, a w tym czasie Europa zdążyła już zwrócić się w stronę zupełnie nowych wzorców architektonicznych, więc Finlandia również musiała (il. 52-53).

3.2. Plac Kolejowy – znaczenia

3.2.1. Architektoniczno-urbanistyczny symbol nowej ery w Helsinkach

Plac Kolejowy jest unikatowym założeniem zarówno pod względami funkcjonalnymi, jak i ideowymi i to nie tylko w granicach Finlandii, ale także poza nią. Biorąc pod uwagę czas powstania placu Kolejowego, nie udało mi się odnaleźć nigdzie indziej podobnego miejsca, gdzie działki w okolicach dworca kolejowego przeznaczono by na tak ważne dla kultury zniewolonego narodu siedziby instytucji jak teatr czy muzeum. Zazwyczaj znakiem charakterystycznym tego typu przestrzeni były i są budowle o funkcjach komercyjnych, takie jak: hotele, sklepy, restauracje czy bary. Pod względem ideowym plac Kolejowy też nie ma swojego europejskiego odpowiednika. Pomysł, aby w jednym miejscu stworzyć przestrzeń będącą manifestacją i architektonicznym popisem własnego stylu narodowego, nie jest mi znany z innych światowych realizacji, ale badacz architektury Krzysztof Kwiatkowski w następujący sposób opisuje takie dążenia:

„Budowle wznoszone w stylu narodowym miały tworzyć jednolitą przestrzeń nasyconą pierwiastkami narodowymi. Celem tej architektonicznej ideologii była apoteoza narodu. [...] Celem była intensyfikacja świadomości narodowej. [...]

³⁰⁴ Książki, które szczegółowo opisują to zagadnienie: Marika Hausen „The Helsinki Railway Station in Eliel Saarinen's first versions 1904” (1977); Hilikka Högström „Helsingin rautatieasema” (1996); Marika Hausen „Eliel Saarinen: Suomen aika” (2002); Timo Tuomi „Eliel Saarinen ja Helsinki: Helsingistä on tullut suurkaupunki!” (2017).

Koncepcja stylu narodowego wzmacnia i ukierunkowuje, ale też instrumentalizuje architekturę jako element określający tożsamość narodową.”³⁰⁵

Mimo, że marzenia tego nie udało się w pełni zrealizować, bo na placu Kolejowym ostatecznie stanął tylko jeden budynek będący reprezentantem fińskiego narodowego romantyzmu – Teatr Narodowy, należy zaznaczyć, że projekty dworca kolejowego i Muzeum Narodowego miały dopełniać całości. Gdyby Muzeum Narodowe zostało wybudowane w tym miejscu, stanowiłoby ono dodatkowo odpowiedź na gmach Ateneum, ponieważ podkreślano, że zbiory reprezentujące historię fińskiego narodu są bliższe sercu każdego Finna, niż malarstwo czy rzeźba propagowane przez Fińskie Towarzystwo Sztuki. Ostatecznie napięcia, które wytworzyły się w tej przestrzeni publicznej są również cennym reprezentantem swoich czasów na gruncie architektury, bowiem plac Kolejowy stał się symbolem ścierania się starych rozwiązań z nowymi, odchodzącego historyzmu przeciwko wchodzącemu na ‘scenę’ stylowi narodowemu, a ostatecznie był także ‘świadkiem’ zmierzchu narodowego romantyzmu na ziemiach fińskich. Należy podkreślić, że istnienie takiego miejsca jest unikatowe nie tylko w kontekście Helsinek i Finlandii, ale także biorąc pod uwagę całą mapę Europy.

3.2.2. Narodziny nowoczesnego miasta

Warto zastanowić się, jak zmieniła się Finlandia i Helsinki, gdy pojawiła się kolej? W kontekście światowym te zmiany można uznać za niewielkie, bo też skala jest znacznie mniejsza, ale w kontekście lokalnym była to prawdziwa rewolucja przemysłowa i cywilizacyjna. Rozwój kolei, ale także postępująca industrializacja przyczyniły się do narodzin nowej Finlandii, nowego społeczeństwa, innej świadomości narodowej, wszelkich zmian. Choć do połowy XX wieku Finlandia pozostała krajem głównie rolniczym, to w drugiej połowie XIX wieku znacznie wzrosła liczba robotników przemysłowych, bo powstawały nowe fabryki, które dawały miejsca pracy między innymi w stolicy kraju. Uciekano ze wsi przed biedą i ubóstwem, których symbolem było tak często pojawiające się na kartach książek i płótnie malarskim wycięcie i wypalenie lasów pod pola uprawne. Jak pisze Cieślak status ekonomiczny Finlandii poprawił się tak bardzo, że była ona jednym z najbogatszych obszarów w całym Imperium Rosyjskim. Miasto dawało więc nadzieję na lepsze

³⁰⁵ Kwiatkowski 2020, s. 77-78.

życie. Jak podają statystyki na początku lat 60-tych XIX wieku w Helsinkach mieszkało 22000 osób, w latach 80-tych już 43000, a na przełomie XIX i XX wieku 136000³⁰⁶. Widać to również w tkance miasta, bo stolica zaczęła przeżywać prawdziwy boom budowlany, w wyniku którego niskie budynki z drewna były coraz częściej zastępowane przez kilkupiętrowe domy z kamienia. Zauważył i docenił to Stanisław Belza w 1909 roku pisząc:

*„Ten piękny, mało piękny, ten wspaniały gmach Ateneum, który mógłby stać na bulwarach paryskich, lub ringach wiedeńskich, i ozdabiającym je gmachom nie robić wcale sromu, pod pióro wyprowadza nam uwagę, że Helsingfors budynków podobnych posiada bardzo wiele. Posiada ich bez porównania więcej, niż każde inne ze znanych nam w Europie, tej wielkości co on miast. [...] Helsingfors jest dla przyjezdnego prawdziwą niespodzianką, pięknością swoją go bowiem olśniewa [...] przyznać się musi, że stworzenie monumentalnego Helsingforsu niema zaiste przykładu w dziejach.”*³⁰⁷

Poza samym centrum, miasto rozrastało się i rozwijały się nowe dzielnice. W Helsinkach aż do lat 60-tych XIX wieku koncentrowano się głównie na inwestycjach państwowych, a symbolem tamtych dekad jest plac Senacki. Natomiast zmiany, które przyniósł skok cywilizacyjny na ziemiach fińskich wpłynęły również na architekturę. Między innymi pojawiły się zupełnie nowe typy budynków, takie jak dworzec, teatr, muzeum czy hotel, czego symbolem jest plac Kolejowy. Nowe Helsinki zachwycaly podróżników, którzy przede wszystkim podkreślali ich europejskość, Rosjanin P. Miedwiedowski w 1880 roku wyraził to słowami „wszędzie pachnie Europą”³⁰⁸. W podobnym tonie utrzymana jest relacja jego rodaka A. Firsowa z 1899 roku:

„Wszystko nosi pieczęć przyzwoitości i spełnienia. Liczne placówki oświatowe, muzea, teatry, dobrze wybrukowane ulice i place, piękne kamienne domy, komfortowo wyposażone hotele, dobre sklepy, starannie wypielęgnowane parki i

³⁰⁶ RAUTATIENORI JA ASEMA-AUKIO. Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys, tamże, s. 27. Natomiast w całej Finlandii w 1880 roku mieszkało około 2 milionów osób, a trzydzieści lat później już 3 miliony (Walczak 1973, s. 203). Liczba mieszkańców fińskich miast podwoiła się w ciągu pięćdziesięciu lat i w roku 1900 wynosiła już 12,5% (Walczak 1973, s. 218). Zmniejszała się za to liczba osób zatrudnionych w rolnictwie i na przełomie XIX i XX wieku było to już tylko 68% (Cieślak 1983, s. 175). W tych latach wysoki był również odsetek Finów emigrujących za granicę, głównie do Stanów Zjednoczonych, dokąd w latach 1880-1920 wyjechało około 380000 Finów (Cieślak 1983, s. 198).

³⁰⁷ Belza, tamże, s. 36, 42, 54.

³⁰⁸ Nowakowski, tamże, s. 253.

skwery, koleje konne, oświetlenie elektryczne, sieć przewodów telefonicznych, taksówki tylko na gumie opony – wszystko to wskazuje na kulturę ludności.”³⁰⁹

Rosjanie nie mogli czuć się w Helsinkach, jak u siebie w Petersburgu czy Moskwie, bo miasto nigdy nie było rosyjskie. Mogą o tym świadczyć liczby, bowiem jak podaje Paszkiewicz w 1910 roku Rosjan w Finlandii było tylko 7339 na prawie trzy miliony Finów³¹⁰. Do Helsinek docierali też Polacy, którzy uważali teraz Finów za towarzyszy broni i cieszyli się, że w końcu zbuntowali się przeciwko Rosji. Opis Helsinek autorstwa Zdzisława Dębickiego w 1909 roku trafnie pokazuje zmiany, jakie zaszły w stolicy w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku:

„Helsinki, czyli Helsingfors, to mózg i serce Finlandji, ośrodek jej życia naukowego, handlowego i administracyjnego, kuźnica tej cywilizacji i kultury, które promieniują stąd na cały kraj i świecą jaśniej, niż skąpe słońce Północy. [...] Wszystko tu jest nowoczesne i świadczy o nieustannem, wzmożonem parciu naprzód, o jakiejś ukrytej ambicji zadziwienia świata wynikami sumiennej pracy i zdolnej do wysiłków energii. [...] ubogi, niemal biedny naród posiadał stolicę, z której może być dumny i która daje mu świadomość jego własnych sił i własnej wartości [...].”³¹¹

Należy jednak podkreślić, że nowoczesne miasto to tylko niewielki fragment ówczesnej stolicy Finlandii, a opis Zofii Ostrowskiej-Kęmbłowskiej odnoszący się do XIX-wiecznego Poznania równie dobrze mógłby obrazować Helsinki w tym samym momencie historycznym:

„Choć była to wielkomięjskość nieco pozorna, jej sugestię potęgowały właśnie owe wielkie kamienice skupione na niewielkim w istocie obszarze [...] miasto, którego szeroka aleja – promenada, kilka placów i łączących je ulic obsadzonych ozdobnymi drzewami i oświetlonych gazowymi latarniami, niewielkie, ale ładnie urządzone skwery, wysoka, zwarta i regularna zabudowa, liczne eleganckie sklepy o modnych witrynach, kawiarnie, restauracje, „ogródki” – wszystko to wywoływało wrażenie uporządkowanego, sprawnie działającego miejskiego organizmu.”³¹²

³⁰⁹ Tamże, s. 281.

³¹⁰ Paszkiewicz, tamże, s. 11.

³¹¹ Dębicki, tamże, s. 44-45.

³¹² Ostrowska-Kęmbłowska, tamże, s. 282.

Nowoczesność, z jaką przyszło się jednak zmierzyć samym Finom w ostatnich dekadach XIX wieku zmieniła ich postrzeganie samego miasta, a przede wszystkim stolicy. Zachowane do dzisiaj cytaty, opinie czy dzieła literackie zgodnie przekazują jeden, spójny obraz Helsinek z tamtych czasów. To co zachwycało podróżników, przerażało Finów, dla których stolica stała się symbolem zagrożeń wynikających z życia w wielkim mieście, ale też źródłem nadziei na lepsze jutro. W większości tekstów powiela się jeden scenariusz – opis przeprowadzki ze wsi do stolicy i obawy z tym związane. Jednym z dzieł, które doskonale uchwyciło te zmiany, te emocje i tamto miasto jest utwór z 1889 roku „Do Helsingforsu” jednego z najważniejszych fińskich pisarzy Juhaniego Aho.

„Właśnie teraz, gdy wyprawia się do Helsingforsu, aby żyć jego życiem, cisnąć się na esplanadzie, przypatrywać się oświetlonym oknom wystawowym i zdala widnym, czerwonym światłom składów z cygarami, lub od czasu do czasu, zająć do kawiarni, płonących światłem elektrycznym [...]. A więc już! [...] Zwalniając biegu, pociąg minął ciche Tölövikien, za nim różowiło się niebo mocno, jak gdyby od łuny pożarnej. To więc Helsingfors zapewne tak oświetlone!”³¹³

4. Wnioski

Sukces projektu tworzenia fińskojęzycznej kultury, a następnie jednego narodu, który ostatecznie w 1917 roku uzyskał niepodległość z pewnością musiał być zaskoczeniem nie tylko dla samych elit fińskich, ale też cara i osób z jego otoczenia. Rosja co prawda przez prawie cały XIX wiek nie zabraniała Finom rozwijać własnej literatury, sztuki, teatru czy rzemiosła artystycznego, ale słowa generał-gubernatora Fiodora Berga z 1856 roku odkrywają przed nami prawdziwe intencje i sposób myślenia Rosjan o Finlandii:

„Co się tyczy tej przyszłości, którą przepowiada narodowi fińskiemu p. Snellman, to, mówiąc między nami, słabo wierzę w te prorocstwa. Sądzę, że plemię to nie jest przeznaczone do odgrywania wybitnej roli wśród ludów cywilizowanych Europy. Natomiast winno być ono dla nas środkiem do ostatecznego wyzwolenia Finlandji z pod wpływów szwedzkich. Do tego winniśmy dążyć. Ludowi fińskiemu trzeba dać dobre, moralno-religijne wychowanie i wykształcenie rolnicze; następne możemy

³¹³ Aho, tamże, s. 38-39, 109. Inne dzieła z tego samego okresu o takiej samej tematyce, które są warte odnotowania to Maila Talvio „Do Helsinek” (1896) czy Ilmari Kianto „Przeklęte Helsinki” (1911).

opiekować się poezją ludową, a wogóle trzeba wyjaśnić Finom, że nasz zarząd jest lepszy i korzystniejszy, niż szwedzki. Co się zaś tyczy innych marzeń finomańskich, wychodzących poza granicę zakreślonego programu, to sprawia to na mnie wrażenie baniek mydlanych.”³¹⁴

‘Złoty okres’ fińskiej sztuki, który specjaliści datują na ostatnią dekadę XIX wieku i pierwszą XX, to największa duma Finów i najczęściej poruszany temat w badaniach naukowych dotyczących sztuk plastycznych i architektury w Finlandii³¹⁵. Warto zwrócić uwagę na kwestię terminologii, ponieważ określenie narodowy romantyzm, które jest najbardziej utrwalone zostało użyte po raz pierwszy po II wojnie światowej przez szwedzkich specjalistów. Natomiast fińscy historycy sztuki nie stosują terminu narodowy romantyzm, również architekci przełomu XIX i XX wieku mówili o stylu jugend lub art nouveau z fińskimi elementami. Niezależnie od nazewnictwa okres ten dał Finom dzieła, które pozwoliły im utrwalić obraz swojej własnej odrębności w czasach, kiedy Imperium Rosyjskie zmieniło politykę względem Wielkiego Księstwa i próbowało ograniczyć jego autonomię. Wtedy najwięksi fińscy artyści i architekci stworzyli obrazy, rzeźby, gmachy, utwory muzyczne, które po raz pierwszy zwróciły oczy całego świata na ten niewielki obszar znajdujący się na dalekiej północy, który dzielnie opierał się rusyfikacji. Prawdziwą manifestacją fińskości na arenie międzynarodowej był pawilon Finlandii na Wystawie Światowej w Paryżu w 1900 roku, który odniósł spektakularny sukces i był szeroko komentowany na łamach zagranicznej prasy³¹⁶.

Każdy ‘złoty okres’ musi mieć swój schyłek. W przypadku fińskiej sztuki budowlanej koniec stylu narodowego nastąpił gwałtownie i wiązał się bezpośrednio z debatą, jaką wywołał projekt Eliela Saarinen na nowy dworzec w Helsinkach. Rówieśnicy architekta zwolennicy racjonalizmu Sigurd Frosterus i Gustaf Strengell krytykowali narodowy romantyzm i uważali go za styl nieaktualny i nieadekwatny do funkcji budynku dworca kolejowego³¹⁷. Pisali:

³¹⁴ Studnicki, tamże, s. 162-163.

³¹⁵ Na ten fakt zwracają uwagę nawet zagraniczni badacze na przykład w Polsce Małgorzata Omilanowska, która napisała, że „[...] problematyka poszukiwań stylu narodowego jest od dawna obiektem badań we wszystkich krajach, w których to zjawisko się pojawiło, a w niektórych, np. w Finlandii, jest niemalże tematem priorytetowym” (Omilanowska 1998, s. 145). Omilanowska jest również jedną z nielicznych polskich badaczek, która w swoich artykułach nawiązuje do fińskiego romantyzmu narodowego, jego twórców i ich najważniejszych dzieł.

³¹⁶ MacKeith, Smeds 1993, s. 110.

³¹⁷ Obydwoje odbyli praktyki zagraniczne co miało istotny wpływ na ich poglądy: Frosterus w biurze architektonicznym Henry’ego van de Velde w Weimarze, Strengell w biurze Charlesa Harrisona-Townsenda w Londynie.

„Dla nas archaiczne formy są pozbawione usprawiedliwienia, podobnie jakbyśmy biegali ubrani w futra, jadali palcami lub strzelali z łuku zamiast z karabinu Winchester. (...) Myślą przewodnią przyszłej architektury stanie się racjonalne i ekonomiczne użycie materiałów (...) odnośnie formy – to znacznie więcej nauczyć się możemy z konstrukcji maszyn, rowerów, samochodów, okrętów itp., aniżeli od stylów ...”³¹⁸

Zarzucali Saarinenowi patrzenie w przeszłość zamiast w przyszłość, co wymusiło na nim konieczność wybrania się w podróż po Europie w celu oglądania między innymi współczesnej architektury niemieckiej. Po powrocie powstał nowy projekt dworca kolejowego w Helsinkach, który czerpał wzorce z podróżniczych doświadczeń, ale także projektu Frosterusa, który wcześniej konkurs przegrał (il. 50). Cała sytuacja doprowadziła do zaniku narodowego romantyzmu i otwarcia się na nową architekturę. Ponadto stosunki fińsko-rosyjskie uległy polepszeniu, więc styl narodowy stracił swoje polityczne podłoże i przestał być narzędziem w ‘walce’ z Imperium Rosyjskim.

Należy podkreślić, że na placu Kolejowym nie ma widocznych wpływów rosyjskich, a przecież Finlandia była częścią Imperium Rosyjskiego. Sami podróżujący Rosjanie zauważali tę różnicę między Helsinkami doby Engela i placu Senackiego, a nowoczesnym miastem stołecznym końca XIX i początku XX wieku. Analiza Adama Nowakowskiego zapisków z podróży Iwana Lipajewa w 1914 roku jest tego najlepszym dowodem:

„[...] podstawowym atrybutem Finlandii u Lipajewa jest jej europejskość. Najbardziej uwidacznia się ona w stołecznych Helsinkach, nazwanych miastem „o całkowicie europejskim charakterze, żyjącym zupełnie po europejsku”. Jej wpływ rezonuje zaś na całą Finlandię, zarówno w sferze bytowej, jak też obyczajowej. Znamienne, że służą one za punkt odniesienia dla fińskich architektów, którzy jednak od dawna już nie naśladują budownictwa Petersburga, lecz tworzą własną, oryginalną szkołę. Fakt ten można odczytać jako dowód wykształcenia się fińskiej tożsamości.”³¹⁹

Można więc uznać, że przestrzeń placu i jego architektura oraz funkcje budynków to historyczny moment ‘pomiędzy’ zanikiem wpływów Rosji i początkiem usamodzielnienia się rodzimego środowiska architektów i inwestorów. Przykładem może być prywatna inwestycja

³¹⁸ Piprek 1988, s. 8.

³¹⁹ Nowakowski, tamże, s. 297.

lokalnych biznesmenów, jaką był hotel Fennia, który otwarty w bardzo trudnych politycznie czasach (1899), stał się manifestacją tożsamości jego właścicieli, którzy zdecydowali się umieścić herb Finlandii na szczycie głównej fasady. Plac Kolejowy i jego architektura w stylu narodowego romantyzmu, budynki planowane i ten zrealizowany stanowią wstęp do nowoczesnej fińskiej architektury, 'granicę współczesności'.

IV KANSALAISTORI (PLAC OBYWATELSKI)

„Dzieło sztuki buduje wokół nas jedność, która scala fragmenty podzielonej ludzkości. [...] twórca dzieła zdaje się zawierać w nim niewidzialną wspólnotę, jakby wizję społeczeństwa, gdzie krystalizuje się substancja społeczna [...] wszelka twórczość, niezależnie od swego poziomu i od wyznaczającej ją ideologii, pozostaje w bezpośrednim stosunku do tej zbiorowej, wciąż dynamicznej wolności, która ożywia ludzką rzeczywistość, porusza struktury nawet najbardziej sensne czy skostniałe i włącza grupy ludzi [...] w nurt przemian czy po prostu w nurt historii.”³²⁰

1. Republika Finlandii

Wprowadzenie kontekstu politycznego, gospodarczego i społecznego daje możliwość lepszego zrozumienia działań na polu urbanistyki i architektury. Potwierdzają to słowa historyka architektury K. Michaela Haysa, który powiedział, że:

„[...] każda teoria, która dotyczy tylko architektury – która nie odnosi architektury do większego społecznego czy materialnego pola – jest praktycznie bezużyteczna.”³²¹

Celem tego podrozdziału będzie więc odpowiedź na pytania: Jakie wydarzenia historyczne doprowadziły do uzyskania przez Finlandię niepodległości?; Jak zmieniła się sytuacja ziem fińskich oraz ich mieszkańców po uniezależnieniu się od Rosji? Wszystkie te informacje mają na celu pokazanie w dalszej części pracy, jak czynniki polityczne, gospodarcze i społeczne wpłynęły na fińską urbanistykę oraz architekturę na przestrzeni ostatnich prawie stu lat. XX-wieczna historia Republiki Finlandii jest tematem dobrze opracowanym, materiały są dostępne w wielu językach i w mniejszym lub większym stopniu powszechnie znane również za granicą, dlatego w tym miejscu zostaną przytoczone tylko najważniejsze fakty dotyczące historii Finlandii od momentu uzyskania niepodległości do II wojny światowej oraz odnoszące się do wydarzeń w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI (il. 3-4).

³²⁰ Duvignaud 1970, s. 8, 155-156.

³²¹ Kurnicki 2015, s. 197.

1.1. Uzyskanie niepodległości i sytuacja polityczna, gospodarcza i społeczna do 1945 roku

„Ten naród zasłużył na wolność.”³²²

Losy ziem fińskich na przestrzeni stuleci mogły potoczyć się zupełnie inaczej, ponieważ analizując historię tego obszaru Europy, możemy zauważyć, że pojawiały się sytuacje, kiedy dzisiejsza Finlandia miała szansę stać się autonomicznym czy całkowicie niepodległym państwem już przed rokiem 1917. Warto odnotować, że nazwa Finlandia została użyta w bulli papieskiej już w 1229 roku, co oznaczało traktowanie tego obszaru, przez instytucje kościelne, jako osobnej całości³²³. Mając wówczas pozwolenie i przychylność samego papieża pierwszy biskup Finlandii, pochodzący z Anglii Tomasz, mógł przyczynić się do powstania państwa fińskiego, ponieważ jego plan zakładał, że tereny te powinno się w całości schryścianizować, zjednoczyć i objąć bezpośrednim zwierzchnictwem Rzymu. Kolejnym momentem historycznym, w którym ziemie fińskie stanowiły odrębną administracyjną całość i znajdowały się w rękach jednej osoby były czasy zarządzania Finlandią przez Bo Jonssona Gripa w drugiej połowie XIV wieku³²⁴. Trzecim ważnym momentem, niewykorzystaną szansą na usamodzielnienie się, była druga połowa XVI wieku, kiedy to król szwedzki Gustaw I Waza w 1556 roku podzielił ziemie wchodzące w skład Królestwa Szwecji pomiędzy swoich synów i obszar dzisiejszej Finlandii przypadł Janowi III. Książę był wyjątkowo zainteresowany sprawami dotyczącymi powierzonego mu terenu, co przyczyniło się do usprawnienia systemu zarządzania całym Księstwem, zacieśniania więzi z miejscową szlachtą, a także nadania swojej siedzibie w Turku renesansowego charakteru. Ślub z Katarzyną Jagiellonką, który miał miejsce 4.10.1562 roku w Wilnie sprawił, że na zamku w Turku pojawił się dwór wpisujący się w XVI-wieczne europejskie standardy³²⁵. Małżeństwo z córką Zygmunta Starego, władającego jedną z największych potęg w ówczesnej Europie, połączoną w unię Polską i Litwą, nobilitował obszar dalekiej północy. Należy podkreślić, że ziemie fińskie były wówczas prawnie niezależne od Królestwa Szwecji i funkcjonowały na zasadzie autonomicznego terytorium. Kolejną szansą na scalenie i uniezależnienie się był moment oddania tego terenu w ręce Per Brahe, który pełnił funkcję gubernatora Finlandii w latach 1637-

³²² Fonkowicz 1971, s. 58. Słowa te odnoszące się do Finów pojawiają się na kartach książki „Klim Samgin” autorstwa Maksyma Gorkiego.

³²³ Suomen kulttuurihistoria 2002, t.1, s. 28.

³²⁴ Suomen historia 1985, tamże, s. 223.

³²⁵ Cieślak, tamże, s. 67.

1640 i 1648-1654³²⁶. Zmiana przynależności państwowej w 1809 roku dała Finom status mieszkańców autonomicznego Księstwa, ale na uzyskanie niepodległości należało poczekać jeszcze ponad sto lat.

Pierwsza połowa XX wieku to czas pełen wydarzeń, których poznanie jest konieczne dla zrozumienia współczesnej Finlandii. Fundamentalne znaczenie, nie tylko dla spraw fińskich, miała I wojna światowa, która wywołała wielkie zmiany geopolityczne i przyczyniła się do unicestwienia ostatnich mocarstw oraz narodzin nowych państw na mapie Europy. Wojna doprowadziła do wybuchu rewolucji w Rosji, co Finowie uznali za szansę na odmienienie swojego dotychczasowego losu. Kiedy car abdykował 15.03.1917 roku, a władzę przejął Rząd Tymczasowy, dalsze relacje między Rosją a Finlandią stanęły pod znakiem zapytania³²⁷. Pojawiły się dwa różne stanowiska dotyczące przyszłości Wielkiego Księstwa. Fińskie środowisko konserwatystów złożone z lokalnych elit, opowiadało się za brakiem jakichkolwiek zmian i kontynuowaniem unii fińsko-rosyjskiej, natomiast socjaliści byli całkowicie odmiennego zdania i głosili, że to fińskiemu parlamentowi powinno się powierzyć sprawowanie władzy w kraju. Tak też postąpiono w czerwcu 1917 roku, co nie zostało zaakceptowane przez Rosję i doprowadziło do eskalacji konfliktu. W całej Finlandii organizowano strajki, bo doszło do rozwiązania parlamentu, w której większość głosów posiadali socjaliści i zorganizowano nowe wybory na początku października, które dały zaskakujący wynik, bo pozbawiły socjaldemokratów większości mandatów. W samym Petersburgu atmosfera była również napięta i ostatecznie po przeprowadzeniu rewolucji październikowej (6-8.11.1917) i przejściu władzy przez Lenina oraz bolszewików sprawy w Finlandii też zaczęły toczyć się błyskawicznie. Sytuacja ta miała znamienne skutki dla Finów, ponieważ jak nigdy wcześniej drastycznie podzieliła nie tylko środowisko politycznie zaangażowane, ale także całe społeczeństwo. Partie reprezentujące interesy uprzywilejowanych grup bały się, że podobny przewrót jak w Rosji może mieć miejsce na ziemiach fińskich i opowiadały się za niepodległą ojczyzną, ale szukały wsparcia głównie w Niemczech. Natomiast przedstawiciele najbiedniejszych warstw społecznych stawiali na współpracę z bolszewikami i ich poparcie idei niepodległej Finlandii, zgodnie z głoszonymi przez Lenina hasłami o prawie narodów do samostanowienia. Koniec końców 15.11.1917 roku fiński parlament oficjalnie stał się najważniejszym organem sprawującym władzę w kraju, pierwszym premierem został wybrany Pehr Evind Svinhufvud o poglądach konserwatywnych, który tak jak i pozostałe osoby w rządzie reprezentował

³²⁶ Suomen kulttuurihistoria, tamże, s. 30.

³²⁷ Jussila, tamże, s. 103.

ugrupowania burżuazyjne³²⁸. W tym samym czasie socjaldemokraci zorganizowali strajk generalny i żądali konkretnych rozwiązań mających na celu polepszenie bytu robotników przemysłowych i rolników oraz wyznaczenia dalszego kierunku dla relacji z Rosją³²⁹. Rok 1917 był jednym z najważniejszych, ale też jednym z najbardziej burzliwych w historii XX-wiecznej Finlandii o czym może świadczyć między innymi rekordowa liczba 478 strajków, wywołanych trudną sytuacją gospodarczą, bezrobociem, biedą, głodem i brakiem opieki³³⁰. Wyjątkowo ciężki okres był spowodowany także faktem, iż Finlandia, będąc terenem należącym do Rosji, została w czasie I wojny światowej objęta między innymi blokadą ekonomiczną. Mimo, że oficjalnie Wielkie Księstwo nie przyłączyło się do tego światowego konfliktu to Finowie, zwłaszcza wysocy rangą wojskowi, zasilili wojsko rosyjskie. Natomiast wywodzący się z mniejszości szwedzkiej studenci oraz ich uczelniani koledzy z fińskich rodzin rolniczych oraz robotniczych stanęli po drugiej stronie barykady i opowiedzieli się za Niemcami, ponieważ inne liczące się kraje europejskie, jak Francja i Wielka Brytania, były w tym okresie sojusznikami Rosji i nie zamierzały mieszać się w wewnętrzne sprawy swojego 'przyjaciela'. Działania zaangażowanej politycznie młodzieży oznaczały dla Finlandii obranie zupełnie nowego kierunku w dążeniu do wyswobodzenia się spod panowania wschodniego sąsiada. Nowe pokolenie nie godziło się na kontynuowanie pokojowej polityki, której zwolennikami byli ich rodzice i domagali się aktywnej oraz zdecydowanej walki z wrogiem.

Obawiając się dalszego zaangażowania konfliktu i ingerencji bolszewików w sprawy fińskie, 6.12.1917 roku rząd ogłosił Deklarację Niepodległości, na mocy której Finlandia stała się republiką. Ten nowy stan rzeczy został zaakceptowany przez Radę Komisarzy Ludowych i samego Lenina w ostatnim dniu grudnia³³¹. Historycy są zgodni

„Dlaczego rząd bolszewicki uznał, przynajmniej pozornie, tak łatwo niepodległość Finlandii? Z pewnością nie chodziło o szlachetne motywy Lenina ani o „prezent dla narodu fińskiego”. Wprawdzie bolszewicka deklaracja praw narodów Rosji do samostanowienia obiecywała też prawo do wystąpienia ze wspólnoty rosyjskiej, niemniej jednak celem polityki narodowościowej Lenina nie było wcale powstanie małych, niepodległych państw narodowych. Wprost

³²⁸ Cieślak, tamże, s. 212.

³²⁹ W ciągu tygodnia między 13. a 20.11. miały miejsce zamieszki i liczne starcia skonfliktowanych grup, wtedy socjaldemokraci zaczęli formować własną czerwoną gwardię, czyli jak pisze Jussila „uzbrojoną straż pracowniczą”, ponieważ ruch mieszczański już od wiosennych strajków rolników posiadał oddziały samoobrony, określone przez Jussilę jako „prywatna armia prawicowa zastępująca praktycznie nieistniejące regularne siły policyjne”. Obie strony w ten sposób zabezpieczyły swoje interesy.

³³⁰ Hentilä 2001, s. 118-119.

³³¹ Tamże, s. 116.

przeciwnie, poprzez „swobodne wystąpienie” rozumiano stworzenie podstaw dla późniejszego „dobrowolnego zjednoczenia” małych bratnich narodów w socjalistyczną federację narodów Rosji. Lenin wierzył, że Finowie znajdą się w gronie pierwszych państw, dążących do zjednoczenia zaraz po tym, jak rewolucja rozprzestrzeni się z Rosji na Zachód.”³³²

Początek roku 1918 przyniósł nasilenie się wewnętrznych napięć między fińską prawicą oraz lewicą i nic nie wskazywało na to, że znajdzie się jakiś konsensus, wręcz przeciwnie zapowiadało się na powtórkę wydarzeń z roku poprzedniego, czyli strajki, zamieszki, starcia i użycie siły. Dla wszystkich było oczywiste, że nie da się dłużej utrzymać dotychczasowego ładu społecznego, w którym pomija się i zapomina o rosnącym w siłę coraz liczniejszym proletariacie. Nawet partia socjaldemokratyczna nie miała sposobu, aby opanować rosnący gniew najbiedniejszych, którzy domagali się reform społecznych i licznie zasilali szeregi organizacji związkowych. Ostatecznie wybrano najstraszniejszy i najbardziej dramatyczny sposób walki o władzę, rozwiązania sporów i niemożliwych do pogodzenia różnic - w niepodległej Finlandii doszło do wybuchu wojny domowej.

Na przeciwko siebie stanęły liczące około 70000 osób oddziały samoobrony wspierane przez Niemców i podobnej wielkości czerwona gwardia popierana przez rosyjskich bolszewików³³³. Dowódcą ‘Białych’ został Carl Gustaf Mannerheim, który po trzydziestu latach służby wojskowej w carskiej Rosji wrócił do ojczyzny. Początkowo mówił on o wojnie domowej, ale złożona przez niego przysięga w lutym 1918 roku najlepiej obrazuje argumenty i cele, jakie przyświecały fińskiemu rządowi w tej, jak zaczęto określać walce wyzwoleniczej:

„[...] nie złożę miecza, dopóki ostatni wojownik i awanturnik Lenina nie zostanie przepędzony tak z Finlandii, jak i Wschodniej Karelii.”³³⁴

Działania rozpoczęły się w różnych lokalizacjach i mniej więcej w tym samym czasie. Na początku głównym celem oddziałów samoobrony było wypędzenie z ziem fińskich rosyjskich żołnierzy, ale kiedy 27.01 ogłoszono mobilizację czerwonej gwardii i zajęto w stolicy

³³² Tamże. Potwierdza tę tezę między innymi fakt, że bolszewicy co prawda uznali niepodległość Finów, ale nie wycofali z ich ziem wojsk rosyjskich.

³³³ Tamże, s. 121-122.

³³⁴ Tamże, s. 132. Carl Gustaf Mannerheim widział wówczas szansę na utworzenie Wielkiej Finlandii, w skład której wchodziłyby wszystkie ludy fińskie, językowo, kulturowo czy etnicznie bliskie Finom. Największym marzeniem było zdobycie całej Karelii, ziem tak ważnych dla fińskiej tożsamości narodowej. Sama koncepcja narodziła się już w drugiej połowie XIX wieku, ale w czasie trwania I wojny światowej, licząc na pomoc państw europejskich, wierzono, że plan ten uda się wreszcie zrealizować.

strategiczne dla funkcjonowania państwa urzędy, konflikt przerodził się w wojnę domową³³⁵. ‘Biali’ na centrum swojego dowodzenia wybrali miasto Vaasa w prowincji Ostrobotnia, gdyż przeważała tam ludność o konserwatywnych przekonaniach. W tym mieście również funkcjonował „*rząd białej Finlandii tzw. Senat w Vaasie*”³³⁶. Natomiast ‘Czerwoni’ zdominowali południową i południowo-zachodnią część kraju, czyli obszar o największym zaludnieniu, gdzie dominowały duże miasta oraz przemysł. Utworzyli Komitet Ludu Fińskiego, który miał mieć uprawnienia rządu, Finlandię ogłosili Fińską Republiką Ludową i podpisali układ o przyjaźni z komunistyczną Rosją³³⁷. Na początku wszystko wskazywało na to, że pewnym zwycięzcą będą przedstawiciele najniższych warstw społecznych, ponieważ mieli zdecydowanie większe poparcie, jednak wewnętrzne konflikty i brak silnego oraz jednomyślnego dowództwa przesądził o przegranej czerwonej gwardii. Jednym z najbardziej kluczowych momentów mających wpływ na losy całego konfliktu było trwające od 15.03. do 6.04.1918 i zakończone zwycięstwem ‘Białych’, oblężenie Tampere³³⁸. Dodatkowo podpisanie umów z Niemcami spowodowało przybycie do Finlandii niemieckich oddziałów liczących około 12000 żołnierzy, którzy w ciągu kwietnia 1918 roku odbijali z rąk ‘Czerwonych’ kolejne fińskie miasta, ale ceną za pomoc był między innymi niekorzystny dla Finów układ gospodarczy. Wszyscy o tym wiedzieli, a potwierdził to Lenin wypowiadając już w 1917 roku następujące słowa:

*„Jeżeli burżuazja fińska kupuje od Niemców broń po to, aby skierować ją przeciwko własnym robotnikom, my proponujemy tym ostatnim sojusz z rosyjskim ludem pracującym [...]. Pozostawiając Finlandii całkowitą swobodę życia w sojuszu z nami czy innymi, gwarantujemy całkowite poparcie masom pracującym wszystkich narodowości przeciwko burżuazji wszystkich krajów.”*³³⁹

Helsinki zostały zdobyte przez niemieckich żołnierzy 13.04, a Mannerheim na czele oddziałów samoobrony wkroczył do stolicy 16.04, ale dopiero 4.05 Senat wrócił z Vaasa, a 16.05

³³⁵ Tamże, s. 121. Do pierwszego incydentu doszło w Wyborgu 19.01.1918 roku, ale historycy odnotowują, że eskalacja przemocy nastąpiła po 23.01. Obszar dominacji dwóch przeciwnych sił w trwającej wojnie domowej ukształtował się w połowie lutego i przebiegał na linii wyznaczonej przez miasta Pori-Tampere-Heinola-Wyborg, które wraz z terenami leżącymi na południe od tych ośrodków stanowiły strefę wpływów ‘Czerwonych’.

³³⁶ Tamże, s. 121.

³³⁷ Należy jednak podkreślić, że fińscy socjaldemokraci nie zamierzali dążyć do rewolucji na wzór tej przeprowadzonej przez rosyjskich bolszewików. Ich celem było zadbanie o interesy najniższych warstw społecznych, ale w zgodzie z zasadami ustroju demokratycznego i w poszanowaniu praw narzuconych przez parlament. Jak podkreślają historycy mimo takiego nastawienia i takich ideałów, fińskim socjaldemokratom z pewnością nie udało się utrzymać niezależności względem Rosji Lenina.

³³⁸ Hentilä, tamże, s. 122.

³³⁹ Szewczyk, tamże, s. 41.

Mannerheim zorganizował paradę zwycięstwa demonstrując w ten sposób wszystkim, kto jest wygranym, a kto przegranym w fińskiej wojnie domowej³⁴⁰. Późniejsze ustalenia historyków pokazują jednak wielką skalę tragedii, potwierdzając tym samym, że w tego typu sporze nigdy nie ma zwycięzcy, a wszyscy są przegranymi. Walki między oddziałami samoobrony a czerwoną gwardią trwały niecałe cztery miesiące, ale były bardzo brutalne i krwawe. Poza tym konflikt nie zakończył się wraz z ogłoszeniem zwycięstwa przez ‘Białych’, tylko nastąpił okres wymierzania kar za udział w wojnie³⁴¹. Warto odnotować, że do lat 60-tych XX wieku istniała tylko jedna wersja wydarzeń i jasno podkreślano, że była to wojna wyzwolenicza, w czasie której kraj został raz na zawsze uwolniony od komunistycznych wpływów rosyjskich. Powieść w trzech tomach „Tu pod gwiazdą polarną” (1959-1962) autorstwa Väinö Linny rozpoczęła wielką debatę, której celem było przyjrzenie się wydarzeniom z pierwszej ćwierci XX wieku i ich ponowna ocena. Historycy zaczęli pokazywać drugie oblicze tego konfliktu, a pionierem badań dotyczących wojny z 1918 roku był Jaakko Paavolainen³⁴². W swoich pracach naukowych z drugiej połowy lat 60-tych i początku lat 70-tych przeanalizował zarówno działania ‘Czerwonych’, jak i ‘Białych’, co doprowadziło między innymi do przedstawienia nowych punktów widzenia i pojawienia się kolejnych nazw określających fińską wojnę. Fiński historyk Seppo Hentilä stara się wymienić je wszystkie: wojna niepodległościowa, wojna wyzwolenicza, rewolucja, wojna klasowa, powstanie, wojna narodowa, wojna domowa, wojna bratobójcza i pisze, że:

„Wszystkie nazwy – biorąc pod uwagę odmienne punkty widzenia - są prawidłowe, ale żadna z nich pojedynczo nie jest jedyną prawdziwą.”³⁴³

Podkreśla się, że głębokie rany zadane w czasie tego kilkumiesięcznego konfliktu podzieliły na wiele dekad fińskie społeczeństwo, całe rodziny, sąsiadów, przyjaciół, a za symboliczny moment pojednania uważa się dopiero wojnę zimową, w czasie której ponownie zjednoczeni Finowie stanęli na przeciwko agresora z zewnątrz – Związku Radzieckiego, by wspólnymi siłami obronić niepodległość swojej ojczyzny. Należy jednak pamiętać, że jest to oczywiście wersja oficjalna,

³⁴⁰ Hentilä, tamże, s. 132-133.

³⁴¹ Tamże, s. 122, 124. Hentilä podaje, że ‘Czerwonych’ stawiano pod specjalnie utworzony sąd karny, gdzie otrzymywali surowe wyroki (procesy dotyczyły 67788 osób, z czego ponad 60000 miało odbyć karę więzienia, 555 skazano na karę śmierci i połowę egzekucji wykonano), a około 50000-80000 jeńców umieszczono w obozach (ostatnich zwolniono dopiero w 1924 roku), gdzie masowo umierali z głodu i przez choroby (około 12000 ofiar), za co stanowczo potępiono ówczesny rząd, ponieważ powojenny terror doprowadził do śmierci około 30000 osób, w tym 25000 ‘Czerwonych’. Należy dodać, że podawane liczby są tylko szacowane i różnią się znacznie w zależności od danego źródła.

³⁴² Przypomniano między innymi, że lewica także chciała niepodległej Finlandii, ale takiej w której stosunki z Rosją są uregulowane, a reformy społeczne przeprowadzone.

³⁴³ Hentilä, tamże, s. 128.

romantycznie zmitologizowana i literacko oraz filmowo rozpropagowana, natomiast podziały i pamięć o krzywdach spowodowanych wojną domową są żywe do dnia dzisiejszego i temat ten można uznać za niechętnie podejmowany czy omawiany na forum.

Jak potoczyły się losy Finlandii po wojnie domowej? Z pewnością ten okres jest mniej znany, dlatego warto odnotować najważniejsze fakty z historii politycznej dwudziestolecia międzywojennego. Po ogłoszeniu zwycięstwa przez Mannerheima i ruch mieszczański, utworzono rząd prawicowy, który był bezkrytycznie zapatrzony w Niemcy i pozwolił temu krajowi ingerować w wewnętrzne sprawy polityczne oraz gospodarcze Finlandii. Choć dzisiaj wydaje się to niewiarygodne, ówczesny premier Finlandii Juho Paasikivi, powołując się na pochodzące z czasów szwedzkich prawo do elekcji króla (1772), zaczął działać na rzecz uczynienia z Republiki Finlandii monarchii. Popierany przez partie konserwatywne zaproponował fiński tron księciu Fryderykowi Karolowi Heskiemu, który był szwagrem Wilhelma II i gwarantował dobre stosunki z Niemcami, w czasach kiedy niechęć do Rosji urosła do niewyobrażalnych rozmiarów. Jednak przegrana Cesarstwa Niemieckiego w I wojnie światowej spowodowała, że wszystkie decyzje należało przemyśleć raz jeszcze oraz rozdać karty na nowo i chociaż zwrócono się w stronę innych państw zachodniej Europy, to i tak uważano, że osłabienie Niemiec jest chwilowe. Historycy uważają, że dopiero po ostatecznej klęsce Niemiec w listopadzie 1918 roku, dzięki której ziemie fińskie uniezależniły się od jej wpływów, można mówić o samodzielnie działającej niepodległej Finlandii. Ważnym momentem były wybory parlamentarne w marcu 1919 roku, zatwierdzenie republiki jako ostatecznej formy rządu (21.06.1919), rozpoczęcie prac nad konstytucją i wybór profesora Kaarlo Juhy Ståhlberga na prezydenta (25.07.1919) oraz oficjalne unormowanie stosunków z komunistyczną Rosją i podpisanie przez oba państwa traktatu w Tartu (14.10.1920)³⁴⁴. Stery w państwie przejęły osoby dążące do zgody między zwaśnionymi w wojnie domowej stronami, socjaldemokraci nadal działali, a funkcjonująca partia komunistyczna kontynuowała próby zrealizowania swojego celu i doprowadzenia do przewrotu w Finlandii. Spowodowało to pojawienie się na ziemiach fińskich, pod koniec lat 20-tych XX wieku, ruchu faszystowskiego, który w całej Europie miał stanąć do walki z komunizmem. Ruch z Lapua zapoczątkował falę wielkiej nienawiści względem jakichkolwiek przejawów ideologii komunistycznej w Finlandii. Członkowie reprezentowali skrajny nacjonalizm i coraz bardziej się radykalizowali, stosowali okrutne metody walki z ‘czerwoną zarazą’ we własnym kraju, poprzez zastraszanie chcieli mieć wpływ na decyzje

³⁴⁴ Cieślak, tamże, s. 226, 228. Jak piszą historycy ‘Biali’ mimo odniesionego zwycięstwa w wojnie domowej, nie zrealizowali swojej wizji dla niepodległych ziem fińskich, bo historia napisała zupełnie inny scenariusz i Finlandia nie miała króla, komuniści nie zostali unicestwieni, a wschodnia Karelia nie stała się fińskim terytorium.

polityczne podejmowane w Finlandii, a nawet zamierzali obalić cały dotychczasowy system i doprowadzić do zamachu stanu³⁴⁵. Jest to niepodważalny dowód, że nie doszło do zerwania kontaktów Finów z hitlerowcami i zaniku fascynacji faszyzmem, co więcej zaciskanie więzi z Niemcami było jeszcze silniejsze w okresie II wojny światowej. Skrajny nacjonalizm dotarł również do środowisk akademickich, które odpowiadały za trwającą trzy dekady kampanię nienawiści względem wszystkiego co rosyjskie, a swoją działalność tłumaczyli obawami przed zbrojnym atakiem ze strony Związku Radzieckiego czy komunistyczną propagandą i chęcią zjednoczenia narodu fińskiego³⁴⁶. Jak pokazują przytoczone przykłady Finlandia w latach 20-tych, 30-tych oraz na początku 40-tych musiała walczyć zarówno z radykalną lewicą, jak i radykalną prawicą. Dwie dekady dzielące dwie wielkie wojny światowe, fińscy historycy, zajmujący się wewnętrzną polityką kraju, określają jako czas ciągłego rozwiązywania parlamentu, brak zdecydowania Finów, w czyje ręce oddać swój los, a to przekładało się na liczne partie tworzące Eduskuntę, które posiadały niewielką ilość mandatów³⁴⁷. Natomiast za jeden z największych sukcesów tamtego okresu można uznać obronę demokracji i niedopuszczenie do przejęcia władzy w tak młodym państwie przez komunistów czy przez faszystów. Za to w polityce zagranicznej zwrócono się w stronę państw skandynawskich i od połowy lat 30-tych głośzono gotowość do współpracy z nimi, aby wspólnie uchronić się przed potencjalnymi agresorami z zewnątrz. Jednym z ważniejszych problemów, z którym musieli się zmierzyć fińscy politycy w okresie dwudziestolecia międzywojennego, była także kwestia uregulowania spraw językowych. Zagadnienie to stanowiło główny temat debat mających miejsce w XIX wieku, a szczególnie nasiliło się w momencie narodzin fińskiego ruchu kreującego tożsamość narodową. W latach 20-tych i 30-tych XX wieku kontynuowano spór. W konstytucji z 1919 roku oraz ustawie z 1921 pojawił się zapis o zrównaniu w prawach języka fińskiego i języka szwedzkiego, co było zadowalającym rozwiązaniem dla mniejszości szwedzkiej, ale nie dla wszystkich Finów³⁴⁸. Konflikt na tle językowym znowu stał się aktualny,

³⁴⁵ Organizacja została rozwiązana w 1932 roku, ale przeobraziła się w inne organizacje faszystowskie liczące ogólnie kilka tysięcy członków oraz partię polityczną pod nazwą Patriotyczny Ruch Ludowy.

³⁴⁶ Klinge, tamże, s. 316. Jak pisze Matti Klinge, działalność Akademickiego Towarzystwa Karelii i jej tajnej grupy Bractwa Nienawiści przyczyniła się między innymi do przeprowadzania czystek w wojsku czy zmieniania nazw ulic i miast.

³⁴⁷ Mimo wszystko podkreśla się, że w tym okresie rząd tworzone najczęściej z przedstawicieli dwóch obozów: *Kansallinen edistyspuolue* (Partii Postępowej) i *Maalaisliitto* (Partii Agrarnej). Dodatkowo w rządzie pojawiały się ciągle te same osoby, więc mimo wszystko można mówić o pewnej równowadze i kontynuowaniu konkretnej myśli oraz linii politycznej. Cieślak oraz Hentilä opisują Partię Postępową jako partię, do której należeli młodofinowie (młodsze, bardziej postępowe pokolenie, które nie zgadzało się z polityką działania konserwatywnych starofinów). Ich elektoratem było głównie średniozamożne mieszczaństwo i zamożni chłopcy. Natomiast na Partię Agrariuszy głosowali właściciele ziemscy głównie z prowincji Ostrobotnia i Karelia, którzy byli biedniejsi od chłopów wybierających Partię Postępową.

³⁴⁸ Hentilä, tamże, s. 162.

dochodziło do licznych wystąpień radykalnych fińskich nacjonalistów i dopiero wybuch II wojny światowej położył kres różnicom spowodowanym kwestiami językowymi.

Zawirowania polityczne w pierwszych dwóch dekadach XX wieku wpłynęły niekorzystnie na sytuację gospodarczą i społeczną w niepodległej Finlandii. Fińska waluta znacząco straciła na wartości, a państwo nie miało innego wyjścia jak tylko zaciągać pożyczki. Doprowadziło to do sytuacji, w której Finowie mieli w roku 1922 dług większy o 700% niż w roku 1917³⁴⁹. Cieślak podkreśla, że jedną z najpilniejszych spraw, którą władze musiały rozwiązać w tamtym okresie była sytuacja chłopów. Należy odnotować, że w 1920 roku 83% obywateli mieszkało na wsi, a 65% utrzymywało się z rolnictwa, leśnictwa lub rybołówstwa, dlatego ustawy z 1918 oraz tak zwane Lex Kallio z 1922 dające prawo zakupu ziemi, stanowiły konkretne rozwiązanie problemu, który narastał od lat i doprowadził między innymi do wybuchu wojny domowej³⁵⁰. Jak podaje Cieślak w okresie dwudziestolecia międzywojennego na mapie Finlandii pojawiło się 117000 nowych gospodarstw rolnych, z których 90% było własnością rolników, nastawionych głównie na hodowlę bydła i produktów mlecznych, ale także czerpiących zyski z posiadanych lasów³⁵¹. Coraz większe znaczenie miał także przemysł. Jak podają statystyki w 1918 roku przemysł spadł o 40% w stosunku do roku 1913, eksport również zmniejszył się o 32%, ale w latach 20-tych i 30-tych liczba osób pracujących w przemyśle cały czas rosła i w 1921 roku wynosiła 135000, a w 1939 już 225000³⁵². Filarami fińskiego przemysłu w tamtym okresie był sektor drzewny, papierniczy, metalowy, maszynowy, tekstylny i stoczniowy, ale jego płynne funkcjonowanie zakłócały ciągłe strajki. Specjaliści zaznaczają, że opanowanie problemów gospodarczych i stabilizacja powojenna nastąpiły w 1922 roku i wówczas Finlandia zaczęła odnajdywać się w nowej rzeczywistości, a także nowych realiach działania jako niepodległy kraj. Przyniosło to pozytywne zmiany i możliwość skoncentrowania się na nowych zadaniach, między innymi wprowadzono obowiązek szkolny, obowiązkową służbę wojskową dla mężczyzn czy rozszerzono pomoc socjalną. Poza tym ludność zaczynała się bogacić i nie dotyczyło to tylko szwedzkich elit. Mogą o tym świadczyć informacje odnoszące się do liczby samochodów w Finlandii: w roku 1923 było to 4660 sztuk, a w 1938 już ponad 58000, ale też chęć podróżowania – w 1924 roku, założone rok wcześniej linie lotnicze Aero Oy, zaczęły

³⁴⁹ Cieślak, tamże, s. 236.

³⁵⁰ Tamże, s. 236-237.

³⁵¹ Tamże, s. 238. Okres między dwoma światowymi wojnami to wzrost dochodów z rolnictwa o ponad 80%, co zawdzięcza się również działalności spółdzielni, do których przekonali się wówczas Finowie. Konkretnie liczby najlepiej obrazują skalę zjawiska: rok 1919 ponad 370 tysięcy członków spółdzielni, rok 1937 prawie 800 tysięcy.

³⁵² Tamże, s. 236, 240.

kursować na trasie Helsinki-Tallinn i Helsinki-Sztokholm³⁵³. Ważny dla fińskiego społeczeństwa i jego tożsamości stał się wówczas sport. Z pewnością przyczynił się do tego jeden z największych fińskich sportowców wszechczasów – biegacz na długich dystansach Paavo Nurmi, który odnosił wielkie sukcesy na arenie międzynarodowej.

„Od roku 1912, od czasu Igrzysk Olimpijskich w Sztokholmie, sport pobudzał fińskiego ducha narodowego, stał się dla Finów formą wyrażania patriotyzmu. Nie chodzi tylko o wyniki sportowe, ale też prestiż i honor ojczyzny. Wciąganie flagi i hymn są świadectwem istnienia odrębnego narodu.”³⁵⁴

Finlandia dobrze radziła sobie także w innych dziedzinach: nauce, literaturze, architekturze, rozwijała się też opera i teatr, a muzyka klasyczna nie odbiegała od światowych standardów. Zmiany nadeszły pod koniec lat 20-tych XX wieku wraz z amerykańskim kryzysem gospodarczym, którego skutki odczuwali również Finowie. W kraju doszło do zahamowania rozwoju gospodarczego, spadły ceny oraz wynagrodzenia, ludzie tracili swoją ziemię, bo nie byli w stanie spłacać kredytów, wielkie bezrobocie dotknęło zarówno rolników, jak i robotników, co doprowadziło do wychodzenia ludzi na ulice i organizowania strajków. Wielu Finów podjęło wówczas decyzję o emigracji do Związku Radzieckiego, który jawił im się jako raj dla najniższych warstw społecznych. Dopiero koniec lat 30-tych przyniósł stabilizację i nadzieję na lepsze jutro, ale wtedy wybuchła II wojna światowa.

Finlandia w okresie dwudziestolecia międzywojennego prezentowała wrogie nastawienie do komunistycznej Rosji i zdawała sobie sprawę z ryzyka konfliktu zbrojnego ze wschodnim sąsiadem, mimo to otwarcie prowadziła stosunki polityczne oraz gospodarcze z III Rzeszą. Co prawda istniał pakt o nieagresji podpisany w 1932 roku przez przedstawicieli fińskich i rosyjskich władz, ale Związek Radziecki nie był zadowolony z decyzji podejmowanych w Helsinkach i bał się sojuszu fińsko-niemieckiego wymierzonego w komunizm. Podpisany 23.08.1939 roku pakt Ribbentrop-Mołotow, gwarantujący znalezienie się Finlandii w strefie wpływów sowieckich, zmienił całkowicie sytuację w basenie Morza Bałtyckiego, ponieważ dawał Rosji zielone światło między innymi w kwestii aneksji ziem fińskich. Ówczesna granica między Republiką Finlandii a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich przebiegała około 30 kilometrów od Leningradu (nazwa Petersburga w latach 1924-1991). Chcąc zabezpieczyć swoje interesy Stalin zaproponował więc Finom wymianę Przesmyku Karelskiego i wysp położonych w Zatoce Fińskiej na ziemię leżące we wschodniej Karelii oraz zgłosił chęć

³⁵³ Tamże, s. 241.

³⁵⁴ Fonkowicz 1976, s. 220.

wydzierżawienia półwyspu Hanko. Fiński rząd niewierząc w wojnę i ufając, że w razie eskalacji konfliktu otrzyma wsparcie od sąsiednich państw nordyckich lub zachodnioeuropejskich, odmówił, co stało się bezpośrednim pretekstem do wybuchu wojny. 30.11.1939 roku Rosja zaatakowała Finlandię, zaczęło się także bombardowanie Helsinek³⁵⁵. Nikt nie wstawił się za Finami, nie mogli oni polegać na żadnym sojuszu, zostali całkowicie sami, co doprowadziło do zjednoczenia i mobilizacji całego społeczeństwa w walce o obronę niepodległości. Działania wojenne trwały 105 dni i określane są w literaturze mianem wojny zimowej. Fiński duch walki zwrócił uwagę całego świata, zwłaszcza że Stalin był pewien szybkiego zwycięstwa i opanowania ziem fińskich w 10 dni. Co prawda ostatecznie Finowie musieli uznać przewagę wojska radzieckiego i na mocy traktatu podpisanego w Moskwie 13.03.1940 roku stracili 1/10 swoich ziem, ale udało im się obronić niepodległość kraju, co przez wszystkich zostało uznane za wyczyn heroiczny³⁵⁶. Fińscy badacze jednomyślnie podkreślają, że wojna zimowa jest jednym z najważniejszych wydarzeń historycznych, które miało fundamentalny wpływ na kształtowanie się współczesnego społeczeństwa fińskiego, fińskiej tożsamości narodowej, przynależności państwowej, identyfikacji z własną ojczyzną, zaniku różnic pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi.

Okres po wojnie zimowej przyniósł nowe problemy i wyzwania. Należało przesiedlić około 430000 osób z terenów utraconych na rzecz Rosji, zadbać o umocnienia wzdłuż nowej granicy państwa i zmierzyć się z trudną sytuacją gospodarczą³⁵⁷. Ponownie pojawiły się polityczne podziały i różne wizje przyszłości, ale obawa przed ponowną agresją ze strony Związku Radzieckiego, po raz kolejny zbliżyła fińskie władze ku Niemcom hitlerowskim³⁵⁸. Chociaż poparcie dla Hitlera i głoszonych przez niego haseł było niewielkie, to jednak najważniejsze osoby w fińskim państwie były pewne zwycięstwa Niemiec i podjęły rozmowy mające na celu zabezpieczenie interesów Finlandii. Co jest mało znanym faktem historycznym, na początku czerwca 1941 roku ustalono warunki przyłączenia się Finów do działań wojennych przeciwko Stalinowi, najważniejszym postulatem było zachowanie niepodległości oraz pozostanie neutralnym i czekanie na atak ze strony Związku Radzieckiego³⁵⁹. Niemcy zaczęły wojnę 22.06.1941, a Finlandia dopiero trzy dni później przekazała oficjalny komunikat o swojej walce ze wschodnim sąsiadem³⁶⁰. Ten moment w historii Republiki Finlandii jest jednym z

³⁵⁵ Cieślak, tamże, s. 274.

³⁵⁶ Tamże, s. 275.

³⁵⁷ Hentilä, tamże, s. 210.

³⁵⁸ Istniały kontakty wojskowe, handel bronią, a co najistotniejsze pozwolono na tranzyt niemieckiego wojska przez terytorium Finlandii do północnej Norwegii wiedząc, że naziści planują atak na ZSRR.

³⁵⁹ Hentilä, tamże, s. 216-217.

³⁶⁰ Tamże, s. 217.

najbardziej kontrowersyjnych, przemilczanych i różnie interpretowanych, ale Hentilä rzuca światło na to, co się wówczas wydarzyło i pisze wprost:

„W przemówieniu radiowym Hitler ogłosił wszem i wobec, że niemieccy żołnierze walczą na wybrzeżu Morza Arktycznego w „sojuszu (im Bunde) z fińskimi towarzyszami”. Polityczne kierownictwo Finlandii pośpiesznie zdementowało wiadomość o sojuszu [...] Przez cały czas trwania wojny kontynuacyjnej rząd podtrzymywał tezę o prowadzeniu odrębnej wojny: Finlandia nie była sprzymierzeńcem Niemiec, lecz łączyło ją z Niemcami braterstwo broni, mówiąc inaczej „wspólna walka”. Wróg był w każdym razie wspólny i razem przygotowywano atak.”³⁶¹

Wszelkie próby wytłumaczenia działań osób decyzyjnych w państwie fińskim podważa fakt, że oficjalnie mówili oni, iż celem wojny kontynuacyjnej była ochrona niepodległości i odzyskanie ziem utraconych po przegranej wojnie zimowej, a Mannerheim zachęcony sukcesem odnoszonym na froncie latem 1941 roku kontynuował walki i wkroczył na terytorium ZSRR chcąc odebrać mu wschodnią Karelię i zrealizować marzenia o Wielkiej Finlandii³⁶². Fińską wiarygodność podważają też takie sytuacje jak zamykanie w więzieniach i obozach koncentracyjnych osób głośno sprzeciwiających się wojnie i będących przeciwko ideologii faszystowskiej, całkowite uzależnienie fińskiej armii od niemieckiej broni i dostaw czy spotkanie w Finlandii 4.06.1942 roku Hitlera i Mannerheima z okazji 75-tych urodzin dowódcy wojsk fińskich³⁶³. Jednak jak podają źródła historyczne Mannerheim już w lutym 1943 roku nakłaniał fiński rząd do zakończenia działań wojennych i rozpoczęcia rozmów pokojowych ze Stalinem, ale Finowie można uznać, że byli zmuszeni kontynuować konflikt, który ostatecznie zakończył się dopiero 4.09.1944³⁶⁴. Negocjacje z ZSRR były prowadzone w tajemnicy przed Hitlerem, a jednym z najważniejszych warunków postawionych przez Stalina była konieczność szybkiego usunięcia wojsk niemieckich z ziem fińskich. Doprowadziło to do kilkumiesięcznej walki Finów z Niemcami w północnej części kraju określanych w historiografii wojną lapońską. Próba usunięcia około 24000 niemieckich żołnierzy trwała od

³⁶¹ Tamże, s. 217, 219.

³⁶² Tamże, s. 221.

³⁶³ Cieślak, tamże, s. 283.

³⁶⁴ Hentilä, tamże, s. 233. Na drodze do wcześniejszego zakończenia konfliktu stanęła III Rzesza, która zagroziła Finlandii poważnymi konsekwencjami w razie wycofania się z wojny. Poza tym Finowie nie chcieli się zgodzić na wstępne warunki zaproponowane przez Sowietów, czyli uczynienie punktem wyjścia dla rozmów pokojowych ustaleń zawartych w traktacie podpisanym w Moskwie po zakończeniu wojny zimowej.

15.09.1944 do 27.04.1945 i zakończyła się wielkimi stratami oraz cierpieniem³⁶⁵. II wojna światowa okazała się dla Finlandii i Finów bezlitosna, a konsekwencje podjętych decyzji, sojuszy, działań wpływały na sytuację w kraju aż do końca lat 50-tych XX wieku.

1.2. Historia polityczna, gospodarcza i społeczna Finlandii w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku

Kiedy ustały działania wojenne, Finlandia musiała w pierwszej kolejności skoncentrować się na wywiązaniu z ustaleń zawartych w tak zwanym tymczasowym traktacie pokojowym. Jedną z głównych kwestii było stworzenie nowego rządu i osądzenie najważniejszych osób w państwie, które obwiniano o podejmowanie złych decyzji, w wyniku których Finlandia znalazła się w stanie wojny ze Związkiem Radzieckim. Wyrok usłyszał prezydent Risto Ryti, premierzy Johan Rangell i Edwin Linkomies oraz minister Väinö Tanner. Drugim zagadnieniem była konieczność zapłacenia reparacji wojennych na rzecz ZRSS w wybranych przez zwycięzcę towarach. Musiało również dojść do wypuszczenia z więzień oraz obozów zwolenników ideologii komunistycznej i zalegalizowania komunistycznych organizacji działających na ziemiach fińskich oraz delegalizacji tych o profilu faszystowskim. Przesunięcie granicy, która teraz przypominała stan z roku 1721, kiedy w Uusikaupunki podpisano traktat pokojowy z Imperium Rosyjskim, spowodowało konieczność znalezienia nowego domu dla przesiedleńców z terenów utraconych na rzecz Rosji. Pilną sprawą stała się także odbudowa zniszczonego kraju. Oficjalnie traktat pokojowy rozpoczynający nowy porządek na świecie został podpisany w Paryżu 10.02.1947 roku i wprowadzał niewielkie zmiany względem wcześniejszych ustaleń fińsko-rosyjskich³⁶⁶. Warto odnotować, że w nowej sytuacji geopolitycznej w powojennej Europie, która przybrała formę tak zwanej zimnej wojny, Finowie starali się zachowywać całkowitą neutralność i dobre stosunki ze wszystkimi państwami, dlatego między innymi Finlandia nie przystąpiła do amerykańskiego planu Marshalla. Jednakże Finowie mimo udanej obrony niepodległości swojego kraju oraz uniknięcia stania się częścią europejskiego bloku wschodniego, w kwestiach dotyczących polityki zagranicznej musieli liczyć się ze zdaniem władz Związku

³⁶⁵ Cieślak, tamże, s. 286. Jak podaje Cieślak: 774 osoby zostały zabite, 262 uznano za zaginione, odnotowano 2904 rannych, a dodatkowo 72 osoby ucierpiały przy usuwaniu niemieckich min. Poza tym Niemcy zastosowali w Laponii taktykę spalonej ziemi i zniszczyli 233 mosty żelazne, 516 mostów drogowych, 16 tysięcy domów, a około 37 tysięcy Finów uciekło do sąsiedniej Szwecji.

³⁶⁶ Nevakivi 2001, s. 260.

Radzieckiego³⁶⁷. Poza tym nowy rozdział w stosunkach fińsko-rosyjskich otworzył, podpisany 6.06.1948 roku, układ o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy między obydwojma państwami, który obowiązywał nawet po upadku ZSRR³⁶⁸. Najlepiej wyjaśniają to słowa Juho Paasikiviego, który w latach 1944-1946 pełnił funkcję premiera, a w latach 1946-1956 był prezydentem Finlandii i odpowiadał za zmianę myślenia oraz nowy kierunek działania w obszarze powojennej polityki zagranicznej:

„Dobre stosunki z Rosją mają i zawsze będą miały dla Finlandii pierwszorzędne znaczenie. Decyduje o tym zarówno geografia, jak i historia. [...] Prawdą jest, że wszystkie starcia militarne z Rosją, w które w ciągu minionych 250 lat byliśmy wciągani kończyły się dla Finlandii klęską, podczas gdy niejednokrotnie osiągałszy dobre rezultaty spotykając się z Rosjanami przy okrągłym stole. W historii naszego narodu pióro naprawiło to, co zniszczył miecz.”³⁶⁹

Można uznać, że to właśnie Paasikivi jest ojcem sukcesu współczesnej Finlandii. Jako jedna z najważniejszych osób w państwie przekonał swoich rodaków zarówno ze środowiska politycznego, jak i większość obywateli, że dobre stosunki ze Związkiem Radzieckim, ale też innymi krajami powinny być priorytetem dla wszystkich Finów. Podpisanie układu o przyjaźni z Rosją w 1948 roku, przystąpienie Finlandii do Organizacji Narodów Zjednoczonych i Rady Nordyckiej w 1955 roku oraz dołączenie do Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu w 1961 roku są najlepszymi przykładami wcielenia tych idei w życie³⁷⁰. Jego koncepcja i działania są określane w literaturze jako tak zwana linia Paasikiviego, dzięki której Finlandia wyciągnęła wnioski z przeszłości, odnalazła się w powojennej rzeczywistości i znalazła dla siebie nowe miejsce w gronie europejskich narodów. Chcąc dopełnić obrazu ówczesnej sceny politycznej należy również odnotować jak położyły się głosy oddane przez Finów w pierwszych powojennych wyborach parlamentarnych, które miały miejsce w marcu 1945 roku. Jak podaje Cieślak: Demokratyczny Związek Narodu Fińskiego będący partią komunistyczną otrzymał około 22 % głosów; socjaldemokraci około 25%; Unia Agrariuszy, czyli najważniejsza partia reprezentująca interesy burżuazji około

³⁶⁷ Zjawisko to historycy nazwali finlandyzacją, co w literaturze fachowej zaczęło oznaczać sytuację, w której silniejsze państwo narzuca słabszemu pewne ograniczenia w prowadzeniu polityki zagranicznej, w zamian za utrzymanie niezależności w sprawach wewnętrznych kraju.

³⁶⁸ Cieślak, tamże, s. 299.

³⁶⁹ Fonkowicz, tamże, s. 112. Są to słowa wypowiedziane przez Paasikiviego w 1955 roku w czasie wywiadu udzielonego szwedzkiemu dziennikowi Dagens Nyheter.

³⁷⁰ Cieślak, tamże, s. 304.

25%; Partia Koalicyjna około 15%; Partia Postępowa (spadkobiercy młodofinów) tylko około 5% i Szwedzka Partia Ludowa około 5%³⁷¹

Jak wyglądała sytuacja społeczna i gospodarcza w Finlandii w drugiej połowie lat 40-tych XX wieku mogą obrazować następujące liczby: na wojnie życie straciło 62000 osób, 145000 zostało rannych, w tym 50000 trwałymi inwalidami i co należy podkreślić byli to głównie młodzi mężczyźni, którzy nie ukończyli trzydziestego roku życia³⁷². Dodatkowo jedną z najtrudniejszych kwestii do rozwiązania okazała się sprawa znalezienia nowego domu dla ponad 400000 przesiedleńców z fińskich terenów utraconych na rzecz ZSRR. Rząd podjął decyzję o przydzieleniu im ziemi oraz zapewnił tym ludziom pomoc finansową. W ten sam sposób próbowano sobie poradzić z liczną grupą weteranów wojennych, inwalidów wojennych, wdów i sierot. Jak pisze Nevakivi, cała akcja osiedleńcza w powojennej Finlandii dotyczyła, licząc także członków rodzin, około 700000 osób, czyli co piątego obywatela. Większość z tych osób zdecydowała się zamieszkać na wsi, ale około 100000 wybrało miasto i konieczność przekwalifikowania się oraz dopasowania do nowych realiów³⁷³. Przekazywanie obywatelom ziemi na własność było zjawiskiem wyjątkowym w całej powojennej Europie. Biorąc pod uwagę, że cała akcja trwała do roku 1958, można sobie wyobrazić skalę problemu i ludzkiego dramatu.

Jak podają historycy zadłużenie Finlandii wzrosło dwudziestokrotnie porównując sytuację w roku 1939 i po zakończeniu wojny, a reparacje wojenne i konieczność spłaty pożyczek zaciągniętych w czasie trwania wojny powodowały, że 2/3 wszystkich wydatków w budżecie powojennej Finlandii stanowiły tylko te obciążenia³⁷⁴. Automatycznie wpływało to niekorzystnie na wynagrodzenia i ceny w całym kraju oraz finansowy brak możliwości zaspokojenia jakichkolwiek potrzeb obywateli. Warto odnotować, że gospodarka fińska osiągnęła poziom sprzed wojny już w roku 1948, a odszkodowanie dla ZSRR, w wybranych przez zwycięzcę towarach wartych prawie 230 milionów dolarów, zostało w całości spłacone we wrześniu 1952 roku³⁷⁵. Jednakże cała ta sytuacja przyczyniła się do znacznej modernizacji przemysłu w Finlandii i wielkiego rozwoju sektora metalurgicznego, bo właśnie te produkty interesowały najbardziej Moskwę, również po spłaceniu reparacji, kiedy wymiana handlowa między tymi dwoma krajami trwała dalej. Następuje także rozwój będącego głównie w rękach prywatnych przemysłu chemicznego, górniczego i spożywczego lokującego się w pobliżu

³⁷¹ Tamże, s. 302-303.

³⁷² Tamże, s. 286.

³⁷³ Nevakivi, tamże, s. 263.

³⁷⁴ Tamże, s. 259.

³⁷⁵ Cieślak, tamże, s. 292.

ośrodków miejskich, a zmniejsza się rola sektora drzewnego, papierniczego, celulozowego, rolnictwa oraz rybołówstwa, które stanowiły filary przedwojennej gospodarki w Finlandii. Zaczęto również czerpać energię z naturalnych zasobów wodnych i stawiać liczne hydroelektrownie. Jak podaje Cieślak pod koniec lat 50-tych zmiany te spowodowały opuszczanie przez ludność wsi i przenoszenie się do miast, stąd jeszcze w 1950 roku rolnictwem zajmowało się prawie 46% Finów, a w 1975 już tylko 15%³⁷⁶. Poza tym około 300000 osób zdecydowało się na emigrację stałą lub sezonową do sąsiedniej Szwecji, gdzie w drugiej połowie lat 60-tych wynagrodzenie było dwa razy wyższe niż w Finlandii³⁷⁷. Niemniej w 1950 roku liczba mieszkańców fińskich miast wynosiła 32,3%, w latach 60-tych było to około 600000 osób, w 1970 ponad 50%, a pod koniec lat 70-tych już 60%³⁷⁸. Jak podaje Fonkowicz od 1937 do 1970 powstało 17 nowych miast, a w tym samym okresie ludność stolicy, Turku i Tampere prawie się podwoiła, potroiła się liczba mieszkańców Lahti, Oulu czy Pori, a pięciokrotny wzrost odnotowała między innymi Jyväskylä, Joensuu i Hyvinkää³⁷⁹. W tym trudnym dla Finlandii okresie nie brakowało pozytywnych momentów. W każdej książce pojawia się rok 1952 jako data graniczna wyznaczająca koniec najcięższych lat powojennych i powrót do tak zwanej normalności. W ciągu 365 dni tego roku Finlandia: była gospodarzem Letnich Igrzysk Olimpijskich, dzięki czemu między innymi otwarto nowe, działające do dnia dzisiejszego, lotnisko Helsinki-Vantaa, ale też nastąpiła popularyzacja wszelkiej aktywności sportowej; wówczas podjęto decyzję o przemieszczaniu się w obrębie krajów nordyckich bez konieczności posiadania paszportu; Finka Armi Kuusela została Miss Universum; udało się spłacić Rosji reparacje wojenne.

Kolejny rozdział w historii Finlandii wyznacza wybranie związanego z Unią Agrariuszy Urho Kekkonena na prezydenta. Wielokrotny premier, blisko współpracujący z Juho Paasikivim, kontynuował wytyczoną przez niego drogę i również uważał, że najważniejsze są dobre stosunki ze wschodnim sąsiadem, neutralność i przyjaźń z innymi państwami oraz działania na rzecz pokoju na świecie, czego dowodem może być praca na rzecz utrzymania w krajach nordyckich strefy wolnej od atomu czy zorganizowanie w Helsinkach Pierwszej Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy (1975), która miała na celu wypracowanie dla całego świata nowych zasad współpracy międzynarodowej. Jak podkreślają specjaliści ćwierć wieku rządów Kekkonena (1.03.1956-27.01.1982) to okres, który trudno podsumować w

³⁷⁶ Tamże, s. 289.

³⁷⁷ Nevakivi, tamże, s. 325.

³⁷⁸ Tamże, s. 312.

³⁷⁹ Fonkowicz, tamże, s. 209.

kilku zdaniach³⁸⁰. Warto z pewnością odnotować, że Kekkonen zaczął sprawować władzę w momencie Wielkiego Strajku Generalnego (1-20.03.1956), który na trzy tygodnie sparaliżował całą Finlandię, ponieważ wzięło w nim udział pół miliona Finów³⁸¹. W powojennej Finlandii związki zawodowe, a także spółdzielnie miały olbrzymią siłę i w latach 1949-1956 odpowiadały za liczne strajki oraz zamieszki, które były spowodowane głównie wzrostem cen, a co za tym idzie żądaniem wzrostu wynagrodzeń. Niezadowolenie robotników i rolników przełożyło się również na znaczny spadek głosów oddawanych na socjaldemokratów i wzrost popularności Unii Agrariuszy. Nie mniej jak podają historycy partia socjaldemokratyczna od połowy lat 60-tych aż do lat 90-tych zawsze wchodziła w skład każdej tworzonej koalicji i zawsze miała swoich przedstawicieli na najważniejszych stanowiskach w państwie. Dawało to pewną stabilizację tak ważną po latach ciągłego rozwiązywania kolejnych rządów. Jak policzył Walczak, od okresu uzyskania niepodległości do roku 1968 rząd fiński zmieniał się 51 razy, z czego tylko jeden raz sprawował władzę dłużej niż trzy lata³⁸². W drugiej połowie lat 50-tych sytuacja gospodarcza znacznie się polepszyła, PKB rosło, a dług publiczny spadał. Dzięki temu nastąpił ostateczny koniec polityki opartej na regulowaniu dostępu do poszczególnych produktów i powrócił konsumpcjonizm. Okres Kekkonena to także początek wdrażania idei państwa opiekuńczego, socjalnego, nastawionego na pomoc obywatelom. Proces ten miał swój początek w latach 60-tych i nieprzerwanie jest kontynuowany do dnia dzisiejszego. W tej samej dekadzie zacieśniano więzi z innymi krajami nordyckimi, ponieważ układ o przyjaźni z ZSRR nie pozwalał na za bliskie relacje z zachodnią Europą. Mimo wszystko Finlandia w 1968 roku została członkiem kolejnej europejskiej organizacji – Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju. Początek lat 70-tych przyniósł międzynarodowy kryzys gospodarczy, którego konsekwencje odczuwano także na dalekiej północy. Podkreśla się, że to właśnie wtedy dobitnie uzmysłowano sobie znaczące różnice w poziomie rozwoju poszczególnych regionów kraju. Przepaść między południem, gdzie koncentrował się przemysł, a rolniczą północą była olbrzymia, ale ogólnie w latach 70-tych udało się zbić poziom bezrobocia do tylko 2%³⁸³. Uznaje się tę dekadę za okres postępującego rozwoju, początek rozmów o ekologii i stawiania na alternatywne źródła energii, gdyż powstają pierwsze elektrownie jądrowe w kraju. Mimo niepodważalnej roli, jaką Urho Kekkonen odegrał w dziejach współczesnej Finlandii, znawcy ostatnie lata jego rządów oceniają krytycznie i surowo,

³⁸⁰ Cieślak, tamże, s. 310.

³⁸¹ Nevakivi, tamże, s. 297.

³⁸² Walczak, tamże, s. 31.

³⁸³ Nevakivi, tamże, s. 325.

mówiąc, że zamienił się wówczas w autokratę, apodyktycznego i wierzącego w swoją nieomylność starca.

Kiedy Kekkonen na początku 1982 roku, ze względu na problemy zdrowotne, ustąpił ze stanowiska, wybory prezydenckie wygrał socjaldemokrata Mauno Koivisto, który wcześniej przez wiele lat pełnił funkcję premiera Finlandii. Historycy podkreślają, że okres dwunastu lat jego rządów to era demokratycznego, pełnego otwartości dialogu, co doprowadziło do napływu zagranicznego kapitału i przyczyniło się do błyskawicznego rozwoju fińskiej gospodarki. Pojawiło się pytanie, jak spożytkować taki wzrost i odnaleźć się w nowej sytuacji. Nevakivi przybliżył nam podjęte przez polityków decyzje w tym zakresie i ich konsekwencje. Przez całe lata 80-te wydatki państwa, głównie na cele publiczne takie jak edukacja czy sprawy socjalne, były prawie dwa razy większe niż dochód narodowy brutto. Oznaczało to życie w dobrobycie na podobnym poziomie, jak w innych krajach nordyckich, ale specjaliści w odniesieniu do ówczesnej Finlandii nazywają to marnotrawieniem, gospodarką kasyna, ponieważ nie było ku temu solidnych podstaw. Dopiero pod koniec lat 80-tych zorientowano się do czego to wszystko prowadzi i starano się zahamować konsumpcję i rosnące zadłużenie, ale na początku lat 90-tych import przewyższał eksport o 50%, co oznaczało wielkie długi za granicą. Jednak nie była to już sytuacja Finlandia kontra Rosja, ponieważ w ciągu lat 80-tych eksport do ZSRR spadł znacząco i w 1991 roku wynosił tylko 10%, stąd Finlandia coraz bardziej otwierała się na resztę świata.³⁸⁴ Katastrofa nastąpiła na początku lat 90-tych, kiedy upadek Związku Radzieckiego doprowadził do zaniku wymiany handlowej z Finlandią, znacząco spadła więc koniunktura gospodarcza i cała produkcja zmniejszyła się o 6,5%³⁸⁵. Dodatkowo wcześniejsza wielka moda na zaciąganie kredytów przez obywateli, ale też przez państwo, które bez refleksji powiększało swój dług, musiało wywołać kryzys finansowy. Doprowadziło to ostatecznie do efektu domina, w którym wszystko po kolei załamuje się: brak zamówień z zagranicy doprowadził do bankructwa wielu firm, a te które przetrwały zredukowały etaty, co przyczyniło się do wzrostu bezrobocia, a niewypłacalność obywateli do kryzysu w bankowości. O skali katastrofy mogą świadczyć wymienione przez Nevakiviego przykłady pokazujące, że również wiele fińskich organizacji i stowarzyszeń dało się wciągnąć w grę na giełdzie i handel nieruchomościami, przez co ich wielomilionowe majątki, pochodzący między innymi z opłat

³⁸⁴ Tamże, s. 359-360.

³⁸⁵ Tamże, s. 362.

członkowskich, zostały utracone, a same organizacje uległy rozwiązaniu³⁸⁶. Do tego należy dodać deficyt na poziomie 40% w roku 1993 i niespotykane na wcześniejszą skalę bezrobocie, które w 1993 roku wynosiło 20% oraz konieczność ratowania sektora bankowego i wpompowania z budżetu państwa dotacji w wysokości równej reparametrom wojennym wypłaconym Związkowi Radzieckiego w drugiej połowie lat 40-tych i na początku lat 50-tych³⁸⁷. W takiej sytuacji polityczno-gospodarczo-społecznej zastał kraj kolejny prezydent Matti Ahtisaari, który został wybrany w 1994 roku i sprawował władzę przez jedną, sześcioletnią kadencję. Wówczas zaczął powoli rosnać dochód narodowy, bo wzrósł handel zagraniczny głównie w takich sektorach jak przemysł papierniczy, metalurgiczny, stoczniowy, a także nowe technologie, czyli przemysł elektroniczny, który pozwolił odzyskać Finlandii równowagę i stał się jej wizytówką na kolejne dekady. Do tego zastosowano wszelkie możliwe oszczędności i kontrolowano wydatki. Na okres Ahtisaariego przypada też historyczny moment przystąpienia Finlandii do Unii Europejskiej, który nastąpił 1.01.1995 roku, ale trzeba podkreślić, że to Koivisto był wielkim zwolennikiem integracji europejskiej i to on odpowiada za tę inicjatywę, gdyż wniosek członkowski został złożony już w 1992 roku. W latach 90-tych również fińskie zabytki trafiają po raz pierwszy na listę UNESCO. Nowy wiek zaczął się pomyślnie i pierwsza kobieta prezydent w Finlandii Tarja Halonen, sprawująca swój urząd w latach 2000-2012, nie musiała się już borykać z tak poważnymi problemami jak jej poprzednicy. Ustabilizowanie sytuacji gospodarczej w Finlandii, ale też politycznej w całej Europie, dawało nadzieję na lepsze jutro. Prezydent w swojej pracy mogła skoncentrować się na współpracy europejskiej (na przykład wejście do strefy euro w 2002 roku), działalności na rzecz równości kobiet i mniejszości seksualnych, szukaniem rozwiązań dla globalnych zagrożeń takich jak między innymi zmiany klimatyczne. Finlandia stała się w tym okresie krajem pod każdym względem otwartym na świat. Następcą Halonen został Sauli Niinistö, którego druga kadencja prezydencka kończy się w 2024 roku. Ostatnie lata przyniosły szereg problemów, które zmusiły Finlandię do zajęcia stanowiska w fundamentalnych sprawach martwiących całą Europę, ale też resztę świata. Do głosu, nie tylko w Finlandii, doszły partie narodowo-konserwatywne. W fińskiej Eduskuncie *Perussuomalaiset*, czyli Prawdziwi Finowie utrzymują niecałe 20% mandatów nieprzerwanie od roku 2011. Ich popularność zbiegła się w czasie z koniecznością szukania rozwiązań dla kryzysu migracyjnego, którego początek datuje się na rok 2015. Ostatnie wybory parlamentarne w Finlandii miały miejsce w 2019 roku i przyniosły podobną liczbę mandatów dla czterech

³⁸⁶ Tamże, s. 364. Najbardziej spektakularny upadek dotknął: fiński związek sportu, bank STS, sieć magazynów Eka-yhtymä, firmę ubezpieczeniową Kansa, firmę budowlaną Rakennuskunta Haka, spółdzielnię spożywców Elanto i partię komunistyczną.

³⁸⁷ Tamże, s. 365, 367.

największych partii: Socjaldemokratyczna Partia Finlandii (40); Prawdziwi Finowie (39); Partia Koalicji Narodowej (38); Partia Centrum (31). Koalicję stworzyli więc Socjaldemokraci z Partią Centrum, Ligą Zielonych, Sojuszem Lewicy i Szwedzką Partią Ludową. Stanowisko premier powierzono 34-letniej Sannie Marin, która została najmłodszym szefem rządu na świecie i stworzyła swój gabinet pod koniec 2019 roku prawie z samych kobiet (9 kobiet i tylko 5 mężczyzn). Na okres Niinistö i Marin przypadła pandemia koronawirusa, z której Finowie nie wyszli obronną ręką. Natomiast trwająca od lutego 2022 roku wojna w Ukrainie wymusiła zmianę w myśleniu o dołączeniu Finlandii do NATO. Co przyniesie najbliższa przyszłość, to jest pytanie, na które nie zna odpowiedzi żaden Fin, ani żaden inny obywatel świata, bo

„Nie chodzi o to, żeby przewidywać przyszłość, ale żeby ją tworzyć.”³⁸⁸

2. Helsinki stolicą niepodległej Finlandii

W tym podrozdziale zostanie przybliżona historia Helsinek w XX wieku, które po uzyskaniu przez Finlandię niepodległości otrzymały nową rolę i status, gdyż zostały stolicą wolnego kraju. Uwaga zostanie poświęcona najważniejszym zagadnieniom, wyzwaniom i problemom, które miały fundamentalny wpływ na kwestie architektoniczne i urbanistyczne w mieście między innymi przesiedlenie ludności ze wschodnich ziem fińskich i znaczący wzrost liczby mieszkańców Helsinek, rozwój przemysłu i emigracja. Warty odnotowania będzie również fakt, że po roku 1917 nie pojawiały się pomysły, aby stolicę niepodległego kraju przenieść do Turku i w ten sposób zaakcentować nowy rozdział w historii Finlandii. Z punktu widzenia przeprowadzanej analizy, ważne jest także podanie statystyk obrazujących wielkość miasta, jego strukturę społeczną, językową i religijną oraz umieszczenie Helsinek na tle innych fińskich ośrodków miejskich w ówczesnym czasie.

Chcąc wyobrazić sobie zmiany, jakie miały miejsce w Helsinkach od momentu uzyskania przez Finlandię niepodległości w 1917 roku aż do dnia dzisiejszego, warto na początku zapoznać się ze statystykami. Z aktualnego raportu przygotowanego w 2022 roku wynika, że: w 1920 roku w Helsinkach mieszkało 152200 osób; dwadzieścia lat później było to już 252484; największy wzrost z 276277 do 368519 zanotowano między rokiem 1945 a 1950; następnie w roku 1970 liczba mieszkańców przekroczyła pół miliona (523677) i

³⁸⁸ Denis de Rougemont – piszący w języku francuskim, szwajcarski filozof, poeta, krytyk (1906-1985).

zaczęła spadać, aby wrócić do tego samego poziomu dopiero ćwierć wieku później (rok 1995, liczba mieszkańców 525031); dopiero w 2012 odnotowano liczbę ponad 600000 osób, a rok 2021, z którego pochodzi ostatnia dostępna aktualizacja sytuacji w stolicy wskazuje, że zamieszkuje ją 658457 osób³⁸⁹. Statystyki językowe również ukazują ważne tendencje, ponieważ wynika z nich, że: do roku 2010 liczba mieszkańców stolicy posługująca się innym językiem niż fiński i szwedzki, stanowiła mniej niż 10% wszystkich mieszkańców; dzisiaj jest to już 17,3%; warto także odnotować jak przedstawiała się sytuacja ludności szwedzkojęzycznej, bo jeszcze w roku 1950 19,2% osób deklarowało język szwedzki jako ojczysty, liczba ta z dekady na dekadę spadała i przez ostatnie dziesięć lat utrzymuje się na poziomie poniżej 6%³⁹⁰. Opracowane statystyki podają też informacje dotyczące wiary, z których dowiadujemy się, że: 46,3% mieszkających w stolicy nie deklaruje żadnego wyznania i jest to wzrost o 22% względem roku 2000; obecnie 49% osób należy do kościoła ewangelicko-luterańskiego, a na początku XXI wieku było to 72%, co oznacza znaczącą liczbę apostazji w bardzo krótkim czasie; w tym samym okresie czasu między 2000 a 2021 roku największy wzrost wyznawców odnotował islam z 544 do 8669; natomiast przynależność do kościoła prawosławnego deklaruje w tej chwili 8801 osób, a do kościoła katolickiego 4166³⁹¹. Wyzwaniem przed jakim stoi miasto jest również starzejące się społeczeństwo. Statystyki podają bowiem, że już prawie 18% mieszkańców jest w wieku emerytalnym, a niski poziom urodzeń utrzymuje się od lat³⁹². Same liczby nie mogą dać jednak pełnego obrazu, dlatego trzeba przyjrzeć się dodatkowo najważniejszym wydarzeniom w dziejach XX-wiecznych Helsinek.

Historia Helsinek jako stolicy niepodległej Finlandii zaczęła się od bycia świadkiem wojny domowej. Opanowanie miasta przez ‘Czerwonych’, przymusowe przeniesienie Senatu do Vaasa i zwycięska parada ‘Białych’ na zawsze zostawiły ślad w przestrzeni publicznej i pamięci mieszkańców. Dwudziestolecie międzywojenne przyniosło za to refleksję nad okrutnymi doświadczeniami spowodowanymi wojną, ale z drugiej strony był to okres znacznego rozwoju i wielkiego optymizmu. Mieszkańcy Helsinek, tak jak i innych miast europejskich chcieli cieszyć się życiem i korzystać z niego jak najintensywniej. Nauka i technika zaczęły zmieniać świat, dlatego częścią nowej codzienności stała się jazda samochodem czy latanie samolotem. W tym momencie narodził się, tak dobrze nam dzisiaj znany, konsumpcyjny styl życia. Dodatkowo wprowadzony obowiązek szkolny wpłynął na

³⁸⁹ Helsingin tilastollinen vuosikirja 2022, s. 27.

³⁹⁰ Tamże, s. 37.

³⁹¹ Tamże, s. 41.

³⁹² Tamże, s. 29, 51.

lepiej wykształcone społeczeństwo, które było świadome swoich potrzeb i zaczęło się interesować kulturą. Upowszechnienie prasy, pojawienie się radia i kin oraz śledzenie nowych kierunków w literaturze, sztuce, architekturze i muzyce rozrywkowej czy obserwacja nowych trendów w modzie doprowadziła do pojawienia się kultury masowej. Należy także odnotować, że wówczas kobiety otrzymały prawa wyborcze oraz stały się bardziej niezależne i aktywne zawodowo. Wszystko zmieniła druga wojna światowa.

Helsinki w czasie trwania II wojny światowej nie były okupowane, ale były wielokrotnie bombardowane, jednak dzięki skutecznej obronie przeciwlotniczej uniknęły wielkich zniszczeń. Jak podaje Hentilä, główny atak przeprowadzono 6, 16 i 26. lutego 1944 roku. Rosjanie zrzucili wtedy na miasto 16000 bomb, ale jedynie 5% dotarło do celu, dlatego tylko 109 budynków zostało uszkodzonych i zginęło 146 osób³⁹³. Podkreśla się, że chciano w ten sposób zmusić Finów do podpisania traktatu pokojowego. W porównaniu z innymi europejskimi miastami, Helsinki przetrwały lata wojenne w miarę nie odczuwając dramatycznych konsekwencji tego konfliktu. Czasy powojenne przyniosły za to nowe problemy i wyzwania. Znaczny wzrost liczby ludności w stolicy był spowodowany przybyciem przesiedleńców i całych firm, którzy musieli opuścić utracone na rzecz ZSRR ziemie, z samego tylko Wyborga do Helsinek przeniosło się ponad 170 firm. Poza tym rozwijający się w stolicy przemysł, przyciągał pochodzących z różnych stron Finlandii ludzi szukających pracy. W 1946 roku wprowadzono w życie decyzję o przyłączeniu do Helsinek licznych obszarów podmiejskich. Powierzchnia miasta zwiększyła się wówczas pięciokrotnie, a liczba mieszkańców wzrosła o 50000. Nastąpił prawdziwy boom budowlany trwający kilka dekad i miasto zaczęło się rozrastać we wszystkich możliwych kierunkach, co oznaczało zurbanizowanie kolejnych wysp, półwyspów i obszarów wiejskich. Ten moment uważa się za narodziny Helsinek, jakie znamy dzisiaj i przekształcenie tego ośrodka w prawdziwe duże miasto. Do stolicy Finlandii wróciło życie kulturalne i społeczne, popularnością znowu cieszyły się restauracje i kina. Ponownie organizowano imprezy masowe takie jak koncerty, potańcówki, przedstawienia, wystawy, targi czy wydarzenia sportowe. Finowie znowu interesowali się modą, literaturą, sztukami użytkowymi czy architekturą. Ważnym momentem w historii fińskiej stolicy było z pewnością zorganizowanie Letnich Igrzysk Olimpijskich w 1952 roku, uważane za symbol wyjścia z wojennej traumy i pokazanie na arenie międzynarodowej gotowości do zamknięcia tego rozdziału i powrotu do normalności. Zmiany najlepiej były widoczne w dużych miastach, takich jak Helsinki. Wrócił konsumpcjonizm, o

³⁹³ Hentilä, tamże, s. 225-226.

czym może świadczyć pojawienie się w fińskich domach nowinek znanych z innych miejsc na świecie. Mieszkańcy stolicy, jak i innych miast kupowali lodówki, pralki, odkurzacze, a także ubierali się w dżinsy, słuchali rock and rolla i pili Coca-Colę. Jak podają specjaliści lata 50-te to także konieczność pożegnania się z największymi autorytetami, które wywarły fundamentalny wpływ na Finlandię i Finów w pierwszej połowie XX wieku oraz konieczność poszukania nowych bohaterów narodowych. Helsinki były wówczas dosłownie świadkiem końca 'starej Finlandii', bo w tej dekadzie umiera Mannerheim, Paasikivi, Sibelius i wielu innych, a w ich publicznych pogrzebach brało udział całe miasto. Dalej rozwijała się kultura i sztuka oraz prasa i radio, pojawiła się też telewizja przynosząc nowe objawienia i nowe trendy. W 1955 roku w Finlandii zaczęła działać pierwsza telewizja, co przyczyniło się do całkowitego upadku działalności kulturalnej prowadzonej przez ruch robotniczy i fascynacji rozrywką płynącą ze szklanego ekranu.

W tamtym okresie rzadko podróżowano, co też wiązało się z pewną izolacją społeczeństwa fińskiego od gorących tematów, którymi żyła reszta Europy czy Stany Zjednoczone. Zmiany przyszły w latach 60-tych, kiedy do fińskiego młodego pokolenia, głównie studentów, docierają informacje o wojnie w Wietnamie, czy ruchu hipisów. Doprowadza to do znaczących zmian społecznych, radykalizowania się lewicy, zainteresowania komunizmem, domagania się większych swobód między innymi łatwiejszego dostępu do alkoholu, możliwości wypisania się z kościoła luterańskiego czy prawa do aborcji. Efekt tych zmian wpłynął również na kulturę i sztukę, bo pojawiają się wówczas dzieła przełamujące tabu czy uznawane za kontrowersyjne. Należy jednak podkreślić, że Helsinki nie były wówczas areną wielkich demonstracji, jakie są znane z innych miast europejskich. Lata 60-te to także moment, kiedy Finlandia przestaje być krajem rolniczym i ma miejsce masowa emigracja ludzi do miast.

Jak podają badacze, największe w historii niepodległej Finlandii wewnętrzne przemieszczanie się ludności było spowodowane faktem, że zaraz po wojnie przesiedleńcom z Karelii, Salli i Petsamo dawano skrawek ziemi i kazano uprawiać rolę. W latach 60-tych, kiedy okazało się, że system oparty na takim rozdrobnieniu się nie sprawdził, a znaczenie rolnictwa zmalało, ludzie zwłaszcza młodzi byli zmuszeni przenosić się za chlebem z północnych i wschodnich terenów Finlandii na południe. Helsinki i okolice stolicy stały się jednym z najczęściej wybieranych miejsc na układanie swojego życia od nowa. Innym kierunkiem była Szwecja, gdzie grupa pracujących fińskich emigrantów liczyła wówczas około 300000 osób.

Lata 70-te przyniosły za to przybycie do Finlandii pierwszych uchodźców uciekających ze swoich ojczyzn, byli to Chilijczycy i Wietnamczycy osiedlający się głównie w stolicy. Helsinki coraz bardziej zaczęły przypominać inne europejskie stolice. W latach 80-tych dużym wydarzeniem było z pewnością otwarcie pierwszej linii metra w 1982 roku, istotne było również budowanie nowoczesnych centr handlowych czy dotarcie do Helsinek wielkich korporacji znanych na całym świecie, jak na przykład McDonald's. Za to od lat 90-tych stałym elementem krajobrazu helsińskiego portu stały się luksusowe statki Silja Symphony i Silja Serenade kursujące między stolicą Finlandii i Szwecji, a najbardziej popularnym kierunkiem podróży morskich został Tallinn. Zmienił się też komfort podróżowania między Helsinkami, a innymi fińskimi miastami, ponieważ zainwestowano w pociągi Pendolino i IC. To też czas rewolucji technologicznej, na ulicach Helsinek i innych miast pojawili się ludzie z telefonami komórkowymi firmy Nokia, a w domu i pracy zaczęto korzystać z komputera i internetu. Do Helsinek i Finlandii docierało coraz więcej wpływów z zagranicy, które były widoczne w stylu ubierania, w muzyce czy w kulturze jedzenia. Finowie zaczęli wówczas spędzać swój wolny czas śpiewając w barach karaoke, co jest bardzo popularną rozrywką do dnia dzisiejszego, a swoje ulubione gwiazdy światowej muzyki mogli podziwiać na koncertach, które od lat 90-tych są regularnie organizowane głównie w Helsinkach. W tej dekadzie także fińscy muzycy, reżyserzy filmowi, aktorzy i architekci stali się rozpoznawalni poza granicami Finlandii, wcześniej byli to głównie sportowcy. Symboliczny rok 2000 zapisał się w historii Helsinek w sposób znaczący, ponieważ miasto w 450. rocznicę jego założenia, uzyskało tytuł Europejskiej Stolicy Kultury. Dzisiaj w XXI wieku życie w Helsinkach nie różni się niczym od tego w innych stolicach na świecie, o czym może świadczyć fakt wybrania Helsinek Światową Stolicą Designu w 2012 roku.

W okresie po odzyskaniu niepodległości w Finlandii oprócz Helsinek było jeszcze 37 miast, z czego stolicę i okolice zamieszkiwało ponad 200000 osób, a w pozostałych największych ośrodkach miejskich: Tampere, Turku i Wyborgu mieszkało po około 50000 Finów³⁹⁴. Dzisiaj Finlandia ma 108 miast, z czego największe są Helsinki (ponad 650000); miastami z liczbą mieszkańców przekraczającą 200000 są: Espoo, Tampere, Vantaa, Oulu; a ponad 100000 osób mieszka w: Turku, Jyväskylä, Kuopio i Lahti³⁹⁵. Dzisiaj całą aglomerację helsińską zamieszkuje ponad 1/4 wszystkich Finów, stąd też nie jest zaskoczeniem, że najwięcej zachowanych relacji dotyczy stolicy Finlandii.

³⁹⁴ Nikula, tamże, s. 115.

³⁹⁵ Najnowsze dane pochodzą ze strony Głównego Urzędu Statystycznego w Finlandii www.stat.fi (dostęp 2.03.2023).

Słowa profesora Juhaniego Pallasmy, wybitnego fińskiego architekta i teoretyka, dobrze wyjaśniają sens przytaczania wypowiedzi mieszkańców i podróżników o danym mieście oraz cytatów z literatury pięknej, gdzie pojawiają się miejskie opisy:

„Pamięć zabiera nas z powrotem do odległych miast, a powieści prowadzą nas przez miasta wywołane magią słów skomponowanych przez pisarza. Pomieszczenia, place i ulice opisane przez wielkiego pisarza są równie żywe jak te, które sami odwiedziliśmy [...]”³⁹⁶

Trzeba również odnotować, że Helsinki w XX i XXI wieku stały się miastem dużo chętniej odwiedzanym przez turystów niż w poprzednich stuleciach, dlatego zachowanych opinii i dostępnych subiektywnych ocen jest ilość niemożliwa do odnotowania w tej pracy. Jednakże zagadnienie to nie jest głównym tematem analizy, dlatego zostaną przytoczone tylko cytaty polskich autorów, które są znamienne dla powtarzających się najczęściej spostrzeżeń i najpełniej ukazują obraz Helsinek od momentu uzyskania przez Finlandię niepodległości aż do dnia dzisiejszego.

Dwudziestolecie międzywojenne to okres, kiedy turyści z Anglii czy Francji nie odwiedzali za często północnej Europy. Jednym z wyjątków był Georges Duhamel, urodzony w Paryżu pisarz, którego wspomnienia z podróży w roku 1929 spisane w „Pieśni Północy” były znaczącym źródłem informacji dla Francuzów o niepodległej Finlandii. O wiele żywsze kontakty istniały między Polską a Finlandią, gdyż oba kraje miały podobną historię odnoszącą się do uniezależnienia się od Rosji. Istniały wówczas znaczące kontakty między środowiskiem naukowym, artystycznym czy światem sportu³⁹⁷. Przykładem może być podróż do Finlandii pisarki Marii Dąbrowskiej, która latem 1927 roku brała udział w wycieczce organizowanej przez Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych i w swoim tekście poświęconym Finlandii starała się oddać atmosferę Helsinek z lat 20-tych XX wieku:

„Helsinki całe z szarego granitu, ciężkie i jednostajne, przytłaczały mnie [...] Architektura miasta, a w każdym razie Helsinek, to szara albo też różowobury chropowaty glaz, najczęściej granit. Z takiego materiału niepodobna wydobyć lekkości ani wdzięku, ani pogody. Toteż piękność Helsinek jest ciężka i surowa, ale w jej nieozdobnej nagości jest zuchwała bezpośredniość, rzetelność i

³⁹⁶ Pallasmaa, tamże, s. 79.

³⁹⁷ Iwona Piechnik w swoim artykule z 2017 roku „Observations on Finland in Polish travelogues in the interwar period” szczegółowo analizuje temat podróży do Finlandii polskich naukowców, sportowców i artystów w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

solidność, przemawiająca silnie do naszych uczuć. [...] Skala jest, najdosłowniej mówiąc, podwaliną całej Finlandii, nie daje o sobie zapomnieć ani na chwilę. Jest bez wyjątku wszędzie. Dziurawi nawet ulice Helsinek i sterczy dzika i triumfalna wśród granitowych podobnych także skale budowli miasta.”³⁹⁸

Natomiast jedna z najnowszych opinii, która trafnie podsumowuje miejsce Helsinek na mapie Europy jest autorstwa polskiego podróżnika i dziennikarza Adama Dylewskiego:

„Zamknięci w naszej małej Europie, wabieni wielobarwnymi obrazkami z tropików, zapominamy, że na północ od nas rozciąga się wspaniała podbiegunowa kraina czystych lasów, pełnych ryb rzek, kojących krajobrazów i normalnych ludzi. Z tego punktu widzenia Helsinki są swoistą bramą, w której łączy się to, co w Europie najlepsze, z tym, co w Europie nieznanne lub zapomniane.”³⁹⁹

3. Plac Obywatelski – od pierwszych koncepcji do dnia dzisiejszego

Symbolem niepodległej Finlandii i zmian, jakie wywołała ta nowa sytuacja polityczna jest plac Obywatelski wraz z otaczającymi go budynkami oraz sąsiadująca z nim zabudowa znajdująca się w pobliżu zatoki Töölö. Całość tworzy unikatowe osiągnięcie urbanistyczno-architektoniczne dokumentujące historię architektury fińskiej w XX i XXI wieku, dlatego właśnie temu obszarowi zostanie poświęcona ostatnia, najważniejsza, trzecia część rozprawy.

Taki wybór jest uzasadniony, ponieważ plac Obywatelski, tak jak wcześniej plac Senacki i plac Kolejowy stanowi metaforyczne i fizyczne centrum kolejnego, nowego rozdziału w historii Helsinek. To symbol wolnego kraju i narodu, który po ponad ośmiu wiekach wyzwolił się spod obcej władzy. Przestrzeń ta jest świadectwem kształtowania się nowoczesnej Finlandii na przestrzeni ostatnich stu lat oraz zapisem osiągnięć fińskiej architektury modernistycznej i postmodernistycznej. Jest to również moment, w którym między innymi dzięki sztuce budowlanej kraj ten przeobraża się z peryferii w centrum, w którego stronę skierowane są oczy całego międzynarodowego środowiska architektów i urbanistów.

³⁹⁸ Dąbrowska 1964, t.1, s. 336, 341-342, 345. Należy podkreślić, że Maria Dąbrowska była w Helsinkach w 1927 roku, ale jej wspomnienia między innymi z tej podróży zostały opublikowane prawie cztery dekady później.

³⁹⁹ Dylewski, tamże, s. 117.

Plac Obywatelski i zabudowa architektoniczna wzdłuż zatoki Töölö stanowi bezsprzecznie wizytówkę współczesnej Finlandii. Dodatkowo biorąc pod uwagę, że projekt ten nie jest jeszcze zakończony, przestrzeń ta ewoluuje na naszych oczach i stanie się swoistym zapisem drogi, jaką Finowie będą podążać w przyszłości. W ostatnim rozdziale będzie mnie zatem interesowało przede wszystkim spojrzenie na plac Obywatelski i jego zabudowę jako na problem architektoniczny, a zarazem także socjologiczny. Interesują mnie problemy, które mieszczą się w następujących pytaniach:

- Jak w tej przestrzeni została zapisana historia niepodległej Finlandii?;
- Co wybór budynków o konkretnej funkcji i przeznaczeniu mówi o współczesnej Finlandii i Finach?;
- Komu ta przestrzeń jest dedykowana?;
- Jaka jest odpowiedź mieszkańców Helsinek na wykreowaną dla nich wizję współczesnej przestrzeni miejskiej?

Opisując poszczególne koncepcje zrealizowane i niezrealizowane, będę również starała się pokazać szerszy kontekst architektoniczny i przedstawić najważniejsze tendencje, jakie panowały w architekturze światowej i fińskiej w ciągu ostatnich stu lat.

3.1. Poszczególne realizacje do 1917 roku

Historię architektoniczno-urbanistycznego opisu tej części Helsinek należałoby zacząć od krótkiego omówienie koncepcji i idei, które zostały zrealizowane jeszcze przed uzyskaniem przez Finlandię niepodległości, a są to: projekt urbanistyczny Ehrenströma, willa Hakasalmi, drewniane wille z lat 70-tych i 80-tych XIX wieku, ogród zimowy, pierwszy konkurs na zabudowę dzielnicy Töölö, projekt urbanistyczny Bertela Junga i powstanie gmachu Muzeum Narodowego.

Okolice dzisiejszego placu Obywatelskiego i zatoki Töölö jeszcze do początku XIX wieku wyglądały zupełnie inaczej niż obecnie. Dwieście lat temu obszar wodny w centrum Helsinek był o wiele większy, ponieważ w miejscu dzisiejszej dzielnicy Kluuvi, na odcinku od zatoki Töölö do Esplanady, istniała zatoka Kluuvi (il. 54-55). Kolejne dekady przynosiły odmienne plany na zagospodarowanie tego terenu. Po wielkim pożarze Helsinek w 1808 roku, uczynieniu z miasta stolicy Wielkiego Księstwa Finlandii i wdrożeniu planów urbanistycznych Johana Albrechta Ehrenströma pojawił się między innymi pomysł na

przekształcenie zatoki Kluuvi w kanał łączący zatokę Töölö z portem południowym⁴⁰⁰. Idea ta nie została zrealizowana i ostatecznie w latach 40-tych i 50-tych XIX wieku doszło do osuszenia zatoki Kluuvi i jej całkowitego zasypiania⁴⁰¹. Decyzja o ulokowaniu dworca kolejowego w tych okolicach przyczyniła się do rozwoju tej części miasta od lat 60-tych XIX wieku. Tory kolejowe stały się na zawsze częścią krajobrazu, a zatoka i jej okolice stanowiły pierwszy widok dla wszystkich wjeżdżających do miasta pociągami. W tamtych czasach zatoka była uznawana za bramę prowadzącą do stolicy kraju i lepszego życia. Warto jednak pamiętać, że zielone tereny wokół zatoki Töölö i Kluuvi od zawsze stanowiły także miejsce wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców stolicy. Stare mapy i obrazy dają pogląd jak wyglądał wcześniej ten fragment miasta.

Najstarszym zachowanym budynkiem w tej okolicy jest neoklasyczna willa Hakasalmi wzniesiona na zachodnim wybrzeżu nieistniejącej już zatoki Kluuvi (il. 56). Naczelnym architektem całej Finlandii Ernst Lohrmann w latach 1843-1846 zbudował tę letnią rezydencję miejską dla członka Komisji do spraw Finlandii w Petersburgu Carla Johana Walleena i jego rodziny⁴⁰². Dzisiaj ten cenny zabytek reprezentujący historyzm w stołecznej architekturze funkcjonuje jako jedna z przestrzeni wystawienniczych Muzeum Miasta Helsinki.

Zabudowę wschodniego wybrzeża zatoki Töölö stanowi również architektura willowa. Teren określany jako Linnunlaulu to umiejscowione na wysokiej skale drewniane, wielopiętrowe budynki, które powstały w latach 80-tych i 90-tych XIX wieku⁴⁰³. Do dnia dzisiejszego zachowało się siedem willi z pierwotnych piętnastu, które pełnią różne funkcje między innymi mieszkalne czy kulturowe (il. 57).

Jednym z pierwszych budynków, jakie wzniesiono w okolicy zatoki Töölö był też pawilon ogrodu zimowego autorstwa profesora architektury Gustafa Nyströma (il. 58). Jest to jeden z pierwszych przykładów zastosowania w architekturze Helsinek konstrukcji żelaznych wzorowanych na londyńskim Pałacu Kryształowym z 1851 roku. Ogród, który został założony po północnej stronie zatoki Töölö i otwarty dla mieszkańców w 1893 roku, do dziś pełni swoją funkcję⁴⁰⁴.

Pod koniec XIX i na początku XX wieku w Finlandii toczyła się ważna debata dotycząca kierunku, w jakim mają podążać fińskie miasta. Uwaga skoncentrowała się przede wszystkim na Helsinkach, ponieważ rozrastająca się stolica, z coraz większą ilością

⁴⁰⁰ Klinge 2012, s. 288.

⁴⁰¹ Tamże, s. 286.

⁴⁰² Tamże, s. 300.

⁴⁰³ Linnunlaulun alueen ympäristöhistoriallinen selvitys 2015, s. 24, 34. Raport przygotowany na zlecenie Miasta Helsinki szczegółowo opisuje historię tej części miasta.

⁴⁰⁴ Nikula, tamże, s. 92.

mieszkańców, potrzebowała intensywnego urbanizowania kolejnych terenów pod budowę przede wszystkim nowych mieszkań. Jednym z obszarów, który stały się obiektem zainteresowania władz miejskich i architektów-urbanistów były ziemie położone na zachód od zatoki Töölö. Pierwszy konkurs na zabudowę dzielnicy Töölö ogłoszono w 1898 roku, ale ostatecznie dopiero w 1906 roku rozpoczęto prace zgodnie z projektem opracowanym przez Gustafa Nyströma i Larsa Soncka, który był pierwszym w Finlandii propagatorem idei urbanistycznych Camillo Sittego (il. 59)⁴⁰⁵. Należy podkreślić, że większość budynków w tej okolicy powstała dopiero w latach 20-tych i 30-tych XX wieku. Töölö miało być dzielnicą mieszkalną przeznaczoną dla klasy średniej, nikt wtedy jeszcze nie myślał, że może tu powstać nowe centrum stolicy, symbol niepodległej Finlandii.

Swój pomysł na ten obszar stolicy miał również profesor Bertel Jung, pierwszy architekt-urbanista Helsinek, uważany za ojca idei o stworzeniu, wzorowanego na nowojorskim, Parku Centralnego w stolicy, który rozpoczynałby się przy zatoce Töölö (il. 60). Pomysł z 1911 został zatwierdzony przez władze miejskie w 1914 roku i do dnia dzisiejszego Keskuspuisto stanowi 'zielone płuca' całej helsińskiej metropolii⁴⁰⁶.

Jedną z niewielu zrealizowanych idei z początku wieku było wzniesienie w dzielnicy Töölö Muzeum Narodowego, którego gmach stał się ważnym reprezentantem stylu narodowego w fińskiej architekturze. Największe gwiazdy młodego pokolenia, pracujące wówczas we wspólnym biurze architektonicznym Herman Gesellius, Armas Lindgren i Eliel Saarinen wygrali konkurs na projekt tej instytucji w latach 1901-1902, ale uroczyste otwarcie muzeum dla zwiedzających miało miejsce dopiero w 1916 roku⁴⁰⁷.

3.2. Zrealizowane i niezrealizowane koncepcje z okresu dwudziestolecia międzywojennego

3.2.1. Wielkie Helsinki autorstwa Eliela Saarinena (1918)

„Suur-Helsingin asemakaavan ehdotus” to dwudziestostronicowy dokument z 1918 roku, który powstał z inicjatywy przedsiębiorcy oraz członka Rady Miejskiej Helsinek Juliusa Tallberga i w wyniku współpracy Eliela Saarinena z Bertelem Jungiem⁴⁰⁸. Napisany przez Junga tekst, jest szczegółowym zapisem wizji przyszłości rozwoju stolicy Finlandii, autorstwa

⁴⁰⁵ Nikula 2006, s. 72.

⁴⁰⁶ Tamże, s. 53.

⁴⁰⁷ Moorhouse, Carapetian, Ahola-Moorhouse, tamże, s. 308.

⁴⁰⁸ Jung, Saarinen 1918, s. 3.

jednego z najważniejszych architektów-urbanistów swoich czasów Saarinen. Koncepcja Wielkich Helsinek koncentrowała się na przeobrażeniu stolicy kraju w metropolię i przygotowanie miasta na stojące przed nim wyzwania w następnych dekadach (il. 61-62). Jednym z głównych założeń były zmiany dotyczące organizacji centrum miasta i znalezienie kontrapunktu dla dominującego w ówczesnym krajobrazie stolicy placu Senackiego. Nowe centrum Helsinek miała wyznaczać *Kuningasaveny* (Aleja Królewska), bulwar o długości około 3 km i szerokości 90 metrów inspirowany między innymi Paryżem Haussmana, wzdłuż którego zamierzano wzniesić najważniejsze gmachy instytucji użyteczności publicznej, budynki komercyjne i mieszkalne⁴⁰⁹. Droga mająca wyznaczać nowe centrum niepodległej Finlandii, miała przebiegać od ulicy Kaivokatu, aż do położonej na północy dzielnicy Pasila, do której planowano przenieść centralny dworzec kolejowy. Chęć zrealizowania tej idei nowego centrum wiązała się z koniecznością osuszenia i zasypania zatoki Töölö. Fundamentalne dla tego projektu urbanistycznego było również wzięcie pod uwagę coraz większej ilości samochodów, dlatego planowano wytyczyć nową ulicę – Murtokatu (dziś Kaisaniemenkatu i Keskuskatu), która przebiegałaby wzdłuż południowego boku placu Kolejowego⁴¹⁰.

Architekci i urbanisci, także w Finlandii na początku XX wieku, zdawali sobie sprawę jak znaczący wpływ na wiele dziedzin życia ma projektowanie miasta. Wizja Saarinen jest tego odzwierciedleniem. To monumentalna w skali i nakreślona z rozmachem przebudowa Helsinek, która zakładała stworzenie nowego centrum miasta mogącego konkurować z główną, historyczną przestrzenią publiczną, czyli placem Senackim, symbolem wspólnej historii Finlandii i Rosji. Plan Saarinen to również chęć powtórzenia sukcesu Ehrenströma oraz Engela i ich wspólnego dzieła, jakim były empirowe Helsinki z centrum wyznaczonym przez plac Senacki. „Pro Helsingfors” to też próba przewyciężenia dominacji neoklasyczej części miasta i wyznaczenia nowej drogi zgodnej z nową sytuacją polityczną i społeczną. Co jest warte podkreślenia, jeśli zestawimy ze sobą te dwie wizje: starych i nowych Helsinek, to idea oparta na marzeniach o wielkowiejskości i europejskości stolicy Finlandii pozostała ta sama, mimo że różni je epoka. To dowód na wielkie ambicje Finów i ponowne odejście od regionalności oraz lokalności, na rzecz zmniejszania dystansu między daleką północą, a resztą Europy, a nawet próba przeniesienia dokonań Amerykanów na grunt fiński.

Ogrom wyzwań związanych z sytuacją polityczną, ekonomiczną i społeczną w Finlandii po pierwszej wojnie światowej, uzyskaniu niepodległości i wojnie domowej nie dawał

⁴⁰⁹ Tamże, s. 13, 15.

⁴¹⁰ Tamże, s. 12.

żadnych możliwości realizacji tak spektakularnego planu architektoniczno-urbanistycznego. Koncepcja ta nie została urzeczywistniona, ale wracano do niej w późniejszych okresach i stanowiła źródło inspiracji i odniesienia dla projektów następnych pokoleń fińskich urbanistów. Należy podkreślić, że marzenia o rewolucyjnych zmianach w europejskich miastach pojawiały się regularnie od około 1900 roku i także plany Wielkiego Berlina, Wielkiego Wrocławia czy Wielkiego Krakowa, pozostały utopią oderwaną od ówczesnej codzienności i nie doczekały się realizacji.

3.2.2. Oiva Kallio – zachwyty Ameryką i drapacze chmur (1924, 1927)

Drugim planem urbanistycznym koncentrującym się na stworzeniu nowego centrum niepodległej Finlandii, który powstał w dwudziestoleciu międzywojennym była propozycja autorstwa architekta Oivy Kallio.

Kiedy w 1924 roku wybrano ostateczną lokalizację dla nowego gmachu fińskiego parlamentu, podjęto też decyzję o ogłoszeniu konkursu na zabudowę jego bezpośredniego sąsiedztwa i całej okolicy. Autorem zwycięskiego projektu był Oiva Kallio, który zaproponował osuszenie zatoki Töölö i na tym miejscu stworzenie monumentalnego centrum miasta, gdzie szerokie ulice zostają zabudowane przez masywne bloki, a punkty widokowe w panoramie miasta stanowią ich zwieńczenia w postaci wież⁴¹¹. Miejskie perspektywy wyznaczają również przestrzenie niezabudowane.

Jak pisze Riitta Nikula koncepcja Kallio odwoływała się do krajobrazu miejskiego znanego z Niemiec czy rozwiązań zastosowanych w tym samym czasie przy planowaniu *Kungsgatan* (ulicy Królewskiej) w stolicy Szwecji⁴¹². Architekt jednak dalej dopracowywał swoją wizję, co doprowadziło do przedstawienia w 1927 roku zupełnie nowego projektu, znacznie różniącego się od propozycji konkursowej (il. 63). W ostatecznym planie dla nowego centrum Helsinek, skoncentrowanego wokół siedziby fińskiego Sejmu, Kallio odwołał się do rozwiązań znanych z miast amerykańskich. Rysunek Elsi Borg, będący wizualizacją wizji architekta, najlepiej obrazuje myślenie o kierunku, w jakim miałyby się rozwijać metropolitarne Helsinki (il. 64)⁴¹³. Kallio staje się zwolennikiem 6-9 piętrowych drapaczy chmur, ruchu samochodowego, szybkiego tempa i nowego stylu życia tak charakterystycznego dla miast po drugiej stronie Atlantyku jak Chicago czy Nowy Jork.

⁴¹¹ Standertskjöld 2010, s. 31.

⁴¹² Nikula 1989, s. 36.

⁴¹³ Standertskjöld, tamże, s. 34.

Skąd taka istotna zmiana źródła inspiracji? Wpływy amerykańskie docierały do Finlandii, ponieważ wielu Finów migrowało w ówczesnym czasie do Stanów Zjednoczonych i nastąpiły ożywione kontakty między tymi dwoma punktami na mapie świata. Poza tym Eliel Saarinen przeniósł się do Ameryki Północnej w 1923 roku, a był wtedy największą fińską gwiazdą architektury, więc automatycznie wszyscy chcieli wiedzieć więcej o tym odległym miejscu⁴¹⁴. Poza tym w tym samym okresie historycznym wszędzie panował zachwyty Ameryką i tym co amerykańskie, więc Finlandia po raz kolejny szła z głównym prądem i była blisko reszty Europy. Jednakże krach na giełdzie w Nowym Jorku w 1929 roku, którego skutki odczuwano również w Europie spowodował, że tego typu spektakularne przebudowy historycznych miast były niemożliwe do urzeczywistnienia i wszędzie możemy odnaleźć niezrealizowane koncepcje nawiązujące do dokonań Amerykanów w dziedzinie architektury i urbanistyki. Dobrym przykładem oprócz Helsinek, może być też projekt zmian obejmujący stary rynek we Wrocławiu, który zakładał między innymi wyburzenie kamienic, a w ich miejsce wzniesienie ponad 90-metrowego wieżowca autorstwa Maxa Berga, który stanowiłby bezpośrednie sąsiedztwo średniowiecznego ratusza⁴¹⁵.

3.2.3. Budowa gmachu fińskiego parlamentu – północny klasycyzm (1926-1931)

„Zmiany w całej sztuce europejskiej, zwłaszcza w latach trzydziestych dokonywały się pod hasłem powrotu do wartości humanistycznych, rehabilitacji formy i kompozycji, rewizji wielkich wartości klasycznych. „Odchodziły w przeszłość – jak pisał Mieczysław Porębski” <szalone> lata charlestona, niemych filmów, <śmiałych> obyczajów, w miarę <nowoczesnych> snobizmów i ambicji”. Wracali tani sentymentalizm, melodramatyczne głębie, egzystencjalne niepokoje. Wracali też tęsknota za silnym, niekoniecznie intelektualnym autorytetem, awanturnictwem wszelkiego stopnia i rodzaju, za wyzwalającą z szarej beznadziejności dnia irracjonalną przygodą, wszystko jedno – metafizyczną, moralną czy polityczną, byle tylko dawała ujście gromadzącym się napięciom, rozczarowaniom, repulsjom.”⁴¹⁶

⁴¹⁴ Jedną z ważniejszych książek poświęconych pracy Eliela Saarinena przed jego wyprawą do Stanów Zjednoczonych jest katalog wystawy „Saarinen Suomessa“, która miała miejsce w Muzeum Architektury Fińskiej w Helsinkach w 1984 roku.

⁴¹⁵ Temat ten został szczegółowo opracowany w książce „Wieżowce Wrocławia 1919-1932” pod redakcją Jerzego Ilkosza i Beate Störkuhl.

⁴¹⁶ Krakowski 1998, s. 24.

Historia planowania i realizacji gmachu fińskiego parlamentu, którego uroczyste otwarcie miało miejsce w 1931 roku, jest najlepszym odzwierciedleniem wypowiedzianych przez Mieczysława Porębskiego słów.

Należy jednak podkreślić, że debata, jaka toczyła się wokół tej najważniejszej dla Finów instytucji sięga pierwszej dekady XX wieku, kiedy Finlandia była jeszcze częścią Imperium Rosyjskiego. Od 1906 roku, w wyniku przeprowadzonych wówczas reform, fińscy politycy mieli decydować o losach swojego kraju w ramach jednoizbowego parlamentu, który zastąpił sejm stanowy⁴¹⁷. Zmiany te spowodowały, że dwa budynki, w których do tej pory spotykali się przedstawiciele poszczególnych stanów: Säätytalo i Ritarihuone, okazały się za małe, aby mógł w nich obradować fiński parlament. Pierwszy konkurs na projekt nowej siedziby Eduskunta został ogłoszony już w 1908 roku, ale zwycięska propozycja autorstwa Eliela Saarinen, sytuująca budynek w stylu narodowego romantyzmu na *Tähtitorninmäki* (wzgórzu Tähtitorni) w bezpośrednim sąsiedztwie obserwatorium astronomicznego Engela, nie została zrealizowana⁴¹⁸.

Do tematu wrócono w latach 20-tych XX wieku, kiedy Finlandia była już niepodległym państwem. Uzyskanie przez Finlandię niepodległości wywołało debatę nad koniecznością wzniesienia w stolicy państwa nowych gmachów dla najważniejszych instytucji administracyjnych i kulturalnych między innymi siedziby dla fińskiego parlamentu. Nowe okoliczności polityczne wymagały także zajęcia stanowiska w sprawie dalszych losów zabudowy placu Senackiego, dominującego w mieście symbolu unii fińsko-rosyjskiej. Powołana do tego celu specjalna komisja nie brała pod uwagę wyburzenia poszczególnych gmachów, ale była zgodna, że trzeba zrównoważyć architektoniczny symbol dawnych czasów poprzez dodanie na tym obszarze kolejnych budynków oraz zmianę pierwotnych funkcji XIX-wiecznych gmachów.

Bertel Jung, pełniący funkcję głównego urbanisty stolicy, proponował przeniesienie uniwersytetu do dzielnicy Meilahti, gdzie mógłby powstać kampus wzorowany na amerykańskich rozwiązaniach, wtedy budynki uniwersyteckie w centrum miasta, służyłyby za siedziby dla innych instytucji⁴¹⁹. Natomiast sekretarz komisji Johan Sigfrid Sirén przygotował plan odnowy placu Senackiego i jego bezpośredniego otoczenia poprzez wzniesienie nowych, monumentalnych gmachów. Jego koncepcja zakładała wybudowanie parlamentu, pałacu sprawiedliwości i biblioteki narodowej wzdłuż ulicy Unioninkatu, na działce zwolnionej

⁴¹⁷ Prawo wyborcze otrzymali wówczas wszyscy obywatele zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Warto podkreślić, że kobiety w Finlandii jako pierwsze w Europie miały prawo oddać swój głos w wyborach parlamentarnych.

⁴¹⁸ Nikula, tamże, s. 32.

⁴¹⁹ Tamże, s. 35.

między innymi przez ewentualne wyburzenie dawnej szkoły dla synów rosyjskich żołnierzy⁴²⁰. Te trzy nowe gmachy miały stanowić spójną architektoniczną całość ze znajdującą się w bezpośrednim sąsiedztwie XIX-wieczną biblioteką uniwersytecką autorstwa Engela. W tym celu Sirén planował ujednoczyć wszystkie fasady i zachować styl klasycyzujący jako główny łącznik z przeszłością z przyszłością. Zmiany, jakie zaszły w tym czasie w Finlandii zamierzał podkreślić poprzez skalę nowych budynków, które miały być o wiele większe niż realizacje Engela i w ten sposób przytłoczyć oraz zdominować empirowe centrum Helsinek.

Na początku lat 20-tych XX wieku porzucono idee o ingerencji w starą tkankę miasta i podjęto decyzję o wybudowaniu parlamentu w dzielnicy Töölö, co przyczyniło się do narodzin myśli o stworzeniu nowego kontrpunktu dla placu Senackiego zupełnie w innym miejscu. W 1924 roku w wyniku ogłoszenia kolejnego konkursu na gmach Eduskunty wyłoniono nowego zwycięzcę - biuro architektoniczne Borg-Sirén-Åberg. Ostatecznymi pracami projektowymi zajął się jednak, działający już od 1925 roku samodzielnie, profesor architektury Johan Sigfrid Sirén, który był wielkim zwolennikiem powrotu form klasycznych w architekturze (il. 65)⁴²¹.

Wybór takiego stylu dla nowej siedziby Eduskunty ma swoje bardzo istotne podłoże ideologiczne. Szczegółowo wyjaśnia to zagadnienie Nikolaus Pevsner, który analizując gmachy parlamentów w różnych częściach świata zwraca uwagę, że jest to typ architektoniczny o konkretnym znaczeniu ideowym. W przypadku helsińskiej realizacji widać odwołania do greckiej świątyni i chęć wzniesienia monumentalnej budowli podkreślającej rangę najważniejszej instytucji w niepodległej Finlandii. Co nie powinno wywoływać zaskoczenia biorąc pod uwagę skomplikowane dzieje ziem fińskich i niezwykle krótką historię fińskiej państwowości. Analizując tekst Pevsnera można dojść do wniosku, że gmach Eduskunty w Helsinkach wpisuje się w ciąg tego samego typu rozwiązań nawiązujących do klasycyzmu i stosowanych w innych miastach europejskich oraz amerykańskich. Za szczególnie bliski, pod względem ideowym i formalnym, fińskiej realizacji można uznać między innymi hellenizujący gmach parlamentu w Wiedniu Theophila von Hansena z ostatniej ćwierci XIX wieku⁴²².

Prace rozpoczęte w 1926 roku trwały tylko pięć lat, a otwarcie gmachu w 1931 roku zakończyło długoletnią debatę nad tym projektem. Ilość koncepcji i rozwiązań, jakie pojawiły

⁴²⁰ Tamże.

⁴²¹ Tamże.

⁴²² Pevsner 1976, s. 46.

się na przestrzeni lat świadczą niepodważalnie o randze tej budowli i wierze w jej znaczący wpływ na miasto stołeczne i całą Finlandię. Zdecydowanie wykorzystano możliwość zobrazowania nowej sytuacji politycznej poprzez architekturę, a wzniesienie ‘świątyni fińskiej niepodległości’ stało się nie tylko symbolicznym, ale namacalnym znakiem nowych czasów, zaznaczającym w sposób monumentalny i spektakularny swoją obecność w tkance miasta. Bezdyskusyjnie należy uznać, że był to najważniejszy projekt zrealizowany na ziemiach fińskich w całej pierwszej połowie XX wieku.

Ostatecznie gmach Eduskunty wzniesiono w dzielnicy Töölö, co sprawiło, że ta część Helsinek zaczęła pełnić coraz ważniejszą funkcję w mieście i jednocześnie pojawiło się myślenie o tym obszarze jako właściwym miejscu na budowę nowego centrum stolicy Finlandii. To też powrót do idei o stworzeniu zupełnie od początku politycznego, administracyjnego i kulturalnego centrum niepodległego państwa, które zrównoważyłoby dominujący do tej pory plac Senacki. Zmiany te doprowadziły do rozbudowy dzielnicy Töölö w latach 30-tych XX wieku. Wówczas narodził się również pomysł, aby wokół zatoki Töölö, która sąsiaduje z Eduskuntą, stworzyć park. Poza tym istniały plany, żeby wszystkie najważniejsze budynki w mieście skoncentrować wzdłuż jednej linii - dzisiejszej ulicy Mannerheima, gdzie najdalszy punkt na północy wyznaczałby budynek Muzeum Narodowego, a skrajny na południu Teatr Szwedzki. Dodatkowo zamierzano wybudować w tym nowym centrum stolicy między innymi główną siedzibę poczty i nowy ratusz.

Sam Sirén przygotował w połowie lat 30-tych własną propozycję zagospodarowania terenów znajdujących się w bezpośrednim sąsiedztwie gmachu parlamentu. Według niego zatoki Töölö nie powinno się zasypywać, a główną osią kompozycyjną należało uczynić dzisiejszą ulicę Mannerheima biegnącą przed fińską Eduskuntą. Dodatkowo jego koncepcja zakładała stworzenie placu przed siedzibą fińskiego Sejmu i Senatu oraz wzniesienie dwóch monumentalnych budynków po jego dwóch stronach oraz kolejnych, po przeciwnej stronie głównej ulicy (il. 66)⁴²³. Sirén przez ponad dwadzieścia lat działał na rzecz urzeczywistnienia swojej wizji i przedstawiał kolejne szkice mające na celu stworzenie spójnego architektonicznie nowego centrum miasta. Wszystkie te niezrealizowane, bądź częściowo zrealizowane idee z pierwszych trzech dekad XX wieku świadczą o wielkich ambicjach Finów. Niestety realia tamtych czasów nie pozwalały na ich urzeczywistnienie. Czas wojny przyniósł zatrzymanie ruchu budowlanego, natomiast chaos oraz ingerencja Niemiec i Rosji po uzyskaniu przez Finlandię niepodległości czy problemy ekonomiczne i społeczne

⁴²³ Standertskjöld 2006, s. 135.

wpływały znacząco na funkcjonowanie młodego państwa i blokowały duże inwestycje budowlane. Tym co udało się jednak osiągnąć w dziedzinie architektury, mimo tak ciężkich dla Finlandii czasów są dzielnice mieszkalne, a przede wszystkim gmach Eduskunty.

Chcąc w pełni przedstawić fiński świat architektury lat 20-tych i 30-tych XX wieku należy zaznaczyć, że północy klasycyzm nie był jedynym obowiązującym stylem. W tym czasie do Finlandii docierały również idee głoszone przez Bauhaus i Le Corbusiera, które zainteresowały młode pokolenie fińskich architektów. Hilding Ekelund na gruncie rozważań teoretycznych, a Alvar Aalto, Erik Bryggman, Paul E. Blomstedt i Viljo Revell wcielając nowe zasady w swojej pracy projektowej, stali się prekursorami funkcjonalizmu w swoim kraju. Za pierwsze dzieło, które powstało w tym nowym stylu uznaje się pawilon wystawowy z okazji 700-lecia Turku zaprojektowany w 1929 roku przez Aalto i Bryggmana (il. 67)⁴²⁴.

„[...] funkcjonalizm nie jest niczym innym jak tylko budowaniem w ścisłej harmonii i zależności od warunków miejscowych, klimatu, położenia geograficznego, temperamentu ludności i tych wszystkich cech, które różnią Francję od Szwecji, i których uwzględnienie może różnić architekturę francuską od szwedzkiej.”⁴²⁵

Zatem funkcjonalizm mógł być swobodnie dostosowany do fińskich warunków i możliwości. Architektom w Finlandii udało się uniknąć bezrefleksyjnego naśladowania form i zasad wprowadzonych przez Bauhaus i Le Corbusiera, co przyniosło im uznanie na arenie międzynarodowej. Był to moment, kiedy Finlandia na gruncie sztuki budowlanej przestała być peryferią, a zaczynała stawać się niezależnym centrum, którego osiągnięcia podziwiano i omawiano w całej Europie i Stanach Zjednoczonych. Szczególnie docenianym dziełem było zaprojektowane przez Aalto sanatorium przeciwgruźlicze w Paimio (1929-1933) (il. 68)⁴²⁶. Sigfried Giedion w swoim ikonicznym dziele „Przestrzeń, czas i architektura” pisze o nim w następujący sposób:

„O ile wiemy, istnieją trzy gmachy instytucji nierozłącznie związane z rozwojem współczesnej architektury: budynek Bauhausu w Dessau, zbudowany przez Waltera

⁴²⁴ Funkis. Suomi nykyaikaa etsimässä 1980, s. B3 37.

⁴²⁵ Królikowski, tamże, s. 27.

⁴²⁶ Nawet w Polsce możemy odszukać realizację, która bezpośrednio inspirowała się tą pracą Aalto, jest nią Wojskowe Sanatorium Przeciwgruźlicze w Otwocku (dzisiaj Europejskie Centrum Zdrowia „Otwock”) zaprojektowane przez Edgara Norwertha w 1935 roku.

*Gropiusa (1926); Pałac Ligi Narodów w Genewie, projektowany przez Le Corbusiera (1927) i Sanatorium w Paimio Alvara Aalto (1929-1933) [...].*⁴²⁷

Projekt Aalto był szeroko komentowany przez środowisko architektoniczne na arenie międzynarodowej. Wówczas otworzyły się dla Finów drzwi do brania udziału w zagranicznych konkursach architektonicznych i wystawach światowych oraz możliwość wywierania realnego wpływu na kierunek rozwoju architektury poprzez nauczanie następnych pokoleń na zagranicznych uczelniach technicznych czy udział w międzynarodowych konferencjach takich jak CIAM. Funkcjonalizm w krótkim czasie stał się częścią fińskiego krajobrazu architektonicznego, nie tylko w dużych miastach, ale również w mniejszych ośrodkach. W stylu tym budowano szpitale, kościoły, hotele, budynki przemysłowe, obiekty sportowe czy inne budynki użyteczności publicznej (il. 69-70). Uznaje się, że projekty architektoniczne przygotowane ze względu na organizację Letnich Igrzysk Olimpijskich w Helsinkach, które miały się odbyć w 1940 roku zamykają okres panowania funkcjonalizmu na ziemiach fińskich. Dodatkowo wybuch II wojny światowej zahamował ruch budowlany i wymusił konieczność skoncentrowania się na innych zadaniach i rozwiązaniach. Architekci wrócili do intensywnej pracy projektowej w latach 50-tych, ale rozwój architektury fińskiej w drugiej połowie XX wieku to już osobna historia, która zostanie omówiona w oddzielnym podrozdziale.

3.3. Idee po II wojnie światowej

3.3.1. Helsinki Yrjö Lindegrena (1950-1952) i Erika Kråkströma (1951-1954)

Do tematu zmian koniecznych do przeprowadzenia w centrum Helsinek powrócono po II wojnie światowej, kiedy ogłoszono konkurs na plan urbanistyczny mający na celu pokazać możliwości zagospodarowania terenów w pobliżu zatoki Töölö, a także pomysły na zmiany w dzielnicach Pasila i Kamppi. Pierwszą nagrodę zdobył w 1949 roku architekt A. O. Bengts, ale utworzona dwa lata później komisja do spraw planu zagospodarowania przestrzennego centrum Helsinek powierzyła prace projektowe profesorowi Yrjö Lindegrenowi, który pracował nad tym zadaniem aż do swojej śmierci w 1952 roku⁴²⁸. Od 1951 roku pomagał mu

⁴²⁷ Giedion, tamże, s. 612.

⁴²⁸ Nikula 2006, s. 181-182.

Erik Kråkström, który przedstawił finalny projekt trzy lata później (il. 71-72)⁴²⁹. Autorzy w swojej propozycji uwzględnili zmiany, jakie na ich oczach następowały nie tylko w stolicy, ale także w innych fińskich miastach: niespotykana dotąd skala urbanizacji, szybki wzrost ludności, industrializacja. Biorąc pod uwagę te nowe wyzwania Lindegren i Kråkström proponowali obok torów kolejowych zbudować drogę szybkiego ruchu prowadzącą do centrum miasta. Jako jedni z pierwszych postulowali także zachowanie zatoki Töölö i nie mówili o jej osuszeniu i zasypaniu. Dodatkowo teren wokół zatoki podzielili na strefy: obszar na południu miał nadal pełnić funkcję komunikacyjną i zostać dostosowany do roli dworca autobusowego, tu również dominowałby główny węzeł komunikacyjny, gdzie krzyżowałyby się główne drogi miejskie z drogami krajowymi; natomiast na północy zamierzali skoncentrować obiekty sportowo-rekreacyjne, bo już wcześniej miejsce to wyznaczono na teren organizacji Letnich Igrzysk Olimpijskich; za to obszar bezpośrednio nad brzegiem zatoki miał zostać zagospodarowany przez instytucje kulturalne; natomiast sąsiadującej z zatoką dzielnicy Kamppi wyznaczyli rolę komercyjno-biznesowo-handlową⁴³⁰. Warto pamiętać, że to właśnie pomysły Lindegrena i Kråkströma stały się punktem wyjścia i źródłem inspiracji dla planu urbanistycznego okolic zatoki Töölö autorstwa Alvara Aalto, który powstał dekadę później, a także ich wpływy są widoczne w koncepcji realizowanej dzisiaj na tym obszarze Helsinek.

3.3.2. Projekt Alvara Aalto (1959-1964, 1971-1973)

„[...] Alvar Aalto pragnie przy planowaniu nowych Helsinek obudować przede wszystkim tak zwany krater wewnętrzny. A w tym kraterze znajduje się wszystko, z czego tak bardzo i często zgola niepotrzebnie jesteśmy dumni.”⁴³¹

Historia zaczyna się w 1959 roku od powierzenia przez Radę Miasta Helsinek Alvarowi Aalto projektu kontynuowania prac nad planem sytuacyjnym i zagospodarowaniem terenów znajdujących się w ścisłym centrum miasta⁴³². Plan urbanistyczny dotyczył bezpośredniego sąsiedztwa dworca kolejowego, zatoki Töölö i częściowo również dzielnicy Kamppi. Po raz kolejny wrócono do tematu reorganizacji centrum Helsinek i uporządkowania tej przestrzeni.

⁴²⁹ 87-stronnicowa broszura została wydana przez Miasto Helsinki w 1955 roku pod tytułem „Helsingin keskus: keskusalueen asemakaavaehdotus 1954”.

⁴³⁰ Lindegren, Kråkström 1955, s. 108-115.

⁴³¹ Szewczyk, tamże, s. 22. Opinia Fina, o projekcie Alvara Aalto na nowe centrum Helsinek, wygłoszona w czasie rozmowy z Szewczykiem.

⁴³² Hedman 1998, s. 58.

Mimo wcześniejszych koncepcji i różnych propozycji, aż do lat 70-tych XX wieku w tej okolicy nie powstał żaden ważny zarówno dla lokalnej, jak i ogólnonarodowej tożsamości architektoniczny znak nowych czasów. Początek wyznaczony przez wzniesienie w tej części miasta Muzeum Narodowego (1916) i gmachu Eduskunty (1931) nie doczekał się kontynuacji idei tworzenia nowego centrum przez kolejne prawie pół wieku.

Myśl przewodnia przedstawionych przez Aalto w 1961 i 1964 roku planów zakładała stworzenie nowego centrum niepodległej Finlandii na obszarze bezpośrednio sąsiadującym z zatoką Töölö, które odpowiadałoby na współczesne wyzwania nowoczesnej metropolii i było tożsamy ze statusem niezależnego państwa (il. 73-74). Za odpowiednie miejsce Aalto uznał, podobnie jak jeszcze poprzednicy, tereny znajdujące się między dworcem kolejowym, fińskim parlamentem i stadionem olimpijskim. Uważał, że priorytetem powinno być scalenie dwóch części miasta zachodniej i wschodniej, czyli bogatego centrum i biednych peryferii, poprzez integrację rozdzielonych torami kolejowymi dzielnic Töölö i Kallio, które leżąc po dwóch stronach zatoki, przypominały mu sytuację Paryża ulokowanego na dwóch brzegach Sekwany⁴³³. Aalto, aby znaleźć poparcie dla swoich argumentów, wielokrotnie odwoływał się do istniejących rozwiązań w różnych częściach Europy.

Głównym celem architekta było także skoncentrowanie w jednym miejscu siedzib najważniejszych instytucji kulturalnych. Można uznać, że tego typu rozwiązanie kontynuuje ideę zaproponowaną już wcześniej przez Lindegrena i Kråkströma, czyli wybór kultury jako formy tożsamości łączącej zarówno mieszkańców stolicy, jak i wszystkich Finów. Wizja Aalto zakładała usytuowanie wszystkich budynków nad zachodnim brzegiem zatoki Töölö na wzór weneckich pałaców stojących bezpośrednio nad wodnymi kanałami, a biegnąca wzdłuż brzegu promenada miała być dostępna dla pieszych⁴³⁴. Jak podają źródła architekt pragnął, aby kilkupiętrowe, białe obiekty architektoniczne, mogące stanowić siedziby dla najważniejszych instytucji kulturalnych takich jak opera czy teatr, różne muzea, sala koncertowa, sala kongresowa czy miejska biblioteka, pełniły rolę wizytówki niepodległej Finlandii i były pierwszym widokiem, jaki wita wszystkich przybywających do stolicy samochodem lub koleją⁴³⁵.

Można mieć wrażenie, że architekt celowo wybrał takie rozwiązanie, gdyż stanowiłoby ono kontrapunkt dla dominującej dotychczas widokówki Helsinek, jaką był wtedy i pozostał

⁴³³ Aalto 1961, s. 35. Zofia Ostrowska-Kęmbłowska w swojej książce „Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1780-1880” zwraca uwagę, że w wielu miastach europejskich w wieku XIX dzielnice biedne, robotnicze były zakładane po wschodniej stronie miasta, a bardziej prestiżowe dzielnice mieszkalne znajdowały się po stronie zachodniej (Ostrowska-Kęmbłowska 2009, s. 118).

⁴³⁴ Aalto 1965, s. 31.

⁴³⁵ Tamże, s. 30.

do dzisiaj widok górującego nad miastem kościoła Mikołaja z placu Senackiego, który robi wielkie wrażenie na wszystkich podróżujących do stolicy Finlandii drogą morską. Zrealizowanie tej wizji zagospodarowania zachodniego nadbrzeża zatoki wymagałoby zlikwidowania znacznej części parku Hesperyd, ale w zamian stolica otrzymałaby kompozycyjną całość monumentalnych białych brył odbijających się w tafli wód zatoki i otulonych błękitem nieba oraz pasem zieleni od strony ulicy Mannerheima. Te plastyczne, malarskie, wizualne względy miały wielkie znaczenie dla Aalto.

Jednym z najważniejszych pomysłów architekta było również zaplanowanie na terenie nowego centrum miasta placu, któremu podporządkowana byłaby całość założenia. Z pewnością stanowiłby on odpowiedź na neoklasycyzyzny plac Senacki, symbol minionych czasów, mimo wszystko dominujący w krajobrazie stolicy niepodległej Finlandii, który chciano pozostawić w niezmienionej formie. Wizja architekta przewidywała, że centralny plac będzie umiejscowiony na osi biegnącej od głównej siedziby poczty fińskiej przy ulicy Mannerheima, aż do brzegów zatoki Töölö i przyjmie formę trójkąta oraz będzie znajdował się na trzech poziomach pełniących różne funkcje: właściwy plac, przestrzeń handlowa, parking samochodowy⁴³⁶. Architektowi zależało, aby przestrzeń ta stała się miejscem spotkań wszystkich mieszkańców miasta, podkreślał wymiar demokratyczny i obywatelski całego założenia.

Warta odnotowania jest także kwestia wyboru nazwy dla nowego placu, która podkreślałaby rangę i ważność tego miejsca na mapie Helsinek. W pierwszych projektach pojawia się propozycja *Keskustori* lub *Terassitori*, czyli plac Centralny lub plac Tarasowy. W kolejnych planach plac ten staje się *Itsenäisydenaukio* – placem Niepodległości⁴³⁷. Pierwsze z określeń odnosi się do wyznaczenia na mapie nowego centrum miasta, drugie jest zdecydowanie neutralne i nawiązuje do formy tej przestrzeni, natomiast ostatnia propozycja odwołuje się do historii Finlandii i jest najmocniej nacechowana symbolicznymi konotacjami. Koncepcja Aalto jest również powrotem do idei, która pojawiła się w planach Saarinen, gdzie główną dominantą założenia miała być Aleja Królewska, Aalto wprowadza za to *Vapaudenkatu* (ulicę Wolności)⁴³⁸. Jednak droga ta nie miała być reprezentacyjną aleją, lecz główną drogą wjazdową do miasta i odpowiedzią na rosnący ruch samochodowy, dlatego przebiegałaby ponad torami kolejowymi biegnącymi od centrum do dzielnicy Pasila. Warto dodać, że w planie z 1964 roku Aalto zaproponował, tak jak Saarinen, przeniesienie głównego

⁴³⁶ Aalto, Aalto 1974, s. 26-27.

⁴³⁷ Hedman, tamże, s. 63, 67.

⁴³⁸ Nikula 1989, s. 38.

dworca kolejowego do Pasili. Za to odwołania do projektu Lindegrena i Kråkströma są widoczne w przydzieleniu, sąsiadującej z zatoką Töölö, dzielnicy Kamppi roli handlowo-komercyjnej, będącej uzupełnieniem nowego centrum miasta, gdzie główną dominantę miały stanowić budynki użyteczności publicznej o funkcji administracyjno-kulturalnej.

Sam prezydent Finlandii Urho Kekkonen był obecny na prezentacji planu nowego centrum miasta stołecznego. Propozycje Aalto zostały więc zaakceptowane jako punkt wyjściowy przez Radę Miasta Helsinek w latach 60-tych i architektowi dano możliwość dalszej pracy nad projektem i jego udoskonalaniem. Jednak cała koncepcja spotkała się z wielką krytyką młodego pokolenia architektów i wywołała ożywioną dyskusję publiczną na temat przyszłości tej części miasta⁴³⁹. Jednym z głównych zarzutów był fakt, że Rada Miasta poprosiła architekta o przygotowanie planu urbanistycznego, a nie ogłoszono oficjalnego konkursu. Opinia publiczna i środowisko architektów nie wyrażało zgodny, aby tak ważny fragment miasta oddać w ręce jednej osoby, która jak 150 lat wcześniej Engel i Ehrenstöm, pozostawiłaby w Helsinkach swój własny architektoniczno-urbanistyczny pomnik, zapewniający jej nieśmiertelność. Poza tym nie zgadzano się na zabudowanie parku Hesperyd, gdyż spowodowałoby to zmniejszenie terenów zielonych w centrum miasta. Krytykowano również pomysł trasy szybkiego ruchu, ponieważ przyczyniłoby się to do jeszcze większego ruchu samochodowego w centrum Helsinek. Inna grupa znowu twierdziła, że rozwiązania Aalto w zakresie ruchu drogowego były niemożliwe do zrealizowania, a przecież kwestia płynności poruszania się różnymi środkami transportu publicznego i prywatnego po centrum miasta była kluczowa dla reorganizacji tej części Helsinek. Ponadto oskarżano architekta o promowanie przestarzałych wzorców opartych na grupowym stawianiu budynków użyteczności publicznej, co miało nie odpowiadać realiom świata w ostatnich dekadach XX wieku, tylko nawiązywać do wzorców klasycznych, czyli powielać schemat znany między innymi z rozwiązań zastosowanych na placu Senackim, z którego dominacją tak chciano walczyć. Przeciwnicy Aalto zarzucali mu także brak oryginalności i nawiązywanie do idei swoich poprzedników, którzy przygotowali plany urbanistyczne dla tej części miasta: Saarinen, Kallio, Lindegren z Kråkströmem.

Nie można jednak zapominać, że ocena ta była bardzo surowa, ponieważ Aalto posiadał już wcześniejsze doświadczenie w projektowaniu urbanistycznym i można powiedzieć, że plan dla stolicy mógł stanowić ukoronowanie trzydziestoletniej pracy architekta w tym zakresie. Pomysły i rozwiązania Aalto zostały bowiem wcześniej sprawdzone i wcielone w

⁴³⁹ Nikula 2006, s. 184.

życie w jego projektach nowego centrum Seinäjoki i Rovaniemi czy campusów uniwersyteckich w Jyväskylä i w Espoo. Debata ta spowodowała, że konieczne było przeanalizowanie planu urbanistycznego dla nowego centrum miasta jeszcze raz i wprowadzenie zmian, które byłyby do zaakceptowania przez każdą ze stron.

Efekty tej pracy zostały przedstawione w 1972 roku i zakładały między innymi zachowanie parku Hesperyd i ograniczenie do minimum prac budowlanych w tej części zatoki Töölö (il. 75)⁴⁴⁰. Z pierwotnego planu architekt zachował tylko budowany już gmach Finlandia-talo i siedzibę opery, dla której proponował działkę oddaloną od parku i zlokalizowaną bliżej północnego brzegu zatoki. W tym miejscu przewidział także wzniesienie najważniejszych budynków, które wypełniłyby pusty plac przed stadionem olimpijskim. W ten sposób teren przeznaczony na funkcje sportowo-rekreacyjne zostałby częściowo zawłaszczony przez kulturalne centrum stolicy. Aalto usunął również z planów tarasowy plac. Niestety między innymi publiczna krytyka spowodowała, że w latach 70-tych zmieniło się też nastawienie władz miasta do projektu Aalto, który mimo wprowadzonych poprawek nie zyskał aprobaty urzędników. Ostatecznie koncepcja urbanistyczna Aalto nie została zrealizowana, a jedynym budynkiem, który powstał zgodnie z pierwotnymi założeniami architekta, było centrum kongresowo-koncertowe Finlandia-talo (1967-1971, 1973-1975) (il. 76-77)⁴⁴¹.

Jednym z najważniejszych priorytetów XX-wiecznej fińskiej urbanistyki było dążenie do stworzenia nowego centrum miasta stołecznego. Warto podkreślić, że nie miało to tylko znaczenia ściśle funkcjonalnego, bo w każdym przedstawionym projekcie zawarta była jakaś społeczna utopia, zakładająca określone, wzorcowe zachowania dostosowane do rangi tej przestrzeni, które całkowicie pomijają i zupełnie nie biorą pod uwagę zwykłej codzienności i użytkowania tej przestrzeni przez różne grupy społeczne. W projekcie Aalto z lat 60-tych, o czym głośno mówił sam architekt, także została zapisana myśl o architekturze i urbanistyce, która może mieć wpływ na społeczeństwo, jego kształtowanie i funkcjonowanie. Aalto marzył o mieście, które należy do wszystkich jego mieszkańców, o centrum, które wszystkich jednoczy i wprowadza harmonię. Poza tym pragnął, aby centrum nowych Helsinek skalą i rozmachem mogło dorównywać innym europejskim stolicom. Był więc przeciwnikiem

⁴⁴⁰ Aalto 1974, s. 29.

⁴⁴¹ Budynek Finlandia-talo był szeroko omawiany w środowisku polskich architektów. Mogą o tym świadczyć pełne zachwyty słowa wygłoszone przez Macieja Krasieńskiego w tekście „Wrażenia z Finlandii” (1973) czy artykuł „Finlandia-talo” autorstwa Mieczysława Pipreka w czasopiśmie „Architektura” wydawanym przez SARP (numer 10, rok 1973). W Polsce twórczość Alvara Aalto była najczęściej omawiana ze wszystkich fińskich dokonań i może to potwierdzić ilość artykułów na jego temat w polskich czasopismach branżowych „Architektura” (m.in. nr 1-2, 1977, nr 4-5, 1986) czy „Projekt” (nr 2, 1977).

trzymania się koncepcji zachowania w centrum przyrodniczej oazy tworzonej przez wody zatoki Töölö i park Hesperyd, ponieważ przypominały mu one karelski krajobraz, który uważał za nieodpowiednią drogę w kontekście urbanistyczno-architektonicznej reorganizacji miasta stołecznego i możliwości wyboru nowego kierunku dla współczesnej Finlandii. Z czego można wysnuć wnioski, że Aalto zakładał, że tożsamość Finów nie może opierać się tylko na starych fennomańskich filarach, ale mieszkańcy Finlandii powinni otwierać się na świat i szukać swojego miejsca także w szerszym, międzynarodowym gronie. O konieczności odnalezienia się w tym dualizmie człowieka i architektury sam architekt mówił w następujący sposób:

„Nie ma podziału na architekturę narodową i międzynarodową. Architektura pozostaje związana z miejscem, tzn. że zawsze łączy się z ziemią.”⁴⁴²

W podobny sposób na ten sam temat wypowiedział się po drugiej wojnie światowej Sigfried Giedion pisząc:

„Zarówno dzisiejsza architektura Japonii, jak i architektura Finlandii bądź Brazylii wywodzą się z regionalnych źródeł; każda z nich wzbogaca na swój sposób dzisiejszą polifonię, nie siląc się jednak na jej ujednolicenie. [...] Kraje te dały własny regionalny wkład w dzieło nowoczesnej architektury. Na wskroś demokratyczna Finlandia ukazała, że współczesna architektura może być równocześnie swobodna, regionalna i uniwersalna. [...] Finlandia pod przewodnictwem Alvara Aalto ukazała, jak można wzbogacić architekturę w sposób uniwersalny poprzez rozwiązania przystosowane do specyficznych warunków miejscowego otoczenia.”⁴⁴³

Na koniec można stwierdzić, że dzisiejszy plac Obywatelski i otaczające go budynki pod względem ideowym realizują w pełni projekt Aalto, różni się on tylko innym ułożeniem brył na architektonicznej makiecie tego fragmentu miasta. Z drugiej strony udało się również zachować to, co krytykował Aalto, a co na zawsze będzie w sercu każdego Fina – obcowanie z przyrodą i brak ingerencji w naturalne środowisko.

⁴⁴² Latour, Szymski, tamże, s. 370.

⁴⁴³ Giedion, tamże, s. XIV, 8, 674.

3.4. Współczesne realizacje – od lat 90-tych do dnia dzisiejszego

Ten podrozdział zostanie poświęcony analizie wszystkich budynków wzniesionych wokół zatoki Töölö i w jej bezpośrednim sąsiedztwie, które zostaną ze sobą zestawione i porównane. Celem jest pokazanie, co ostatecznie udało się osiągnąć po ponad stu latach projektowania stołecznego centrum niepodległej Finlandii.

3.4.1. Największy konkurs urbanistyczny w powojennej Finlandii (1986)

Idea Alvara Aalto na nowe centrum Helsinek nie była kontynuowana, a wraz ze śmiercią architekta w 1976 roku została zapomniana. Do tematu jednakże wrócono w latach 80-tych, kiedy w 1985 roku ogłoszono międzynarodowy konkurs urbanistyczny „Nordic Ideas”, którego celem była całkowita reorganizacja centrum i koncentracja na przyszłości dzielnicy Kamppi oraz terenów wokół zatoki Töölö⁴⁴⁴.

Można uznać, że do tej pory plan Saarinen z 1918 roku był punktem odniesienia dla późniejszych koncepcji zabudowy okolic zatoki Töölö, ale ten konkurs przyniósł zmiany i wyznaczał inny kierunek. Zaskakujące było to, że wyłoniono trzech zwycięzców: Jan Söderlund, Arto Sipinen i Ilmo Valjakka otrzymali równorzędną pierwszą nagrodę (il. 78)⁴⁴⁵. Już wtedy pojawiały się głosy, że próba wypracowania kompromisu między trzema różnymi wizjami, może doprowadzić do trudności, których rozwiązanie okaże się negatywne w skutkach dla końcowego planu urbanistycznego tej części miasta.

Warto przyjrzeć się, co przyniósł nowy konkurs. Zamiast wielkich wizji urbanistycznych wygrał pragmatyzm i prozaiczne potrzeby wynikające z funkcjonowania tej części miasta. Ważne okazało się też zachowanie równowagi między terenami przeznaczonymi na zabudowę, a obszarami parkowymi, gdzie nie miała być widoczna ingerencja człowieka. Wszystkie trzy propozycje zakładały stworzenie tarasu nad obszarem kolejowym oraz wytyczenie placu przed budynkiem parlamentu⁴⁴⁶. Z perspektywy czasu można ocenić, że żadne wytyczne, które pojawiły się w konspekcie konkursowym nie zostały do dzisiaj zrealizowane.

Może to wynikać z faktu, że próba pogodzenia interesów tak wielu instytucji i różnych grup mających głos w debacie o mieście, wydaje się niemożliwa do spełnienia. Stąd też, jak

⁴⁴⁴ Helsingin Kamppi-Töölölahti - alueen yleinen pohjoismainen aatekilpailu 29.4-29.11.1985, s. 5.

⁴⁴⁵ Kervanto Nevanlinna 2012, s. 260.

⁴⁴⁶ Tamże, s. 260-261.

to zwykle w takiej sytuacji bywa, po ogłoszeniu zwycięzców, nastąpił okres zastanawiania się, przemyśleń i braku konkretnych decyzji, a architekci pracowali dalej nad dopasowaniem swoich wizji do ówczesnych realiów i oczekiwań.

Najpierw prace toczyły się na terenie dzielnicy Kamppi, a ambitne plany zabudowy terenów w bezpośrednim sąsiedztwie zatoki Töölö musiały poczekać na swoją kolej. Efekt jest widoczny, kiedy znajdziemy się fizycznie w tej przestrzeni, wtedy sami odczujemy oraz dostrzeżemy plusy i minusy architektoniczno-urbanistycznej walki Finów o nowe centrum stolicy niepodległej Finlandii. Należy przy tym podkreślić, że projekt ten nie jest jeszcze w całości ukończony.

3.4.2. Opera Narodowa (1993)

Początki opery w Finlandii datuje się na drugą połowę XIX wieku, kiedy w 1873 roku w ramach Fińskiego Teatru Narodowego powstała osobna sekcja śpiewu funkcjonująca pod nazwą Fińska Opera⁴⁴⁷. Wcześniej na ziemi fińskiej docierały zagraniczne zespoły operowe, które występowały z gościnnymi przedstawieniami, ale odnotowuje się również funkcjonowanie lokalnych grup amatorskich. Niestety mimo licznych sukcesów i znacznej aktywności sekcja operowa, ze względu na trudności finansowe, została zamknięta po sześciu latach działalności i do idei rodzimej opery wrócono dopiero w roku 1911⁴⁴⁸. Wówczas pianista Edvard Fazer, kompozytor Oskar Merikanto i śpiewaczka operowa Aino Ackté założyli profesjonalną operę w Finlandii, która swoją siedzibę do 1993 roku miała w budynku należącym wcześniej do Aleksanterin teatteri, znajdującym się w Helsinkach przy Bulevardi⁴⁴⁹.

Od samego początku uważano, że pomieszczenia rosyjskiego teatru garnizonowego cara Aleksandra będą stanowiły tylko tymczasowe rozwiązanie. Temat nowej siedziby dla fińskiej opery wracał wielokrotnie w ciągu kolejnych dekad między innymi proponowano różne rozwiązania i odmienne lokalizacje jak plac Kasarmi, okolice placu Senackiego czy wzgórze Arkadia (miejsce, gdzie wzniesiono gmach parlamentu)⁴⁵⁰. Jednak sprawy nabrały tempa dopiero na początku lat 70-tych, kiedy Alfons Almi, śpiewak operowy i wieloletni dyrektor opery zakończył swoją karierę zawodową i zaangażował się w działalność na rzecz powstania

⁴⁴⁷ Suomen kulttuurihistoria 2002, t.2, s. 11.

⁴⁴⁸ Eskola 1998, s. 13.

⁴⁴⁹ Tamże.

⁴⁵⁰ Kervanto Nevanlinna, tamże, s. 374.

nowej siedziby dla fińskiej opery. Dzięki jego staraniom już w 1975 roku zorganizowano konkurs architektoniczny, na który nadesłano 101 propozycji⁴⁵¹. Ostatecznie na miejsce budowy wyznaczono działkę na północnym brzegu zatoki Töölö, gdzie znajdowała się fabryka cukru, a którą już wcześniej w swoim planie urbanistycznym dla nowego centrum Helsinek wskazał Alvar Aalto.

Pierwszą nagrodę w konkursie za projekt „Scalapuikko” otrzymali Eero Hyvämäki, Jukka Karhunen i Risto Parkkinen pracujący wspólnie w jednym biurze architektonicznym⁴⁵². Prace projektowe trwały prawie dekadę, w tym czasie wprowadzono wiele poprawek i trzeba było wypracować wiele kompromisów, co ostatecznie doprowadziło do rozpoczęcia budowy w 1987 roku i uroczystego otwarcie sześć lat później⁴⁵³. Efektem jest modernistyczny budynek, inspirowany maszynami, biała bryła, do której stworzenia użyto betonu, cegły, szkła, granitu i płytek klinkierowych. Plan to leżący prostokąt, którego fasada od strony ulicy, gdzie znajduje się główne wejście charakteryzuje się racjonalizmem, za to wizualnie ważniejsza szklana fasada od strony zatoki staje się częścią otaczającego krajobrazu i razem z nim się zmienia w zależności od pory dnia czy pory roku (il. 79-80).

Jak powiedzieli mi sami architekci w swojej pracy twórczej odwoływali się do idei głoszonych przez Team X, bo również dla nich najważniejszy w procesie projektowania był człowiek, ale dla moich rozmówców także natura oraz najbliższe otoczenie, w którym ma powstać dany budynek, bo jak podkreślił Risto Parkkinen w czasie naszego spotkania, architektura sprawia, że dane miejsce będzie lepsze niż było wcześniej⁴⁵⁴. Dodatkowo zwrócili uwagę na fakt, że projektując nową siedzibę dla fińskiej opery kierowali się lokalnym kontekstem, dlatego wzięli pod uwagę to, że w bezpośrednim sąsiedztwie znajdowały się już dwa inne białe budynki o funkcji kulturalnej: Finlandia-talo i Teatr Miejski. Biorąc pod uwagę te argumenty, nie powinno nikogo dziwić, że budynek opery, który powstał w Helsinkach w żaden sposób nie nawiązuje do tradycji architektonicznej tego typu gmachów instytucji kulturalnych na świecie.

Debatę, jaka toczyła się w fińskich mediach na temat tego projektu można uznać za jedną z najbardziej intensywnych i żarliwych w historii. Większość Finów, niezależnie od profesji, wieku czy miejsca zamieszkania przyglądała się tej publicznej walce na argumenty zwolenników i przeciwników oraz czynnie brała w niej udział. Potwierdzeniem tego może być praca magisterska Heleny Laukkoski, która wyliczyła, że w latach 1964-1987 tylko na

⁴⁵¹ Eskola, tamże, s. 14.

⁴⁵² Kervanto Nevanlinna, tamże, s. 375.

⁴⁵³ Eskola, tamże, s. 14, 17, 19.

⁴⁵⁴ Rozmowa z Eero Hyvämäkim i Risto Parkkinenem miała miejsce w Helsinkach w styczniu 2020 roku.

łamach najważniejszego fińskiego dziennika „Helsingin Sanomat” ukazały się 192 artykuły na tematy związane z nową siedzibą dla fińskiej opery⁴⁵⁵.

W czasie mojej prywatnej rozmowy z twórcami gmachu podkreślali oni wielokrotnie, że budynek opery nigdy nie powstałby, gdyby nie wielkie zaangażowanie Alfonsa Almiego, który walczył do samego końca, mimo że poddano krytyce właściwie wszystko: sam projekt; lokalizację, która doprowadziła do zmniejszenia obszarów zielonych w centrum miasta; wysokie koszty budowy; możliwość spożytkowania tych pieniędzy na bardziej potrzebne cele, odrzucanie opery ze względu na fakt, że jest to rozrywka tylko dla elit⁴⁵⁶. Jak podkreślali moi rozmówcy wiele argumentów było absurdalnych, jak na przykład ochrona terenów zielonych, ponieważ w miejscu, gdzie miała stanąć opera funkcjonowała wcześniej fabryka cukru, która została zamknięta w 1965 roku i od tego momentu obszar ten cieszył się bardzo złą sławą w mieście. Warto na koniec dodać, że podobne kontrowersje dotyczące funkcjonowania instytucji kultury w Finlandii wywołał chyba tylko pomysł otwarcia Muzeum Guggenheima w Helsinkach, których byłam świadkiem mieszkając w Finlandii na początku drugiej dekady XXI wieku.

Z punktu widzenia tematu tej rozprawy niezwykle ważna była informacja, która padła z ust architektów Eero Hyvämäkiego i Risto Parkkinena, że na etapie konkursowym czy dalszych prac projektowych, a nawet po ukończeniu budowy, nie było jeszcze myślenia o terenach w bezpośrednim sąsiedztwie zatoki Töölö, jako o tworzeniu w tym miejscu nowego centrum stolicy niepodległej Finlandii.

3.4.3. Muzeum Sztuki Współczesnej Kiasma (1998)

Kiedy architekt Alvar Aalto, historycy sztuki Nils-Gustav Hahl i Bertel Hintze, krytyk Antero Rinne oraz kolekcjonerka sztuki Maire Gullichsen założyli w 1939 roku stowarzyszenie Nykytaide ry, zaczęło się w Finlandii myślenie o sztuce współczesnej jako osobnej wartości⁴⁵⁷. Celem było przede wszystkim organizowanie wystaw poświęconych sztuce współczesnej, nawiązywanie kontaktów międzynarodowych, kolekcjonowanie dzieł

⁴⁵⁵ Laukkoski 2020, s. 2.

⁴⁵⁶ Rozmowa z Eero Hyvämäkim i Risto Parkkinenem. Można uznać, że myślenie o instytucjach kulturalnych, ich roli i znaczeniu zmieniło się całkowicie porównując ze sobą wiek XIX i XX. Jak pisze Zofia Ostrowska-Kębowska w XIX wieku każde miasto pragnęło posiadać scenę teatralną, bo było to symbolem nowoczesnego, mieszczańskiego społeczeństwa, jego ambicji i wielkich aspiracji. Natomiast spór wokół budowy nowego gmachu opery w Helsinkach i argumenty o bezużyteczności tego typu instytucji dla większości obywateli są zatrzważającą wizytówką naszych czasów (Ostrowska-Kębowska 2009, s. 138-139).

⁴⁵⁷ Kervanto Nevanlinna, tamże, s. 378.

sztuki oraz edukacja. Tradycją zapoczątkowaną w 1961 roku przez Nykytaide, Akademię Sztuk Pięknych i Galerię Narodową Ateneum jest kultywowane do dzisiaj organizowanie co kilka lat przeglądu międzynarodowej sztuki współczesnej na wystawie ARS⁴⁵⁸. Była to pierwsza możliwość zapoznania się fińskiego widza ze światowymi trendami w sztuce po II wojnie światowej. Inicjatywa ta przyczyniła się do debaty na temat budowy muzeum, którego działalność koncentrowałaby się tylko na sztuce współczesnej. Artykuły popierające taką ideę zaczęły się pojawiać już na początku lat 60-tych, a Alvar Aalto w tej samej dekadzie w swoim planie zagospodarowania okolic zatoki Töölö przewidział działkę budowlaną również na ten cel. Warto zaznaczyć, że muzeum współczesne działało w Helsinkach najpierw w budynku znajdującego się w dzielnicy Kamppi, a od początku lat 90-tych w tym samym gmachu co Galeria Narodowa Ateneum⁴⁵⁹. Dla wszystkich było oczywiste, że są to rozwiązania tymczasowe.

Na ogłoszenie konkursu architektonicznego na siedzibę muzeum trzeba było jednak poczekać do roku 1992⁴⁶⁰. Pierwotny plan zakładał udział tylko fińskich biur architektonicznych, ale ostatecznie zdecydowano się na konkurs międzynarodowy, aby zademonstrować otwarcie się Finlandii na świat, w kilka lat po upadku ZSRR. Dodatkowo Helsinki wybrano Europejską Stolicą Kultury roku 2000, dlatego projekt muzeum miał także podkreślić wartości kulturalne miasta. Zakładano więc, że wygra architekt, który zaproponuje powstanie czegoś zupełnie innego, odmiennego od tego, co znane w fińskim krajobrazie architektonicznym. Sam fakt, że w jury konkursu pojawiły się takie osoby jak Jyrki Tasa czy Kai Wartiainen reprezentujące architekturę postmodernistyczną, futurystyczną, otwartą, wolną, pokazywał strategię, jaka przyświecała całemu projektowi⁴⁶¹. Na miejsce budowy muzeum wybrano działkę znajdującą się przy ulicy Mannerheima, w bezpośrednim sąsiedztwie głównej siedziby poczty oraz na południowy-wschód od parlamentu i południe od Finlandia-talo w miejscu, gdzie Alvar Aalto przewidywał początek zaprojektowanego przez siebie głównego placu nowego centrum Helsinek.

Z 516 zgłoszeń konkursowych w 1993 roku wyłoniono zwycięzcę, którym ogłoszono projekt „Chiasma” amerykańskiego architekta Stevena Holla⁴⁶². Jak mówił sam autor najważniejsze dla niego w tworzeniu tego budynku było: połączenie go z otoczeniem i całym miastem, aby nie okazał się on tylko opakowaniem dla znajdujących się w środku dzieł

⁴⁵⁸ Tamże, s. 379.

⁴⁵⁹ Tamże, s. 380.

⁴⁶⁰ Holl 1993, s. 24.

⁴⁶¹ Na ten fakt zwróciła moją uwagę historyczka sztuki Elina Standertskjöld w czasie naszego spotkania w Helsinkach w styczniu 2020 roku.

⁴⁶² Kervanto Nevanlinna, tamże.

sztuki; stworzenie przestrzeni przyjaznej ludziom, dlatego podstawową miarą wykorzystaną w całym projekcie było 165 centymetrów odwołujące się do średniej wysokości człowieka; wykorzystanie naturalnego fińskiego światła, które zmienia się wraz z porami roku i porami dnia, a jest zjawiskiem unikatowym charakterystycznym dla krajów północnej Europy⁴⁶³.

Prace budowlane rozpoczęto w roku 1996, a oficjalne otwarcie muzeum dla publiczności nastąpiło w 1998 roku⁴⁶⁴. Powstał budynek złożony z dwóch struktur: zakrzywionego bloku o wysokości pięciu pięter i niższego łączącego się z nim prostokąta, co dobrze odzwierciedla samą nazwę projektu, czyli *kiasma* słowo, które w języku greckim oznacza skrzyżowanie i jest terminem używanym obecnie w genetyce. Gmach wykonany z betonu, stali, szkła, cynku, aluminium i mosiądzu oprócz przestrzeni wystawienniczej ma pomieszczenia przeznaczone na teatr, bibliotekę, restaurację i sklep (il. 81-82).

Projekt siedziby dla muzeum sztuki współczesnej spotkał się z dużą krytyką. Przede wszystkim podkreślano, że Finów nie stać na taką inwestycję, ponieważ lata 90-te były czasem wielkiego kryzysu gospodarczego i znaczącego bezrobocia. Samo środowisko fińskich architektów nie mogło się pogodzić ze zwycięstwem obcokrajowca i odczuwało strach przed utratą pracy w przyszłości na rzecz kolegów z zagranicy, dlatego wytykali Hollowi błędy projektowe czy rzeźbiarskie podejście do sztuki budowlanej. Krytykowano również sam wybór lokalizacji. Przeciwnicy całego projektu podważali także program instytucji, plany wystawowe, strategię działalności, decyzje dotyczące zakupu dzieł do stałej kolekcji muzeum. Za to bunt mieszkańców miasta koncentrował się między innymi na stojącym blisko Kiasmy pomniku marszałka Mannerheima, który uważali za bardzo ważny monument historyczny i obawiali się, że budynek przyćmi ich bohatera narodowego i nie będzie godnym tłem dla tego pomnika⁴⁶⁵.

W kontekście powrotu do idei stworzenia nowego centrum niepodległej Finlandii i rozwoju tej części miasta, budowa Muzeum Sztuki Współczesnej Kiasma miała fundamentalne znaczenie. Projekt ten wyznaczył kierunek, którym należało podążać i stał się realnym świadectwem możliwości wykreowania w tym miejscu przestrzeni poświęconych kulturze. Poza tym stał się bodźcem do konkretnego działania i uporządkowania tego fragmentu stolicy po prawie całym wieku planowania.

⁴⁶³ Holl, tamże, s. 24.

⁴⁶⁴ Kervanto Nevanlinna, tamże, s. 383.

⁴⁶⁵ Tamże, s. 382.

3.4.4. Sanomatalo (1999)

W 1995 roku największy w Finlandii koncern mediowy Sanoma ogłosił chęć stworzenia nowej siedziby dla zarządzanych przez siebie gazet i stacji radiowych. Spośród zaproszonych do przedstawiania swoich propozycji projektowych biur architektonicznych wyłoniono zwycięzcę. Architekci Jan Söderlund i Antti-Matti Siikala z Sarc mogli zrealizować swoją wizję 9-piętrowego, szklanego, kwadratowego bloku biurowo-komercyjnego, który w 1999 roku stał się częścią krajobrazu helsińskiego centrum (il. 83)⁴⁶⁶. Budynek wzniesiono w bezpośrednim sąsiedztwie torów kolejowych (wschód), siedziby Muzeum Sztuki Współczesnej Kiasma (zachód), głównego gmachu poczty fińskiej (południe) oraz zatoki Töölö (północ).

Projekt wywołał publiczną dyskusję i spotkał się z krytyką między innymi ze względu na sprzedaż przez miasto działki budowlanej w tak prestiżowej lokalizacji, rozmiary całej inwestycji oraz zastosowanie szkła jako głównego materiału. Biorąc pod uwagę kontekst miejsca i otoczenie stał się on dominującym elementem na terenie, który wzbudzał architektoniczno-urbanistyczne zainteresowanie od wielu dekad. Poza tym był prywatną inwestycją mediowego monopolisty, budynkiem o funkcji biurowej i biznesowej, co nie odpowiadało koncepcji budowania nowego centrum niepodległej Finlandii i stawiania gmachu o takim przeznaczeniu w tak ważnym punkcie na mapie Helsinek. Dwa pierwsze piętra zarezerwowane na przestrzeń publiczno-wystawienniczą dostępną dla wszystkich mieszkańców, nie okazały się przekonującym argumentem dla przeciwników. Dodatkowo architektura wykorzystująca w takiej skali szkło była wówczas nowością w Finlandii i spotkała się również z niezrozumieniem i negacją, chociaż architekci w swoim zamyśle chcieli w ten sposób osiągnąć efekt lekkości i integralności architektury z jej sąsiedztwem. Krytycy podkreślali jednak, że tego typu 'szklane pudełko' jest dowodem ignorancji architektonicznej spuścizny tej części miasta, gdzie w pobliżu znajduje się gmach Eduskunty Siréna, dworzec kolejowy Saarinen, czy nowo otwarty gmach muzeum sztuki Kiasma Holla, budynki ważne ze względu na pełnione funkcje, ale też wartości architektoniczne. Można uznać, że w ten sposób koncern Sanoma razem z Söderlundem i Siikalą na zawsze zmienili oblicze nowego centrum Helsinek i jego postrzeganie. Wprowadzili do tej przestrzeni reguły gry biznesowej, odchodząc od idei stawiania w tym miejscu tylko budynków użyteczności publicznej i otworzyli drogę do kolejnych projektów komercyjnych, które zaczną być

⁴⁶⁶ Laaksonen 2000, s. 64.

realizowane w okolicach zatoki Töölö w drugiej dekadzie XXI wieku. W ten sposób mediowa spółka giełdowa przekreśliła wysiłki kilku pokoleń architektów i urbanistów, aby stworzyć w tym miejscu Helsinek wspólną przestrzeń dla wszystkich mieszkańców, symbol nowego rozdziału w historii Finlandii.

Dodatkowo cała sytuacja obnażyła kondycję fińskiego dziennikarstwa, którego rolą, jak w każdym cywilizowanym kraju jest chronić interesy mieszkańców, ale niestety w tym przypadku byli oni zmuszeni stanąć po stronie interesów swojego pracodawcy, czyli koncernu Sanoma, tym samym pomijając w pisanych przez siebie artykułach lub całkowicie nie poruszając kwestii dotyczących nieprawidłowości czy nadużyć, które miały miejsce w czasie projektowania i budowania Sanomatalo. Dobrym przykładem może być naruszenie lokalnego planu zagospodarowania przestrzeni czy dodanie dwóch, wcześniej nie podawanych do informacji publicznej, pięter. Sprawy te zaniepokoiły nie tylko mieszkańców, ale też specjalistów, którzy w odpowiedzi na milczenie prasy, wydali książkę o kryzysie urbanistycznym w stolicy⁴⁶⁷. Warto również zaznaczyć, że wielokrotnie nagradzany projekt architektoniczny i jego twórcy, posłużyli fińskiemu koncernowi mediowemu, który mimo swojej skali nadal pozostawał firmą rodzinną, do odwrócenia uwagi opinii publicznych od spraw budowy swojej siedziby. Ten konkretny przypadek doskonale obnażył siłę mediów oraz władzę pieniądza, w walce z którymi przeciętny obywatel, jak i architekt jest na straconej pozycji, także w tak reklamowanej i kreowanej na ostoję demokracji Finlandii.

3.4.5. Mały Parlament (2004)

Kontynuując historię zabudowy okolic zatoki Töölö powinno się chociaż krótko wspomnieć o Pikkuparlamentti. Jest to budynek pomocniczy, który powstał jako rozbudowa głównego kompleksu fińskiego parlamentu. Zaprojektowany przez biuro architektoniczne Helin & Co i ukończony w 2004 roku gmach znajduje się po wschodniej stronie Eduskunty i naprzeciwko Kiasmy, ale jest oddzielony od tych budynków ulicami (il. 84)⁴⁶⁸. Trzeba podkreślić, że już wcześniejsze projekty na przykład Siréna z pierwszej połowy XX wieku zakładały stworzenie kompozycyjnej całości gmachu Eduskunty razem z innymi budynkami, które mogłyby powstać po jego zachodniej i wschodniej stronie. Należy jednak zauważyć, że realizacja Pekki Helina nie miała na celu takiego rozwiązania, ponieważ powstał budynek o

⁴⁶⁷ Rolf Martinsen jest autorem książki „Uhattu Helsinki: kirja Helsingin kaupunkisuunnittelun kriisistä” z roku 2000.

⁴⁶⁸ www.helinc.fi/fi/yhteison-identiteetti/eduskuntatalon-lisarakennus-pikkuparlamentti (dostęp 18.04.2023).

zupełnie innej skali i w innym charakterze, który nie jest kontynuacją innych dokonań architektonicznych po tej stronie ulicy Mannerheima. Co więcej nie wyróżnia się i znika pośród innych budowli helsińskiego śródmieścia. Stąd też jego znaczenie dla całej koncepcji tworzenia nowego architektoniczno-urbanistycznego centrum stolicy w okolicach zatoki Töölö jest niewielkie. Informacje w tym miejscu dotyczące tej realizacji zostały więc ograniczone do minimum i pojawiają się tylko w celu zachowania porządku chronologicznego odnośnie powstających w tej okolicy nowych budynków.

3.4.6. Centrum Muzyki (2011)

Można uznać, że momentem przełomowym dla planu przestrzennego nowego centrum Helsinek była decyzja o ostatecznym uporządkowaniu terenu należącego do kolei w tej części miasta. Od końca XIX wieku cały obszar znajdujący się na południe od zatoki Töölö i po zachodniej stronie torów kolejowych był użytkowany jako przestrzeń magazynowa stacji towarowej fińskiego przewoźnika. Takie sąsiedztwo stanowiło nieodłączny krajobraz tej dzielnicy przez ponad sto lat i nie zmieniło się to nawet, kiedy w okolicy wybudowano Muzeum Narodowe, gmach Eduskunty, budynek koncertowo-kongresowy Finlandia-talo, Operę Narodową, Muzeum Sztuki Współczesnej Kiasma czy biurowiec Sanomatalo. W ciągu lat 50-tych, 60-tych i 70-tych kolej stopniowo zmniejszała zajmowany teren, ale dopiero w 1988 roku po wielu latach przemyśleń i analiz definitywnie przeniosła swoje zaplecze towarowo-magazynowe do dzielnicy Pasila, a opustoszałe przestrzenie magazynowe w centrum miasta stały się miejscem organizacji różnych wydarzeń głównie kulturalnych jak festiwale, wystawy sztuki czy pchli targ (il. 85)⁴⁶⁹.

Debata na temat zachowania tego miejsca w niezmienionej formie trwała kolejne lata, co więcej można mówić wręcz o walce o stare, niszczone, zaniedbane dziedzictwo architektury industrialnej, którego wartość próbowali podkreślać przeciwnicy zmian. Dochodziło do publicznych protestów, angażowano w sprawę polityków, zbierano podpisy pod petycjami, próbowano naciskać na władze miasta, ponieważ wierzone, że ten teren należy do mieszkańców, głównie młodych ludzi, którzy mieli swój pomysł na to miejsce. Ich postulaty nie zostały wysłuchane, co tylko potwierdziło do kogo należy miasto i kto tu rządzi.

W 2002 roku Rada Miasta Helsinek podjęła decyzję o oczyszczeniu tego terenu pod budowę sali koncertowej, ale ostatecznie sprawę rozstrzygnął pożar, który wybuchł w 2006

⁴⁶⁹ Kervanto Nevanlinna, tamże, s. 403.

roku i zniszczył większość zabytkowej zabudowy⁴⁷⁰. W wyniku konieczności uporządkowania przestrzeni zachowano tylko niewielki fragment jednego z magazynów, który miał przypominać o historii tego miejsca. Koniec końców w 2018 roku usunięto ten ‘pomnik’ i zastąpiono go przez dzieło sztuki „Massa” autorstwa Akseliego Leinonena także odwołujące się do poprzedniej funkcji, jaką pełnił ten fragment stolicy w historii Helsinek.

Akademia Sibeliusa już na początku lat 90-tych głośno zaczęła mówić o potrzebie własnej, nowej sali koncertowej. Helsingin kaupunginorkesteri i Radion sinfoniaorkesteri, które do tej pory grały głównie w Finlandia-talo również uważały, że to miejsce jest dla nich niewystarczające⁴⁷¹. Lekarstwem na te problemy miało być wspólne Centrum Muzyki. Już na samym początku fińscy architekci wskazywali teren zwolniony przez dworzec towarowy Töölö na potencjalne miejsce dla budowy nowej prestiżowej sali koncertowej w stolicy i myśl ta została podchwyczona. Zwycięzcę przeprowadzonego konkursu, w którym wzięły udział 243 biura architektoniczne wyłoniono w 2000 roku i pierwsza nagroda trafiła do rąk Finów z LPR-Arkkitehdit za projekt „a mezza voce”⁴⁷². Marko Kivistö, Ola Laiho i Mikko Pulkkinen postawili sobie za cel uzupełnić, ale też zintegrować za pomocą swojej pracy całe otoczenie i uporządkować zastaną przestrzeń, a posłużyły im do tego kompozycja budynku oraz zastosowane materiały.

Powstał gmach, który charakteryzuje się spokojną i wyważoną formą, pozbawioną zbędnej ekspresji czy chęci dominacji i wyróżniania się. Został on zaprojektowany w taki sposób, aby wyrównać dwa różne poziomy, na jakich znajduje się ulica Mannerheima i plac Obywatelski (il. 86). Poza tym zadbano też, aby nie zakłócić dotychczas istniejących osi widokowych i nie zasłonić między innymi panoramy fińskiego parlamentu czy Kiasmy. Szkło i patynowana miedź zostały wybrane na główne materiały. Szkło ze względu na przenikanie się przestrzeni wewnętrznej architektonicznej realizacji ze światem zewnętrznym. Natomiast miedź, która dzięki patynowaniu osiągnęła zielony kolor wybrano, ponieważ w ten sposób budynek tworzy spójną całość z otaczającym go od strony wschodniej parkiem, a także z wcześniejszymi osiągnięciami helsińskiej architektury, gdzie miedź była często wykorzystywana na przykład w realizacjach reprezentujących fiński styl narodowy łączący się z europejskimi wpływami Art Nouveau.

Chociaż Musiikkitalo jest przestrzenią dedykowaną muzyce, gdyż oprócz głównej sali koncertowej, znajduje się tam jeszcze pięć mniejszych, to w budynku funkcjonuje także

⁴⁷⁰ Tamże, 409. Całą historię tego miejsca opisał w swojej książce „Makasiinit 1899-2006” Kimmo Oksanen.

⁴⁷¹ Mänttari 2007, s. 32.

⁴⁷² Tamże.

biblioteka, sale prób, przestrzenie dla artystów, sale wykładowe, pomieszczenia administracyjne i miejsca ogólnodostępne jak kawiarnia. Centrum Muzyki stanowi główną siedzibę Orkiestry Symfonicznej Miasta Helsinek oraz Orkiestry Symfonicznej Fińskiego Radia, ale z pomieszczeń znajdujących się w budynku korzystają również studenci i pracownicy Akademii Muzycznej im. Jeana Sibeliusa. Co jest niezwykle ważne już na poziomie projektowania postawiono warunek, aby budynek ten nie był tylko ‘świątynią muzyki’, która ożywa zazwyczaj wieczorem w czasie trwania koncertów, ale stał się miejscem dostępnym i gościnnym dla mieszkańców miasta przez cały dzień. Zostało to rozwiązane przez architektów w następujący sposób: dzięki dwóm wejściom od strony ulicy Mannerheima i placu Obywatelskiego można przejść przez gmach chcąc sobie skrócić drogę w centrum miasta; dodatkowo działająca kawiarnia, restauracja oraz otwarta przestrzeń wspólna zachęcają do spotkań towarzyskich ze znajomymi czy rodziną; ważne dla uzyskania przyjaznej atmosfery są również dzieła sztuki – „Laulupuut” przed budynkiem oraz „Gaia” w głównym holu oraz te prezentowane w czasie organizowanych wystaw tymczasowych. Podobne myślenie o architekturze, która stanowi siedzibę ważnej instytucji kulturalnej, a zarazem jest przestrzenią przyjazną i otwartą dla wszystkich mieszkańców, będzie kontynuował projekt głównej biblioteki miejskiej Oodi. Jak powiedział sam główny projektant Musiikkitalo Marko Kivistö, budynek ten miał do wypełnienia zadanie, stąd dla niego słowem klucz przy tej realizacji był impuls, rozumiany jako bodziec, siła napędowa prowadząca do zmian⁴⁷³. Należy zatem stwierdzić, że zmiany, jakie dokonały się dzięki architekturze Centrum Muzyki okazały się pozytywne dla organizacji przestrzeni publicznej centrum Helsinek, uporządkowania tej części miasta, nadania jej statusu godnego serca niepodległej Finlandii i relacji oraz integracji społecznej. Dopiero ten projekt dał impuls do doprowadzenia do końca i finalnego zrealizowania koncepcji nowego centrum demokratycznego państwa wizji, która przez ponad sto lat pozostawała tylko marzeniem kolejnych pokoleń fińskich architektów i urbanistów.

3.4.7. Baana (2012)

Baana to bezkolizyjna droga rowerowa, która powstała na miejscu torów kolejowych prowadzących w przeszłości z centrum miasta do portu. Pierwotnie planowano ją przebudować na potrzeby ulicy dostępnej dla samochodów, zgodnie z propozycjami między

⁴⁷³ www.musiikkitalo.fi/tietoa-musiikkitalosta (dostęp 15.04.2023).

innymi Alvara Aalto, który w tym miejscu również widział szansę na rozładowanie rosnącego ruchu samochodowego. Ostatecznie wygrał pomysł udostępnienia tej przestrzeni rowerzystom i pieszym, dzięki czemu mogą oni docierać do centrum w krótszym czasie. Odcinek, który otwarto w 2012 roku ma ponad kilometr długości i zaczyna się w okolicy placu Obywatelskiego a kończy w dzielnicy Ruoholahti (il. 87). Obecnie w Helsinkach trwają prace nad przedłużeniem tej trasy rowerowej poprzez budowę tunelu Kaisa, który będzie przebiegał pod dworcem kolejowym i połączy plac Obywatelski z parkiem Kaisaniemi, czyli rozdzielone przez tory kolejowe dwie części miasta, zachodnią i wschodnią (il. 88).

3.4.8. Biurowce i apartamenty (2012-2016)

Analizując plan urbanistyczny dla okolic zatoki Töölö autorstwa Ilmo Valjakki z 1986 roku można zauważyć, że przewidział on możliwość wzniesienia licznych budynków wzdłuż zachodniej strony torów kolejowych. W drugiej dekadzie XXI wieku przystąpiono do realizacji tego założenia. Jak podkreślali krytycy, bez żadnych konsultacji społecznych miasto sprzedało działki znajdujące się w tej tak istotnej części miasta i wydało zgodę na postawienie zespołu budynków mieszkalno-biurowych. Podkreśla się, że tak naprawdę do samego końca mieszkańcy stolicy nie zdawali sobie sprawy z wielkości planowanej inwestycji i zakresu przewidzianych prac. Samo środowisko architektów także spóźniło się z jakąkolwiek reakcją i zbyt późno zaczęło poruszać ten temat na łamach swoich branżowych czasopism. Podkreślali między innymi, że w przypadku tak prestiżowej i ważnej lokalizacji powinien zostać ogłoszony ogólnokrajowy konkurs architektoniczny, aby budynki, które powstaną, nawet jeśli są prywatną inicjatywą różnych podmiotów, architektonicznie stanowiły kompozycyjną całość⁴⁷⁴. Jednakże na tego typu pomysły i inicjatywy było już za późno, ponieważ okolica zdążyła już zamienić się w jeden wielki plac budowy. W ten sposób droga zapoczątkowana przez gmach Sanomatalo doczekała się kontynuacji, co doprowadziło do wybudowania od strony torów kolejowych trzech biurowców, z czego dwa łączą się wspólnym dachem z blokami mieszkalnymi ułożonymi od strony parku, a trzeci łączy się z dodatkową przestrzenią biurową. Poza tym budynki o różnych funkcjach rozdziela ulica Alvara Aalto. Najdalej na północ powstała siedziba międzynarodowego koncernu EY zajmującego się szeroko pojętym doradztwem, zaprojektowana przez fińskie biuro architektoniczne Versta⁴⁷⁵. Obok działkę nabył fiński koncern mediowy Alma Media, który na twórcę swojego biurowca

⁴⁷⁴ Holmila 2013, s. 24-31.

⁴⁷⁵ www.verstasarkkitehdit.fi/projects/alvar-aallon-katu (dostęp 14.04.2023).

wybrał fińskich architektów z JKMM⁴⁷⁶. Trzeci budynek jest własność potentata z branży drzewno-papierniczej koncernu UPM i został wzniesiony zgodnie z projektem autorstwa biura Helin&CO⁴⁷⁷. Ciąg ten zamyka biurowiec międzynarodowej firmy KPMG, rywala EY w zakresie świadczonych usług. Jednocześnie budynek architektów z aDT znajduje się najbliżej dworca kolejowego i Sanomatalo na ulicy Töölönlahti, która jest przedłużeniem ulicy Alvara Aalto⁴⁷⁸.

W sytuacji projektowania dla różnych zleceniodawców oraz braku planu zagospodarowania dla sąsiednich działek, trudno o wypracowanie spójnej całości (il. 89). Mimo, że wszystkie cztery biurowce i dwa bloki mieszkalne narodziły się na desce kreślarskiej uznanych fińskich biur architektonicznych, to nie można powstrzymać się od opinii, że cały proces przekazywania tych działek w prywatne ręce powinien być omówiony w czasie publicznej debaty, a kwestie dotyczące samych budynków, ich wysokości, użytych materiałów, wielkości i przeznaczenia zapisany w konkretnych umowach zabezpieczających miasto przed utratą całkowitej kontroli nad najważniejszymi przestrzeniami w centrum Helsinek. Co z pewnością jest najtrudniejsze do zaakceptowania, to fakt, że tym projektem całkowicie przekreślono wcześniejsze wizje zakładające stworzenie w okolicach zatoki Töölö nowego centrum niepodległego państwa, które należałoby do wszystkich mieszkańców i stało się domem tylko dla instytucji pożytku publicznego. Należy uznać, że taka utopijna wizja nie miała szans przetrwania w czasach zdominowanych przez pieniądze. W ten sposób na zawsze częścią nowego centrum Helsinek stały się domy dla wybrańców, czyli najbogatszych mieszkańców miasta oraz biznes i zasady gry dyktowane przez takie potężne firmy jak KPMG, Alma Media, Sanoma, EY czy UPM.

3.4.9. Główna biblioteka miejska Oodi (2018)

Pomysł, aby bibliotekę miejską wybudować w okolicach zatoki Töölö pojawił się już w latach 60-tych w planach urbanistycznych autorstwa Alvara Aalto. Do tej koncepcji wrócono pod koniec lat 90-tych, ale na realizację trzeba było poczekać jeszcze kilka dekad.

Literaturę w Finlandii trzeba uznać za jedną z najważniejszych dziedzin kultury, bo Finowie chętnie czytają książki i je piszą. Rynek wydawniczy, biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców tego kraju, bardzo pręźnie działa, a żeby dostęp do literatury miał każdy

⁴⁷⁶ www.jkmm.fi/fi/work/alma-median-paatoimipaikka (dostęp 14.04.2023).

⁴⁷⁷ www.helinco.fi/fi/kehittyva-tyopaikka/upm-biofore-house (dostęp 14.04.2023).

⁴⁷⁸ www.arkdt.fi/kpmg-headquarters-helsinki (dostęp 14.04.2023).

obywatel we wszystkich miastach działają biblioteki, które nawet dowożą książki do mniejszych miejscowości. Wydaje się, że literatura fińskojęzyczna do dnia dzisiejszego jest ważną częścią składową fińskiej tożsamości narodowej. Z pewnością Finowie są dumni ze swojego języka i pamiętają, jaką długo drogę musieli przebyć, aby został on uznany za język oficjalny w Finlandii. Mogę stwierdzić, że słowo pisane na ziemiach fińskich ma wielką wartość, tak samo jak muzyka płynąca z zapisu nutowego. W obu dziedzinach Finowie osiągnęli światowy poziom i zarówno w literaturze, jak i muzyce objawił się ich największy talent. Wiele sukcesów odnosili i odnoszą obywatele Finlandii także w architekturze czy sztukach użytkowych. Jednak z pełną odpowiedzialnością za napisane słowa, mogę powiedzieć, iż z pewnością malarstwo czy rzeźba nie są im tak samo bliskie. Biorąc pod uwagę powyższą 'hierarchię' dziedzin kultury i sztuki, nie powinno dziwić, że budowa i funkcjonowanie biblioteki miejskiej, a wcześniej Centrum Muzyki była tak istotna dla polityków, architektów, a także użytkowników tych przestrzeni.

Sprawy nabrały tempa w 2013 roku, kiedy ogłoszono zwycięzcę międzynarodowego konkursu architektonicznego i dwa lata później rozpoczęły się prace budowlane⁴⁷⁹. Fińskie biuro architektoniczne ALA wygrało z 543 innymi rywalami odważną propozycją „Käännös”, która wyróżnia się na tle otoczenia i odchodzi od prostych brył charakteryzujących sąsiednią Eduskuntę, Sanomatalo i Musiikkitalo⁴⁸⁰. Za to wpisuje się w ciąg takich projektów jak Finlandia-talo i Kiasma, które w swojej formie i koncepcji reprezentują zupełnie inną ekspresję i podejście do architektury.

Architekci z ALA przygotowali projekt trzypiętrowego budynku wykonanego z drewna, szkła i aluminium, którego charakterystycznym znakiem jest zakrzywiony łuk głównej fasady (il. 90). Jak dowiedziałam się od przedstawicielki biura architektonicznego sprostanie wytycznym konkursowym było niezwykle trudne, ponieważ wiele rozwiązań było z góry narzuconych przez władze miasta między innymi konieczność zachowania tunelu kolejowego, który przebiega pod powierzchnią placu Obywatelskiego, wysokość oraz wielkość budynku, wielofunkcyjność przestrzeni zaprzeczająca myśleniu o bibliotece jako o magazynie na książki, a także główna fasada miała być wykonana w drewnie.

Wybór takiego materiału jest z pewnością świadectwem chęci połączenia tradycji z nowoczesnością oraz pragnienia ocieplenia ogólnego wrażenia, jakie ma człowiek zderzający się z architekturą otaczającą plac Obywatelski. Warto pamiętać, że najważniejszym zadaniem

⁴⁷⁹ Metropolin sykkivä sydän. Helsingin keskustakirjaston avoin kansainvälinen arkkitehtuurikilpailu. Arvostelupöytäkirja 29.04.2013, dokumenty konkursowe 2013, s. 176.

⁴⁸⁰ Nurmi i in. 2013, s. 80-82.

tego projektu było stworzenie otwartej, przyjaznej i dostępnej dla wszystkich przestrzeni publicznej, w której książki stanowią tylko jeden z pretekstów do spotkania. Oodi proponuje bowiem o wiele więcej, gdyż w gmachu tym znajdziemy również kino, przestrzeń wystawienniczą, maszyny do szycia, drukarki 3D, stoły do gry w szachy, sale do pracy, studio nagraniowe, sale do ćwiczeń na instrumentach muzycznych, studio fotograficzne, kawiarnię, miejsca relaksu czy taras widokowy. Każdy jest tu mile widziany, nawet jeśli chce się tylko ogrzać czy skorzystać z darmowego internetu. Co ważne na ostateczne rozwiązania mieli wpływ mieszkańcy miasta, ponieważ organizowano liczne konsultacje społeczne⁴⁸¹. Finowie mieli także okazję w ramach otwartego konkursu nadsyłać swoje propozycje na nazwę dla nowej biblioteki, a jury wybrało ostatecznie *oodi*, czyli w języku polskim *oda*⁴⁸².

Centralna biblioteka miejska w Helsinkach jest uważana za prezent z okazji stulecia niepodległości Finlandii, chociaż została otwarta z rocznym opóźnieniem, bo setna rocznica przypadała 6. grudnia 2017 roku. Należy dodać, że Oodi od razu stał się ikonicznym reprezentantem sztuki budowlanej w stolicy i rozpoznawalnym symbolem miasta. O absolutnym sukcesie tego projektu mogą świadczyć liczby. Fińskie gazety na początku 2020 roku pisały, że bibliotekę Oodi w pierwszym roku działalności odwiedziło ponad trzy miliony osób⁴⁸³. Media rozpisywały się także o tym, że w ciągu grudnia 2018 roku, zaraz po otwarciu biblioteki wszystkie książki zostały wypożyczone i zostały tylko puste regały.

Biorąc pod uwagę te informacje warto zadać pytanie, czy w takim razie Oodi jest odpowiedzią na potrzeby współczesnego Fina i świata, w którym żyje? Można uznać, że tak, ponieważ biblioteka ta wyprzedza swoje czasy i wyznacza kierunek, którym najprawdopodobniej będzie podążała architektura w przyszłości. Architekci z pewnością muszą brać pod uwagę zachodzące w społeczeństwie zmiany i z pełną świadomością oraz otwartością wdrażać je w czasie procesu twórczego.

W przypadku ostatniej realizacji architektonicznej, którą wybudowano na placu Obywatelskim wrażliwość na otaczający nas świat objawia się między innymi tym, że oprócz podziału toalet na damskie i męskie, przewidziano również trzecie rozwiązanie dla osób, które nie chcą się określać. Jak powiedziała Essi Rautiola dla architektów z ALA najistotniejsze jest zawsze umiejscowienie budynku oraz otoczenie, którego częścią ma on być, a także stworzenie przestrzeni funkcjonalnej, w której potrzeby użytkowników są zawsze na pierwszym miejscu. Jak podkreśliła przedstawicielka biura sami architekci nie chcą

⁴⁸¹ O tym fakcie poinformowała mnie Essi Rautiola, członkini biura architektonicznego ALA, z którą spotkałam się w Helsinkach w styczniu 2020 roku.

⁴⁸² www.oodihelsinki.fi/keskustakirjaston-nimeksi-valittiin-oodi (dostęp 17.04.2023).

⁴⁸³ Jokinen 2020, www.hs.fi/kaupunki/art-2000006396503 (dostęp 17.04.2023).

definiować swoich prac i nadawać swojej twórczości jakiejś definicji, uważają bowiem, że ich projekty przemawiają same za siebie i to w nich znajdują się odpowiedzi na wszystkie pytania.

Warto również dodać, że dzieło architektów z ALA otrzymało liczne międzynarodowe nagrody i w ten sposób na nowo rozślawiło Finlandię i przyczyniło się do tego, że znowu w wielu miejscach na świecie mówi się o architektonicznych osiągnięciach Finów.

3.4.10. Parki (2016-2019)

Tereny zielone wokół zatoki Töölö i Kluuvi od zawsze stanowiły miejsce wypoczynku i rekreacji dla mieszkańców stolicy. Branie pod uwagę tego faktu było ważnym czynnikiem determinującym większość projektów urbanistycznych odnoszących się do tej okolicy. Na przestrzeni ostatnich stu lat pojawiały się propozycje kładące nacisk na zachowanie walorów przyrodniczych w centrum miasta lub koncepcje postulujące likwidację zatoki, gdyż nie pasowała ona do wizji wielkomiejskich Helsinek. Efekt, jaki uzyskano na ten moment wskazuje, że wybrano kompromis polegający na połączeniu terenów zielonych z przestrzeniami zabudowanymi, w myśl zasady przyroda vs. kultura, natura vs. człowiek.

Należy jednak cofnąć się do roku 1997 roku, kiedy ogłoszono międzynarodowy konkurs na projekt z zakresu architektury krajobrazu dla okolic zatoki Töölö. Celem było przygotowanie propozycji na zagospodarowanie terenów niezabudowanych, oczekiwano zielonej oazy w centrum Helsinek. Projekt Hannu Tikki i Kimmo Lintuli, który zwyciężył zakładał liczne parki tematyczne i elementy wodne oraz przywrócenie kanału Kluuvi, zgodnie z XIX-wiecznym wyglądem tej okolicy⁴⁸⁴. Niestety koszty takiej inwestycji nie zostały zaakceptowane przez miasto, dlatego w 2016 roku stworzono dziesięć razy tańszą wersję, której efektem jest park Töölönlahti. Zajmuje on prostokąt o powierzchni prawie 10 hektarów między południowym brzegiem zatoki Töölö, Finlandia-talo na zachodzie, blokami mieszkalno-biurowymi na wschodzie, a od południa jest ograniczony ulicą Töölönlahti. Jest uznawany za tak zwany park tymczasowy, rozwiązanie, które w przyszłości ma być rozwijane. Töölönlahdenpuisto spotkał się z wielką krytyką. Pojawiały się porównania do wielkiego pola, zarzuty, że to pusta przestrzeń w centrum miasta, gdzie nikt nie chce spędzać wolnego czasu, tylko mija ją niezauważoną, kiedy się przemieszcza. Podkreślano, że wszelkie

⁴⁸⁴ www.aprt.fi/projects/toolonlahti-parks (dostęp 16.04.2023).

fundusze i całą uwagę skupiono na budynkach, które powstały w tej okolicy w ostatnich latach, a całkowicie zaniedbano kwestie terenów zielonych⁴⁸⁵.

Trzy lata później w roku 2019 otwarto drugi park. Makasiinipuisto jest prostokątem wyznaczonym przez ulicę Töölönlahti (północ), plac Obywatelski (południe), gmach biblioteki miejskiej Oodi (wschód) i Centrum Muzyki (zachód). Stanowi naturalne przedłużenie parku Töölönlahti, a także parku Hesperyd (il. 91).

Kończąc analizę terenów zielonych w nowym centrum niepodległej Finlandii, trzeba jeszcze zaznaczyć obecność Hesperian puisto. To obszar między ulicą Mannerheima (zachód), zatoką Töölö (wschód), operą (północ) i Finlandia-talo (południe), który już w XIX wieku pełnił funkcję parku. To o jego zachowanie walczono z Alvarem Aalto, którego plan urbanistyczny zakładał likwidację i budowę w tym miejscu szeregu budynków użyteczności publicznej.

Tereny zielone w nowym centrum Helsinek są integralną częścią Keskuspuisto, centralnego parku, pełniącego rolę ‘zielonych płuc’ metropolii helsińskiej, a którego pomysłodawcą był już w roku 1911 Bertel Jung.

3.4.11. Plac Obywatelski (2018)

„Miejska oaza sztuki, kultury, wydarzeń i rekreacji, salon wszystkich mieszkańców miasta.”⁴⁸⁶

Plac Obywatelski to przestrzeń która powstała w wyniku wybudowania ostatniego gmachu w nowym centrum Helsinek – głównej biblioteki miejskiej Oodi. Poprzez wybór takiej a nie innej lokalizacji dla tej instytucji, stała się ona automatycznie zamknięciem dotychczas nieokreślonej i nienazwanej przestrzeni. Należy dodać, że sprawa samego placu, jego obecnego kształtu i wyboru nazwy *Kansalaistori* została rozstrzygnięta przez Radę Miasta Helsinek w 2004 roku, kiedy debatowano również nad szczegółami dotyczącymi Centrum Muzyki⁴⁸⁷. Prostokątny plac o wymiarach około 80 x 60 metrów to działka

⁴⁸⁵ Całą historię dotyczącą powstania i krytyki parku Töölönlahti opowiedział mi wykładowca helsińskiej politechniki Tommy Lindgren w czasie prywatnego spotkania w Espoo w styczniu 2020 roku.

⁴⁸⁶ Takim hasłem reklamowano nowe centrum Helsinek, które ostatecznie kształtowało się na moich w drugiej dekadzie XXI wieku.

⁴⁸⁷ Plan urbanistyczny dla Kampi i Töölönlahti zatwierdzony przez Radę Miasta Helsinki w 1986 roku został zmieniony między innymi w 2004 roku (dokument: Asemakaavan muutos nro 10920, zatwierdzony 27.02.2002, nabrał mocy prawnej 2.04.2004).

znajdująca się między: ulicą Mannerheima i gmachem parlamentu na zachodzie, biblioteką Oodi na wschodzie, parkiem Makasiini i Musiikkitalo na północy oraz Sanomatalo i Kiasmä na południu (il. 92). Odległość od wcześniejszych głównych przestrzeni miejskich Helsinek, czyli placu Kolejowego i placu Senackiego to odpowiednio około 600 metrów i około 1300 metrów⁴⁸⁸.

Z pewnością władze miasta, projektanci poszczególnych budynków czy niektórzy Finowie, chcieliby widzieć w tym miejscu współczesną grecką agorę czy rzymskie forum, ale niestety takiego porównania, chociażby przez fakt wybudowania w tym miejscu komercyjnego Sanomatalo, nie da się obronić. Jak pisze Giedion:

„Jednym z sekretów udanego placu publicznego czy też miejsca zebrań publicznych wydaje się prostota jego architektonicznych elementów. Prostota taka widoczna jest w „stoa”, w „Wandelhalle” i w agorze, jak również w ciężkich arkadach miast średniowiecznych [...] oraz właśnie tu, u progu renesansu – w lekko rozkołysanych arkadach Piazza Ducale (Vigevano) [...] Sam plac wciąż jeszcze zachowuje swą pełną spokoju godność, choć ranga jego spadła do roli placu parkingowego [...].”⁴⁸⁹

W przypadku placu Obywatelskiego sytuacja nie jest aż tak zła, bo nie ma tu miejsca dla samochodów, ale z pewnością żaden historyk architektury nie umieściłby go na jednej osi rozwoju przestrzeni publicznych razem z najwybitniejszymi realizacjami tego typu z przeszłości. Należy podkreślić, że plac Obywatelski jest dziełem przypadku, ponieważ koncepcja zabudowy nowego centrum wielokrotnie się zmieniała i poszczególne budynki, jakie na nim wzniesiono nie są wynikiem całościowego planowania tylko wręcz przeciwnie, powstawały jeden po drugim próbując dopasować się do zastanej sytuacji urbanistyczno-architektonicznej. Cały proces w porządku chronologicznym został już wcześniej opisany w tej pracy. Rezultat, jaki otrzymano nie jest z pewnością tym czego oczekiwano po stu latach planowania nowego centrum niepodległej stolicy. Może to wynikać między innymi z faktu, że zupełnie pominięto temat brył w przestrzeni, o czym Sigfried Giedion pisze w następujący sposób:

⁴⁸⁸ Pomiary zostały przeze mnie wykonane na podstawie szczegółowej mapy dostępnej na stronie www.kartta.hel.fi (dostęp 16.04.2023).

⁴⁸⁹ Giedion, tamże, s. 75.

„Formy nie ograniczone są swymi materialnymi granicami. Formy emanują i modelują przestrzeń. Zdajemy sobie znów obecnie sprawę z faktu, że kształty, powierzchnie i płaszczyzny nie służą tylko do modelowania przestrzeni wewnętrznej. Oddziałują one równie silnie, daleko poza granice swoich właściwych wymiernych wielkości, jako czynniki podstawowe brył umieszczonych swobodnie w przestrzeni. [...] Istotne jest wzajemne oddziaływanie na siebie brył, które dają pełną „orkiestrację” tej pierwszej architektonicznej koncepcji przestrzennej. [...] Dziś zdajemy sobie sprawę z faktu, że bryły wpływają na kształtowanie przestrzeni [...] współczesnej świadomości powiązań między bryłami o różnych formach, wysokości i usytuowaniu [...].”⁴⁹⁰,

ale niezależnie od efektu końcowego, który uzyskano, nowe centrum niepodległej Finlandii, którego główny punkt wyznacza plac Obywatelski jest potwierdzeniem słów Giediona o żądaniu stałości:

„Obok obłędu zmiany, tego znaku czasu, pojawia się znów drugi składnik natury ludzkiej: żądanie stałości. To, co utajone ujawnia się we wzrastającej potrzebie posiadania ośrodków wzajemnych spotkań. Zarówno Kapitol w Chandigarh, jak i plac Trzech Władz w Brasilii, [...] centrum komunalne miasteczka Seinäjoki, duże centrum kulturalne w Helsinkach są tego objawami.”⁴⁹¹

Można uznać, że plac Obywatelski jest pomniejszoną wersją proponowanego przez Alvara Aalto placu Centralnego, nazwanego przez architekta również placem Tarasowym, albo placem Niepodległości. Zgodnie z wizją Aalto miał on mieć formę trójkąta i ciągnąć się od pomnika marszałka Mannerheima i głównej siedziby poczty aż do południowego brzegu zatoki Töölö. Budowa Kiasmy, Sanomatalo, Musiikkitalo, biblioteki Oodi oraz parki Makasiini i Töölönlahti ograniczyły ten teren, w wyniku czego narodził się współczesny plac Obywatelski. Historycznie miejsce to do połowy XIX wieku było wypełnione wodami zatoki Kluuvi, a po uruchomieniu w Finlandii kolei stało się dworcem towarowym, obszarem magazynowym należącym do fińskiego przewoźnika. Dopiero otwarcie głównej biblioteki miejskiej Oodi w grudniu 2018 roku dało tej przestrzeni nowe życie i dopełniło architektoniczno-urbanistyczną układankę w tej części miasta. Warto na koniec zastanowić się nad słowami Juhaniego Pallasmy, który napisał, że:

⁴⁹⁰ Tamże, s. 16.

⁴⁹¹ Tamże, s. 837.

„Prawdziwa architektura nie ogranicza się do upiększania miejsc zamieszkania: prawdziwie wielkie budynki wyrażają nasze doświadczenie istnienia.”⁴⁹²

Natomiast Sigfried Giedion dodaje:

„Istnieje dziedzina architektury, gdzie kłamać nie można – jest to projektowanie miast. Urbanistyka może być wynikiem jedynie pełni życia; może zaistnieć tylko wtedy, kiedy rozmaite dziedziny ludzkiej działalności osiągną jedność i równowagę.”⁴⁹³

Czy w przypadku placu Obywatelskiego to się udało? Co mówi ta nowa przestrzeń o współczesnej Finlandii? Na tak zadane pytania każdy powinien odpowiedzieć zgodnie z własnymi odczuciami.

Czy projekt nowego centrum niepodległej Finlandii można uznać za zakończony? Z jednej strony tak, ale z drugiej nie. Sam plac Obywatelski raczej nie będzie podlegał dalszym przemianom, ponieważ nie ma już wolnej przestrzeni na wznoszenie w tym miejscu nowych budynków. Co prawda, istniał pomysł, aby pod placem wydrążyć pomieszczenia dla teatru, ale temat został szybko zamknięty⁴⁹⁴. Tego czego można się spodziewać, zgodnie z oficjalnym komunikatem władz miasta, to uatrakcyjnienie terenów zielonych znajdujących się w tej okolicy. Możliwe, że również ostatnie słowo nie zostało wypowiedziane w kwestii zagospodarowania obszarów nad samym brzegiem zatoki Töölö. Są to bardzo atrakcyjne działki w samym sercu miasta, więc mogą być one obiektem zainteresowania na przykład prywatnych inwestorów. Potwierdzeniem może być wizualizacja pod tytułem „Kansalaispuisto” przygotowana przez duńskie biuro architektoniczne COBE Architects i fińskie Lundén Architecture, która zakłada urbanizację południowego brzegu zatoki i wybudowania w tym miejscu między innymi hotelu, mieszkań, kawiarni i plaży (il. 93-94)⁴⁹⁵.

Koniec końców, niezależnie od tego co zostanie jeszcze zaplanowane w przyszłości na tym obszarze i tak miejsce to nie stanie się głównym i jedynym centrum Helsinek, symbolem niepodległości Finlandii czy wspólnym ‘salonem’ wszystkich Finów. Dlaczego? Na to pytanie postaram się odpowiedzieć w następnym podrozdziale koncentrującym się na

⁴⁹² Pallasmaa 2015, s. 27.

⁴⁹³ Giedion, tamże, s. 190.

⁴⁹⁴ O tej koncepcji dowiedziałam się od Essi Rautioli, pracowniczki biura architektonicznego ALA, w czasie prywatnego spotkania w siedzibie firmy w Helsinkach w styczniu 2020 roku.

⁴⁹⁵ www.kansalaispuisto.fi (dostęp 16.04.2023).

znaczeniach placu Obywatelskiego w kontekście architektoniczno-urbanistycznym, tożsamościowym i socjologicznym.

3.5. Plac Obywatelski – znaczenia

Plac Obywatelski należy uznać za największe przedsięwzięcie architektoniczne nie tylko w Helsinkach, ale i w całym kraju (il. 95-96). Warto więc zadać pytanie, co ta przestrzeń mówi o współczesnej Finlandii? Zastanowić się, czy plac Obywatelski i sąsiadująca z nim zatoka Töölö to współczesny ‘autoportret’ miasta i społeczeństwa fińskiego. Z badać komu jest dedykowany ten obszar miasta. Sprawdzić, czy nowa tożsamość Finlandii opiera się na kulturze wysokiej? Prześledzić różne koncepcje fińskiej architektury modernistycznej i postmodernistycznej, które materializują się w jednym miejscu tworząc nowe centrum stolicy.

3.5.1. Od peryferii do centrum – fińska architektura w kontekście międzynarodowym I połowa XX wieku

„[...] poczucie egzystowania na peryferiach jest istotnym składnikiem tożsamości narodów Północy, zarówno źródłem ich kompleksu niższości wobec sąsiadów, jak i dumy.”⁴⁹⁶

W XX i XXI wieku tym co z pewnością mogło i nadal napawa Finów dumą jest architektura. Finlandia w tej kwestii przeszła drogę, którą można dobrze odczytać analizując architekturę trzech placów publicznych: Senackiego, Kolejowego i Obywatelskiego. Pierwszy jest obcym importem, drugi próbą nawiązania dialogu z centrum i stworzenia własnego stylu narodowego, natomiast ostatni to symbol przejścia od peryferii do centrum, które ma wpływ i inspiruje inne ośrodki. W latach 20-tych XX wieku Finlandia, uznawana za architektoniczne peryferie, odebrała impuls z centrum, podjęła z nim dialog i nadała dominującemu wówczas funkcjonalizmowi fiński rys. Następnie ten styl zaczął spełniać funkcję przekaźnika idei i sam stał się źródłem inspiracji dla następnego odbiorcy. W ten sposób dorobek fińskiej architektury modernistycznej okazał się czymś więcej niż tylko lokalną ciekawostką i stał się punktem

⁴⁹⁶ Klinge 2006, s. 32.

odniesienia dla architektów z innych krajów. Modernizm trafił na peryferie, gdzie architekci reprezentowali wysoki poziom kreatywności i zamiast ślepo naśladować prace niemieckich modernistów czy Corbusiera inspirowali się nimi, ale też twórczo je zmieniali dopasowując ich architektoniczne postulaty do fińskich warunków i proponując własną odsłonę funkcjonalizmu, w którym między innymi pojawiło się drewno. Jak pisze Giedion:

„Okolo 1930 roku wydawało się, że drewno jako materiał zostało wypchnięte przez przemysłowców ze wszystkich zastosowań. Być może przeznaczeniem Aalto było odkrycie nowych możliwości tego organicznego materiału.”⁴⁹⁷

Rozwój ten był kontynuowany po II wojnie światowej i wówczas w drugiej połowie XX wieku narodziły się największe dzieła fińskiej architektury. O pokonaniu drogi od peryferii do centrum i wpływie fińskich architektów na twórczość kolegów z zagranicy, w tym także w Polsce, mogą świadczyć słowa Konrada Kuczy-Kuczyńskiego:

„Nazwisko Alvara Aalto nie jest tak znane ludziom spoza środowiska architektów, jak Le Corbusier czy F. L. Wright, ale bez wątpienia moje pokolenie wzięło z jego twórczości znacznie więcej niż z efektownych, ale często i zwodniczych poczynań wielkiego Corbu.”⁴⁹⁸

Krótkie przyjrzenie się ówczesnemu środowisku architektonicznemu w Finlandii, może dać odpowiedź, w czym tkwi sukces sztuki budowlanej w tym kraju.

3.5.2. Wewnętrzny spór ideowy - środowisko architektów w Finlandii po II wojnie światowej

Kluczowe dla zrozumienia innowacyjności fińskiej architektury współczesnej będzie słowo spór. Jego początek należy datować na lata 60-te XX wieku, ponieważ wówczas miała miejsce wymiana pokoleniowa i na scenę weszło nowe pokolenie architektów, które dopiero rozpoczynało swoją pracę zawodową i zaczęło nawoływać do zmian. Poza tym konieczność odbudowy kraju po wojnie oraz intensywna urbanizacja wynikająca z masowego przenoszenia się ludzi ze wsi do miast, przyczyniły się do prawdziwego boomu budowlanego, a co za tym idzie rozkwitu architektury w Finlandii.

⁴⁹⁷ Giedion, tamże, s. 604.

⁴⁹⁸ Kucza-Kuczyński 1976, s. 45.

Podstawowe pytanie brzmiało wtedy: czy architektura po II wojnie światowej ma być kontynuacją wcześniejszych dokonań czy wyznaczać nowy początek oraz jakie wzorce przyjąć za źródło inspiracji przy tworzeniu nowych dzieł architektury fińskiej?

Odpowiedź jest następująca, w powojennej Finlandii zaczęła dominować w architekturze tak zwana linia racjonalistyczna. Racjoniści to architekci, którzy odwoływali się do osiągnięć Bauhausu, Waltera Gropiusa, Ludwiga Miesa van der Rohe i Le Corbusiera. W architekturze cenili uniwersalność, konstrukcje, technologie, anonimowość i kolektywizm. Do grona fińskich architektów wyznających te zasady należeli między innymi racjonalista Viljo Revell i konstruktywista Aulis Blomstedt oraz strukturalista Juhani Pallasmaa i brutalista Aarne Ruusuvuori.

Jednak to linia romantyczna zyskała uznanie za granicą i stała się na świecie synonimem fińskiej architektury powojennej. Romantycy szli drogą wyznaczoną przez idee i prace Franka Lloyd Wrighta. Dla nich ważne było uwzględnianie w architekturze lokalności, miejsca, podkreślanie swojego indywidualizmu i faktu, że projektowanie jest wynikiem aktu twórczego. Najważniejszymi fińskimi architektami, którzy wyznawali ten punkt widzenia byli Alvar Aalto przedstawiciel humanizmu i ekspresjonizmu a także Reima i Raili Pietilä oraz Timo i Tuomo Suomalainen, czyli fiński biomorfizm⁴⁹⁹. Jak tłumaczył to sam Juhani Pallasmaa:

„Istniała silna opozycja pomiędzy przedstawicielami szkoły „racjonalistycznej” i „Akademii” Aalta, jednak te napięcia narodziły się jeszcze w pokoleniu samego Aalta. Również wokół jego osoby i geniuszu było sporo ideologicznego teatru, który wydawał się nie do zaakceptowania w idealistycznej demokratycznej atmosferze lat 60.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Osiągnięcia Finów doceniano również za granicą, a ich projekty opisywano na kartach najważniejszych książek poświęconych historii architektury. Przykłady prac Alvara Aalto pojawiają się w „Historii architektury europejskiej” Nikołausa Pevsnera oraz dziele „Przestrzeń, czas i architektura” Sigfrieda Giediona, który w drugim wydaniu swojej książki poświęcił Aalto osobny rozdział tytułując go „Żywiolowy i współczesny” i pisząc o nim, że „jest najmłodszym z tych architektów, którzy stworzyli dzisiejszy język architektoniczny” (Giedion 1968, s. 602). Polscy autorzy również omawiają twórczość głównych gwiazd fińskiej sztuki budowlanej między innymi Stanisław Latour i Adam Szymski w swojej książce „Rozwój współczesnej myśli architektonicznej” poświęcają Aalto cały rozdział, a szczegółowo analizując jego dokonania nazywają je *naturalizmem „architektury organicznej”* (Latour, Szymski 1985, s. 135). W osobnym rozdziale natomiast przybliżają osiągnięcia innych Finów między innymi wymieniają znanego i cenionego na całym świecie Saarinena, Revella, Sirénów, Bryggmana, Penttilę czy określanych jako *symboliści plastyczni* Pietilę i Paatelainena (Latour, Szymski 1985, s. 390).

⁵⁰⁰ Pallasmaa 2012, s. 105. Pallasmaa napisał dla polskiego czasopisma „Projekt” (nr 4, 1972) artykuł pod tytułem „Architektura Finlandii - niepokoje”, w którym porusza ten sam problem.

Warto podkreślić, że ówczesna dominacja racjonalistów w Finlandii wynikała między innymi z faktu, że zajmowali oni większość stanowisk w najważniejszych instytucjach związanych ze światem lokalnej architektury. Blomstedt, Ruusuvoori i Pallasmaa byli profesorami architektury na stołecznej politechnice i mieli znaczący wpływ na swoich studentów. Pietilä co prawda zajmował podobne stanowisko, ale na dalekiej północy w Oulu. Doprowadziło to do wprowadzenia zupełnie innego programu nauczania następnych pokoleń i wykształcenia się całkowicie odmiennej szkoły architektonicznej z Oulu.

Dodatkowo Ruusuvoori i Pallasmaa pełnili przez wiele lat funkcję dyrektora Muzeum Architektury Fińskiej, które od momentu założenia w 1956 roku stało się jedną z najważniejszych instytucji promujących fińską architekturę w kraju i za granicą⁵⁰¹. Najstarsze fińskie czasopismo poświęcone architekturze „Arkkitehti”, wydawane od 1903 roku, również przez lata było w rękach Blomstedta, Ruusuvooriego i Mikkoli, którzy jako redaktorzy naczelni mieli fundamentalny wpływ na treści tam drukowane i idee tam propagowane⁵⁰². Tylko sytuacja w działającym od 1892 roku Fińskim Stowarzyszeniu Architektów SAFA wyglądała inaczej. W tej instytucji częściej zmieniały się osoby decyzyjne i tylko Alvar Aalto piastował swoje stanowisko dłużej, gdyż był przewodniczącym nieprzerwanie od roku 1943 do 1958⁵⁰³. W wyniku ścierania się tych dwóch różnych wizji, w jakim kierunku powinna rozwijać się powojenna architektura fińska, doszło do polaryzacji całego środowiska architektonicznego i w pewnym stopniu rywalizacji, która przyniosła efekty w postaci wybitnych budowli, ale także miała wpływ na wszelkie kwestie związane ze sztuką budowlaną w całym kraju.

Dobrym przykładem obrazującym ówczesne napięcia na tle ideowym może być tak zwana propaganda modernistyczna, której głosiciele opowiadali się za masowym wyburzaniem zabytkowych budynków w miastach fińskich i stawianiem na ich miejsce modernistycznych gmachów. Szeroko komentowana była przebudowa centrum miasta Vaasa w latach 1962-1963 według projektu Viljo Revella, gdzie zabytkową zabudowę zastąpiono wielkim modernistycznym blokiem⁵⁰⁴. Takie same kontrowersyjne decyzje podejmowano w stolicy, gdzie między innymi wyburzono zaprojektowaną pod koniec XIX wieku przez Theodora Höijera neorenesansową kamienicę Alfreda Norrména stojącą w głównym porcie naprzeciwko soboru i zastąpiono ją w latach 60-tych XX wieku biurowcem koncernu Enso-

⁵⁰¹ Historię tej instytucji szczegółowo opisano w książce „Suomen Rakennustaiteen Museo 1956-2006”.

⁵⁰² Wszystkie szczegółowe informacje są dostępne na oficjalnej stronie gazety „Arkkitehti” www.ark.fi.

⁵⁰³ Wszystkie szczegółowe informacje są dostępne na oficjalnej stronie Fińskiego Stowarzyszenia Architektów SAFA www.safa.fi, a także w książce „Arkkitehdin työ. Suomen Arkkitehtiliitto 1892-1992”.

⁵⁰⁴ Rauske 2008, s. 99.

Gutzeit autorstwa Alvara Aalto czy wybudowanie w tej samej dekadzie kompleksu handlowego City-Center projektu Revella na miejscu XIX-wiecznej neorenesansowej kamienicy Skoha w bezpośrednim sąsiedztwie dworca kolejowego⁵⁰⁵. Przeciwnicy takich rewolucji w przestrzeni miejskiej nawoływali za to do restaurowania zabytków i szacunku do architektonicznego dziedzictwa Finlandii.

W różnych kierunkach podążała architektura fińska także w następnych dekadach. Najtrafniejsze podsumowanie dotyczące sytuacji architektów w ostatnich dziesięcioleciach usłyszałam z ust Eero Hyvämäkiego i Risto Parkkinena, projektantów gmachu fińskiej opery, z którymi miałam szansę porozmawiać w czasie prywatnego spotkania w Helsinkach. Pamiętają oni, że dynamiczne lata 60-te były czasem pomyślnym dla architektów. Studenci architektury pracowali już w czasie studiów, a kiedy kończyli naukę zlecenia już na nich czekały. Lata 70-te przyniosły niekorzystne zmiany, ponieważ dużo projektów oddawano w ręce inżynierów, co wpłynęło zarówno na sytuację zawodową architektów, jak i niską jakość budynków z tego okresu. W następnej dekadzie zmieniono zasady dotyczące prowadzenia biura architektonicznego, co po raz kolejny utrudniło architektom wykonywanie swojej pracy. Dodatkowo koniec lat 80-tych przyniósł nowe wpływy ze Stanów Zjednoczonych widoczne najszybciej w Oulu, gdzie tamtejsze środowisko architektoniczne stało się prekursorem postmodernizmu w Finlandii. Trudne lata 90-te kojarzą się moim rozmówcom z małą ilością pracy, więc architekci zmieniali wówczas zawód, wykonywali inne prace, a także szukali zleceń poza Finlandią.

XXI wiek przyniósł za to nowe podejście, które cechuje się tym, że inwestorzy wiedzą, że warto zatrudniać architektów, powszechnie ceni się architektoniczne projekty i ich twórców. Mimo odmiennych wizji i różnorodności wydaje się, że współczesnych architektów fińskich wiele łączy. Można zauważyć, że w swoich projektach starają się kierować wartościami istotnymi wcześniej zarówno dla racjonalistów, jak i dla romantyków. Wybrali więc te wartości, które uznali za najistotniejsze i połączyli ze sobą to, co stanowiło punkty sporne dla starszych pokoleń, bowiem we współczesnych realizacjach można dostrzec: społeczne myślenie, całościowe projektowanie, prostotę, funkcjonalność, zakorzenienie w naturze, różnorodność zastosowanych materiałów w tym drewno, cegła, gotowe prefabrykaty, metal, szkło, ale też formy organiczne, dbałość o dostęp do naturalnego światła, wysoka jakość wykonania oraz wykorzystanie nowoczesnych technologii i myślenie o procesie

⁵⁰⁵ Kervanto Nevanlinna, tamże, s. 139-140, 162.

tworzenia jako indywidualnym akcie twórczym. Słowa pisarza Goräna Schildta, wielkiego przyjaciela Alvara Aalto, stanowią najlepsze podsumowanie:

„Fińska budowla ma służyć nie tyle teoretycznej w swej substancji jednostce, lecz człowiekowi fińskiemu, jakiego ukształtowały nieozdobna surowość jego bytu, jego zrozumienie dla irracjonalnej wielkości życia, jego szorstka prymitywna siła. Jest to oczywiście [...] jedynie mit, służący jako model dla rzeczywistości; ale takie mity odbijają się na charakterze architektury.”⁵⁰⁶

Finowie mimo sukcesów rodzimych architektów zarówno w kraju, jak i na arenie międzynarodowej, o których przez ostatnie sto lat mówiło całe architektoniczne środowisko, a którego zwieńczeniem i prawdziwą dumą mógłby być plac Obywatelski, stanowiący popis modernistycznej i postmodernistycznej sztuki budowlanej w Finlandii, nie stworzyli miejsca godnego miana centrum współczesnych Helsinek czy Finlandii. Nurtujące jest pytanie, dlaczego?

Wydaje się, że taki projekt nie mógł się nie udać, zwłaszcza biorąc pod uwagę, wszystkie atuty Finów, jakie zostały wymienione wcześniej oraz fakt, że zabudowa Helsinek od zawsze była przemyślana i w rękach wybitnych architektów-urbanistów, wymieniając w porządku chronologicznym Engela, Saarinen i Aalto. Dodatkowo w Finlandii proces urbanizacji miał miejsce dużo później niż w innych miejscach na świecie, więc Finowie mieli zawsze możliwość uczenia się na błędach innych i wybierania dla siebie najlepszych rozwiązań. Poza tym plac Obywatelski i okolice zatoki Töölö były projektowane właściwie od zera, na terenie wcześniej niezabudowanym, więc możliwości były nieograniczone. Należy pamiętać, że w przypadku placu Obywatelskiego i jego okolic cały proces, od pierwszych koncepcji do dnia dzisiejszego, a projekt ten nie jest jeszcze ukończony, trwa ponad sto lat, co może być odpowiedzią na pytanie o efekt końcowy.

Wyjaśnieniem, a zarazem zarzutem może być brak totalnego programu, który wpłynął na przypadkowość rozwiązań i brak spójności, ale może właśnie to jest atutem tego miejsca i idealnym odzwierciedleniem naszych czasów, gdzie króluje różnorodność i wielość. Poza tym, czy w takim ustroju jak demokracja może w ogóle powstać jedna spójna koncepcja zaakceptowana przez wszystkich i wdrożona do realizacji?

Odpowiedź wydaje się oczywista, nie. Žižek zwraca uwagę na wielość możliwych interpretacji w odniesieniu do architektury i założeń urbanistycznych, ich złożoność i

⁵⁰⁶ Szewczyk, tamże, s. 23.

wielowymiarowość, co powinno zostać wzięte pod uwagę przy projektowaniu takiej przestrzeni publicznej jak helsiński plac Obywatelski. Žižek bowiem

„[...] odnosi także do architektury Lacanowską triadę Realnego, Symbolicznego i Wyobrażonego. Jak pisze, realne to wszystkie rzeczy dotyczące materialności oraz wszystkie względy pragmatyczne i użytkowe. Poziom symboliczny wiąże on z „(ideologicznym) znaczeniem budynku, które ten powinien ucieleśniać i komunikować”. Wyobrażone zaś to doświadczenie ludzi, którzy budynku używają, w nim pracują bądź mieszkają.”⁵⁰⁷

Natomiast socjolog Anna Karwińska przypomina, że:

„Szczególną rolę w wytwarzaniu wartości poprzez przestrzenie społeczne miasta pełnią takie elementy ich organizowania i wyposażania, jak dzieła sztuki (w tym także architektury). Są one elementami toczącego się, zwłaszcza w przestrzeniach symboliki, publicznych, ale także w innych rodzajach miejskich przestrzeni społecznych, dyskursu wartości.”⁵⁰⁸

Słowa innego socjologa Karola Kurnickiego mogą za to przybliżyć nam, jakie warunki z punktu widzenia socjologii musiałyby zostać spełnione, aby projekt nowego centrum niepodległej Finlandii miał szansę spełnić wyznaczoną mu rolę i pokładane w nim nadzieje.

„[...] zadaniem architektury jest zapewnianie rozwiązań różnych społecznych problemów. [...] materialne i praktyczne organizowanie tego, jak działa społeczeństwo, jakie możliwości daje poprzez przestrzeń swoim obywatelom, mówiąc wprost – komu służy i kto z tego korzysta. Ze względu na społeczny kontekst swojego powstawania i funkcjonowania, architektura nie musi być otwarcie nazywana społecznym projektem, aby nim być. [...] Architektura taka musiałaby uwzględniać całkowite przeorganizowanie systemu społeczno-przestrzennego, co nie jest równoznaczne ani z rewolucją społeczną, ani z przestrzenną, zakłada zaś działanie dialektyczne, umożliwiające generalizację i uspołecznienie jednostkowych uzasadnień oraz rozwiązywanie konfliktów w sposób paradoksalnie zakładający ich dalsze wzmocnienie. Musiałaby zatem z jednej strony opierać się na uznaniu jednostkowego i grupowego działania

⁵⁰⁷ Kurnicki, tamże, s. 200.

⁵⁰⁸ Karwińska 2017, s. 32.

dominacji, którą wspiera, zwłaszcza na zasadzie tego, co powoduje cierpienie i wykluczenie, lecz z drugiej dawać możliwości ich niwelowania w sposób, który powstawanie kolejnych konfliktów osadzałby nie w zasadniczej niepewności świata społeczno-przestrzennego, ale w upublicznianiu nierównych pozycji oraz wzmacnianiu powstawania krytyki na ich podstawie. Niesłuszne jest więc poszukiwanie społecznej i emancypującej roli architektury ani w odzyskiwaniu w jej ramach „ludzkiej skali” oraz cielesnego i zmysłowego doświadczenia [...] ani estetycznych, organizacyjnych czy technologicznych innowacjach [...], jeśli bierze się je pod uwagę rozłącznie, bez próby nawiązania pomiędzy nimi społecznej relacji.”⁵⁰⁹

3.5.3. Współczesny Fin - dla kogo Helsinki?

Największe zmiany, jakie zaszły w Finlandii i to na wielu różnych płaszczyznach, miały miejsce po II wojnie światowej i wpłynęły znacząco na kształtowanie się nowej Finlandii oraz współczesnego fińskiego społeczeństwa. Trafną diagnozę postawił jeden z najważniejszych fińskich pisarzy drugiej połowy XX wieku Väinö Linna:

„Szybki rozwój uczynił z nas jednak równocześnie w pewnym sensie wewnętrznych, duchowych emigrantów. Nie włączyliśmy się bezkonfliktowo do stworzonej przez nas cywilizacji. Na dnie naszej duszy jest jeszcze wiele niepewności, obawiamy się, że nie uda nam się całkowicie sprostać skłębionym sytuacjom, połyskującym wszystkimi barwami tęczy. Ponieważ jednak jesteśmy narodem bohaterów, niechętnie się do tego przyznajemy. Ukrywamy to raczej w naszej samotnej ociążałości. W niedzielę udajemy się do naszej letniej chaty, gdzie wypoczywa stara nasza wiejska dusza... [...] W tym samym stopniu, w jakim internacjonalizuje się nasza cywilizacja, znikają narodowe odrębności. <Fińskość> staje się hasłem, ale nie odpowiadającym żadnej rzeczywistości. Istnieje tylko system zaspakajania potrzeb życiowych na międzynarodowym poziomie. Coraz rzadziej młodzi ludzie znajdują przewodników w wielkich nazwiskach i w wielkich zdarzeniach z dziejów narodu: w Sibeliusie, w Nurmim i w wojnie zimowej. Wprawdzie wciąż jeszcze studenci składają swoje róże na

⁵⁰⁹ Kurnicki, tamże, s. 210, 214-215.

mogiłach bohaterów, ale wieczorem idą potańczyć i tyle. Współczesna cywilizacja zmusza Finów do tego, by w sztuce życia upodobnił się do starych flisaków, którzy nauczyli się skakać z pnia na kłodę nie wpadając do wody. Żyjemy tu blisko mrocznego kręgu polarnego, a takie ustronne okolice ludzie chętnie zaludniają mitycznymi istotami, jak święci Mikołaje, potwory, koboldy i rusalki. Ale istoty te należą do przeszłości, podobnie jak milczący, zamknięty w sobie, uparty Fin. Leży on w swoim grobie, a nad jego kośćmi faluje nowy świat, pełen tańca, turkotu, trzeszczących rur wydechowych, grzechotu werbli i trąbienia. Witaj Europo!”⁵¹⁰

Historia Finlandii i zmieniające się losy jej mieszkańców miały ważny wpływ na kształtowanie się lokalnej tożsamości zarówno w przeszłości, jak i dzisiaj. Podkreśla się, że kraje nordyckie zawsze musiały dokonywać wyboru między podążaniem za głównym centrum lub pozostawaniem w opozycji do niego. Kilka wymienionych przez Mattiego Klinge przykładów potwierdza tę tezę: obecność kościoła katolickiego na ziemiach fińskich i bycie częścią zachodnioeuropejskiej wspólnoty kulturowej w okresie średniowiecza czy przystąpienie do Unii Europejskiej w 1995 roku to momenty bycia blisko centrum, natomiast przejście na protestantyzm w pierwszej połowie XVI wieku stanowi przykład wyboru własnej drogi. Konstruowanie własnej tożsamości narodowej miało miejsce w połowie XIX wieku i należy uznać, że wybrane wówczas wartości i wskazany kierunek jest niezmiennie aktualny do dnia dzisiejszego.

Zgodnie z doktryną narodową, która rodziła się w Niemczech w pierwszej połowie XIX wieku świat powinien się dzielić na narody samodzielnie decydujące o swoim losie. Biorąc pod uwagę ówczesną sytuację w Europie, gdzie Niemcy i Włochy były podzielone na wiele księstw i królestw, a Polska czy Finlandia zostały wchłonięte przez Imperium Rosyjskie, idee głoszone przez Fichtego i Hegla dawały argumenty w walce o zjednoczenie kraju, odzyskanie niepodległości czy tworzenie własnej tożsamości podkreślającej odrębność wobec okupanta. Tym co miało połączyć i spajać wszystkich ludzi zamieszkujących to samo terytorium była historia, język, religia, nauka i kultura wysoka.

„[...] każdy wytwór kultury jest odbiciem trzech determinant: miejsca, rozumianego jako czynniki geograficzne i klimat, rasy, czyli biologicznie uwarunkowanych dyspozycji człowieka, i momentu, pojmowanego jako heglowski

⁵¹⁰ Szewczyk, tamże, s. 149-150.

„duch czasu, a zatem stan rozwoju społecznego i intelektualnego charakterystyczny dla danej epoki.”⁵¹¹

Założenia francuskiego filozofa Hippolyte Taine’a urzeczywistniły się także na ziemiach fińskich, gdzie duch narodu w drugiej połowie XIX wieku i na przełomie XIX i XX wieku przyniósł złoty okres w kulturze i dał najbardziej znaczące realizacje, które ukształtowały ówczesnego Finów i do dnia dzisiejszego stanowią źródło narodowej tożsamości dla mieszkańców Finlandii. Wraz ze zmianą przynależności państwowej, Wielkie Księstwo samo musiało przyrzeć się nowej sytuacji, w jakiej się znalazło. Dla wszystkich było jasne, że historia Szwecji przestała być historią Finlandii, z drugiej strony Finowie nie mogli identyfikować się z dziejami Rosji, ponieważ były one dla nich całkowicie nieznane. Pojawiły się więc pomysły zupełnie abstrakcyjne, jeden z nich oparty na koncepcji głoszonej przez Duńczyka Nikolaia Grundtviga dotyczył zarówno Finlandii, jak i pozostałych krajów nordyckich:

„Polegał [...] głównie na przedstawianiu Finlandii i Finów jako Grecji i Greków północnej Europy, narodu żyjącego co prawda w trudnych warunkach, w kraju o surowym klimacie, ale uwznioślonego głęboką wiarą w Boga i przeznaczenie oraz przejawiającego silne poczucie obowiązku wobec ojczyzny, jakiego nie powstydziliby się starożytni Rzymianie.”⁵¹²

Koncepcja ta została urzeczywistniona w latach 30-tych i 40-tych XIX wieku dzięki Lönnrotowi i Runebergowi, którzy w swojej pracy twórczej szukali cech wspólnych dla antyku i współczesnej im Finlandii. Dali Finom możliwość odwoływania się do odległej przeszłości, własnych bohaterów, wzorce moralne i wyjaśnienie dla okupionego trudem życia codziennego oraz ukierunkowali ich myślenie na dodatnie wartości płynące z charakteru miejscowej przyrody. Należy podkreślić, że projekt ten zakończył się sukcesem, ponieważ Finowie przyjęli wyidealizowany i wykreowany w literaturze obraz jako swój własny. Jest to niezwykle ważna kwestia, ponieważ spowodowała wyodrębnienie się fińskiej historii oraz kultury i uniezależnienie się względem szwedzkiej, która stanowiła przez ponad sześćset lat źródło odniesienia dla osób żyjących na ziemiach fińskich. Słowa fińskiego krytyka literackiego Kaia Laitinena najlepiej wyjaśniają miejsce, jakie „Kalewala” i „Opowieści

⁵¹¹ Nowakowski, tamże, s. 27.

⁵¹² Klinge, tamże, s. 143.

chorążego Stoola” zajmują w historii kształtowania się fińskiej tożsamości i współczesnej Finlandii:

„Kalewala ucieleśniała spokojne, pasywne elementy narodowego idealizmu, Runeberg rozbudził aktywne, wojenne komponenty tego nurtu duchowego.”⁵¹³

Literatura stała się siłą napędową dla innych dziedzin, które przyłączyły się do tworzenia fińskojęzycznej kultury wysokiej, ale również te wielkie dzieła literackie wpłynęły na postrzeganie Finów przez inne narody, o czym mogą świadczyć słowa Marii Dąbrowskiej z 1927 roku:

„Skłonność do wielkiej poezji epickiej spotykamy zawsze u narodów posiadających wysoki zmysł organizacyjny życia – epepeja jest jakby artystycznym odpowiednikiem tej cechy. Dobrymi organizatorami życia i zarazem wielkimi epikami w sztuce są bardzo często narody osiadłe na nędznych ziemiach i w surowym klimacie, zmuszone niejako nadbudowywać swoją ubogą rzeczywistość.”⁵¹⁴

A także Zdzisław Dębicki we wspomnieniach swojej podróży do Finlandii w 1907 roku:

„Tu mogły tylko powstać cudowne baśni i legendy fińskie, w których przyroda kraju odbiła się tak wyraźnie i pięknie, jak u żadnego ludu w Europie.”⁵¹⁵

Co jest warte podkreślenia, taki obraz Fina, Finlandii i fińskiej kultury w oczach obcokrajowców przetrwał w niezmienionej formie aż do XXI wieku. Jest to jednakże zgodne z tym jak fińscy intelektualiści kreowali obraz swojego kraju i jego mieszkańców oraz faktem, że mimo wielkich zmian, jakie miały miejsce w Finlandii w XX wieku, to ‘tradycja wynaleziona’ w pierwszej połowie XIX wieku, jest dalej żywa i niezmienna na ziemiach fińskich.

W przypadku Finlandii może to oznaczać, że brak nowej tożsamości każe zostać przy starej. Jest to rozwiązanie bezpieczne, znajome, niewiążące się z ryzykiem. Z drugiej strony prowadzi do utrwalania stereotypów i nie pomaga w zgłębianiu wiedzy o tej części Europy. Nadal powszechna wiedza na tematy tak podstawowe jak pochodzenie Finów czy języka

⁵¹³ Szewczyk, tamże, s. 34.

⁵¹⁴ Dąbrowska, tamże, s. 350.

⁵¹⁵ Dębicki, tamże, s. 30.

fińskiego jest skromna i zazwyczaj błędna. Większość osób dziwi się, kiedy okazuje się, że Finlandia nie jest częścią Skandynawii, Fin nie należy do tej samej rodziny co Norweg, Szwed i Duńczyk, a język fiński to nie język germański. Nie lepiej wygląda sytuacja, kiedy pojawia się temat historii czy kultury tego kraju. Na początku XXI wieku informacje dotyczące fińskiej literatury, filmu, teatru, opery, sztuk plastycznych czy architektury interesują tylko specjalistów i pozostają nieznanne szerokiemu gronu odbiorców. Potwierdzają to słowa Jerzego Fonkowicza:

„Przez wiele stuleci, w oczach przeciętnego mieszkańca naszego kontynentu, Finlandia [...] była przede wszystkim ziemią dziką i niegościnną, człowiekowi wrogą i przez znaczną część roku skutą grubym lodem. Jeszcze i dzisiaj spotkać można tu i ówdzie podobne wyobrażenia.”⁵¹⁶,

i Jeana Paula Sartre, które chociaż wypowiedziane w drugiej połowie XX wieku, nie różnią się w żaden sposób od opinii głoszonych dwieście lat wcześniej przez francuskich myślicieli okresu oświecenia jak Wolter, Rousseau czy Monteskiusz:

„Surowy klimat, krajobraz, występujące po sobie na przemian jasne noce i dni bez odrobiny światła, od wieków stawiały mieszkańców tego kraju w obliczu [...] szczególnej próby sił. I jest doprawdy rzeczą fascynującą przypatrzeć się, jak ci ludzie wyzwanie natury przyjęli i w jaki sposób na nie odpowiedzieli.”⁵¹⁷

Sami Finowie utrwalają taki obraz dalekiej północy w oczach mieszkańców reszty świata, co może wynikać z faktu, że do tej pory nie znaleźli klucza ani odpowiedzi na czym oprócz swojej współczesną tożsamość. Nie walczą ze stereotypami i nie mają pomysłu jak na nowo zachwycić świat, czymś innym poza naturą, która wydaje się odpowiedzią na każde pytanie i wytłumaczeniem wszelkich zagadnień związanych z tą częścią świata. Dodatkowo oficjalna linia podkreślania fińskości opiera się na powtarzonym w kółko 3 razy M, czyli św. Mikołaj, Muminki i Mannerheim lub 3 razy S jak *sisu*, sauna i *salmiakki* z tytułu książki poświęconej Finlandii autorstwa Aleksandry Michty-Jutunen⁵¹⁸.

⁵¹⁶ Fonkowicz, tamże, s. 7.

⁵¹⁷ Tamże, s. 228.

⁵¹⁸ Według tradycji wioska prawdziwego św. Mikołaja znajduje się w Rovaniemi, miejscowości położonej na północy Finlandii; Muminki to znana na całym świecie bajka dla dzieci, której autorką jest fińska pisarka Tove Jansson; marszałek Carl Gustaf Mannerheim jest dla Finów najważniejszym politykiem w historii ich kraju; *sisu* oznacza cechę charakteru, dzięki której Fin poradzi sobie w każdej sytuacji i przezwycięży każdą przeciwność losu; sauna czyli łaźnia parowa; *salmiakki* to słoną lukrecja, którą można dodawać do różnych produktów spożywczych na przykład cukierków czy lodów.

Współczesny Fin musi zmierzyć się też z historią swojego kraju i własnych przodków. W przypadku Finlandii mamy sytuację, gdzie nie odrzuca się obcych wpływów, nie próbuje się pisać historii od nowa, tylko dzieje tych ziem da się odczytać przyglądając się zwykłej codzienności, spacerując po mieście czy rozmawiając z ludźmi. Potwierdzeniem tych słów może być fakt, że w Finlandii do dnia dzisiejszego drugim oficjalnym językiem jest język szwedzki i jego nauka jest obowiązkowa już w szkole podstawowej.

Tym co najbardziej rzuca się w oczy jest również podejście mieszkańców ziem fińskich do materialnych pozostałości z przeszłości. Nie wybrali oni, tak jak większość, rozwiązania polegającego na usuwaniu pomników, niszczeniu budowli czy zmianie nazw ulic. Zwrócił na to uwagę w swoim artykule Piotr Paszkiewicz:

„I choć w Finlandii rosyjskie cerkwie wojskowe zostały przekształcone w kościoły luterzańskie, wprowadzony też został kalendarz gregoriański, wyznawcom prawosławia nie odebrano ich świątyń parafialnych, nie było też kampanii destrukcji obiektów cerkiewnych. Do dziś te z reguły niewielkie, lecz malownicze cerkwie zajmują centralne miejsca miast i miasteczek fińskich i zdają się nikomu nie wadzić. Podobnie zresztą, jak mieszkańcom Helsinek nie przeszkadzają carskie pomniki, do których dołączyły nowe, powstałe w innej epoce politycznej, tworząc swoisty konglomerat treści ideowych, gdzie na stosunkowo niewielkiej przestrzeni centrum miasta pomnik cara Aleksandra II na reprezentacyjnym placu Senackim, popiersie Aleksandra I przy bibliotece uniwersyteckiej czy wzniesiony na nabrzeżu obelisk upamiętniający wizytę Mikołaja I i jego małżonki niemal sąsiadują z pomnikiem konnym Carla Gustafa Mannerheima (1960), carskiego generała i zarazem bohatera narodowego Finlandii, który dowodził jej wojskami podczas fińsko-sowieckiej wojny zimowej, czy z czarnym obeliskiem ku czci prezydenta Juho Kusti Paasikivi (1980), który po II wojnie światowej zawarł układ przyjaźni ze Związkiem Radzieckim, bądź posągiem Przyjaźni (1990) – darem Moskwy dla stolicy Finlandii.”⁵¹⁹

Natomiast na kwestii pozostawiania dzieł architektury imperialnej stanowiących integralną część miejskiego krajobrazu koncentruje się Jeremi T. Królikowski. Jego tekst dotyczy Warszawy i Pałacu Kultury i Nauki, ale płynące z analizy wnioski można zastosować również do badań miejskich odnoszących się do współczesnych Helsinek:

⁵¹⁹ Paszkiewicz 1998, s. 231.

„I może zubożyliśmy na architekturę, na jej znaczenie nie tylko estetyczne, ale i symboliczne, zapomnieliśmy, że architektura wypowiada suwerenność zarówno w zakresie mieszkania i domu, jak też miasta i krajobrazu. [...] możemy nie zauważyć momentu, gdy w konsekwencji stosowania uników, niechęć do racjonalnego, całościowego, architektonicznego myślenia stanie się [...] symbolem naszej niemożności. [...] Oczywiście niepodległość można manifestować nie tylko poprzez burzenie, ale także, a może przede wszystkim, poprzez budowanie. Jednak widać, że brak woli burzenia powoduje brak woli budowania. [...] I w końcu architektura w powszechnym rozumieniu nie oznacza dziś nic i nikogo już nie porusza.”⁵²⁰

Należałoby zapytać, czy najmłodsze pokolenie Finów urodzone już w XXI wieku w ogóle zwraca uwagę na te kwestie i zauważa ich istnienie? Wydaje się, że proces globalizacji uczynił z nich obywateli świata, a internet skrócił jakikolwiek dystans i zbliżył do rówieśników w innych zakątkach globu powodując, że miasto, w którym żyją i wykreowany przez Runeberga obraz Fina związanego z naturą, ubogiego i bogobojnego jest im całkowicie obcy i ewentualnie kojarzy się z ideałami oraz wartościami wyznawanymi przez ich dziadków. Co może świadczyć o tym, że młody człowiek mieszkający w Finlandii czuje większą więź z rówieśnikami w innych częściach świata niż ze swoimi przodkami oraz przynależy do globalnej wioski, a nie fińskiej ziemi, a to może prowadzić w konsekwencji do identyfikowania się bardziej z przestrzenią publiczną poza granicami własnej codzienności i większego zainteresowania Times Square w Nowym Jorku niż placem Obywatelskim w Helsinkach.

O pójściu inną drogą, szukaniu własnej ścieżki, odmiennej od tej, którą podążali rodzice czy dziadkowie może też świadczyć całkowicie odmienne użytkowanie przestrzeni publicznych w Helsinkach. W przypadku placu Obywatelskiego, jeśli w ogóle pojawiają się tam młodzi ludzie to zaznaczają swoją obecność poprzez jazdę na deskorolce czy spotkania towarzyskie z rówieśnikami celebrowane z puszką piwa oraz papierosem w ręce. Ich sposób patrzenia na świat, potrzeby i oczekiwania są zupełnie odmienne niż kiedyś, a wybór instytucji, które mają swoją siedzibę w bezpośrednim sąsiedztwie zatoki Töölö można określić jako ‘staroświecki’ i nieodpowiadający współczesnemu życiu. Zofia Ostrowska-Kębowska zwracała uwagę, że idea placu będącego kulturalnym centrum miasta, forum, gdzie w jednym miejscu skoncentrowane są budynki dedykowane kulturze, sztuce i nauce

⁵²⁰ Królikowski, tamże, s. 274, 277, 279.

była domeną XVIII, a przede wszystkim XIX wieku⁵²¹. Co jest potwierdzeniem faktu, że plac Obywatelski został stworzony według starego wzorca bez uwzględnienia zmian, jakie zaszły przez ten czas w społeczeństwie i mieście. Biorąc pod uwagę te nowe realia, ponownego przemyslenia wymagają więc zagadnienia własnej fińskiej tożsamości narodowej i fińskiego narodu.

Pojęcie tradycja wynaleziona wprowadzone w latach 80-tych XX wieku przez Erica Hobsbawma trafnie obrazuje również procesy, które miały miejsce na ziemiach fińskich w XIX wieku. Odgórne narzucenie przez intelektualistów tożsamości, którą musiał przyjąć każdy Fin w imię stworzenia jednego narodu, dzisiaj jest niemożliwe do zaakceptowania przez młode pokolenie. Wykreowane wówczas symbole, rytuały, wzorce, wartości, które traktowano jako gwarancje przetrwania narodu i łącznik z przeszłością, tracą obecnie znaczenie w oczach fińskich nastolatków. Wydaje się, że właśnie oni mogliby zmienić znaczenie słów Ernesta Gellnera i usunąć słowo NIE, wtedy jego teoria miałaby całkowicie odwrotny wydźwięk wpisujący się we współczesny helsiński świat:

„Ożywia się martwe języki, wymyśla tradycje, wskrzesza fikcyjną pierwotną czystość. [...] nacjonalizm [NIE] jest przypadkowym i sztucznym wynalazkiem, do którego nigdy by nie doszło, gdyby nie ci przekłeci, wścibscy, niespokojni i niezadowoleni ze swej samotności myśliciele europejscy, którzy coś takiego wydumali, a następnie wtłoczyli w krwioobieg społeczności i bez tego zdolnych do życia. Kulturowe strzępy i łaty, jakimi posługuje się nacjonalizm, są często arbitralnymi kreacjami.”⁵²²

Podobne trudności można napotkać próbując dzisiaj nałożyć perspektywy badawcze starające się zdefiniować naród zaproponowane między innymi przez Benedicta Andersona czy Anthony’ego D. Smitha, jak i wcześniej przedstawiciele etnografii, kulturoznawstwa, historii, psychologii, czy lingwistyki, którzy próbowali w obrębie własnych dziedzin stworzyć definicję słowa naród, ale jak pisze historyk Tomasz Kizwalter:

„Zacznijmy od pojęcia „narodu” w tym przypadku definicje zazwyczaj dzielą się na „obiektywne”, które zakładają, że o istnieniu narodu decyduje wspólnota terytorium, języka, kultury czy też gospodarki, oraz „subiektywne”, przyjmujące, iż rolę decydującą odgrywa świadomość ludzi. Żadna z dotychczasowych proponowanych

⁵²¹ Ostrowska-Kęmbłowska, tamże, s. 121.

⁵²² Krakowski, tamże, s. 16.

*definicji nie spotkała się z powszechną akceptacją wśród specjalistów, a wielu badaczy uznało definiowanie narodu za wysiłek daremny.*⁵²³

Słowa te odzwierciedlają dobrze coraz bardziej skomplikowaną sytuację tożsamościowo-narodową w XXI wieku nie tylko w Finlandii, ale też w większości miejsc na kuli ziemskiej, co sprawia, że pojęcie narodu staje się utopią i zostaje zastąpione przez inne określenia, ponieważ człowiek, relacje, wspólnota to pojęcia żywe, wymykające się każdej próbie ogólnego zdefiniowania. Stąd też słowa Mariusa-François Guyarda odnoszące się do Niemiec, ale trafnie opisujące każdy inny kraj na świecie, wydają się wciąż aktualne także w kontekście Finlandii, bo nie ma jednej Finlandii, tak jak

*„Nie ma jednych Niemiec, a są Niemcy Micheleta, Niemcy filozofów, Niemcy Francuzów. Im większa jest grupa, [...] tym bardziej obraz jest karykaturalny, schematyczny i zdumiewający.*⁵²⁴

Na koniec należy więc zastanowić się, czy te wszystkie opisane w tym podrozdziale kwestie odnoszące się do współczesnych Finów, zostały w ogóle wzięte pod uwagę, kiedy planowano zabudowę placu Obywatelskiego. Jeśli zgodnie ze słowami profesor socjologii Anny Karwińskiej:

*„[...] każdemu typowi społeczeństwa odpowiada pewien typ przestrzeni miejskiej i społecznej organizacji życia miejskiego, zmieniający się w czasie i odzwierciedlający najistotniejsze cechy tego społeczeństwa, w tym jego system wartości.*⁵²⁵,

to pytanie brzmi, czy układ placu Obywatelskiego odzwierciedla dzisiejsze społeczeństwo fińskie? Próba obrony stanowiska, że odzwierciedla jest niemożliwa do zaakceptowania w świetle wcześniej przytoczonych argumentów. Gdzie popełniono błędy i czy da się je jeszcze naprawić, temu będzie poświęcony kolejny podrozdział koncentrujący się na perspektywach badawczych wykorzystywanych w studiach miejskich.

⁵²³ Kizwalter 1998, s. 9.

⁵²⁴ Nowakowski, tamże, s. 30.

⁵²⁵ Karwińska, tamże, s. 20.

3.5.4. Plac Obywatelski a współczesne studia miejskie

Na samym początku należy zaznaczyć, że nie jestem z wykształcenia socjologiem zajmującym się tematyką miasta, dlatego chcąc poddać analizie helsiński plac Obywatelski, wybrałam rozwiązanie polegające na krótkim przedstawieniu wielu możliwości interpretacji każdej przestrzeni publicznej. Każda z zaproponowanych przez specjalistów metod mogłaby stanowić przedmiot osobnej pogłębionej analizy, natomiast mi zależało na pokazaniu, jak największej ilości dróg, jakimi może podążać badacz poświęcający swoją pracę studiom miejskim.

Ewa Rewers trafnie zaznaczyła, że dyskurs naukowy, którego przedmiotem badań jest miasto charakteryzuje się dużym dynamizmem i ciągłą zmiennością, wynika to z faktu, że ośrodki miejskie są żywymi organizmami, dlatego konieczna jest nieustanna aktualizacja metod badawczych, aparatu pojęciowego i perspektywy. Wybór jednej obiektywnej teorii w odniesieniu do urbanistyczno-architektoniczno-politycznego centrum niepodległej Finlandii wydaje się zadaniem nie do wykonania. Fakt istnienia nieskończenie wielu możliwości wyboru może potwierdzić diagnoza postawiona przez profesora literatury Desmonda Hardinga:

„W ostatnich dekadach nowe teorie i praktyki w dziedzinie urbanistyki i planowania miejskiego połączyły się, tworząc wyraźnie wyodrębnioną – i ciągle się poszerzającą – dziedzinę transdyscyplinarnych dyskursów badających miasta zarówno jako odrębne przestrzenie-kulturowe, jak i jako części składowe większych, regionalnych i globalnych sieci systemowych. Ogólne teorie – takie jak feminizm, poststrukturalizm oraz studia międzynarodowe, czerpiące impet ze zmian społecznych i politycznych – skłoniły badaczy zajmujących się miastem do uznania, że procesy społeczne w różnym stopniu są kształtowane przez praktyki symboliczne i dyskursywne, co osadzone w działaniach kapitalistyczno-ekonomiczno-politycznych. W rezultacie miasta to nie tylko materialne albo zamieszkane przestrzenie, ale także przestrzenie wyobraźni oraz przestrzenie reprezentacji. Jedną z konsekwencji tego paradygmatycznego przesunięcia na poziomie epistemologii, teorii i metod, jest „ważna rola, jaką odgrywa pamięć i wyobrażenie jako interpretacyjny schemat, poprzez który różne grupy społeczne doświadczają miasta”[...].”⁵²⁶

⁵²⁶ Harding 2008, s. 5.

Zapoznając się z tekstami odnoszącymi się do współczesnych studiów miejskich, przydatną perspektywą mogącą mieć zastosowanie przy analizie placu Obywatelskiego może być, przytoczona przez socjolog Małgorzatę Dymnicką, a fundamentalna dla dziedziny teoria Henriego Lefebvre'a:

Lefebvriańska konceptualizacja przestrzeni społecznie konstruowanej tworzy dynamiczną płaszczyznę negocjacji między istniejącą rzeczywistością miejską a światem przeżywanym [czyli] w interpretacji przestrzeni fizycznej i wyobrażonej. [...] obejmuje trzy konstrukcje pozostające ze sobą w ścisłej zależności: „praktyki przestrzenne”, a więc powtarzalne czynności dnia codziennego zachodzące w konkretnej przestrzeni, przestrzenie „reprezentacji”, czyli doświadczane i przeżywane sytuacje, nasycone emocjami i symbolami, dynamiczne i zmienne (kościół, cmentarz, plac, dom itp.) oraz „reprezentacje przestrzeni”, które prowadzą się do sposobu, w jaki przestrzeń jest przedstawiana i zorganizowana (domena planistów, architektów, deweloperów, inwestorów itp.).”⁵²⁷

Biorąc pod uwagę, że według tej koncepcji plac to przestrzeń ‘reprezentacji’ jest zrozumiałe, że w Helsinkach istniała i nadal istnieje chęć uczynienia z placu Obywatelskiego współczesnej agory i wyznaczenie tej przestrzeni w mieście jako miejsca, gdzie można manifestować swoje poglądy i wyrażać swobodnie różne opinie. Z pewnością można uznać, że idea ta jest właściwa, a co więcej wpisuje się w wyróżniony przez Ossowskiego typ ładu społecznego opartego na porozumieniach zbiorowych, który

„polega na dochodzeniu do konsensusu poprzez wielostopniowe ustalenia, ale i jednocześnie na racjonalnej koordynacji działań (elementy planowania). Konstytuujące ten ład wartości to m.in. otwartość, szukanie porozumienia, szanowanie innych poglądów, współpraca. To one odzwierciedlają się w przestrzeniach publicznych charakteryzujących się znacznym stopniem uniwersalności dopuszczającej różnorodność zachowań, ale też poszanowanie „inności”.”⁵²⁸

Jednakże biorąc pod uwagę te słowa, już na samym początku należy się zastanowić, czy plac Obywatelski można nazwać udanym projektem, jeśli nie spełnia tej narzuconej mu odgórnie

⁵²⁷ Dymnicka, Parteka 2010, s. 184.

⁵²⁸ Karwińska, tamże, s. 21.

roli, o czym może świadczyć między innymi fakt, że nie wszyscy mieszkańcy wiedzą, gdzie się znajduje. Co więcej plac Obywatelski jest przestrzenią dedykowaną mieszkańcom stolicy, ale jeszcze mało świadomych istnienia tego nowego centrum, ponieważ obecność ludzi w tym miejscu jest niewielka, a jak pisze Dymnicka przytaczając teorię Jana Gehla o konieczności rozwoju przestrzeni publicznych:

„Zasadnicza teza przewijająca się w całej twórczości Gehla zawiera się w stwierdzeniu, że w porównaniu z doświadczeniem obecności form architektonicznych, których znaczenia nie należy przekreślać, to obecność ludzi w przestrzeni oferuje znacznie bogatsze doznania, dzięki którym świat, który powstaje w myślach i ich działaniach, trwa jako świat rzeczywisty. [...] miasto skoncentrowane na zachowaniu wizualnych atrybutów, będące jedynie dekoracją, a nie katalizatorem żywotnych procesów kulturowych i społecznych, nie jest synonimem pełnowartościowego życia kulturowego określonej społecznej całości.”⁵²⁹

Co więcej plac Obywatelski nie istnieje również w świadomości podróżników docierających do Helsinek z różnych stron świata, nie jest też wizytówką współczesnej Finlandii, ponieważ nie pojawia się w materiałach promujących tę europejską stolicę.

Poza tym warto zwrócić uwagę na sam wybór nazwy dla tego placu – Obywatelski. Oznacza to, że wiele osób zostaje automatycznie pominiętych i wykluczonych, gdyż obywatel to osoba posiadająca obywatelstwo danego kraju i wynikające z tego faktu prawa, jak i obowiązki. Plac Obywatelski jawi się, więc jako przestrzeń stworzona dla mieszkańców, ale nie dla wszystkich, tylko dla Finów i ewentualnie obcokrajowców posiadających fińskie obywatelstwo. Koncepcja ta, nawet jeśli nie była zamierzona jest całkowicie archaiczna oraz błędna i nieodpowiadająca dzisiejszym czasom i dzisiejszemu światu. Dodatkowo plac Obywatelski nie wypełnia narzuconej mu ogólnie funkcji, ponieważ jest on dedykowany tylko tym mieszkańcom, którzy są zainteresowani kulturą wysoką, czyli dochodzi do elitaryzacji tej przestrzeni. Funkcje budynków znajdujących się wokół placu potwierdzają, że ta część miasta jest przyjazna głównie osobom czytającym książki, słuchającym muzyki klasycznej czy interesującym się sztuką współczesną lub architekturą. W sposób niezwykle trafny skomentował tego typu rozwiązania stosowane we współczesnych przestrzeniach miejskich Slavoj Žižek. Jego teorię w następujący sposób tłumaczy Kurnicki:

⁵²⁹ Dymnicka, Parteka, tamże, s. 187-188.

„Z jednej strony, tego rodzaju centra kultury są odbiciem demokratycznych ideałów współczesnych społeczeństw, usiłują stworzyć dostępną dla wszystkich przestrzeń publiczną, lecz jednocześnie opierają się na wykluczeniu – ustanawiają filtry wejściowe, które nie dla wszystkich są do przekroczenia, a poza tym same w sobie stanowią „stan wyjątkowy” pośród wyraźnie skomercjalizowanej i wprost kontrolowanej przestrzeni nie-publicznej współczesnych miast. Jak zauważa Žižek, „centra sztuki i performansu (performance-art venues) funkcjonują jak wyjątki: sztuczne wyspy znaczenia w naszej egzystencji, która znaczenia nie ma, utopijne ogrodzone tereny wystające ze zwyczajnej rzeczywistości naszych miast”. [...] ogólnodostępność, która zawsze jest ogólnodostępnością iluzoryczną, co najwyżej ustanawiającą granice w mniej widzialny sposób. Dostępność przestrzeni jest warunkiem wstępnym tego, aby była ona publiczna. Ważniejsze jest jednak to, aby stwarzała możliwość, a nawet skłaniała do kontaktu z ludźmi i przedmiotami w sposób łączący zróżnicowane zbudowane na pozycjach i habitusach doświadczenia miejskiego życia z pozycjami ustalany grupowo i realizującymi grupowe miejskie ideologie.”⁵³⁰

Jak dodaje Karwińska:

„Wartości związane z budowaniem wspólnoty kulturowej są wytwarzane i realizowane poprzez kształtowanie przestrzeni wspólnych, w możliwie najwyższym stopniu odpowiadających potrzebom różnych grup społecznych różniących się religią, przekonaniem dotyczącymi prawdy, piękna, dobra, normami regulującymi ważne obszary życia społecznego itd. Oznacza to nie tylko przestrzenie dostępne, niewykluczające, ale także przestrzenie obywatelskie, tj. tworzące ramy dla aktywnego uczestnictwa i ułatwiające jego praktykowanie. Ważne zasoby, niezbędne dla takich działań – chęć współuczestniczenia, możliwość nawiązywania kontaktów i wymiany myśli, informacji, doświadczeń itp., umiejętność współpracy i inne – rozwijają się i wzmacniają poprzez wspólne korzystanie z obywatelskiej przestrzeni publicznej, udział w jej kształtowaniu, ochronie i rozwoju.”⁵³¹

Na tej podstawie można podejść do zagadnienia również w odwrotny sposób i nie dopatrywać się problemu w samej przestrzeni publicznej, jaką jest plac Obywatelski, a zadać pytanie,

⁵³⁰ Kurnicki, tamże, s. 202, 229.

⁵³¹ Karwińska, tamże, s. 22-23.

opierając się na teorii Richarda Floridy, czy fińskie społeczeństwo jest na tyle tolerancyjne, otwarte, „o wysokim stopniu heterogeniczności społecznej, kulturowej, etnicznej”, aby projekt tego typu placu odniósł sukces⁵³². Z drugiej strony biorąc jednak pod uwagę profil współczesnego mieszkańca Helsinek, ale też każdego innego większego miasta, nie ma możliwości, aby grupa, której jest dedykowana przestrzeń miejska podporządkowała się heterotopii, czyli miejscu fizycznemu, w tym przypadku placu Obywatelskiemu, któremu władza nadała określone reguły zachowań i treści semantyczne, by w ten sposób stworzyć sobie iluzję przestrzeni bardziej wartościowej.

Takie archaiczne myślenie osób decydujących o mieście, jest wynikiem wiary w to, że odpowiednio zaprojektowana przestrzeń publiczna może kształtować określone postawy społeczne i wywoływać oczekiwane zmiany w społeczeństwie, Karwińska nazywa tego typu przestrzenie mianem „wychowujących”⁵³³. W odniesieniu do placu Obywatelskiego jest to wyjątkowo trafne określenie, bo warto podkreślić, że na mapie Helsinek narodziła się przestrzeń dedykowana kulturze i mieszkańcom miasta, a nie na przykład przestrzeń duchowa (brakuje tutaj budowli sakralnej), nie jest to też teren wykreowany na potrzeby turystów, czy zawłaszczony przez biznes jak londyńskie City. Stąd też pewnie pomysł na reklamowanie nowego centrum miasta Helsinki jako wspólnego salonu, gdzie każdy jest mile widziany i może czuć się jak we własnym domu. Takie hasło reklamowe to za mało, bowiem jak pisze Žižek:

„[...] nie chodzi o to, że architektura powinna być w jakiś sposób ‘krytyczna’, ale że nie może nie odbijać i reagować ze społecznymi i ideologicznymi antagonizmami: im bardziej stara się być czysto estetyczna i/albo funkcjonalna, tym bardziej te antagonizmy reprodukuje.”⁵³⁴

Tak więc stosunkowo łatwo da się obnażyć dyskurs władzy i mu przeciwdziałać, co dobrze jest widoczne obserwując na co dzień tę część Helsinek.

Podstawowe pytanie więc brzmi, czy na architekturze w ogóle można oprzeć kształtowanie społeczeństwa w następnych dekadach? Niestety należy stwierdzić, że w przypadku stolicy Finlandii próba uczynienia z Helsinek prawdziwie fińskiego niepodległego miasta za pomocą stworzenia nowego centrum niepodległej Finlandii okazała się nieudanym projektem, ponieważ sztucznie wykreowana przestrzeń w postaci placu Obywatelskiego nie

⁵³² Tamże, s. 23.

⁵³³ Tamże, s. 28.

⁵³⁴ Kurnicki, tamże, s. 203.

spełnia pokładanych w niej nadziei i nie odpowiada obecnemu stylowi życia, nowej tożsamości, współczesnej problematyce czy dzisiejszym wyzwaniom. Co więcej żaden z wcześniej opisanych przez mnie placów na takie miano nie zasługuje, bo Finlandia i Finowie od zawsze związani są z naturą, a znaczący odsetek obcokrajowców w stolicy kraju jest wyraźnym sygnałem, że Finlandia nie jest już tylko dla Finów, więc archaiczne podejście w konstruowaniu współczesnej tożsamości oraz kreowanie na tej podstawie publicznych przestrzeni nie może zakończyć się sukcesem. Wydaje się, że ‘projektując’ plac Obywatelski zapomniano skorzystać z konkretnych wskazówek, jakie daje socjologia w odniesieniu do roli przestrzeni publicznych:

„Przestrzeń publiczną można określić jako scenę dla procesów życia miejskiego – codziennego i odświętnego – scenę dla niezliczonych spektakli, wytworzoną z elementów materialnych i niematerialnych, pozwalających na wyrażanie ważnych dla różnych aktorów emocji, uczuć, potrzeb, oczekiwań, sprzeciwu czy aprobaty. Wreszcie przestrzenie publiczne mają istotne znaczenie dla jakości życia mieszkańców, możliwości poszerzania zakresu doświadczeń poprzez dostarczanie rozmaitych bodźców, m.in. estetycznych czy intelektualnych, a także poprzez stwarzanie miejsca do demonstrowania swojego statusu, stylu życia, ważnych osiągnięć.”⁵³⁵

Nie zapoznano się również z definicjami współczesnego miasta, które mogłyby się stać istotnymi drogowskazami, nie tylko w kwestii działań podejmowanych w Helsinkach, ale także w innych ośrodkach miejskich na świecie:

„Konceptualizacja miasta musi [...] zakładać, iż ono w jakiś szczególny sposób istnieje, czymś się charakteryzuje, funkcjonuje w określony sposób, daje się zrozumieć poprzez swoją ideologiczność. Tylko na takiej podstawie mówienie o mieście i jego obrona ma sens. Miasto jest najbardziej wyraźnym społeczno-przestrzennym produktem i producentem, do tego nawet stopnia, iż skłania do mówienia o własnej wewnętrznej logice. Z jednej strony, na miasto składa się zarówno historia miejsc i procesów, które je stworzyły i tworzą, struktury materialne, ludzie i przedmioty, a także coś, co określić by można miejską codziennością praktyk i sytuacji, które są niemożliwe do ogarnięcia. Z drugiej, w

⁵³⁵ Karwińska, tamże, s. 28.

związku z powyższymi rzeczami, samo jest producentem własnej historii i historii ludzi, którzy w nim przebywają, budynków i przedmiotów, które są w nim zakorzenione i których istnienie polega na trwaniu miasta. To w mieście ludzie mają możliwość przelamywania barier i negocjowania granic nie tylko pomiędzy samymi sobą, ale także pomiędzy sobą a światem zewnętrznym, stają się miejską infrastrukturą, producentami własnego świata i jego produktami. [...] miasta są z zasady polityczne i ideologiczne. Jest tak nie tylko dlatego, że powstały i powstają w procesie politycznych decyzji i historycznych walk jako prowizoryczne rezultaty i stabilizacje społeczno-materialnych warunków, albo też, że są zdolne stwarzać sobie własne podmioty, które [...] mogą być nazywane nie tylko obywatelami, ale typowo miejskimi bytami. Habitusy, jakie stwarza miasto – stwarzają miasta – oparte przede wszystkim na codziennym doświadczeniu miejskiej przestrzeni, poruszaniu się w jej ramach, wyobrażeń dotyczących siebie i innych stanowią o powodzeniu i funkcjonalności miasta. Miasto może być nazwane maszyną ideologiczności ze względu na to, iż daje możliwość konfrontowania własnej pozycji i własnego doświadczenia z innymi. Co istotne, konfrontacja ta wynika z pozycji zajmowanej w przestrzeni, którą da się określić zarówno w odniesieniu do innych pozycji i pozycji innych, jak i jako zasadniczo nietrwałą i niepewną, domagającą się potwierdzenia. Z tego też wynika, iż miasto jest produktywne w sensie ideologicznym, pozwala na połączenie pomiędzy poziomem jednostki (jej zasobami i umiejętnościami) oraz innymi poziomami społeczno-przestrzennego życia (różnymi rodzajami zbiorowości ludzkich, sieciami i systemami). Więcej nawet – miasto zmusza do tego, zmusza do określenia siebie wobec innych, odniesienia się do innych pozycji i ideologicznych praktyk.”⁵³⁶

Tym co bowiem pojawia się w większości tekstów poświęconych studiom miejskim jest diagnoza, że głównym problemem współczesnych ośrodków miejskich jest utrata relacji z osobami korzystającymi z miasta. Natomiast drugą równie ważną kwestią przytaczaną w specjalistycznych opracowaniach jest fundamentalne dla jakości toczącego się życia społecznego, scalanie miasta przy wykorzystaniu przede wszystkim przestrzeni publicznych. Wydaje się więc, że te czynniki mogłyby wyznaczać drogę, jaką powinny w przyszłości podążać Helsinki i nieukończony jeszcze plac Obywatelski. Bowiem jak pisze Karwińska:

⁵³⁶ Kurnicki, tamże, s. 228-229.

„Dobre funkcjonowanie miasta, jego trwanie i rozwój zawsze związane były bezpośrednio z poziomem integracji społecznej różnych grup, ich zdolnością do porozumiewania się i współpracy. Budowanie takiej sieci powiązań i zależności związane było z wypracowaniem wspólnoty celów, norm i wartości, zasad wspólnego działania, rozwiązywania konfliktów. Potrzebne były zatem rozmaite instytucje wspomagające te procesy integracji, zasoby ekonomiczne, społeczne, kulturowe, polityczne, odpowiedni system wartości, wokół których mieszkańcy i użytkownicy miasta mogli się integrować, które dostarczały kryteriów wyboru i oceny. Niezbędne były także różne rodzaje przestrzeni społecznych, w ramach których owe procesy i działania mogły być realizowane.”⁵³⁷,

bo

„Miasto z samego założenia jest obszarem spotykania się, a nawet zderzania się różnorodnych wartości i idei zarówno poprzez bezpośrednie interakcje ludzi, jak i poprzez wytwarzanie miejsc, obszarów kulturowych, różnego typu przestrzeni społecznych. Są one niezbędne dla realizowania funkcjonowania miasta zarówno jako zbiorowości społecznej, jak i miasta rozumianego jako element szerszych systemów organizacyjnych, gospodarczych, kulturowych czy politycznych.”⁵³⁸

4. Helsinki w XXI wieku. Spojrzenie w przyszłość

Dobrym punktem wyjścia, aby przyjrzeć się sytuacji Helsinek i całej helsińskiej metropolii w przyszłości jest opublikowany w 2020 roku raport sporządzony przez specjalistów dla wydziału zajmującego się badaniami miejskimi i statystykami w mieście Helsinki. Dokument ten koncentruje się na latach 2019-2060, a przewidywane zmiany w tym rejonie Finlandii są sygnałem i wskazówką, z jakimi problemami i wyzwaniem będzie musiała zmierzyć się stolica w ciągu następnych czterech dekad. Prognozy przewidują, że dzisiejsze Helsinki z liczbą mieszkańców ponad 660000 będzie zamieszkiwać 700000 osób w roku 2027, 820000 w roku 2050 i 860000 w 2060 roku⁵³⁹. Na samym początku dokumentu pojawiają się również dwa inne scenariusze dotyczące rozwoju tego miasta: szybki wzrost

⁵³⁷ Karwińska, tamże, s. 19.

⁵³⁸ Tamże, s. 21.

⁵³⁹ Dane pochodzą z raportu przygotowanego przez miasto Helsinki w 2020 roku „Helsingin ja Helsingin seudun väestöennuste 2019-2060”, autorami są Pekka Vuori i Marjo Kaasila (s. 7).

mówi, że liczba mieszkańców Helsinek przekroczy 700000 osób już w roku 2026, 880000 w roku 2050 i 950000 w roku 2060; wolniejszy wzrost zakłada, że liczba 700000 mieszkańców zostanie osiągnięta dopiero w 2030 roku, a 800000 w 2060⁵⁴⁰. Natomiast dane dotyczące całej helsińskiej metropolii podają, że pod koniec 2019 roku była ona zamieszkała przez ponad 1510000 osób i prognozuje się, że liczba ta przekroczy 2 miliony w roku 2056, jeśli rozwój będzie szybszy to wynik ten zostanie osiągnięty już w 2050 roku, jeśli wolniejszy to w 2060 roku liczba mieszkańców wynosić będzie 1940000⁵⁴¹. Raport ten omawia także prognozowane liczby urodzeń i zgonów, dane dotyczące sytuacji mieszkaniowej i rynku pracy, kwestie migracji ludności, strukturę wiekową i językową. Jest realną odpowiedzią na pytania o przyszłość Helsinek i ich mieszkańców, bo w pierwszej ćwierci XXI wieku jest to miasto ludzi w różnym wieku, pochodzących z różnych części Finlandii i świata, mówiących różnymi językami, mających różne wizje spędzania wolnego czasu, różne wizje pracy, różne potrzeby, wyznających różne wartości i różne poglądy polityczno-społeczne. Pogodzenie tego wszystkiego stanowi największe wyzwanie, generuje najwięcej problemów i pytań. Jeśli dodatkowo dodamy jeszcze prognozy na przyszłość dotyczące między innymi wzrostu liczby ludności, imigracji, ekologii, niepewnej sytuacji polityczno-gospodarczej oraz konieczność pogodzenia różnych funkcji, jakie pełni stolica Finlandii, będąca centrum politycznym, administracyjnym, biznesowym, naukowym, kulturalnym, duchowym, turystycznym całego kraju, to skala wyzwań, przed którymi stoją Helsinki, ale także inne duże ośrodki miejskie na całym świecie, jest olbrzymia. Czy miasto jest gotowe na te zmiany i czy już teraz szuka oraz wdraża nowe rozwiązania? Jak podają statystyki Helsinki zajmują w tej chwili obszar 715 km², z czego mniej niż 1/3 to grunty, a pozostałe 2/3 to obszary wodne. Zdając sobie sprawę z przyszłego wzrostu ludności w stolicy, obecnie ma miejsce wielki boom budowlany. Dotyczy on głównie atrakcyjnie położonych obszarów magazynowo-portowych, które obecnie zamienia się w dzielnice mieszkalne, dobrym przykładem są Pasila, Kalasatama czy Jätkäsaari. Można powiedzieć, że Helsinki przechodzą zakrojony na szeroką skalę proces estetyzacji przestrzeni miejskiej, gdzie porządkuje się starsze części miasta i poddaje się je rewitalizacji. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że w wyniku tego procesu, Helsinki na naszych oczach tracą swoją dotychczasową tożsamość. Z miasta portowego, gdzie każda dzielnica miała swoją historię, charakterystyczną zabudowę, odmienną funkcję, staje się przede wszystkim sypialnią dla około 12% wszystkich Finów, gdzie na każdym kroku mijamy

⁵⁴⁰ Tamże.

⁵⁴¹ Metropolię Helsinek tworzy 14 miast skoncentrowanych wokół głównego centrum czyli Helsinek. Dane dotyczące rozwoju metropolii helsińskiej pochodzą również z raportu „Helsingin ja Helsingin seudun väestöennuste 2019-2060” (s. 8).

podobne do siebie osiedla. Odpowiadając na problemy współczesnego i przyszłego świata, władze Helsinek starają się już teraz wprowadzać zmiany i wdrażać rozwiązania mające na celu zrównoważony rozwój. Nastawienie na ograniczenie ruchu samochodowego dopinguje do wyznaczania nowych ścieżek rowerowych i wdrażania ekologicznego transportu miejskiego. Ważna jest też strategia energetyczna i pilnowanie segregacji śmieci. Władze miasta zachęcają do ograniczenia spożywania mięsa, więc wprowadzają wegetariański i wegański jadłospis między innymi w kantynach studenckich oraz na oficjalnych uroczystościach i wydarzeniach organizowanych przez ratusz. Co nie powinno dziwić, Helsinki są reklamowane jako idealne miejsce do życia dla każdego, zwraca się uwagę na ich wyjątkowe położenie nad brzegiem Bałtyku i dynamiczne tempo rozwoju. Poza tym podkreśla się, że Helsinki łączą w sobie „fińskość, nordyckość i międzynarodowość”⁵⁴². Brzmi to jak idealny baner reklamowy, wdrażanie w życie współczesnej perspektywy kosmopolitycznej i transnarodowej, ale tym bardziej te filary współczesnych Helsinek, o których mówi się w oficjalnych komunikatach wskazują na niemożliwe do pogodzenia różnice.

Rytm miasta, ale też krytyczną ocenę Helsinek, całkowicie odbiegającą od marketingowej strategii oficjalnych władz, możemy poznać wsłuchując się w wypowiedź bohatera książki „Przejście”, który tak widzi współczesne Helsinki:

*„To miasto jest połączeniem Europy Zachodniej i zmarłego niedawno Związku Radzieckiego, centrum można by przykryć drobną monetą, budynki są małe i niskie jak relief na awersie, a obejrzenie całości zajmuje krótką chwilę; jego mieszkańcy przemierzają pracowicie ulice, jakby się gdzieś spieszyli, jakby to miasto było zdecydowanie większe, niż jest w rzeczywistości.”*⁵⁴³

Należy odnotować, że miasto Helsinki wielokrotnie stanowiło tło dla życia i działania bohaterów literackich i filmowych. W kolekcjach muzealnych jest także wiele wedyt pokazujących Helsinki zmieniające się na przestrzeni ostatnich dwustu lat. Współczesne miasto jest też często wybieraną scenografią dla muzyków tworzących teledyski do swoich piosenek. Temat ten wykracza poza obszar badawczy mojej pracy doktorskiej, ale warto

⁵⁴² www.myhelsinki.fi/fi/info/helsingin-historia-p%C3%A4hkin%C3%A4nkuoressa (dostęp 24.02.2023).

⁵⁴³ Statovci 2020, s. 236. Cytat pochodzi z napisanej w 2016 roku powieści „Przejście”. Autor książki Pajtim Statovci urodził się w roku 1990 w Kosowie i jako dziecko, w wieku dwóch lat, przeprowadził się razem z rodziną do Finlandii. Jego pisane w języku fińskim książki były wielokrotnie nagradzane i tłumaczone na języki obce.

zaznaczyć, że mógłby stanowić punkt wyjścia do obszernej monografii poświęconej tylko temu zagadnieniu⁵⁴⁴.

5. Wnioski

Plac Obywatelski można uznać za próbę walki z głównym problem przed jakim stoi współczesne miasto, mianowicie przeobrażaniem się w metropolię. Zwraca na to uwagę w swoim artykule Małgorzata Dymnicka:

„W metropolizacji podstawową rolę odgrywają sieci przepływów kapitału, ludzi, pracy, informacji i rynków, prowadząc do transformacji materialnych podstaw życia społecznego, czasu i przestrzeni. [...] proces metropolizacyjnej integracji jest wewnętrznie równoważony zarówno subiektywnymi oczekiwaniami mieszkańców, jak i obiektywnymi procesami urbanizacyjnymi. [...] w przestrzeni społecznej, kulturowej i materialnej ścierają się dwie tendencje: z jednej strony dążenie do sprostania standardom metropolii, a z drugiej – poszukiwanie znaczeń „pierwszych”, „małej ojczyzny”. [...] Metropolia [...] budzi uzasadnione wątpliwości, czy jest jeszcze miastem jako nowa postmodernistyczna forma miejska, nowe technomiasto, miasto na zewnątrz (exopolis), policentryczny region naznaczony jak dotąd niewyobrażalną nieciągłością (Soja 2003) wciąż jednak – „zwykle jest miastem” (Gorzela 2009: 24). Zwolennicy tezy, że w wyniku kryzysu miasta, polegającego na zaniku centrum, amorficzności i fragmentaryzacji przestrzeni, a także zaniku więzi społecznych, metropolia straci swoją rolę, nie dość doceniają jej znaczenie w obecnym świecie. [...] Patrząc na problem z perspektywy skrajnie postmodernistycznej, nie przynależymy już do żadnego miejsca, do żadnej kultury, twierdzi Manuel Castells (2007: 419). Im bardziej jednak społeczeństwa miejskie próbują odnaleźć swoją tożsamość poza globalną logiką ahistorycznej i niekontrolowanej władzy przepływów, tym bardziej

⁵⁴⁴ Eva Packelén, badaczka związana z Muzeum Miasta Helsinki, w prywatnej korespondencji z września 2021 roku zwróciła moją uwagę na to zagadnienie i wskazała kilka książek poświęconych temu tematowi między innymi Raul Palmgren „Kaupunki ja tekniikka Suomen kirjallisuudessa” (1989); Kerttuli Wessman „Helsinki kehysissä – Taidetta Helsingin kaupunginmuseon kokoelmista” (2005); Outi Heiskanen, Minna Santakari „Asuuko neiti Töölössä? Elämää elokuvien Helsingissä” (2004); Pietari Kääpä „World film locations: Helsinki” (2013); Lieven Ameer „Moved by the City: experiences of Helsinki in Finnish prose fiction 1889-1941” (2013) czy publikacja biblioteki miejskiej w Helsinkach „Helsinki-aiheista kaunokirjallisuutta” (1987).

potrzebują własnych lokalnych kodów, pozwalających odczytać podstawową strukturę dominujących wartości.”⁵⁴⁵

Biorąc pod uwagę, że samo miasto Helsinki zamieszkuje ponad 660000 osób, a metropolię helsińską ponad 1,5 miliona, co stanowi prawie 25 % wszystkich mieszkańców Finlandii, kwestia metropolizacji dotyczy także dalekiej północy. Chociaż liczby te w skali światowej są niewielkie to w odniesieniu do lokalnego kontekstu stanowią zjawisko, które wymaga odnotowania i przeanalizowania.

Plac Obywatelski można uznać więc za fińską odpowiedź na problemy wynikające z rozrastania się ośrodków miejskich, w tym również Helsinek i próbę zahamowania procesu, który doprowadziłby do braku wyraźnego i oczywistego dla wszystkich centrum oraz zaniku własnej tożsamości. Jak pisze Harding najnowsze metody badań koncentrują się właśnie na analizie miasta jako „*artefaktu konstruowanego wokół nieobecnego centrum*”, a w Helsinkach, wbrew światowym trendom, podjęto inicjatywę, aby główne centrum powstało jako fizyczne miejsce⁵⁴⁶. Pozostaje jeszcze walka o zaistnienie tego miejsca w świadomości każdego mieszkańca. Poza tym badacze wskazują, że to właśnie na kwestiach związanych z tożsamością powinno opierać się współczesne miasto. Jeden z możliwych kierunków na przyszłość wyznaczili hiszpański socjolog Manuel Castells i fiński filozof Pekka Himanen odnosząc się do koncepcji wdrażanych w krajach nordyckich:

„W modelu tym wymaga się od państwa i od miasta godzenia „pozornie sprzecznych celów: długoterminowej polityki rozwojowej z refleksyjnością, czyli zdolnością do wewnętrznych innowacji i modyfikacji celów, adekwatnie do zmian kontekstu tego rozwoju” (tamże, s. 14). Innymi słowy, jest w nim dostatecznie dużo miejsca na realizację wartości wyznawanych przez ludzi, firmy oraz rządy. Doświadczenia krajów, które próbują połączyć technologiczną innowacyjność i rozwój ekonomiczny z państwem chroniącym dobro wspólne i tożsamość lokalną, dowodzą znaczenia tożsamości jako siły napędowej „nowej gospodarki” (Castells i Himanen 2009). We współczesnej urbanistyce dążenie do osiągnięcia równowagi między tymi dwiema perspektywami implikuje rozwój metod holistycznych (zrównoważony rozwój, environmental design), uwzględniających współzależności i wzajemny wpływ

⁵⁴⁵ Dymnicka, Parteka, tamże, s. 179-181.

⁵⁴⁶ Harding, tamże, s. 12.

różnych czynników z obszaru ekonomii, polityki, ekologii, życia codziennego [...]”⁵⁴⁷

Jak pisze Małgorzata Dymnicka:

„Podobną tendencję można zaobserwować w socjologii miasta. Badania prowadzone w jej ramach dowodzą przenikania się wielu różnych podejść (ekonomicznych, antropologicznych, kulturowych) wynikających z różnorodnych powiązań w przestrzeni, zarówno w skali globalnej, regionalnej, jak i lokalnej (Sassen 2007; Castells 2007; Soja 2003; Lefebvre 1994; De Certeau 2008; Frysztański 1997). Wskazują na istotne przesunięcia akcentu z ujmowania miasta w kategoriach formy na miasto powiązane ze środowiskiem jako zapowiedź nowych dynamicznych, otwartych relacji między przestrzenią i jego użytkownikami.”⁵⁴⁸

Rozpatrując w tym kontekście plac Obywatelski należy stwierdzić, że nie spełnia on roli miejsca spotykania się przestrzeni z jej użytkownikami w takim sensie jak widzi to współczesna socjologia, lecz jest on niestety tylko ‘pustą’ przestrzenią publiczną będącą rezultatem patrzenia na miasto jako na formę. Stąd godny pochwały zamysł stworzenia głównego centrum, mogący być zwycięską walką z metropolizacją i postępującymi procesami, którym podlega dzisiejsze miasto, nie można uznać za zwyciężony sukcesem oraz udany model mogący być wzorem również dla innych. Zapomniano bowiem, że

„W przypadku architektury rozumianej zarówno jako proces projektowania i tworzenia struktur, jak i w sensie materialnym, kluczowe jest określenie sposobów funkcjonowania i istnienia relacji społecznych, jakich jest ona wynikiem i jakie tworzy. [...] architektura jest konieczną częścią społeczeństwa o tyle, że niezwykle trudno byłoby uchronić się od jej oddziaływania. Jest sposobem organizacji społecznej przestrzeni, która też przestrzeni nie neguje – kwestią jest tylko w jaki sposób wspomaga kształtowanie relacji społecznych w ramach przestrzeni życia społeczeństwa. Ze względu na ideologiczność przestrzeni, architektura materializuje i stabilizuje relacje społeczne, jednak tylko i zawsze tymczasowo.”⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Dymnicka, Parteka, tamże, s. 181.

⁵⁴⁸ Tamże, s. 181-182.

⁵⁴⁹ Kurnicki, tamże, s. 209-210.

V PODSUMOWANIE PRACY

„Sposób, w jaki przestrzeń jest zorganizowana, rodzaj użytych symboli, wyróżnienie pewnych obszarów, zaznaczenie podziału przestrzeni na pewne części i nadanie im w czytelny sposób różnego statusu – wszystko to czyni z przestrzeni środek komunikowania się, przekazywania informacji ważnych dla danej konkretnej relacji społecznej, czy też istotnych dla całego układu stosunków społecznych między jednostkami, jednostką i grupą, wreszcie między całościami społecznymi. Odzwierciedleniem najważniejszych dla danego społeczeństwa ideałów i wartości własnej kultury są zarówno określone koncepcje miasta jako całości, jak i sposób zorganizowania i użytkowania poszczególnych fragmentów przestrzeni miejskiej.”⁵⁵⁰

Ponad dwieście lat historii Helsinek tworzy DNA tkanki tego miasta. Na osi czasu, od narodzin stolicy do dnia dzisiejszego, zostały zaznaczone trzy najważniejsze przestrzenie publiczne: plac Senacki - symbol unii fińsko-rosyjskiej, plac Kolejowy – świadectwo postępu i zbliżenia się do Europy oraz Stanów Zjednoczonych i plac Obywatelski - namacalny dowód niepodległość i niezależności. Dlaczego te place, wybór nie jest przypadkowy, bowiem

„Szczególnym typem społecznej przestrzeni jest przestrzeń publiczna. Odzwierciedla ona procesy zachodzące w mieście, często także ujawnia główne obszary konfliktu czy sprzeczności. Istnieje w postaci przestrzeni fizycznej (materialnej) mającej określone wymiary, status prawno-administracyjny, cechy geograficzne oraz materialne i niematerialne elementy nadające jej specyfikę społeczną i kulturową. Publiczny charakter tych miejsc jest związany z systemem ich tworzenia, pełnionymi funkcjami i sposobami użytkowania. Jednocześnie „publiczność” tej przestrzeni określona jest w kategoriach symbolicznych poprzez nadawanie jej przez użytkowników (i twórców) znaczenia i wartości.”⁵⁵¹

Dzięki temu, że od początku miasto rozwijało się liniowo, a nie warstwowo, także dzisiaj można ujrzyć stolicę kraju taką, jaka była na przestrzeni kolejnych dekad, a warto pamiętać, że

⁵⁵⁰ Karwińska, tamże, s. 24-25.

⁵⁵¹ Tamże, s. 27.

„Przestrzenie społeczne miasta zawsze były, przynajmniej w znacznym stopniu, swoistymi oknami wystawowymi, w których „wystawiano” wartości ważne dla danej epoki i danego miejsca; eksponowano pewne elementy, pomijano (czy nawet fałszowano) inne.”⁵⁵²

Wpływa to automatycznie na konieczność skonfrontowania ze sobą tych różnych przestrzeni publicznych. W ten sposób zabudowa placu Obywatelskiego powinna być analizowana w kontekście wcześniejszych centr stolicy i automatycznie podlegać ocenie w kontekście starszych części miasta. Jest to sytuacja niewątpliwie warta odnotowania i przeanalizowania, ponieważ idąc za słowami Rewers:

„[...] poszukując genius loci miast, badacze i artyści niemal zamiennie używają takich określeń jak: aura miejsca, atmosfera miejsca, miejska nostalgia, poetyka miejsca. Tworzą one niewątpliwie – wzajemnie – bardzo „urodzajne” pogranicza. Genius loci utożsamiany z silnym, niepowtarzalnym charakterem jakiegoś miejsca, [...] a jednak niedającym się precyzyjnie wyrazić [...]. Podobnie genius loci jako charakterystyczna tożsamość [charakter, wyraz] miejsca trudna do jednoznacznego zdefiniowania, ale rozpoznawana przez wtajemniczonych w proces rozszyfrowania wielopoziomowych relacji znaczeniowych tak, by dotrzeć do zbioru milcząco zakładanych wartości i cech środowiska naturalnego lub miejskiego. [...] To nadal tylko jedna z wielu postaci [genius loci] zwracająca uwagę na antropocentryczną wyobraźnię badaczy przestrzeni.”⁵⁵³

należy stwierdzić, że plac Obywatelski na ten moment nie stanowi jeszcze przeciwwagi dla pierwszego centrum Helsinek, również plac Kolejowy nigdy mu nie dorównał. Można zatem uznać, że do dnia dzisiejszego w stolicy Finlandii króluje plac Senacki jako miejsce, gdzie można spotkać prawdziwego *genius loci* Helsinek. Dodatkowo niemoc wyjścia poza główną dominantę miasta, jaką nadal stanowi plac Senacki, może polegać na problemie, który przybliżył Rewers:

„Najwięcej wątpliwości formułuje się jednak na pograniczach genius loci, historii miast oraz pamięci zbiorowej i jednostkowej miejsca, czyli wtedy, gdy pojawia się pokusa nadawania mu charakteru ponadczasowego, niezależnego od pracy pamięci

⁵⁵² Tamże, s. 22.

⁵⁵³ Rewers, tamże, s. 24.

i historycznych zmian. Genius loci nabiera wtedy znaczeń podobnych do miejskiej nostalgii, a w której główną rolę odgrywa duch przeszłości. To kluczowy moment w sporze o zakres użycia genius loci. Utożsamiany z duchem ogólnie rozumianej przeszłości nie należy wtedy ani do historii, ani do współczesności. Obsesyjnie dążąc do zachowania ducha tego, co minione, odwracamy wprawdzie uwagę od tego, co dzieje się teraz, lecz nie wzmacniamy tym samym ani pamięci, ani historii."⁵⁵⁴,

może to więc tłumaczyć zarówno dlaczego plac Obywatelski przegrywa konkurs popularności z placem Senackim, jak i dlaczego nie ma na dzień dzisiejszy pomysłu na wykorzystanie przestrzeni starego centrum Helsinek zaprojektowanego przez Engela, a także z czego wynika całkowita niewidoczność placu Kolejowego. Problem ten nie dotyczy tylko Helsinek, ale każdego „obciążonego czasem i historią” miasta, co mogą potwierdzać słowa odnoszące się do Rzymu autorstwa Sigmunda Freuda i Rainera Marii Rilkego o obciążeniu „*nadmiarem przeszłości*.”⁵⁵⁵. Czy też Petera O. Loewa, który analizując Gdańsk napisał, „*Aby odzyskać utraconą energię [trzeba] „zresetować” miasto, ponieważ zawiera zbyt dużo konstrukcji mitotwórczych*.”⁵⁵⁶ Jeśli jednak do tego nie dojdzie to Dymnicka tak opisuje przewidywane przez Loewa skutki:

„Przeszłość jest zamknięta, ale nie jest przecież skończonym projektem. [...] miasto [...] ma wielką przeszłość i silną społeczną pamięć o niej, lecz [...] przytłoczony ciężarem swojej pamięci obciąża współczesnych, stając się barierą dla twórczej zmiany [...] Ceną za poszukiwanie kształtu przyszłości miasta, jednocześnie kurczowo trzymając się przeszłości, jest utrwalanie skostniałego wizerunku [...] Za dużo tu pamięci, a za mało refleksji, jak uczynić [...] miejsce tętniące życiem. [...] chroniąc historię, nie może pomijać znaczenia przestrzeni publicznych. [...] Zrozumieć otwartość form zamkniętych, zobaczyć nowe życie w dawnych ramach to przywilej wyobraźni. Bez niej przeszłość umiera.”⁵⁵⁷

Z drugiej strony gdyby iść tropem wyznaczonym przez brytyjskiego architekta i teoretyka Neila Leacha, to plac Senacki już dawno powinien usunąć się w cień na architektoniczno-urbanistycznej mapie Helsinek, ponieważ:

⁵⁵⁴ Tamże, s. 24-25.

⁵⁵⁵ Harding, tamże, s. 8.

⁵⁵⁶ Dymnicka, Parteka, tamże, s. 184.

⁵⁵⁷ Tamże, s. 184.

„forma architektoniczna (...) 'byłaby całkowicie politycznie i alegorycznie nieskuteczna', gdyby odciąć ją od ruchów społecznych i kulturowych, zapewniających jej siłę. [...] architektura jest zawsze kontekstualizowana na jakiejś społecznej podstawie. Jest też zawsze stosowana do politycznych celów. Ale ta polityczna zawartość nie jest właściwością samej w sobie architektonicznej formy.”⁵⁵⁸

Kurnicki dalej tłumaczy poglądy Leacha w następujący sposób:

„[...] budynki i fragmenty miast [...] nie są one polityczne same z siebie, lecz tylko w kontekście praktyk i funkcji, które stwarzają lub utrzymują. Ich polityczne oddziaływanie zależy ponadto nie tylko od procesu ich powstania, formy, jaką przybrały i użycia, do jakiego zostały przeznaczone, lecz zmienia się w odniesieniu do czasu, np., okresu historycznego oraz przestrzeni np. w zależności od kontekstu, lokalizacji, etc. Inaczej mówiąc – polityczne oddziaływanie zależy od jego praktykowania [...]. Dodatkowo „To, co czyni [architekturę] wyjątkową jest jej jednoczesna trwałość (w sensie historycznego trwania), jak i niestabilność w odniesieniu do różnych praktyk, które w związku z nią się odbywają.”⁵⁵⁹

Należy więc poszukać współczesnego klucza do odczytania na nowo przestrzeni publicznych w Helsinkach, ale także w innych naznaczonych historią miast, ponieważ

„[...] przestrzeń zmienia się wraz ze zmianą perspektywy w czasie. Budynki nie są [...] ani trwałe, ani stałe – posiadają raczej własne (relacyjne, mediowane) życie, zależące zarówno od pozycji patrzących, jak i konkretnych, różnorodnych zmiennych w czasie użyc. Architektura nie jest w konsekwencji tworzeniem materialnych struktur, które stabilizują temporalne procesy społeczne. [...] Estetyczna wartość architektury jest nie do przeoczenia, lecz stanowi tylko część tego, jaką wirtualność możliwości planuje, dopuszcza i wspiera. Dodatkowo, o sile budynku decyduje nie tylko jego warstwa znaczeniowa (w sensie semiotycznym), lecz granica pomiędzy ograniczeniem i umożliwieniem praktyk społecznych.”⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ Kurnicki, tamże, s. 208.

⁵⁵⁹ Tamże, s. 208, 210.

⁵⁶⁰ Tamże, s. 199. Analiza spojrzenia Žižka na architekturę autorstwa Kurnickiego.

Można więc zadać ważne pytanie: Jak kontemplować skrajnie różne przestrzenie tego samego miasta, w przypadku Helsinek dotyczy to trzech głównych placów publicznych? Jak udowodnia Rewers:

„Tylko wizyty w miejscu fizycznym: oglądanie, podziwianie, przeżywanie, przede wszystkim jednak wymagająca zachowania pewnego dystansu kontemplacja, pozwalają doświadczać aury miejsca jako oryginalnego przekazu. Estetyczne przeżywanie przestrzeni jest jednym z rytuałów umocowanych w tradycji kultury zachodniej [...].”⁵⁶¹

Czy da się w ogóle zatrzymać współczesnego człowieka i skierować jego uważność na otaczający świat, a w tym przypadku na otaczającą architekturę, doświadczanie jej i nowe spojrzenie na trzy centra miasta Helsinki? Przecież same miejsca dynamizują się tylko poprzez obecność w nich ludzi. Jak będzie wyglądała ta sytuacja w przyszłości, czy się zmieni? Odpowiedź twierdząca w odniesieniu do placu Obywatelskiego jest trudna do zaakceptowania, ponieważ w XXI wieku stworzenie jednego, głównego centrum w jakimkolwiek współczesnym mieście, metropolii czy dla całego kraju, centrum odpowiadającego na potrzeby i zgodne z tożsamością jej wszystkich mieszkańców, wydaje się całkowitą utopią, tak samo jak uchwycenie współczesnego *genius loci* Helsinek.

Analizując trzy główne przestrzenie miejskie w Helsinkach pojawia się również wątpliwość, w jakim stopniu miasto jest dla jego mieszkańców, a w jakim stopniu zostało już zawłaszczone przez turystów. Czy udało się znaleźć równowagę między tymi dwoma całkowicie odmiennymi postawami i potrzebami czy Helsinki idą w ślady Barcelony albo Wenecji? Wydaje się, że Finowie nie uniknęli zjawiska, które za Appaduraim opisuje Rewers:

„Zdolność pewnych obiektów do wywoływania nostalgii opisuje także Arjun Appadurai w Nowoczesności bez granic, koncentrując naszą uwagę jednak nie na tym, co utraciliśmy: stylach życia, krajobrazach, przedmiotach, w których wyrażał się duch przeszłości, lecz na „nostalgiach wyobrażonych”, dla których stare miasta europejskie piszą szczególnie chętnie powielane narracje. Towarzyszą one rozkwitowi kultury konsumpcyjnej, formującej globalny rynek nostalgii poprzez stymulację produkcji „autentycznych”, lokalnych lub/i historycznych miejsc, wraz z wpisanymi w nie „minionymi” przeżyciami i zdarzeniami. [...] Wszystkie „Wenecje

⁵⁶¹ Rewers, tamże, s. 26.

Północy”, pielęgnowane starannie tam, gdzie brakuje lokalnych, atrakcyjnych narracji lub umiejętności ich konstruowania, są tego dobrym przykładem. [...] przekształca się genius loci w pożądaną towar, w turystyczny produkt, w brandscape.”⁵⁶²

W tej kwestii Helsinki podążają szlakiem wytyczonym przez inne europejskie miasta, a nie próbują wykorzystać swojego potencjału i odszukać własnej drogi.

„Czy w związku z tym zyskanie europejskości jest postrzegane jako konieczność rezygnacji z tożsamości (lokalnej, regionalnej), czy jest może pojmowane jako pożądana możliwość wniesienia do Europy własnej tożsamości? Współczesne miasto potrzebuje zarówno estetyki wyrosłej z korzeni kulturowych, jak i nowoczesnej stylistyki oraz symboliki oferującej nowe jakości formalne i estetyczne. Strategię niewypierania się przeszłości i tworzenia nowego języka architektury obrało wiele miast europejskich, bez szkody dla lokalnej tradycji. Trzeba zadać sobie pytanie, które z wartości wybrać jako drogowskaz dla współczesnego rozwoju miasta? (Baranowski i Dymnicka 2005).”⁵⁶³

Plac Obywatelski i znajdujące się wokół niego oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie gmachy, będące w przeważającej większości, autorstwa fińskich architektów, miały szansę, ale jej nie wykorzystały, aby stać się wizytówką współczesnej Finlandii i nową przestrzenią miasta starającą się odpowiadać dzisiejszym wyzwaniom, przed którymi stoją duże ośrodki miejskie.

Warto również zapytać, czy więc świadome odczuwanie, poszukiwanie, nazywanie, interpretowanie miasta jest tylko domeną środowiska naukowego, czy współczesny mieszkaniec ośrodka miejskiego lub masowy turysta ma świadomość i narzędzia, aby spróbować zrozumieć otaczającą go rzeczywistość urbanistyczno-architektoniczną, w myśl wskazówek Rewers, że:

„Kiedy mówimy o aurze miejsca, to mówimy nie tyle o specyficznych przedmiotach, budynkach czy historycznych zdarzeniach związanych z konkretnym miejscem, które wymagają badań historycznych. Mówimy raczej o licznych kulturowych «warstwach» skupionych w danym miejscu. Mówimy o odczuciach historycznej

⁵⁶² Tamże, s. 21, 25.

⁵⁶³ Dymnicka, Parteka, tamże, s. 184.

*głębi, o nakładających się na siebie obrazach, które odczuwamy, znajdując się w danym miejscu; mówimy o aktywizacji pamięci, która przesądza o wielowarstwowości i wielogłosowości miejsca.*⁵⁶⁴

Z przeprowadzonych przeze mnie ankiet dotyczących placu Senackiego, Kolejowego i Obywatelskiego, czyli trzech głównych punktów na mapie historycznej, tożsamościowej oraz kulturowej Helsinek wynika, że niestety helsińczycy mają trudność ze zrozumieniem otaczającej ich tkanki miejskiej w warstwie urbanistyczno-architektonicznej. Co więcej

*„Na przykładzie Helsinek obserwujemy zabawny paradoks współczesnego świata: ludzie budują piękne i nowoczesne miasta po to, aby przy każdej nadarzającej się okazji uciekać z nich z powrotem na wieś, do natury.*⁵⁶⁵

Cytat ten z książki Jerzego Fonkowicza zainspirował mnie do postawienia hipotezy, że mieszkańcy Helsinek nie identyfikują się z własną stolicą. Da się to wytłumaczyć faktem, że pojęcie *genius loci* wywodzące się z mitologii rzymskiej było na początku integralnie związane i rozumiane jako przynależność człowieka do miejsca, ale miejsce to oznaczało naturę. Jak argumentuje Rewers dopiero kiedy człowiek zaczął się identyfikować z daną kulturą, która zaczęła łączyć konkretne społeczności czy grupy bardziej niż zamieszkiwanie tego samego terenu, rodzi się „*genius loci kultury*”⁵⁶⁶.

Z powyższej analizy można wyciągnąć następujący wniosek: Finowie mimo wszystkich zmian, jakie nastąpiły w XX i XXI wieku nadal bardziej związani są ze światem przyrody i próba osadzenia ich w miejskim centrum oraz narzucenia odgórnie zaprogramowanego działania jest bezsensowną inicjatywą, która nie przyniesie zakładanych rezultatów. Nawet biorąc pod uwagę opozycję Turku i Helsinki chciałoby się zadać pytanie, które z tych miast jest bardziej fińskie? Czy występują spory w tej kwestii między mieszkańcami ‘starej’ a ‘nowej’ stolicy? Odwołując się do historii dawnej i współczesnej można jednak stwierdzić, że żadne z nich nie zasługuje na miano typowo fińskiego miasta, ponieważ Turku zostało naznaczone przez czasy wspólnej historii Szwecji i Finlandii, natomiast w Helsinkach swój ślad pozostawili Rosjanie, a koniec końców Fin i tak zarówno w przeszłości, jak i dzisiaj swoje miejsce odnajduje z dala od miejskich ośrodków, w runebergowskim krajobrazie tworzonym przez lasy i jeziora, tak charakterystycznym dla Karelii czy środkowej Finlandii.

⁵⁶⁴ Rewers, tamże, s. 23.

⁵⁶⁵ Fonkowicz 1971, s. 172.

⁵⁶⁶ Rewers, tamże, s. 24.

Zjawisko to jest symptomatyczne nie tylko dla Finlandii. Potrzebę powrotu do natury potwierdzają słowa Sigfrieda Giediona będące proroctwem dla współczesnych miast po II wojnie światowej. Diagnoza ta jest aktualna także dzisiaj:

„Przyszły styl życia polegać będzie na odzyskaniu jego intymności. [...] Ciężka sytuacja mieszkańca miasta spowodowana jest ogromnym skupiskiem ludności. Przeludnione miasta z konieczności prowadziły do bankructwa całego życia. [...] Wszyscy uciekają z wielkich metropolii i otaczają się nieprzerwanymi pasami zieleni, uzyskując w ten sposób izolację i spokój. Na cały świat rozciągnęło się uczucie niezadowolenia i niepokoju wywołane sytuacją w miastach. Każde niemal wielkie miasto – Helsinki czy Ateny w Europie, dawne i nowo powstałe stolice Azji i Afryki: Bagdad, Chartum, Islamabad i Chandigarh – posiadają opracowane plany przeniesienia centrów komunalnych tak, aby miasto mogło się rozbudować bez zaduszenia swego centrum dawnego i ciasnego.”⁵⁶⁷

Ponadto, co trzeba podkreślić, stolica to zawsze zbiorowisko ludzi z różnych stron, którzy w różnym momencie życia i z różnych powodów podejmują decyzję o opuszczeniu rodzinnych stron i zamieszkaniu w stolicy kraju. Stolica to także miejsce najchętniej wybierane przez obcokrajowców rozpoczynających swoje nowe życie z daleka od ojczyzny. Problem ten nie dotyczy tylko Finlandii, ale w przypadku Helsinek jest zjawiskiem tym bardziej godnym przeanalizowania, że w helsińskiej metropolii mieszka ponad 1,5 miliona osób, czyli ponad 25% całej ludności Finlandii, a w samym mieście Helsinki 664166 osób na 5563695 wszystkich mieszkańców kraju, czyli prawie 12 %⁵⁶⁸. Dodatkowo osoby urodzone w Helsinkach stanowią tylko 39,9% ogółu mieszkańców stolicy, a osoby posługujące się innym językiem niż język fiński i szwedzki to 17,3%⁵⁶⁹. Pytanie podstawowe, jakie zadaje współczesna socjologia brzmi, czy da się w ogóle wytworzyć wspólną i spójną tożsamość lokalną, w przypadku stolicy Finlandii, tożsamość helsińską? Małgorzata Dymnicka pyta o to w kontekście Gdańska, ale historia Helsinek również nie należy do najprostszych i także stanowi

⁵⁶⁷ Giedion, tamże, s. 4-5.

⁵⁶⁸ Liczby odnoszące się do mieszkańców stolicy oraz całej Finlandii pochodzą z oficjalnej strony Głównego Urzędu Statystycznego prowadzącego statystyki w różnych dziedzinach społecznych oraz gospodarczych www.stat.fi i dotyczą sytuacji na koniec listopada 2022 roku.

⁵⁶⁹ Helsinki tilastollinen vuosikirja 2022, s. 37, 42. Dane pochodzą z oficjalnego raportu przygotowanego przez zespół specjalistów badających strukturę ludnościową stolicy Finlandii. Statystyki są publikowane raz w roku, a użyte przeze mnie dane zostały udostępnione pod koniec 2022 roku na stronie www.hel.fi/tietokeskus i dotyczą sytuacji na koniec 2021 roku.

miejsce ścierania się różnych wątków wynikających z dziejów Finlandii i losów tego miasta⁵⁷⁰. Poza tym jako stolica jest miejscem przyciągających ludzi z różnych zakątków Finlandii jak i całego świata, stąd jeszcze bardziej problem lokalnej tożsamości jest złożony. Przy takiej mozaice społecznej trudno mówić o lokalnej tożsamości i identyfikowaniu się z tym miastem przez wszystkich mieszkańców.

„Dodajmy: w nowych dla miasta okolicznościach, w epoce trudnych wyborów tożsamościowych pośród różnorodnych opcji, w czasach mobilności, zrywającej więzi łączące jednostki, w których sieć nie oznacza po prostu sieci społecznych (Boksański 2007; Urry 2009; Giddens 2001).”⁵⁷¹

Należy jednak podkreślić, że poszukiwanie tej wspólnej tożsamości przez mieszkańców Helsinek może być o wiele prostsze niż w przypadku takich miast-państw jak na przykład Los Angeles, które jako „nowoczesne miasto stało się samo dla siebie światem, systemem i wszechświatem.”⁵⁷² Helsinki można jeszcze uznać za miejsce, gdzie odnajdziemy wszystkie definicje miasta, jakie na przestrzeni wieków się narodziły: miasto oświeceniowe, czyli zwycięstwo rozumu nad naturą; miasto przemysłowe zdominowane przez władzę pieniądza; i miasto nowoczesne z całą jego problematyką.

Świadomość dotycząca złożoności i wielowymiarowości Helsinek i Finlandii w kwestiach związanych z architekturą, urbanistyką, czy z każdą inną dziedziną jest niewielka, bo jak pisze Aleksandra Michta-Juntunen, Polka mieszkająca ponad dekadę w Helsinkach:

„Finlandia często jest przedstawiana jako mistyczna kraina ukryta w lesie, spowita lekka mgłą przez którą przebijają się niezliczone, mieniące się w blasku nocnym słońca jeziora, albo skuta mrozem i przykryta warstwą białego puchu. [...] O Finlandii mówi się bardzo stereotypowo, wyolbrzymiając wady jej mieszkańców, albo mówi się jedynie o zaletach, rzadko kiedy przedstawia się ten naród wielowymiarowo.”⁵⁷³

Poza tym jak dodaje Andrzej Konrad w swoim przewodniku:

⁵⁷⁰ Dymnicka, Parteka, tamże, s. 180.

⁵⁷¹ Tamże, s. 182.

⁵⁷² Harding, tamże, s. 13.

⁵⁷³ Michta-Juntunen 2019, s. 16, 86.

„Mało kto interesował się bliżej życiem niewielkiego narodu, zamieszkującego dalekie, północne rubieże Europy i walczącego uparcie o znośną egzystencję w trudnych warunkach geograficznych.”⁵⁷⁴

Jeśli zainteresowanie się jednak pojawiało to cechuje je powierzchowność, ograniczone do tych samych twierdzeń opisy, stereotypowe podejście i nieustanne powtarzanie tych samych opinii oraz informacji. Chyba żadna inna część świata nie została tak silnie dotknięta przez jeden utrwalony i niezmienny obraz, bo Finlandia i inne kraje nordyckie muszą mierzyć się z tymi samymi opiniami głoszonymi niezmiennie od stuleci. Mam nadzieję, że moja rozprawa doktorska jest właśnie takim wyjściem poza utrwalony schemat patrzenia na Finlandię. Udaną próbą przybliżenia osiągnięć tej części Europy w dziedzinie architektury i urbanistyki będących istotnym wkładem w światowe dziedzictwo. Swoistą odpowiedzią na słowa wypowiedziane przez historyczkę sztuki Martę Leśniakowską, które jednakże stanowią przypomnienie, że świat nie ogranicza się tylko do kilku głównych punktów na mapie i należy badać obszary dotąd pomijane lub niedostatecznie opracowane, gdyż:

„[...] wiele lat trwało przelamywanie metody geograficznej w badaniach nad sztuką. Jako kierunek badań [np. Kubler czy Schnaase...], metoda ta w swej doktrynie skupiała się wyłącznie na głównych centrach kulturalno-artystycznych, jako producentach wysokiego stylu, a pomijała ośrodki peryferyjne, małe, prowincjonalne, czy wręcz całe regiony (np. sztukę północną) jako nieistotne, drugorzędne.”⁵⁷⁵

Trzeba więc pamiętać, że kultura i sztuka każdego narodu, państwa, społeczności czy grupy etnicznej, jakiego określenia by w tej sytuacji nie użyć, niezależnie także od położenia geograficznego czy rozwoju cywilizacyjnego stanowi wspólne świadectwo dokonań człowieka na przestrzeni dziejów, a poznanie tych osiągnięć daje szansę na nowe spojrzenie i reinterpretacje dotychczasowej historii sztuki.

Odwołując się na koniec do tytułu rozprawy, słowo spór wydaje się tutaj kluczowe i najlepiej opisujące wszystkie napięcia, jakie miały miejsce w Finlandii oraz Helsinkach na gruncie historii politycznej, relacji społecznych, kultury fińskojęzycznej, przestrzeni miejskiej oraz architektury i zostały opisane w niniejszej pracy.

⁵⁷⁴ Konrad 1980, s. 3.

⁵⁷⁵ Leśniakowska 1998, s. 37.

ZAKOŃCZENIE

Zakończenie rozprawy doktorskiej nie będzie ponownym przywołaniem pytań badawczych i uzyskanych na nie odpowiedzi. W tym miejscu zostanie przedstawiona recepcja opisanych wcześniej placów w XXI wieku. Na podstawie wspomnień i subiektywnych odczuć współczesnych mieszkańców stolicy Finlandii można prześledzić, jak zmieniało się postrzeganie placu Senackiego, Kolejowego i Obywatelskiego na przestrzeni lat. Cenne źródło informacji stanowią również wypowiedzi bohaterów najnowszych książek, których akcja zostaje umieszczona w stolicy Finlandii.

„Przechodzę na drugą stronę chyba jedynej ruchliwej ulicy tego miasta i mijam wielki dom towarowy, idę dalej chodnikiem pod girlandami świateł i dochodzę do stóp wzniesienia, gdzie na kamiennej platformie stoi posępny biały kościół pod zielonym dachem. Wchodzę po stromych schodach do głównego wejścia i zatrzymuję się, by przez chwilę sycić oczy roztaczającym się stamtąd widokiem: urzekające barwami stare kamienice, które nic sobie nie robią z nadciągającego mroku, dalej port, w którym pomrukują nowoczesne wycieczkowce; w dole przed kościołem widzę niewielki rynek z tkwiącym pośrodku pomnikiem jakiegoś człowieka, który stoi tyłem do mnie w idiotycznej pozie, jakby demonstrował tłumowi własną głupotę. U jego stóp dostrzegam kolejne rzeźby mężczyzn i kobiet, za jedną widać nawet lwa, którego nieproporcjonalna małość w stosunku do postaci ludzkiej musiała być zamierzonym błędem w sztuce. [...] Wchodzę do kościoła i wewnątrz mnie rozczarowuje, za monumentalną fasadą spodziewałem się czegoś bardziej wykwintnego od nudnych drewnianych ław, kilku sklepień i rzeźby oraz nijakiego ołtarza: z obu stron przyklekły do modlitwy złocony anioł, a na ścianie za ołtarzem obraz w złotej ramie, na którym ktoś najwyraźniej umiera; wszystko to jednak jakoś pasuje do skromnego oblicza kraju.”⁵⁷⁶

Surowa i krytyczna ocena placu Senackiego dokonana przez bohatera książki „Przejście” różni się znacząco od opinii mieszkańców Helsinek, których miałam okazję zapytać o ich zdanie na ten sam temat.

Moimi rozmówcami były zarówno kobiety, jak i mężczyźni, osoby dojrzałe i ludzie młodzi, mieszkańcy Helsinek, którzy urodzili się w tym mieście i których rodziny od pokoleń

⁵⁷⁶ Statovci, tamże, s. 235-236.

są związane ze stolicą kraju, ale także obcokrajowcy. Moje pytania miały na celu ustalenie: Jak współcześni helsińczycy postrzegają trzy opisane przeze mnie przestrzenie miejskie?: Czy w ogóle wiedzą, gdzie znajduje się plac Senacki, plac Kolejowy i plac Obywatelski?; Jaka jest pierwsza myśl, która przychodzi im do głowy, kiedy myślą o tych częściach miasta?; Z jakiego powodu odwiedzają te miejsca?

Wnioski, jakie płyną z przeprowadzonych wywiadów okazały się zaskakujące, bo opinie są podobne niezależnie od tego, która osoba udzieliła odpowiedzi⁵⁷⁷. Plac Senacki do dnia dzisiejszego uważany jest za najważniejszą przestrzeń w mieście, jest symbolem Helsinek, świadkiem najważniejszych wydarzeń w historii Finlandii i nieodłącznie wiąże się z byciem w domu lub powrotem do niego. Dzieje się tak między innymi dzięki, opisywanemu już wcześniej przeze mnie, widokowi zbudowanej na wzniesieniu katedry, która stanowi główny akcent panoramy centrum miasta i jest widoczna z wielu miejsc. Moi rozmówcy najczęściej znają historię powstania placu Senackiego, wiedzą że w przeszłości był to plac paradny i stanowi unikatową urbanistyczno-architektoniczną całość. Mają również wielu prywatnych wspomnień związanych z tym miejscem między innymi studiowanie w budynkach należących do Uniwersytetu Helsińskiego, ulubione kawiarnie stanowiące miejsca spotkań ze znajomymi, śluby w kościele Mikołaja. Uważają jednak, że w XXI wieku nie ma za bardzo pomysłu, jak nadać placu Senackiemu nową funkcję i jaką rolę powinien pełnić we współczesnej tkance miejskiej oraz jak ożywić tę przestrzeń biorąc pod uwagę dzisiejszy kontekst. Sporadyczne inicjatywy jak organizowane w przeszłości koncerty, jarmark bożonarodzeniowy czy miejski sylwester nie rozwiązują problemu. Pojawiają się głosy, że nie jest wykorzystany potencjał tego miejsca, brakuje zieleni, dobrego oświetlenia zwłaszcza w okresie jesienno-zimowym, przez co przestrzeń pozostaje surowa i nie wydaje się przyjazna dla mieszkańców. Tylko turyści przy okazji wizyty w Helsinkach na chwilę zawłaszczają tę przestrzeń, aby zrobić sobie zdjęcie i jechać dalej, ponieważ plac Senacki zawsze zajmuje pierwszą lokatę na liście miejsc koniecznych do zobaczenia w stolicy Finlandii. Co jest niezwykle interesujące, przemyślenia dotyczące placu Kolejowego także łączą moich rozmówców, gdyż są oni zgodni, że przestrzeń ta kojarzy im się z podróżowaniem i przemieszczaniem, a nie przebywaniem w tym miejscu.

Jest to spowodowane faktem, że po zachodniej stronie placu znajduje się dworzec kolejowy, a w jego holu również wejście do stacji metra *Rautatientori*, natomiast na samym placu dworzec autobusowy obsługujący połączenia w granicach metropolii, tak więc jeśli nie

⁵⁷⁷ Odpowiedzi na moje pytania, które umieściłam w zakończeniu pracy doktorskiej, uzyskałam w czasie pobytów w Helsinkach w październiku 2022 roku i styczniu 2023 roku.

podróżujemy środkami komunikacji zbiorowej to obszar ten najczęściej omijamy. Ewentualnie pojawiały się odpowiedzi, że w przeszłości w okolicach placu Kolejowego znajdowały się najlepsze sklepy w mieście, więc odwiedzało się tę część miasta, aby zrobić zakupy.

Przestrzeń ta kojarzy się moim rozmówcom także z zagrożeniem, co jest typowe dla okolic dworca w każdym mieście. Nie zmienia tego nawet fakt, że wokół placu znajdują się tak ważne budynki jak Teatr Narodowy i Galeria Narodowa Ateneum, odwiedzane chętnie przez osoby, które udzieliły mi wywiadu, ale przez wielki ruch uliczny i brak zieleni sam plac nie stanowi miejsca, które wybiera się, aby spędzić swój wolny czas. Próby ratowania tej przestrzeni poprzez organizowanie w tym miejscu festiwalu piwa czy lodowiska nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

Plac Kolejowy, tak samo jak plac Senacki jest pozbawiony dawnej tożsamości, która nie została też zastąpiona przez nową, współczesną, odpowiadającą oczekiwaniom obecnych mieszkańców Helsinek. Co więcej ocena najmłodszego z całej trójki placu Obywatelskiego także jest krytyczna. W części udzielonych odpowiedzi, a jest to bardzo zaskakujące, pojawiała się informacja, że trzeba było sprawdzić w internecie, gdzie ten plac się znajduje. Poza tym podkreśla się, że obszar ten nie ma swojej tożsamości, znajdujące się tam budynki są nijakie, nie stanowią spójnej całości i ma się wrażenie, że są wynikiem przypadku, a nie świadomego projektowania przestrzeni miejskiej. Niektórzy jednak uważają różnorodność architektoniczną tego placu za jego mocną stronę, przez co staje się on dla nich ciekawszy niż stylistycznie bardziej spójny plac Senacki i plac Kolejowy. Część z moich rozmówców nie zgadza się też z oficjalnym, odgórnie narzuconym postrzeganiem tego obszaru miasta i podjętymi decyzjami, które według nich mają negatywny skutek, między innymi uważa się, że samozachwyt dotyczący biblioteki miejskiej Oodi jest bezpodstawny, a wielki billboard reklamowy znajdujący się na jednej z głównych ścian Centrum Muzyki jest całkowicie niepasującym elementem, który w sposób znaczący zaburza atmosferę i odbiór tej przestrzeni miejskiej.

Znamienny jest również fakt, że moi rozmówcy często omijają ten plac, ta część miasta jest im obca i nie przypominają sobie, aby kiedykolwiek pojawił się jakiś powód, aby spędzać tam swój wolny czas. Chociaż pojawiały się odpowiedzi, że miejsce to kojarzy się z przestrzenią, gdzie od czasu do czasu organizuje się różne festiwale i imprezy masowe. Plac ten jest stosunkowo nowym punktem na mapie Helsinek, więc część osób, z którymi przeprowadziłam wywiad kojarzy to miejsce głównie z jego poprzednią funkcją, czyli bocznicą kolejową i magazynami należącymi do VR, fińskiego przewoźnika kolejowego.

Wnioski, jakie płyną z tych rozważań są bezcennym źródłem informacji, jak współcześni mieszkańcy Helsinek zmienili pierwotne założenia, funkcje i role trzech omówionych placów publicznych. Faktem jest, że plac Senacki z najważniejszego miejsca w mieście stał się przestrzenią omijaną przez mieszkańców i zawłaszczoną przez turystów. Plac Kolejowy za to jest całkowicie niezauważany, chociaż na przełomie XIX i XX wieku był symbolem zachodzących zmian, rozwoju cywilizacyjnego i poszukiwań stylu narodowego na gruncie rodzimej architektury.

Plac Obywatelski także nie wypełnia narzuconej mu ogólnie funkcji, ale w przypadku tej przestrzeni miejskiej proces jej tworzenia nie został jeszcze zakończony, więc ten rozdział urbanistyczno-architektonicznej historii Helsinek jest nadal pisany i ocenić końcowe efekty będzie można dopiero w przyszłości. Bowiem

„[...] na formowanie się każdego konkretnie miasta wpływały w przeszłości i wpływają nadal niezliczone zjawiska i procesy, m.in. społeczne, ekonomiczne, polityczne, kulturowe czy geograficzne. Jest zatem w przestrzeni miejskiej bogactwo różnorodnych treści tworzonych i odczytywanych wciąż na nowo przez kolejne pokolenia mieszkańców i użytkowników.”⁵⁷⁸

Dla mnie osobiście plac Senacki, plac Kolejowy i plac Obywatelski będą na zawsze stanowiły ważne punkty na mapie mojego życia. Wyznaczają szlaki, którymi poruszałam się po Helsinkach przez sześć lat, kiedy miasto to było moim domem. Miejsca te mają istotną wartość badawczą, ale dla mnie również sentymentalną, dlatego poświęciłam im swoją pracę doktorską.

⁵⁷⁸ Karwińska, tamże, s. 25.

BIBLIOGRAFIA

AALTO 1961, Aalto Alvar, *Helsingin kaupungin uusi keskusta*, „Arkkitehti“ 1961, nr 3, s. 33-44.

AALTO 1965, Aalto Alvar, *Helsingin keskustasuunnitelma*, „Arkkitehti“ 1965, nr 3, s. 30-33.

AALTO 1974, Aalto Alvar, *Finlandia-talon sijoitus*, „Arkkitehti“ 1974, nr 6, s. 29.

AALTO, AALTO 1974, Aalto Alvar & Aalto Elissa, *Helsingin keskusta*, „Arkkitehti“ 1974, nr 6, s. 26-28.

AHO 1911, Aho Juhani, *Do Helsingforsu*, Warszawa.

ARS Suomen taide, red. Salme Sarajas-Korte, t.2, Keuruu 1988.

ARS Suomen taide, red. Salme Sarajas-Korte, t.3, Keuruu 1989.

Asemakaavan muutos nro 10920, zmiany wprowadzone do planu urbanistycznego z 1986 roku dla Kamppi i Töölölahti, które weszły w życie w 2004 roku.

BAZYLOW 1983, Bazyłow Ludwik, *Historia Rosji*, t.1, Warszawa.

BAZYLOW 1985, Bazyłow Ludwik, *Historia Rosji*, t.2, Warszawa.

BEŁZA 1909, Bełza Stanisław, *Z mojego pobytu w Finlandji*, t.2, Warszawa.

BLOMSTEDT 1963, Blomstedt Yrjö, *Johan Albrecht Ehrenström. Kustavilainen ja kaupunginrakentaja*, Helsinki.

BOBERSKI 1994, Boberski Wojciech, *Architektura ziem I zaboru rosyjskiego*, [w:] *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. Dariusz Konstantynów, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

BORKOWSKA 2010, Borkowska Grażyna, *Perspektywa postkolonialna na gruncie polskim: pytania sceptyka*, „Teksty Drugie” 2010, nr 5, s. 40-52.

CIEŚLAK 1983, Cieślak Tadeusz, *Historia Finlandii*, Wrocław.

CZEKALSKI 2005, Czekański Tadeusz, *Grecja nowożytna i współczesna*, [w:] *Historia Grecji*, Kraków.

DĄBROWSKA 1964, Dąbrowska Maria, *Pisma rozproszone*, t.1, Kraków.

DĘBICKI 1926, Dębicki Zdzisław, *Z północy i południa. Finlandja, Włochy, Szwecja, Rumunia, Turcja*, Warszawa.

DRUCKA 1969, Drucka Nadzieja, *Finlandia*, Warszawa.

- DUVIGNAUD 1970, Duvignaud Jean, *Socjologia sztuki*, Warszawa.
- DYLEWSKI 2009, Dylewski Adam, *Helsinki*, Warszawa.
- DYMNICKA, PARTEKA 2010, Dymnicka Małgorzata & Parteka Tomasz, *Wytwarzanie przestrzeni metropolitarnej Trójmiasta*, „Studia socjologiczne” 2010, nr 3, s. 179-202.
- ESKOLA 1998, Eskola Tapani, *Oopperatalo. Helsinki*, Helsinki.
- EVERITT 2017, Everitt Anthony, *Chwała Aten. Dzieje najwspanialszej cywilizacji na świecie*, Poznań.
- Fenomen genius loci: tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*, red. Bartłomiej Gutowski, Warszawa 2009.
- FONKOWICZ 1971, Fonkowicz Jerzy, *Helsinki ABC*, Warszawa.
- FONKOWICZ 1976, Fonkowicz Jerzy, *O czym śpiewa kantele. Rzecz o Finlandii*, Warszawa.
- FORSMANN 1981, Forsmann Erik, *Karl Friedrich Schinkel. Bauwerke und Baugedanken*, München.
- Funkis. Suomi nykyaikaa etsimässä* 1980, red. Kirmo Mikkola, Timo Keinänen, Marja-Riitta Norri, Helsinki.
- GIEDION 1968, Giedion Sigfried, *Przestrzeń, czas i architektura. Narodziny nowej tradycji*, Warszawa.
- GÓRAK 2018, Górak Artur, *Modernizacja poprzez kolonizację i wynarodowienie. Uwagi o pracy Malte Rolfa pt. Rządy imperialne w Kraju Nadwiślańskim. Królestwo Polskie i cesarstwo rosyjskie*, „Res Historica” 2018, nr 46, s. 421-432.
- HARDING 2008, Harding Desmond, *Wyobrażenie miasta i jego przestrzeń*, „Konteksty” 2008, nr 3-4, s. 5-20.
- HEDMAN 1998, Hedman Lars, *Alvar Aalto laatima Helsingin keskustasuunnitelma*, [w:] *Alvar Aalto ja Helsinki*, red. Eija Kämäräinen, Arja Lehtonen, Porvoo.
- HELLER 2000, Heller Michaił, *Historia imperium rosyjskiego*, Warszawa.
- Helsingin ja Helsingin seudun väestöennuste 2019-2060*, raport przygotowany przez Miasto Helsinki dotyczący prognozowanej przyszłości miasta, Helsinki 2020.
- Helsingin Kamppi-Töölölahti - alueen yleinen pohjoismainen aatekilpailu 29.4-29.11.1985*, broszura konkursowa, Helsinki 1985.
- Helsingin tilastollinen vuosikirja 2012*, Porvoo. Rocznik statystyczny Helsinek 2012.
- Helsingin tilastollinen vuosikirja 2022*, Keuruu. Rocznik statystyczny Helsinek 2022.

HENTILÄ 2001, Hentilä Seppo, *Od uzyskania niepodległości do zakończenia wojny kontynuacyjnej 1917-1944*, [w:] *Historia polityczna Finlandii*, Kraków.

HOLL 1993, Holl Steven, *Chiasma-ajatuksia suunnitelmasta*, „Arkkitehti” 1993, nr 4-5, s. 24-31.

HOLMILA 2013, Holmila Paula, *Kriitikkojen matkassa*, „Arkkitehti” 2013, nr 1, s. 24-31.

HROCH 2003, Hroch Miroslav, *Małe narody Europy*, Wrocław.

JOKINEN 2020, Jokinen Juho, *Oodissa yli 3,1 miljoonaa kävijää viime vuonna - „Ylitti kaikki odotukset”*, „Helsingin Sanomat” 5.02.2020, www.hs.fi/kaupunki/art-2000006396503.

JUNG, SAARINEN 1918, Jung Bertel & Saarinen Eliel, *Pro Helsingfors- Suur-Helsingin asemakaavan ehdotus*, Helsinki.

JUSSILA 2001, Jussila Osmo, *Wielkie Księstwo Finlandii 1809-1917*, [w:] *Historia polityczna Finlandii*, Kraków.

KALNEIN 1996, Kalnein Wend von, *Architecture in France in the Eighteenth Century*, Yale.

KARWIŃSKA 2017, Karwińska Anna, *Spoleczne przestrzenie miasta w procesach wytwarzania i realizowania wartości*, „Kultura i Rozwój” 2017, nr 2, s. 17-33.

KERVANTO NEVANLINNA 2002, Kervanto Nevanlinna Anja, *Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä*, Helsinki.

KERVANTO NEVANLINNA 2012, Kervanto Nevanlinna Anja, *Voimat jotka rakensivat Helsinkiä 1945-2010*, Keuruu.

KĘBŁOWSKI 1998, Kębłowski Janusz, *Kilka uwag na temat tzw. geografii sztuki*, [w:] *Sztuka pograniczy Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym od XVI do XVIII wieku*, Warszawa.

KINNUNEN 2017, Kinnunen Tommi, *Inni niż my*, Warszawa.

KIZWALTER 1998, Kizwalter Tomasz, *Nacjonalizm, czyli o kłopotliwych pojęciach*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

KLINGE 2006, Klinge Matti, *Fińska tradycja. Eseje o tożsamościach i strukturach Północy*, Wrocław.

KLINGE 2012, Klinge Matti, *Pääkaupunki. Helsinki ja Suomen valtio 1808-1863*, Helsinki.

KLINGE, KOLBE 1999, Klinge Matti & Kolbe Laura, *Helsinki. Itämeren tytär-lyhyt historia*, Keuruu.

KONRAD 1980, Konrad Andrzej, *Finlandia*, Warszawa.

KOS 2016, Kos Jerzy K., *Ani centrum, ani peryferie. Architektura pruskiego Śląska w okresie autonomii administracyjnej w latach 1740-1815*, Wrocław.

KOSTRZYŃSKA-MIŁOSZ 1998, Kostrzyńska-Miłosz Anna, *Styl narodowy i nacjonalizm w polskich wnętrzach pierwszej połowy XIX wieku*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

KRAKOWSKI 1998, Krakowski Piotr, *Nacjonalizm a sztuka „patriotyczna”*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

KRÓLIKOWSKI 1994, Królikowski Jeremi T., *Metamorfozy architektury imperialnej – od soboru na placu Saskim do Pałacu Kultury i Nauki*, [w:] *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. Dariusz Konstantynów, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

KUCZA-KUCZYŃSKI 1976, Kucza-Kuczyński Konrad, *Zmarł Alvar Aalto*, Komunikat SARP 1976, nr 7-8, s. 44-45.

KURNICKI 2015, Kurnicki Karol, *Ideologie w mieście: o społecznej produkcji przestrzeni*, Kraków.

KWIATKOWSKI 2020, Kwiatkowski Krzysztof, *Konfrontacja stylów narodowych imperiów ze stylami narodowymi terytoriów zależnych*, „Przestrzeń/Urbanistyka/Architektura” 2020, nr 1, s. 67-76.

LAAKSONEN 2000, Laaksonen Esa, *Lehtitalon syke kohtaa kaupungin*, „Arkkitehti” 2000, nr 1, s. 64-72.

LATOUR, SZYMSKI 1985, Latour Stanisław & Szymski Adam, *Rozwój współczesnej myśli architektonicznej*, Warszawa.

LAUKKOSKI 2020, Laukkoski Helena, *Oopperatalohanke Helsingin Sanomissa 1964-1987. Julkisen keskustelun kehitys ja suhde Suomen kulttuuripolitiikkaan*, Helsinki.

LEŚNIAKOWSKA 1998, Leśniakowska Marta, *Polska historia sztuki i nacjonalizm*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

LILIUS 1990, Lilius Henrik, *Senaatintorin eteläreuna*, [w:] *Carl Ludvig Engel 1778-1840*, Helsinki.

LILIUS 1999, Lilius Henrik, *Der Senatsplatz – Zentrum des Grossfürstentums*, [w:] *Carl Ludwig Engel und das klassizistische Helsinki – Pläne und Zeichnungen*, Berlin.

LILIUS 2020, Lilius Henrik, *Engel, Carl Ludvig (1778-1840)*, Kansallisbiografia, www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3213.

LILIUS, PÖYKKÖ 1989, Lilius Henrik & Pöykkö Kalevi, *Helsingin monumentaalikeskusta*, [w:] *ARS Suomen taide*, t.3, Keuruu.

LINDEGREN, KRÅKSTRÖM 1955, Lindegren Yrjö & Kråkström Erik, *Helsingin keskusalueen asemakaavaehdotus*, „Arkkitehti” 1955, nr 7-8, s. 108-115.

Linnunlaulun alueen ympäristöhistoriallinen selvitys. Raport przygotowany na zlecenie Miasta Helsinki szczegółowo opisuje historię tej części miasta, Helsinki 2015.

LOEW 2012, Loew Peter Oliver, *Gdańsk i jego przeszłość. Kultura historyczna miasta od końca XVIII wieku do dzisiaj*, Gdańsk.

LOUNATVUORI 1999, Lounatvuori Irma, *Engel in Turku*, [w:] *Carl Ludwig Engel und das klassizistische Helsinki – Pläne und Zeichnungen*, Berlin.

LOUNATVUORI, SINISALO 1999, Lounatvuori Irma & Sinisalo Jarkko, *Engel in St. Petersburg*, [w:] *Carl Ludwig Engel und das klassizistische Helsinki - Pläne und Zeichnungen*, Berlin.

MACKEITH, SMEDS 1993, MacKeith Peter B. & Smeds Kerstin, *The Finland pavilions. Finland at the Universal Expositions 1900-1992*, Tampere.

MAISTE 1999, Maiste Juhan, *Engel in Reval (Tallinn)*, [w:] *Carl Ludwig Engel und das klassizistische Helsinki - Pläne und Zeichnungen*, Berlin.

MAŁŁEK 2019, Małłek Janusz, *Historia Norwegii (do roku 1814)*, Toruń.

MARTYN 1998, Martyn Peter, *Architektura brytyjskiego Raju. Architektura angielska na subkontynencie indyjskim (1763-1947)*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

Metropolin sykkivä sydän. Helsingin keskustakirjaston avoin kansainvälinen arkkitehtuurikilpailu. Arvostelupöytäkirja 29.04.2013, dokumenty konkursowe, Helsinki 2013.

MICHTA-JUNTUNEN 2019, Michta-Juntunen Aleksandra, *Finlandia. Sisu, sauna i salmiakki*, Poznań.

MOORHOUSE, CARAPETIAN, AHOLA-MOORHOUSE 1987, Moorhouse Jonathan, Carapetian Michael, Ahola-Moorhouse Leena, *Helsingin jugendarkkitehtuuri 1895-1915*, Helsinki.

MOSSAKOWSKI 1998, Mossakowski Stanisław, *Naród a sztuka*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

MÄNTTÄRI 2007, Mänttäri Röy, *Ylös kuopasta*, „Arkkitehti” 2007, nr 6, s. 32-35.

NEVAKIVI 2001, Nevakivi Jukka, *Od wojny kontynuacyjnej do dnia dzisiejszego 1944-1999*, [w:] *Historia polityczna Finlandii*, Kraków.

NIEMCEWICZ 1858, Niemcewicz Julian Ursyn, *Podróż Juliana Ursyna Niemcewicza z Petersburga do Szwecji w drodze do Ameryki w roku 1796*, Poznań.

NIKULA 1989, Nikula Riitta, *20th Century Urban Design Utopias for the Centre of Helsinki*, „Architecture & Behaviour” 1989, nr 1, s. 29-39.

NIKULA 1993, Nikula Riitta, *Architecture and landscape. The Building of Finland*, Keuruu.

NIKULA 2006, Nikula Riitta, *Focus on Finnish 20th century architecture and town planning*, Helsinki.

NOWAKOWSKI 2018, Nowakowski Adam, *W kraju tysiąca jezior. Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809-1917)*, Krosno.

NURMI I IN. 2013, Nurmi Tarja i inni, *Keskustakirjasto tulee*, „Arkkitehti” 2013, nr 4, s. 80-82.

OMILANOWSKA 1998, Omilanowska Małgorzata, *Nacjonalizm a style narodowe w architekturze europejskiej XIX i początku XX wieku*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

OSTERHAMMEL 2013, Osterhammel Jürgen, *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, Poznań.

OSTROWSKA-KĘBŁOWSKA 2009, Ostrowska-Kęmbłowska Zofia, *Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1780-1880*, Poznań.

PAKARINEN 1990, Pakarinen Riitta, *Helsingin rakentaminen Carl Ludvig Engelin aikana*, [w:] *Carl Ludvig Engel 1778-1840*, Helsinki.

PAKKANEN 2000, Pakkanen Veikko, *Neljä fasadia torille*, Helsinki.

PALLASMAA 2012, Pallasmaa Juhani, *Oczy skóry. Architektura i zmysły*, Kraków.

PALLASMAA 2015, Pallasmaa Juhani, *Myśląca dłoń. Egzystencjalna i ucieleśniona mądrość w architekturze*, Kraków.

PASZKIEWICZ 1994, Paszkiewicz Piotr, *W cieniu tronu i ołtarza. Polityka imperialna Rosji i jej aspekty rusyfikacyjne (fazy i przejawy)*, [w:] *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. Dariusz Konstantynów, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

PASZKIEWICZ 1998, Paszkiewicz Piotr, *Spór o cerkwie prawosławne w II Rzeczypospolitej. „Odmoskwianie” czy „Polonizacja”*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

PETTERSSON 1999, Pettersson Lars, *Die Universitätsbibliothek*, [w:] *Carl Ludwig Engel und das klassizistische Helsinki – Pläne und Zeichnungen*, Berlin.

PEVSNER 1976, Pevsner Nikolaus, *Historia architektury europejskiej*, Warszawa.

PEVSNER 1976, Pevsner Nikolaus, *A History of Building Types*, Princeton.

PIPREK 1988, Piprek Mieczysław, *Architektura Finlandii*, Warszawa.

RAJEWSKI 2010, Rajewski Maciej, *Antropolodzy wobec kolonializmu*, [w:] *Studia postkolonialne nad kulturą i cywilizacją polską*, red. Krzysztof Stępnia, Dariusz Trzeźniowski, Lublin.

RAUSKE 2008, Rauske Eija, *Finnish Architecture 1900-2000*, Helsinki.

RAUTATIENITORI JA ASEMA-AUKIO. *Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys*. Raport miejski analizujący okolice dworca kolejowego w Helsinkach, Helsinki 2020.

REWERS 2008, Rewers Ewa, *Od miejskiego genius loci do miejskich oligopticonów*, „Konteksty” 2008, nr 3-4, s. 21-30.

RUSZCZYK 1994, Ruszczyk Grażyna, *Wpływy rosyjskie w architekturze Finlandii*, [w:] *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. Dariusz Konstantynów, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

SINISALO 1999, Sinisalo Jarkko, *Carl Ludwig Engel als Intendant öffentlicher Bauten 1824-1840*, [w:] *Carl Ludwig Engel und das klassizistische Helsinki – Pläne und Zeichnungen*, Berlin.

SOSNOWSKA 1994, Sosnowska Joanna, „Najwłaściwsza forma bytu...”, czyli o identyfikacji kulturowej, [w:] *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. Dariusz Konstantynów, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

SOSNOWSKA 1998, Sosnowska Joanna, *Kapiści na tle dyskusji o sztuce narodowej*, [w:] *Nacjonalizm w sztuce i historii sztuki 1789-1950*, red. Dariusz Konstantynów, Robert Pasieczny, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

STANDERTSKJÖLD 2006, Standertskjöld Elina, *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1900-1920*, Hämeenlinna.

STANDERTSKJÖLD 2010, Standertskjöld Elina, *The Dream of the New World. American Influence on Finnish Architecture from the Turn of the 20th Century to the Second World War*, Helsinki.

STATOVCI 2020, Statovci Pajtim, *Przejście*, Warszawa.

STUDNICKI 1919, Studnicki Władysław, *Finlandja i sprawa finlandzka*, Warszawa.

Suomen historia, red. Eero Laaksonen, Erkki Pärssinen, t.2, Espoo 1985.

Suomen historia, red. Paula Avikainen, Erkki Pärssinen, t.5, Espoo 1986.

Suomen kulttuurihistoria, red. Tuomas M. S. Lehtonen, Timo Joutsivuo, t.1-2, Keuruu 2002.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1980, Helsinki. Coroczny raport Głównego Urzędu Statystycznego w Finlandii.

SZELAĞOWSKA, SZELAĞOWSKA 2019, Szelağowska Grażyna & Szelağowska Krystyna, *Historia Norwegii XIX i XX wieku*, Warszawa.

SZEWczyk 1970, Szewczyk Wilhelm, *Sampo czyli młynek szczęścia*, Poznań.

ŚNIEŻKO 2004, Śnieżko Dariusz, *Kronika wszystkiego świata Marcina Bielskiego: pograniczne dyskursów*, Szczecin.

ŠĪRKAITĒ 1994, Širkaitė Jolanta, *Carska polityka kulturalna na Litwie a Wileńska Szkoła Rysunkowa*, [w:] *Kultura i polityka. Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży Imperium Rosyjskiego (1772-1915)*, red. Dariusz Konstantynów, Piotr Paszkiewicz, Warszawa.

TACYT 2004, Tacyt, *Dzieła*, Warszawa.

TRIPPLIN 1857, Tripplin Teodor, *Najnowsza podróż po Danii, Norwegii i Szwecyi*, t.2, Wilno.

TRZEŚNIEWSKI 2010, Trześniowski Dariusz, *Rusyfikacja jako pozorne zagrożenie. O nieskuteczności rosyjskiego projektu kolonialnego w Polsce (w XIX w.)*, [w:] *Studia postkolonialne nad kulturą i cywilizacją polską*, red. Krzysztof Stępnia, Dariusz Trześniowski, Lublin.

TYSZKIEWICZ 1846, Tyszkiewicz Eustachy, *Listy o Szwecji*, t.1, Wilno.

WALCZAK 1973, Walczak Wojciech, *Finlandia*, Warszawa.

WALLIS 1967, Wallis Aleksander, *Socjologia wielkiego miasta*, Warszawa.

WASILEWSKI 1925, Wasilewski Leon, *Finlandja*, Kraków.

WICKBERG 1970, Wickberg Nils Erik, *Carl Ludwig Engel*, Berlin.

WICKBERG 1973, Wickberg Nils Erik, *Carl Ludvig Engel*, Helsinki.

WOLTER 2016, Wolter, *Historia Karola XII*, Oświęcim.

www.aprt.fi/projects/toolonlahti-parks, oficjalna strona internetowa biura architektonicznego APRT.

www.arkdt.fi/kpmg-headquarters-helsinki, oficjalna strona internetowa biura architektonicznego aDT.

www.hel.fi - oficjalna strona internetowa Miasta Helsinki.

www.helinco.fi/fi/kehittyva-tyopaikka/upm-biofore-house, oficjalna strona internetowa biura architektonicznego Helin&Co.

www.helinco.fi/fi/yhteison-identiteetti/eduskuntatalon-lisarakennus-pikkuparlamenti, oficjalna strona internetowa biura architektonicznego Helin&Co.

www.jkmm.fi/fi/work/alma-median-paatoimipaikka, oficjalna strona internetowa biura architektonicznego JKMM.

www.kansalaispuisto.fi, oficjalna strona internetowa propozycji projektu dalszego zagospodarowania okolic zatoki Töölö.

www.musiikkitalo.fi/tietoa-musiikkitalosta, oficjalna strona internetowa Musiikkitalo.

www.kartta.hel.fi - oficjalna mapa miasta Helsinki.

www.myhelsinki.fi/fi/info/helsingin-historia-p%C3%A4hkin%C3%A4nkuoressa, strona internetowa promująca miasto Helsinki.

www.oodihelsinki.fi/keskustakirjaston-nimeksi-valittiin-oodi, oficjalna strona internetowa biblioteki Oodi.

www.stat.fi, oficjalna strona internetowa Głównego Urzędu Statystycznego w Finlandii.

www.verstasarkkitehdit.fi/projects/alvar-aallon-katu, oficjalna strona internetowa biura architektonicznego Verstas.

WÄRE 1991, Wäre Ritva, *Rakennettu suomalaisuus. Nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskevissa kirjoituksissa*, Vammala.

ZWOLSKI 1984, Zwolski Edward, *Kasjodor i Jordanes: historia gocka czyli scytyjska Europa*, Lublin.

SPIS ILUSTRACJI

1. Mapa Finlandii 1323. Wikipedia, https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_aluemuutokset (dostęp 27.05.2023).
2. Mapa Finlandii 1809. Wikipedia, https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_aluemuutokset (dostęp 27.05.2023).
3. Mapa Finlandii 1920. Wikipedia, https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_aluemuutokset (dostęp 27.05.2023).
4. Mapa Finlandii 1947. Wikipedia, https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_aluemuutokset (dostęp 27.05.2023).
5. Helsinki 1555. Helsingin kaupunginmuseo, <https://historia.hel.fi/fi/kaannekohdat/alkujuuret-ja-perustaminen/1550-helsingin-perustaminen> (dostęp 27.05.2023).
6. Helsinki około 1640. Helsingin kaupunginarkisto, <https://historia.hel.fi/fi/kaannekohdat/alkujuuret-ja-perustaminen/1550-helsingin-perustaminen> (dostęp 27.05.2023).
7. Mapa Helsinek XVII wiek. Museovirasto, <https://historia.hel.fi/fi/kaannekohdat/alkujuuret-ja-perustaminen/1550-helsingin-perustaminen> (dostęp 27.05.2023).
8. Helsinki 1696. Kansalliskirjasto, <https://historia.hel.fi/fi/kaannekohdat/taantuminen-ja-siirto/kavelylla-1600-luvun-lopun-helsingissa> (dostęp 27.05.2023).
9. Helsinki 1750. Helsingin kaupunginmuseo, <https://historia.hel.fi/fi/media/211> (dostęp 27.05.2023).
10. Viapori-Suomenlinna 1809. Helsingin kaupunginarkisto, <https://historia.hel.fi/fi/media/kuva/suomenlinnan-kartta-vuodelta-1809> (dostęp 27.05.2023).
11. Viapori-Suomenlinna dzisiaj. Suomenlinnan hoitokunta, <https://www.slhk.fi/medialle/kuvapankki> (dostęp 27.05.2023).
12. Helsinki 1810. Aalto-yliopiston arkisto, <https://raami.aalto.fi/kuvatietokanta/displayObject.html?objectId=http%3A%2F%2Fwww.profium.com%2Ftaikarchivedobject%2FDA567B60-0C42-15E5-1DD7-44DAD48F69BC> (dostęp 28.05.2023).
13. Helsinki 1812. Helsingin kaupunginarkisto, https://www.finna.fi/Record/hka.139879309659900_141269084224500?sid=2983631346&imgid=1 (dostęp 28.05.2023).
14. Helsinki 1817. Helsingin kaupunginarkisto, https://www.finna.fi/Record/hka.146692391503100_146692755119000?sid=2983643820 (dostęp 28.05.2023).
15. Wielki Plac początek XIX w. Museovirasto, <https://historia.hel.fi/fi/media/kuva/litografia-suurtorista-1810-luvulla> (dostęp 28.05.2023).
16. Główna strażnica 1837. Helsingin kaupunginmuseo, <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.D931B76A-C7AD-44F8-8C68-0207AC11D3C8?sid=2983722003&imgid=1> (dostęp 28.05.2023).
17. Siedziba generał-gubernatora i południowa strona placu Senackiego 1837. Helsingin kaupunginmuseo, <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.6BA090DD-65A7-4E29-BBEB-6F4D95C2508F?sid=2983736751&imgid=1> (dostęp 28.05.2023).
18. Gmach Senatu 1837. Helsingin kaupunginmuseo, <https://www.finna.fi/Record/hkm.CFE5E6CB-D412-4D44-9C41-966F73C894F5> (dostęp 28.05.2023).
19. Główna siedziba uniwersytetu 1850. Helsingin kaupunginmuseo, <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.501C0FE2-5B95-42A4-AA76-3B83140D71FF?sid=2983736751&imgid=1> (dostęp 28.05.2023).
20. Biblioteka uniwersytecka 1866. Helsingin kaupunginmuseo, <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.C946E789-C389-4D19-845C-89CF84C530AD?sid=2983764555> (dostęp 28.05.2023).
21. Kościół luterński Mikołaja 1866. Helsingin kaupunginmuseo, <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.FAE20F11-2785-48FF-891B-D1648A82FCEE?sid=2983783056> (dostęp 28.05.2023).
22. Plac Senacki 1838. Helsingin kaupunginmuseo, <https://hkm.finna.fi/Record/hkm.CC471C49-25D0-486E-89AB-61A71C4F2DF8?sid=2983736751&imgid=1> (dostęp 28.05.2023).
23. Plac Senacki dzisiaj. Helsingin kaupunginmuseo, <https://www.finna.fi/Record/hkm.C7D53B80-E5A7-4741-B2C1-B19DBAC0EA79> (dostęp 28.05.2023).
24. Friedrich Gilly, Projekt cenotafu Fryderyka II. https://www.wga.hu/html_m/g/gilly/son/design.html (dostęp 29.05.2023).
25. Karl Friedrich Schinkel, Nowy Odwach w Berlinie. <https://www.dhm.de/blog/2022/11/11/die-neue-wache-vom-wachlokal-zum-nationaldenkmal> (dostęp 29.05.2023).
26. Giacomo Quarenghi, Instytut Smolny w Petersburgu. <https://www.wikiart.org/en/giacomo-quarenghi/design-for-the-smolny-institute-in-st-petersburg-fa-ade> (dostęp 29.05.2023).
27. Jean-Baptiste Vallin de la Mothe, Akademia Sztuk Pięknych w Petersburgu. <http://raiummer.blogspot.com/p/blog-page.html> (dostęp 29.05.2023).
28. Carlo Rossi, Pałac Michajłowski w Petersburgu. <http://www.saint-petersburg.com/famous-people/carlo-rossi> (dostęp 29.05.2023).

29. Jean François Chalgrin, Kościół Saint-Philippe de Roule w Paryżu. <https://fineartamerica.com/featured/eglise-de-st-philippe-du-roule-paris-jean-francois-therese-chalgrin.html?product=poster> (dostęp 29.05.2023).
30. Andriej Woronichin, Sobór Kazańskiej Ikony Matki Bożej w Petersburgu. https://serwisy.gazetaprawna.pl/turystyka/galerie/galeria/741932_rosja-najwieksze-atrakcje-turystyczne.html (dostęp 29.05.2023).
31. Jacques Germain Soufflot, Kościół św. Genowefy w Paryżu. <https://regards.monuments-nationaux.fr/fr/recherche> (dostęp 29.05.2023).
32. Hans Linstow, Pałac Królewski w Oslo. https://snl.no/Hans_Ditlev_Franciscus_Linstow (dostęp 29.05.2023).
33. Emil Victor Langlet, Parlament w Oslo. https://snl.no/Emil_Victor_Langlet (dostęp 29.05.2023).
34. Christian Heinrich Grosch, Królewski Uniwersytet Fryderyka w Oslo. https://snl.no/Universitetet_i_Oslo (dostęp 29.05.2023).
35. Henrik Bull, Teatr Narodowy w Oslo. https://snl.no/Henrik_Bull (dostęp 29.05.2023).
36. Ateńska Trylogia Neoklasyczna. <https://www.kathimerini.gr/society/954905/to-panepistimio-athinon-skarfalonei-stis-diethneis-listes-axiologisis> (dostęp 29.05.2023).
37. Helsinki 1850. Materiały z wykładów poświęconych historii architektury fińskiej i skandynawskiej na Uniwersytecie Aalto w Espoo. Fot. Katarzyna Szulc (2011).
38. Helsinki 1859. Kansalliskirjasto, <https://www.doria.fi/handle/10024/92038> (dostęp 30.05.2023).
39. Plac Kolejowy 1862-1899. Dokument „RAUTATIEN TORI JA ASEMA-AUKIO. Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys”, s. 24, https://www.hel.fi/static/hel2/ksv/liitteet/2020_kaava/6284_1_YHS_Rautatien_tori_ja_asema_aukio.pdf (dostęp 30.05.2023).
40. Pierwszy dworzec kolejowy 1893. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.CD97CE4C-7D80-4997-936C-B4A9B58C2584 (dostęp 30.05.2023).
41. Stary i nowy dworzec kolejowy 1914. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.DED9661F-8351-4B3B-B600-698A68E966B2 (dostęp 30.05.2023).
42. Ateneum 1952. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.6B166E65-FDEF-408B-B722-23EA21695A0E (dostęp 30.05.2023).
43. Hotel Fennia. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.6568DE42-4284-400E-8C58-6EE9A7E91ED4 (dostęp 30.05.2023).
44. Teatr Narodowy 1902-1905. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.DAA20E6F-9E82-497B-A865-E5B80E44C7A1 (dostęp 30.05.2023).
45. Eliel Saarinen, Pierwszy projekt dworca kolejowego. <https://occidentalorientation.substack.com/p/totuus-arkkitehtuurissa> (dostęp 30.05.2023).
46. Średniowieczny zamek Olavinlinna. Museovirasto, <https://finna.fi/Record/museovirasto.A69FCF843249301396E2253C1B2A4BDE?sid=2986155567> (dostęp 30.05.2023).
47. Średniowieczny kościół w Hollola. Museovirasto, <https://finna.fi/Record/museovirasto.E01191FFC86540A0AB93223DE5F69C55?sid=2986167633> (dostęp 30.05.2023).
48. Amisfield Tower w Dumfriesshire, Szkocja. <https://www.thecastlesofscotland.co.uk/the-best-castles/grand-castles/amisfield-tower> (dostęp 30.05.2023).
49. Henry Richardson, Gratwick House w Buffalo, Stany Zjednoczone. <https://househistree.com/houses/gratwick-house> (dostęp 30.05.2023).
50. Sigurd Frosterus, Konkursowy projekt na dworzec kolejowy w Helsinkach. <https://occidentalorientation.substack.com/p/totuus-arkkitehtuurissa> (dostęp 30.05.2023).
51. Eliel Saarinen, Dworzec kolejowy w Helsinkach 1919-1922. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.33E96362-6E62-49F5-B084-BAB273C49A9D (dostęp 30.05.2023).
52. Plac Kolejowy około 1916. Dokument „RAUTATIEN TORI JA ASEMA-AUKIO. Kaupunkirakenne- ja ympäristöhistoriaselvitys”, s. 46, https://www.hel.fi/static/hel2/ksv/liitteet/2020_kaava/6284_1_YHS_Rautatien_tori_ja_asema_aukio.pdf (dostęp 30.05.2023).

53. Plac Kolejowy 1973. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinki.fi/search/details/?image_id=hkm.18311F41-2C3B-46D3-8DA3-B6AC5CD70372 (dostęp 30.05.2023).
54. Kluuvinlahti 1824. Helsingin kaupunginmuseo, <https://finna.fi/Record/hkm.2E76870E-9D53-4DB1-8A2B-563103DCFA2E?sid=2986291980&imgid=1> (dostęp 30.05.2023).
55. Kluuvinlahti 1859. Helsingin kaupunginmuseo, <https://finna.fi/Record/hkm.727DA020-C226-4CB6-BA14-6C3579FCC6BA?sid=2986291980&imgid=1> (dostęp 30.05.2023).
56. Willa Hakasalmi 1843. Helsingin kaupunginmuseo, <https://finna.fi/Record/hkm.ADD338AF-0B53-4A4B-A70A-0B78624D5B8C?sid=2986305849> (dostęp 30.05.2023).
57. Linnunlaulu 1999. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinki.fi/search/details/?image_id=hkm.1FC9D265-2BA4-4C31-8AFF-C892F192E58C (dostęp 30.05.2023).
58. Pawilon ogrodu zimowego około 1890. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinki.fi/search/details/?image_id=hkm.6F774B70-82A8-435C-920E-FED3F321D690 (dostęp 30.05.2023).
59. Plan urbanistyczny dla dzielnicy Töölö 1906. Dokument „Töölön kaava 100 vuotta”, s. 5, <https://www.hel.fi/static/hel2/tietokeskus/kvartti/2006/helminen.pdf> (dostęp 30.05.2023).
60. Park Centralny 1911. <https://mattiniirani.fi/bertel-jung-1911-kotisivut> (dostęp 30.05.2023).
61. Pro Helsingfors 1918. Dokument „Suur-Helsingin asemakaavan ehdotus”, s. 19, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/134917/fd2017-00012283-pdf001.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (dostęp 30.05.2023).
62. Pro Helsingfors 1918. Dokument „Suur-Helsingin asemakaavan ehdotus”, s. 14, <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/134917/fd2017-00012283-pdf001.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (dostęp 30.05.2023).
63. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1927. Helsingin kaupunginarkisto, https://finna.fi/Record/hka.139879309659900_141269117137500?sid=2986329228&imgid=1 (dostęp 30.05.2023).
64. Wizualizacja planu urbanistycznego Oivy Kallio 1927, <http://penttimurole.blogspot.com/2013/07/toolonlahti-kierroksessa-1.html> (dostęp 30.05.2023).
65. Parlament początek lat 30. XX w. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinki.fi/search/details/?image_id=hkm.47973E74-CE80-46C3-B576-97B9398F4CB1 (dostęp 30.05.2023).
66. Plan zabudowy nowego centrum miasta lata 20.-lata 50. XX w., <http://penttimurole.blogspot.com/2013/07/toolonlahti-kierroksessa-1.html> (dostęp 30.05.2023).
67. Wystawa z okazji 700-lecia miasta Turku 1929. Aalto-yliopiston arkisto, https://finna.fi/Record/raami.urn:nbn:fi-aalto:w_http%253A%252F%252Fwww.profium.com%252Ftaikarchivedobject%252F70258A81-9504-5116-08AE-A064C1653C7F?sid=2989687218 (dostęp 31.05.2023).
68. Sanatorium przeciwgruźlicze w Paimio 2000. Museovirasto, <https://finna.fi/Record/museovirasto.08B735636695ED377D07F3461D18D5B7?sid=2989697241> (dostęp 31.05.2023).
69. Lasipalatsi 1937. Helsingin kaupunginmuseo, http://helsinki.fi/search/details/?image_id=hkm.5FCA803B-91ED-455D-8D9C-AD595BA47DE5 (dostęp 31.05.2023).
70. Naistenklinikka 1937. Helsingin kaupunginmuseo, http://helsinki.fi/search/details/?image_id=hkm.B8C9947C-156E-44AA-B873-B9B51C4CF8B2 (dostęp 31.05.2023).
71. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1954. Suomen rakennustaiteen museo, <https://www.mfa.fi/kokoelmat/tietopaketti/erik-krakstrom/kohde-esittelyt/yhdyskuntasuunnittelu> (dostęp 31.05.2023).
72. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1954. Artykuł *Helsingin keskusalueen asemakaavaehdotus*, „Arkkitehti” 1955, nr 7-8, s. 115. Fot. Katarzyna Szulc (2023).
73. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1961. Suomen rakennustaiteen museo. Fot. Katarzyna Szulc (2023).
74. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1965. Alvar Aalto-säätiö, <https://www.alvaraalto.fi/arkkitehtuuri/finlandia-talo/#> (dostęp 31.05.2023).
75. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1974. Artykuł *Helsingin keskusta*, „Arkkitehti” 1974, nr 6, s. 28. Fot. Katarzyna Szulc (2023).
76. Finlandia-talo. Alvar Aalto-säätiö, <https://www.alvaraalto.fi/arkkitehtuuri/finlandia-talo/#> (dostęp 31.05.2023).

77. Zatoka Töölö 1972. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.5D0FEFBF0-B38A-4A6D-8D08-18621C0884C4 (dostęp 31.05.2023).
78. Plany urbanistyczne 1986. <http://penttimurole.blogspot.com/2013/07/toolonmlahti-kierroksessa-osa-3.html> (dostęp 31.05.2023).
79. Opera Narodowa 2000. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.C4FD7CDD-534F-4529-A2C8-C91FCE4BEAB3 (dostęp 31.05.2023).
80. Opera Narodowa 2022. Helsingin Sanomat, <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000006595901.html> (dostęp 31.05.2023).
81. Muzeum Sztuki Współczesnej. Kiasma, <https://press.kiasma.fi/media/arkkitehtuuri> (dostęp 31.05.2023).
82. Muzeum Sztuki Współczesnej. Kiasma, <https://press.kiasma.fi/media/arkkitehtuuri> (dostęp 31.05.2023).
83. Sanomatalo 2014. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.3e6bb1d0-d17d-4a51-9ad7-5b2736620794 (dostęp 31.05.2023).
84. Mały parlament. <https://helinco.fi/fi/yhteison-identiteetti/eduskuntatalon-lisarakennus-pikkuparlamentti> (dostęp 31.05.2023).
85. Magazyny VR 2005. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/VR_Warehouses_from_air_cropped.jpg (dostęp 31.05.2023).
86. Centrum Muzyki 2019. Musiikkitalo, https://musiikkitalo.fi/app/uploads/2020/10/Ulkokuvat_Musiikkitalo_2019-09-04_David-Jakob_web2400px_8.jpg (dostęp 31.05.2023).
87. Baana 2012. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.CDE154A8-C6EF-49EE-8D57-3FE8396A7448 (dostęp 31.05.2023).
88. Kaisantunneli 2023. <https://www.destia.fi/uutishuone/hankkeet/kaisantunneli>, (dostęp 31.05.2023).
89. Biurowce i apartamenty 2020. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.FE452477-FBCD-4DF7-87A8-05F4C54FA5C0 (dostęp 31.05.2023).
90. Główna biblioteka miejska 2020. Helsingin kaupunginmuseo, https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.5A57317F-40A8-4067-8C6C-64ECD99DD40C (dostęp 31.05.2023).
91. Park Makasiini i park Töölönlahti 2019. Helsingin Sanomat, <https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000006136217.html> (dostęp 31.05.2023).
92. Plac Obywatelski 2021. <https://www.lahti.fi/uutiset/jaateos-helsingin-kansalaisporilla-muistuttaa-ilmastonmuutoksen-uhkista> (dostęp 31.05.2023).
93. Projekt „Kansalaispuisto“. <https://kansalaispuisto.fi/kansalaispuisto.html> (dostęp 31.05.2023).
94. Projekt „Kansalaispuisto“. <https://kansalaispuisto.fi/kansalaispuisto.html> (dostęp 31.05.2023).
95. Okolice zatoki Töölö 1965. Helsingin kaupunginmuseo, <https://arkku.mediadelivery.fi/img/978/c0bfaade73d8458d8bf642bb84432c59.jpg> (dostęp 31.05.2023).
96. Okolice zatoki Töölö 2023. Iltasanomat, <https://arkku.mediadelivery.fi/img/978/8c6f50a5304749129aedd1e07f0cfa13.jpg> (dostęp 31.05.2023).

1. Mapa Finlandii 1323

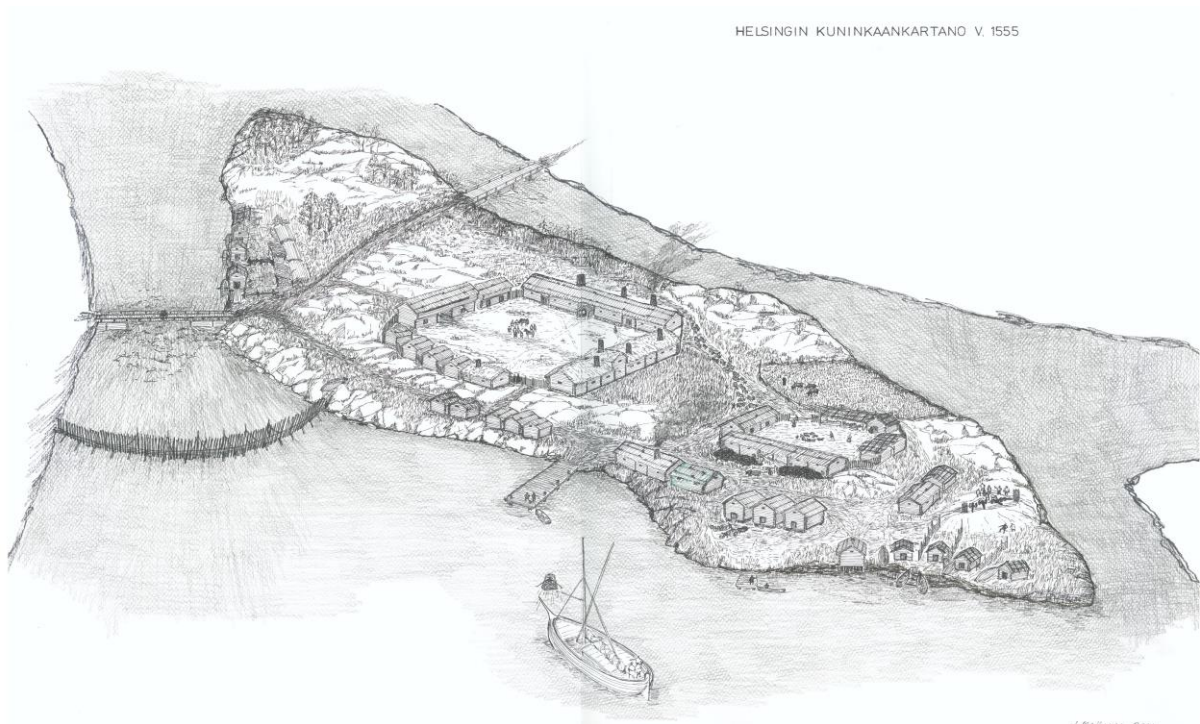
2. Mapa Finlandii 1809

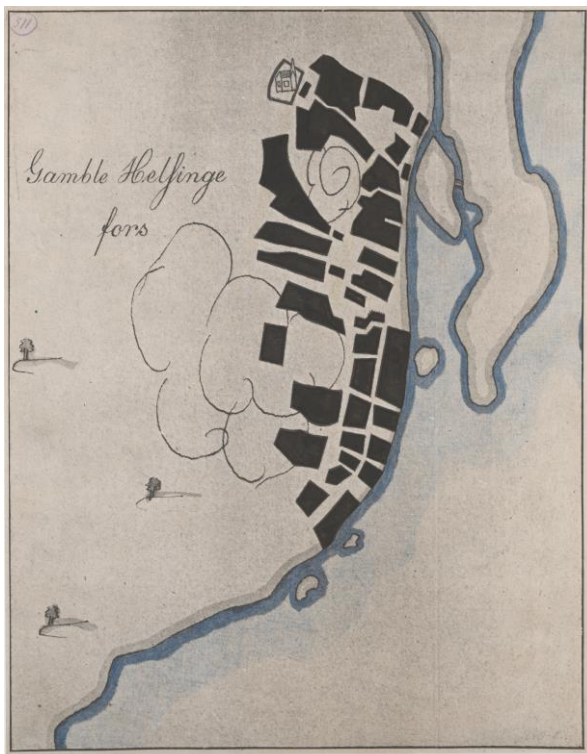
3. Mapa Finlandii 1920

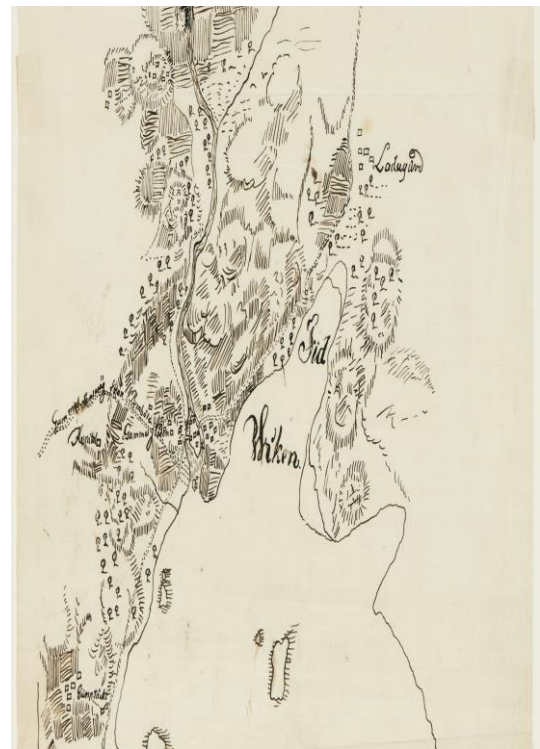
4. Mapa Finlandii 1947

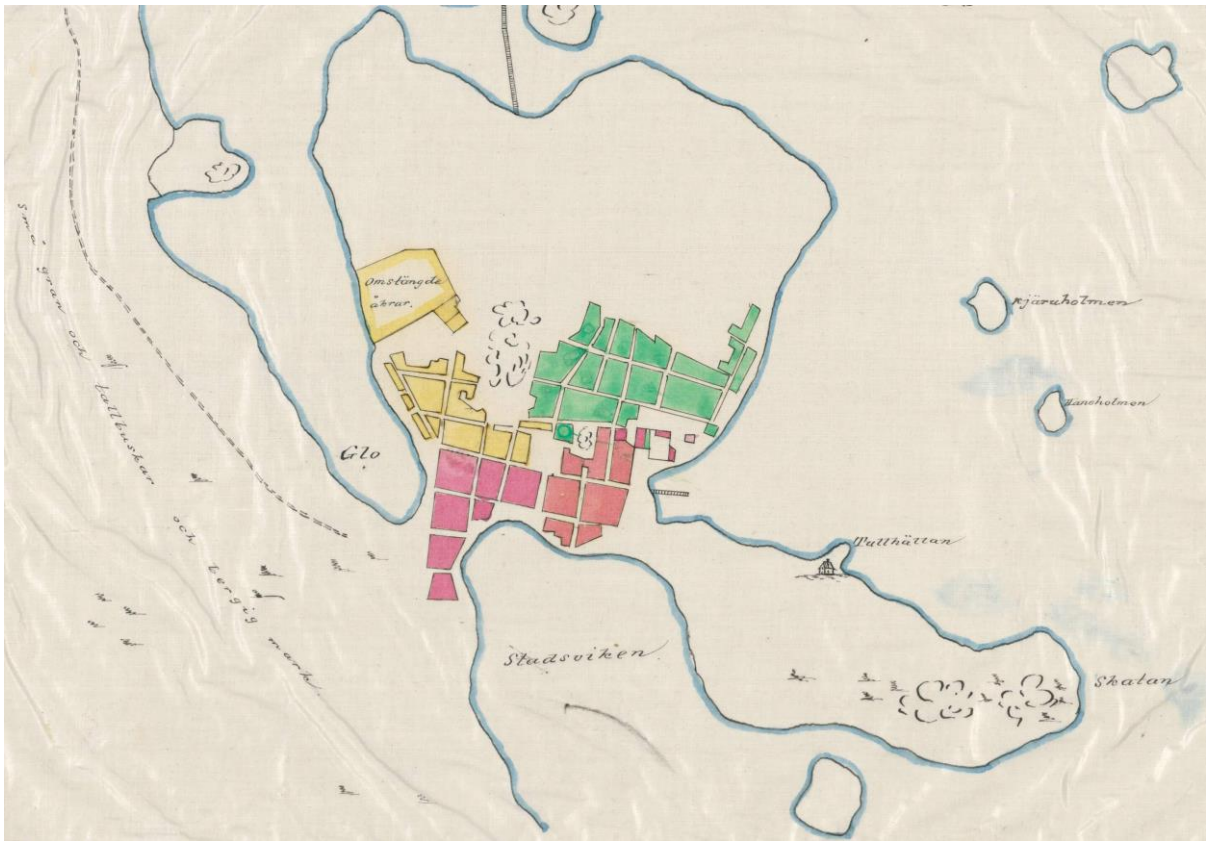
5. Helsinki 1555

6. Helsinki około 1640

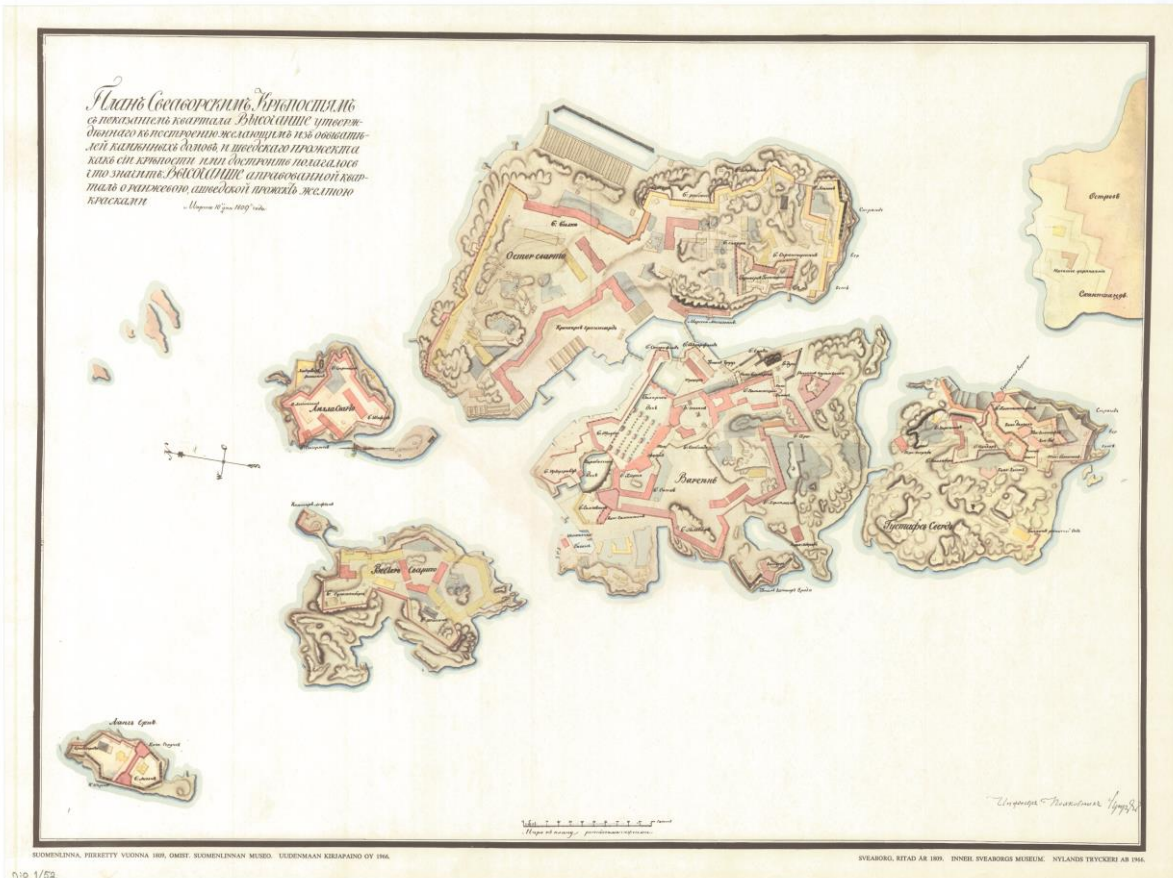
7. Mapa Helsingfors XVII wiek

8. Helsinki 1696

9. Helsinki 1750

10. Viapori-Suomenlinna 1809

11. Viapori-Suomenlinna dzisiaj

12. Helsinki 1810

13. Helsinki 1812

14. Helsinki 1817

NEG 211201
DIA 9241

1. Rådhusstorget 1820, sett från öfre kanten.

NEG 211202
DIA 9242

2. Rådhusstorget 1820, sett från nedre randen.
DET GAMLA HELSINGFORS, EFTER AQUARELLER AF E. ENGEL.

23.5-70

15. Wielki Plac początek XIX w.

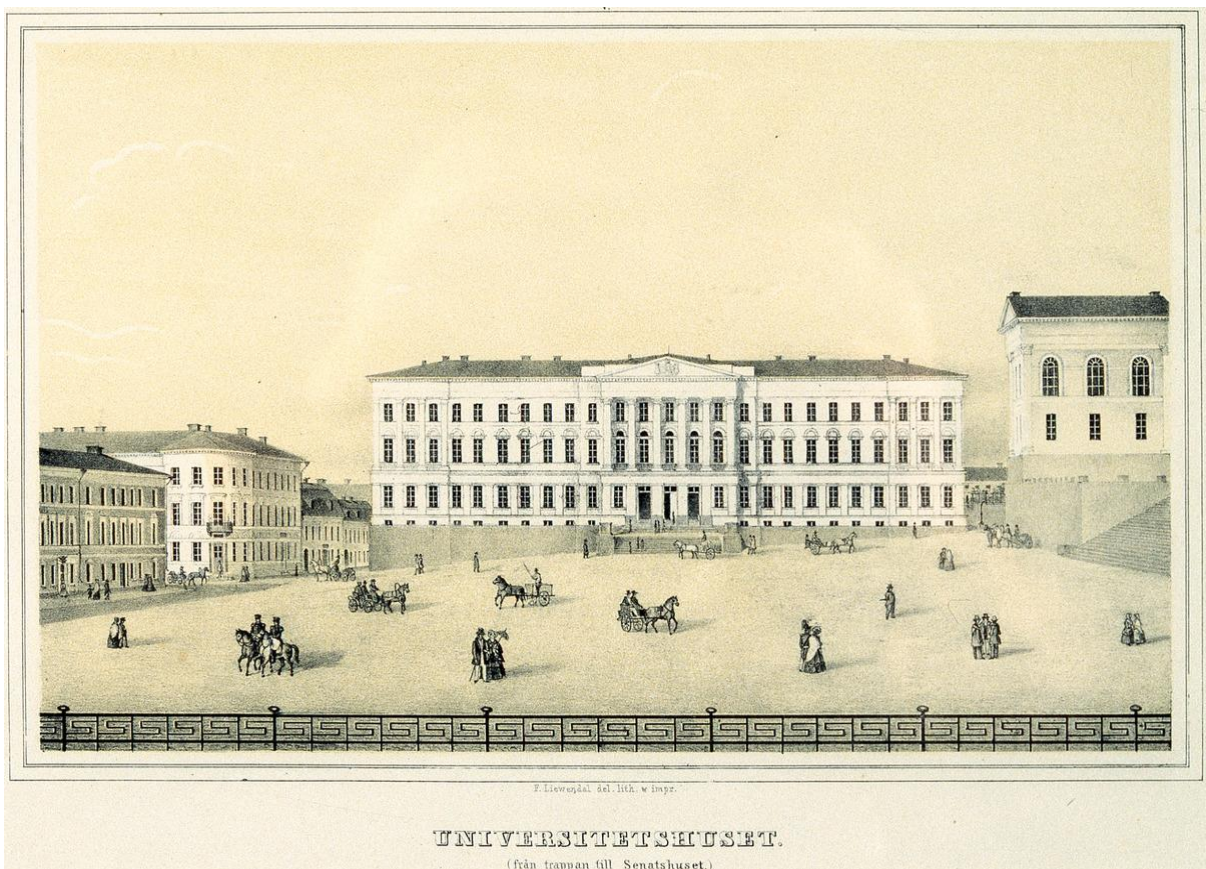
16. Główna strażnica 1837 (po prawej stronie)

17. Siedziba general-gubernatora i południowa strona placu Senackiego 1837

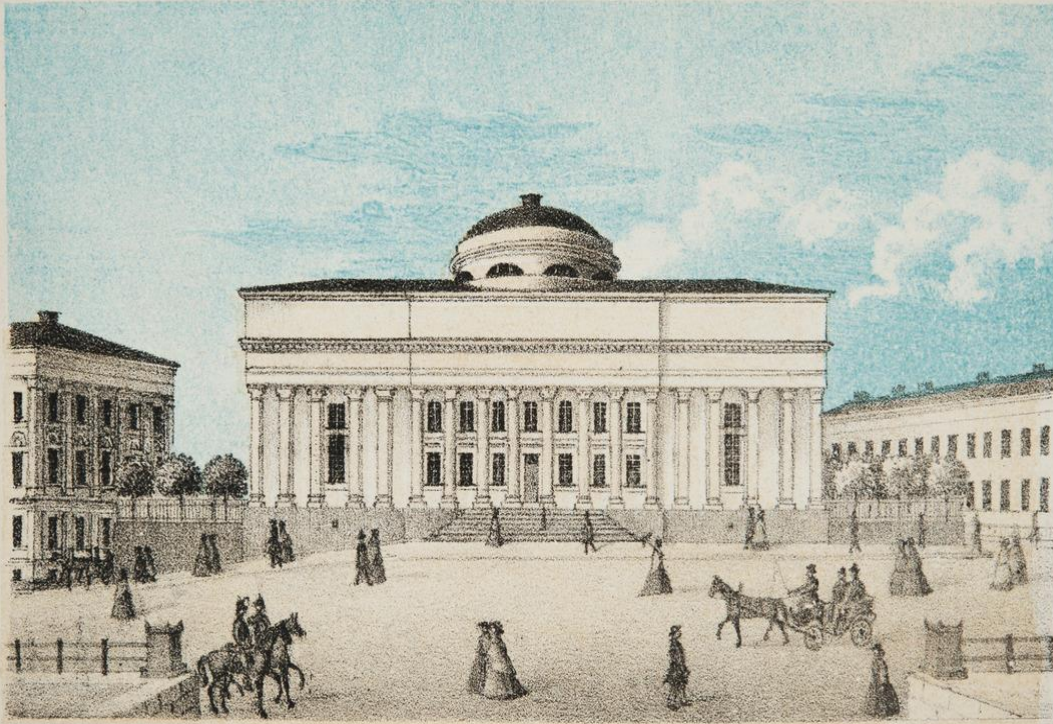

18. Gmach Senatu 1837

19. Główna siedziba uniwersytetu 1850

15.

UNIV. BIBLIOTHEKET.

20. Biblioteka uniwersytecka 1866

17.

NIKOLAI KYRKAN.

21. Kościół luterański Mikołaja 1866

22. Plac Senacki 1838

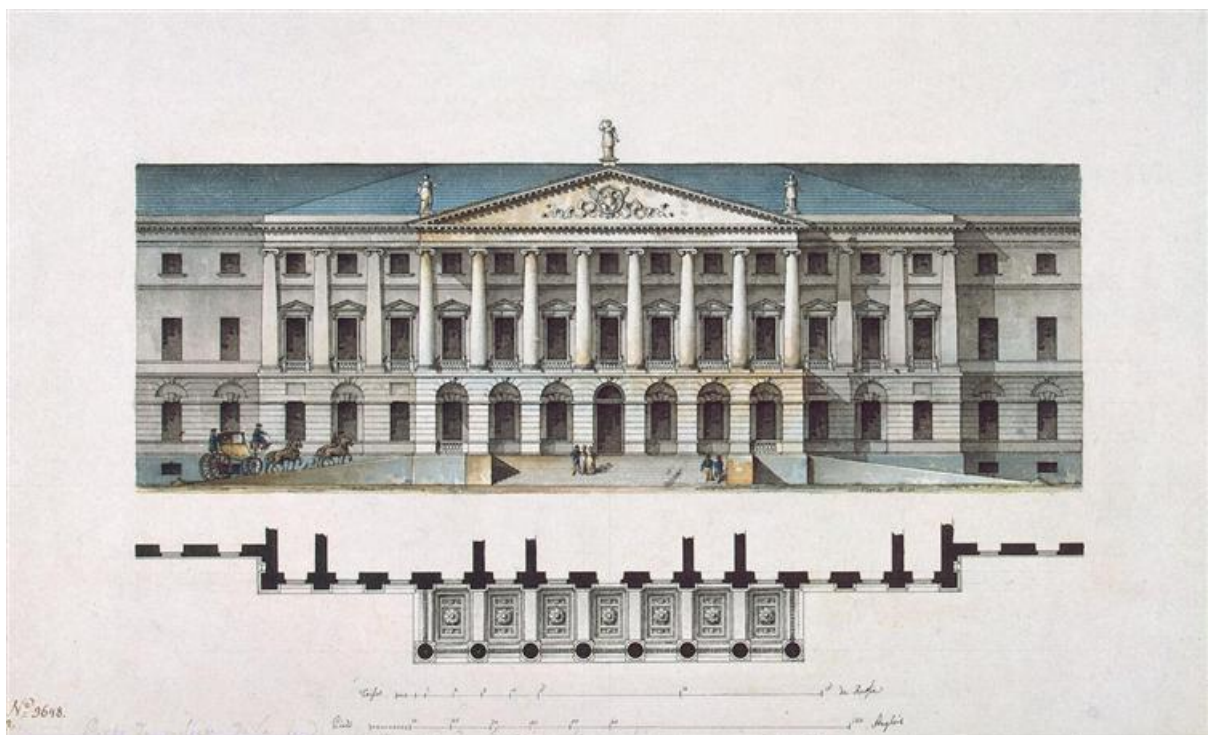
23. Plac Senacki dzisiaj

24. Friedrich Gilly, Projekt cenotafu Fryderyka II

25. Karl Friedrich Schinkel, Nowy Odwach w Berlinie

26. Giacomo Quarenghi, Instytut Smolny w Petersburgu

27. Jean-Baptiste Vallin de la Mothe, Akademia Sztuk Pięknych w Petersburgu

28. Carlo Rossi, Pałac Michajłowski w Petersburgu

29. Jean François Chalgrin, Kościół Saint-Philippe de Roule w Paryżu

30. Andriej Woronichin, Sobór Kazańskiej Ikony Matki Bożej w Petersburgu

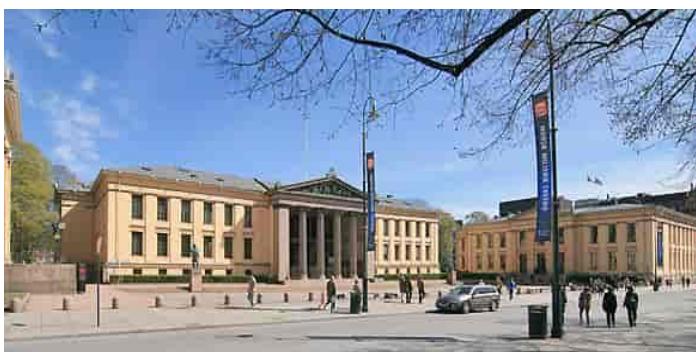
31. Jacques Germain Soufflot, Kościół św. Genowefy w Paryżu

32. Hans Linstow, Pałac Królewski w Oslo

33. Emil Victor Langlet, Parlament w Oslo

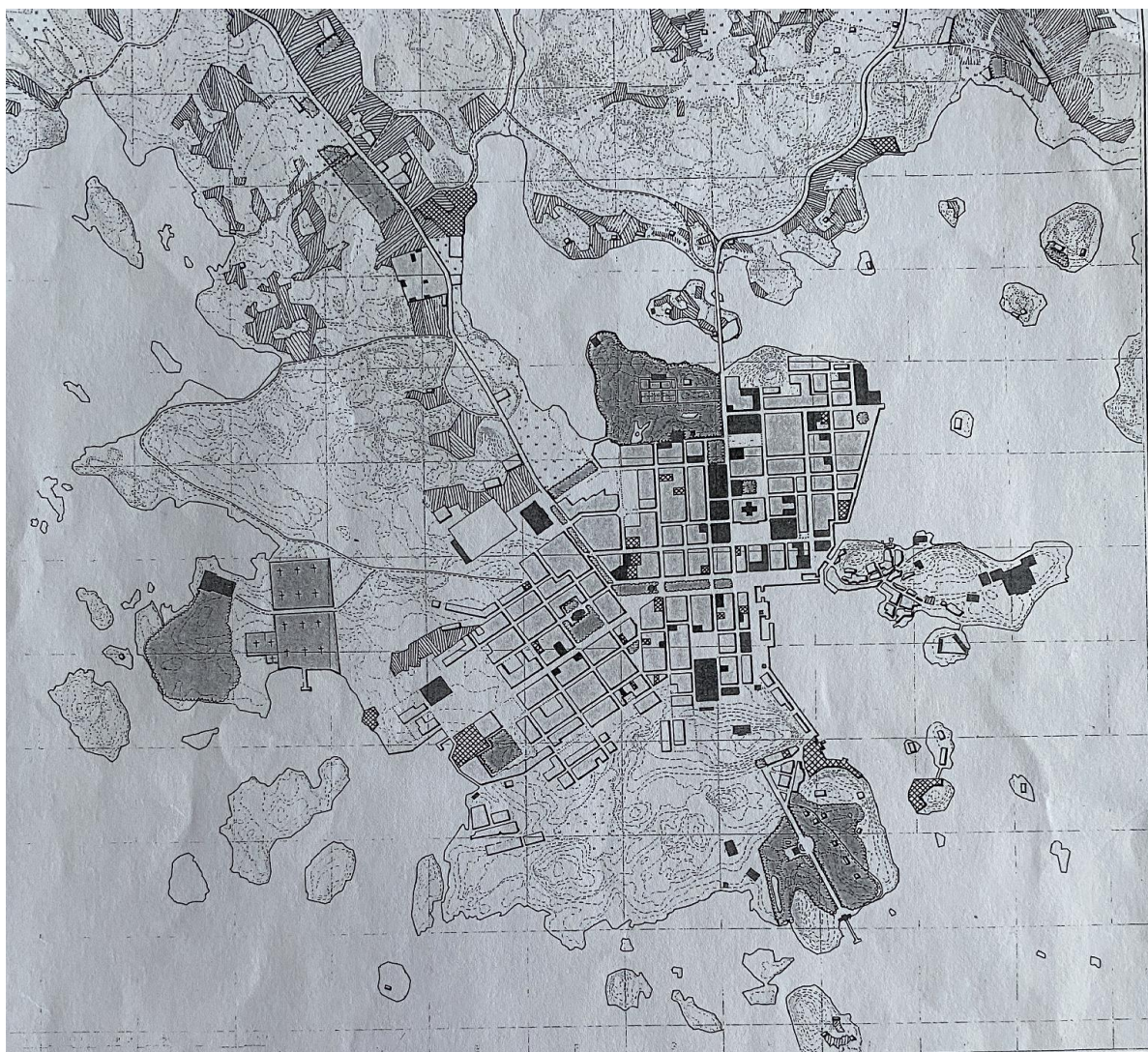
34. Christian Heinrich Grosch, Królewski Uniwersytet Fryderyka w Oslo

35. Henrik Bull, Teatr Narodowy w Oslo

36. Ateńska Trylogia Neoklasyczna

UURRUHTINASKUNNAN PÄÄKAUPUNKI, EMPIREN HELSINKI VUONNA 1850

1:25 000

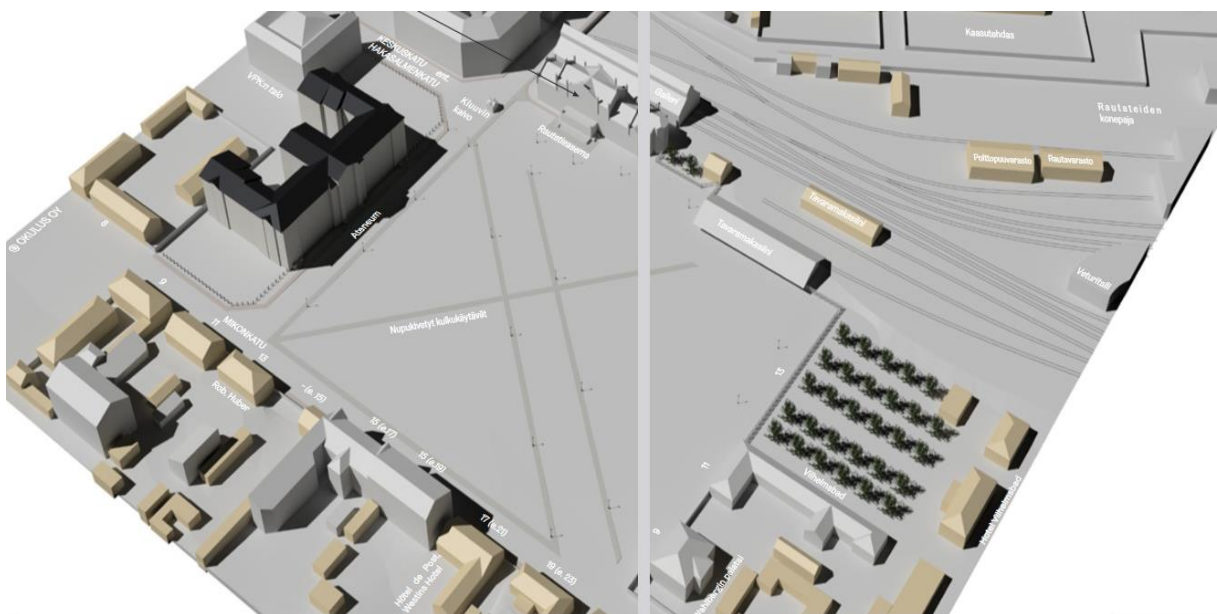
	Rakennettu korttelialue ja kiinteistö Bebyggt kvartersområde, bebyggd gård		Kaavoitettu mutta rakentamaton korttelin osa Planerad men obebyggd del av kvarter		Hautausmaa Begravningsplats		Vesialue Vattenområde
	Tuotantolaitos, jossa vähintään 10 työntekijää Produktionsinrättning med minst 10 anställda		Pelto Åker		Valtakunnallinen maantie Rikslandsväg		Laituri, liikenne-, varastoalue Kaj, brygga, trafik-, lagerområde
	Julkisen rakennuksen tai julkisessa käytössä olevan rakennuksen Offentlig eller i offentligt bruk varande byggnad		Niitty, metsittynyt pelto Ång, igenvuxen åker		Sivutie Sidoväg		Korkeuskäyrä 2 m:n välein rakentamattomalla ja puistoalueella Höjdkurva, ekvidistans 2 m på obebyggt och parkområde
	Varastoalue Lagerområde		Puisto, istutus, puutarha, Park, plantering, trädgård, gång		Metsä, kallio, soistuva maa Skog, berg, försumpning		

STORFURSTENDÖMETS HUVUDSTAD, EMPIRENS HELSINGFORS ÅR 1850

37. Helsinki 1850

38. Helsinki 1859

39. Plac Kolejowy 1862-1899

40. Pierwszy dworzec kolejowy 1893

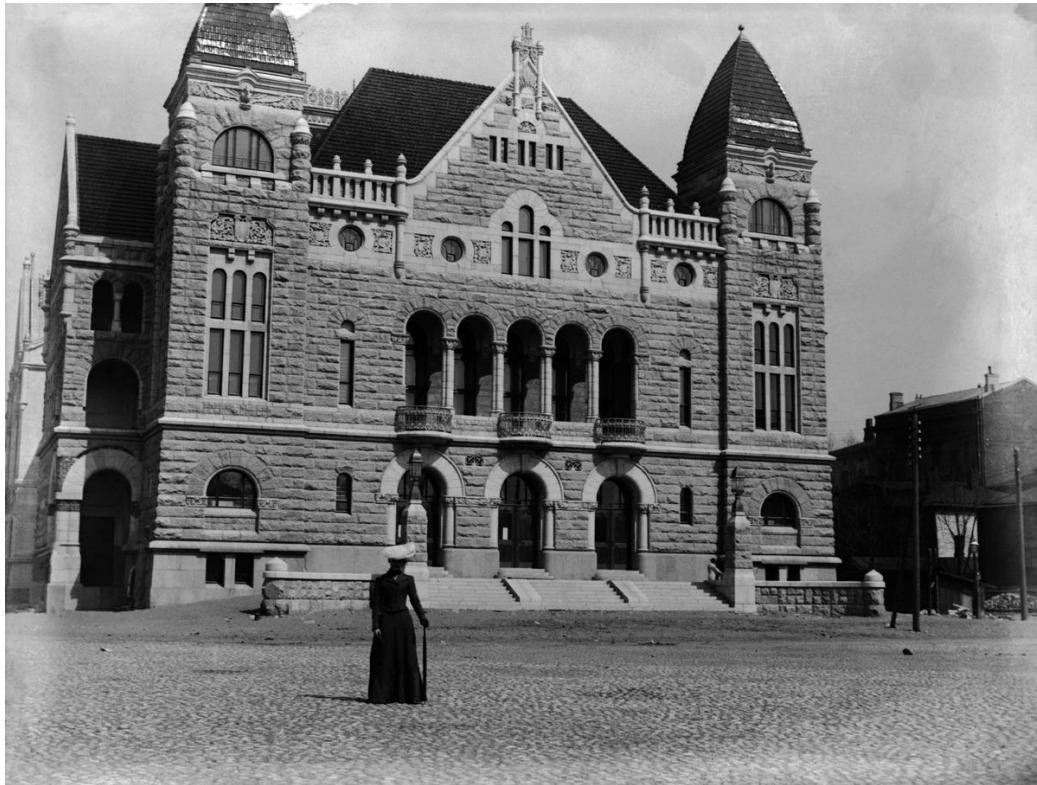
41. Stary i nowy dworzec kolejowy 1914

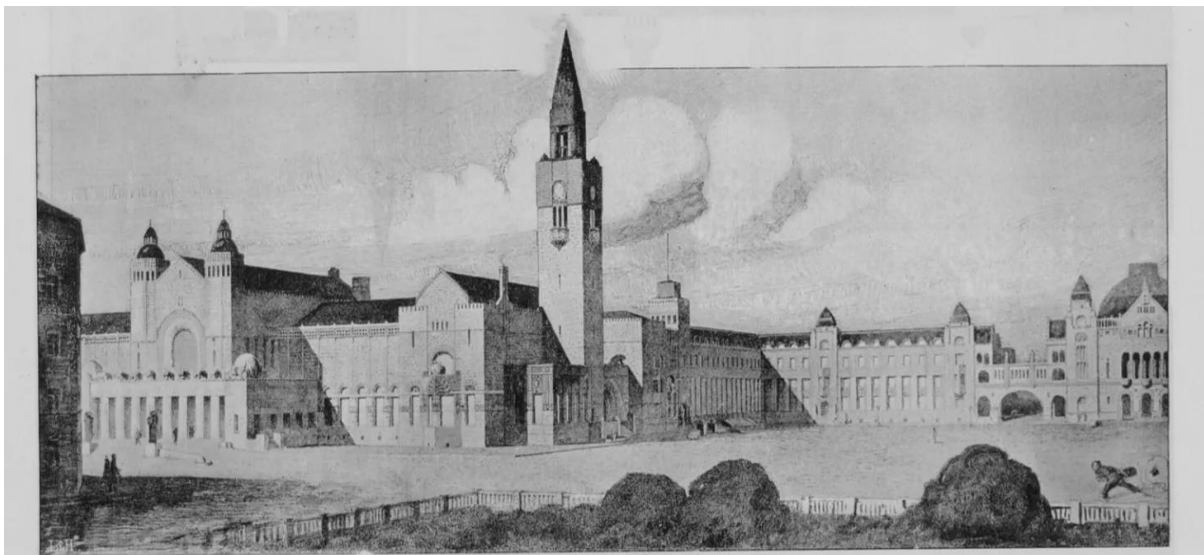
42. Ateneum 1952

43. Hotel Fennia

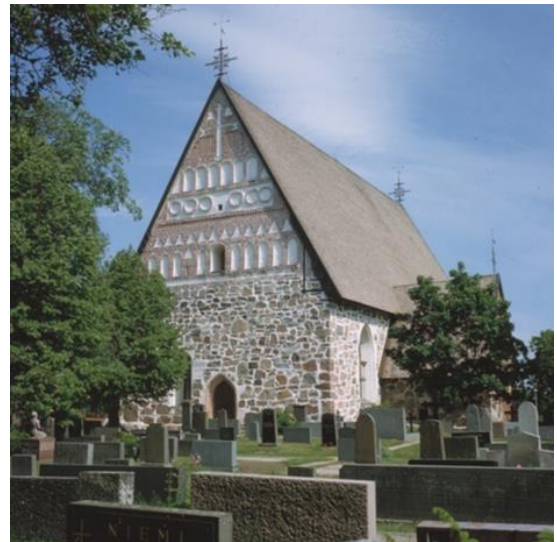
44. Teatr Narodowy 1902-1905

45. Eliel Saarinen, Pierwszy projekt dworca kolejowego

46. Średniowieczny zamek Olavinlinna

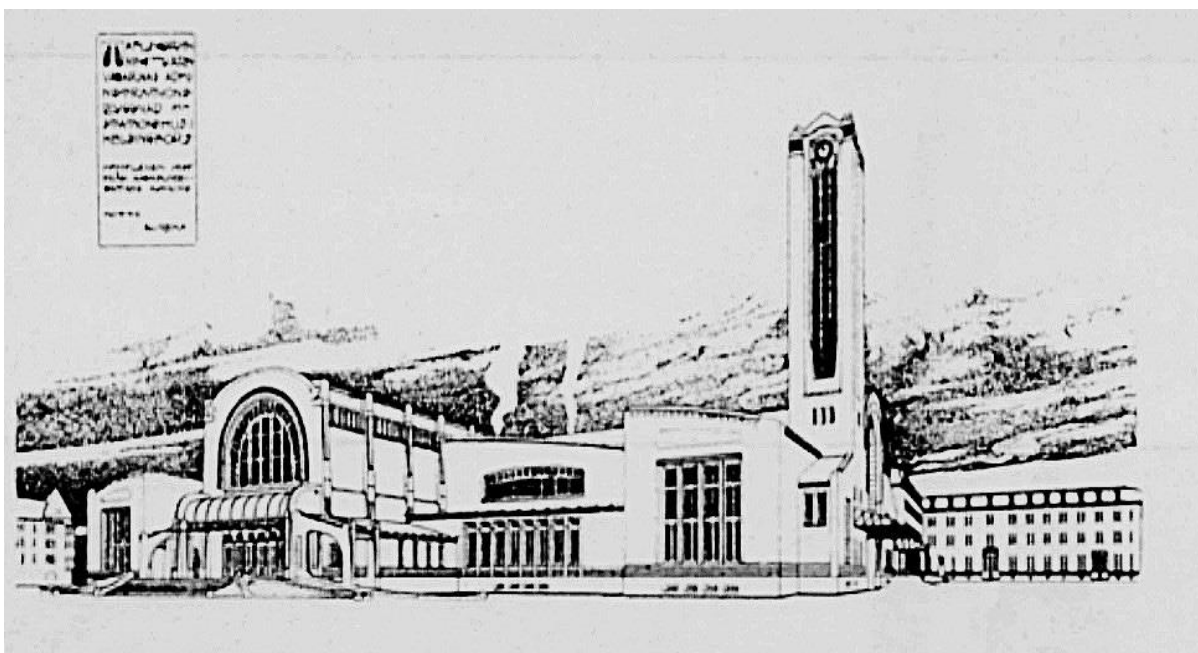
47. Średniowieczny kościół w Hollola

48. Amisfield Tower w Dumfriesshire, Szkocja

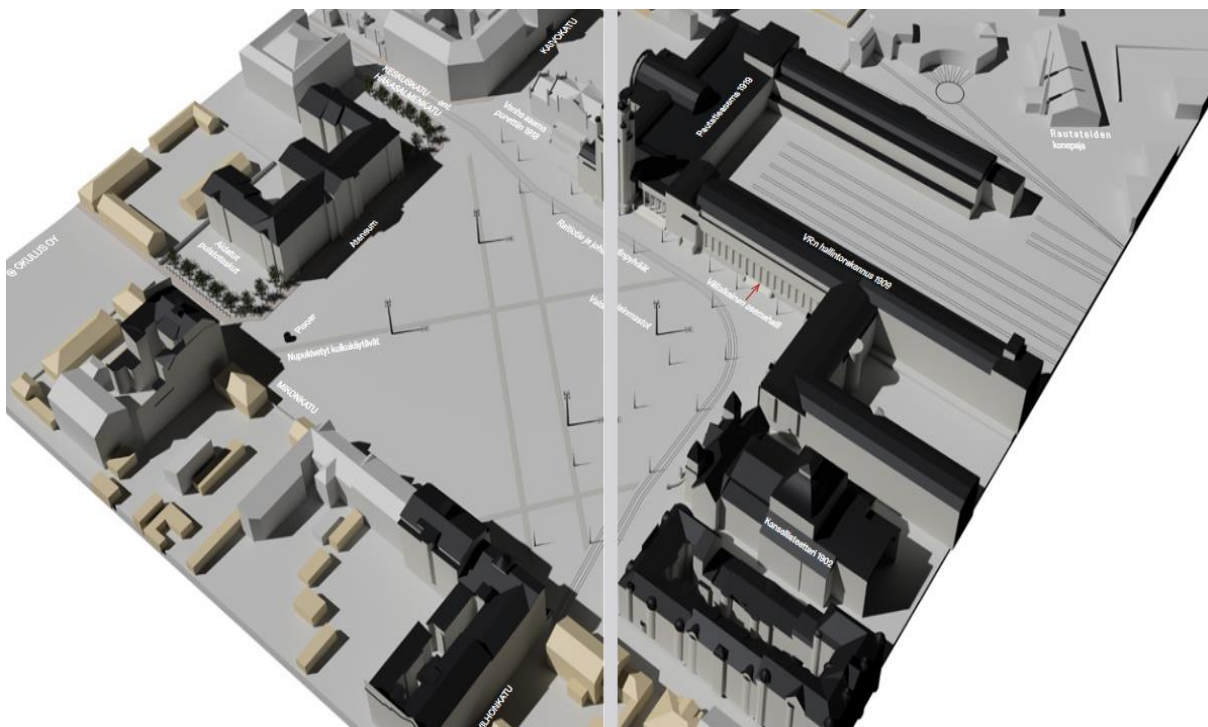
49. Henry Richardson, Gratwick House w Buffalo

50. Sigurd Frosterus, Konkursowy projekt na dworzec kolejowy w Helsinkach

51. Eliel Saarinen, Dworzec kolejowy w Helsinkach 1919-1922

52. Plac Kolejowy około 1916

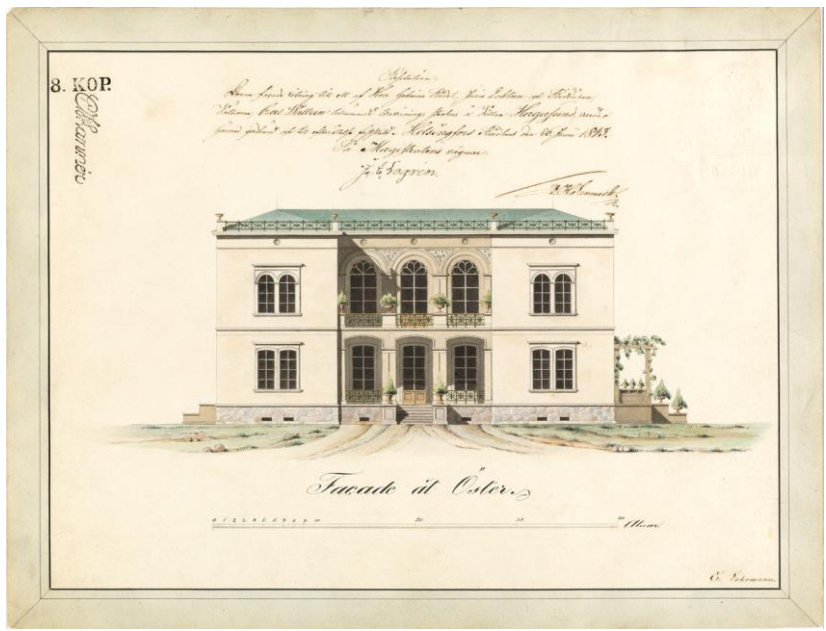
53. Plac Kolejowy 1973

54. Kluuvinlahti 1824

55. Kluuvinlahti 1859

56. Willa Hakasalmi 1843

57. Linnunlaulu 1999

58. Pawilon ogrodu zimowego około 1890

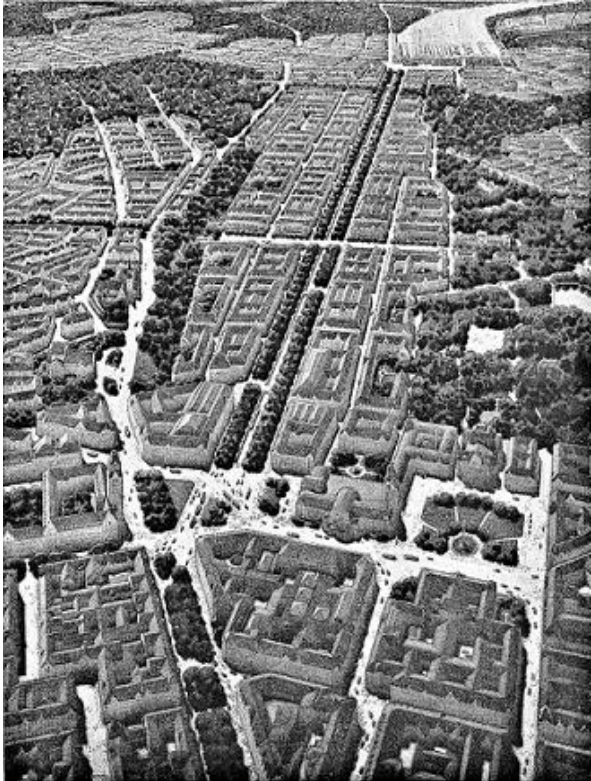
59. Plan urbanistyczny dla dzielnicy Töölö 1906

60. Park Centralny 1911

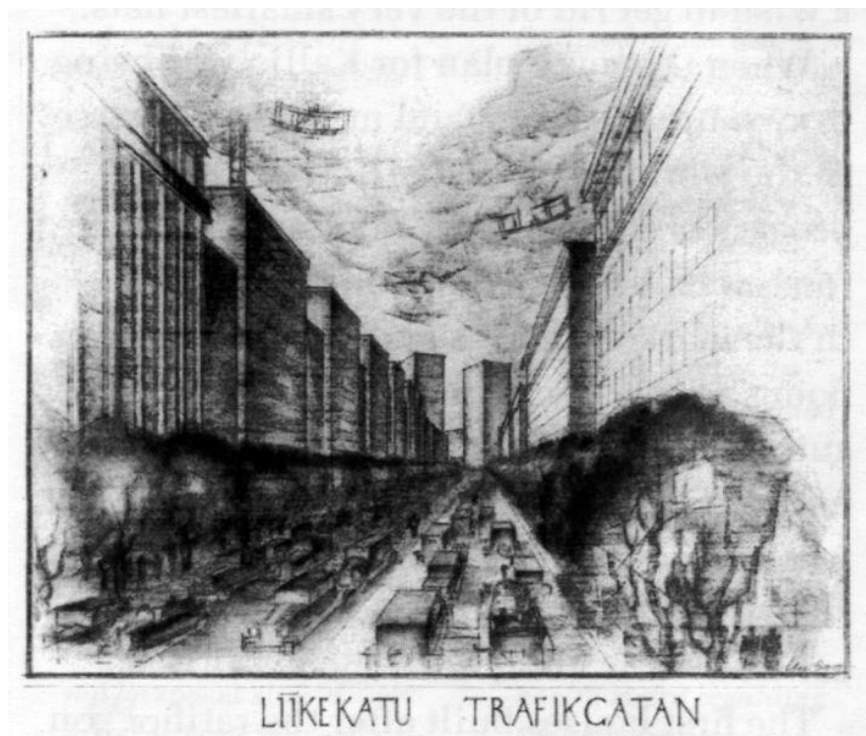
61. Pro Helsingfors 1918

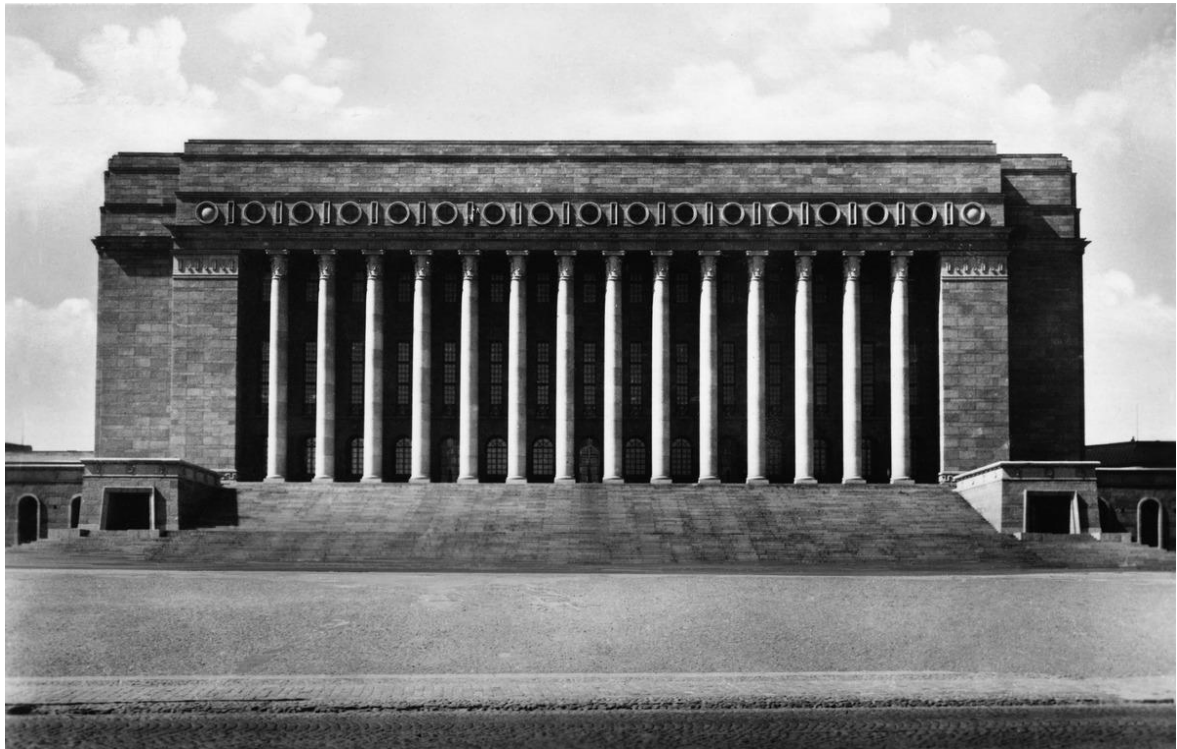
62. Pro Helsingfors 1918

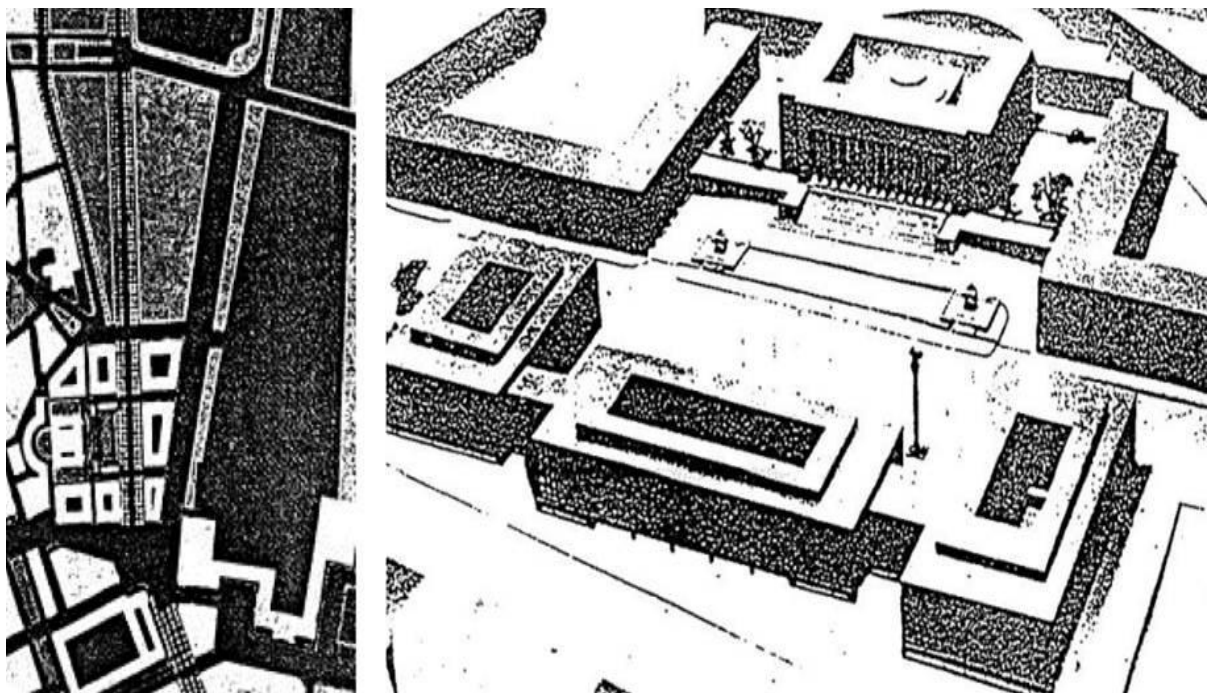
63. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1927

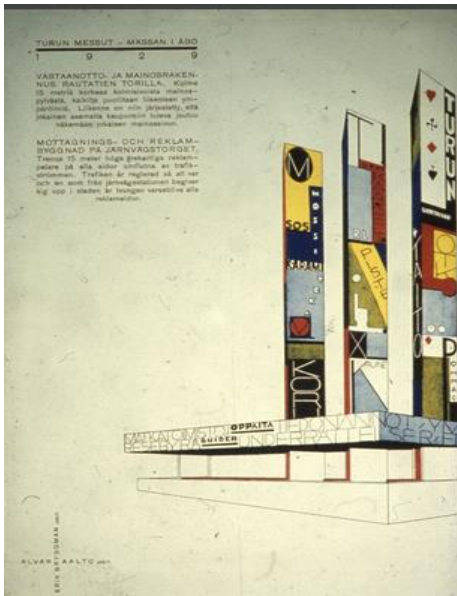
64. Wizualizacja planu urbanistycznego Oivy Kallio 1927

65. Parlament początek lat 30. XX w.

66. Plan zabudowy nowego centrum miasta lata 20.-lata 50. XX w.

67. Wystawa z okazji 700-lecia miasta Turku 1929

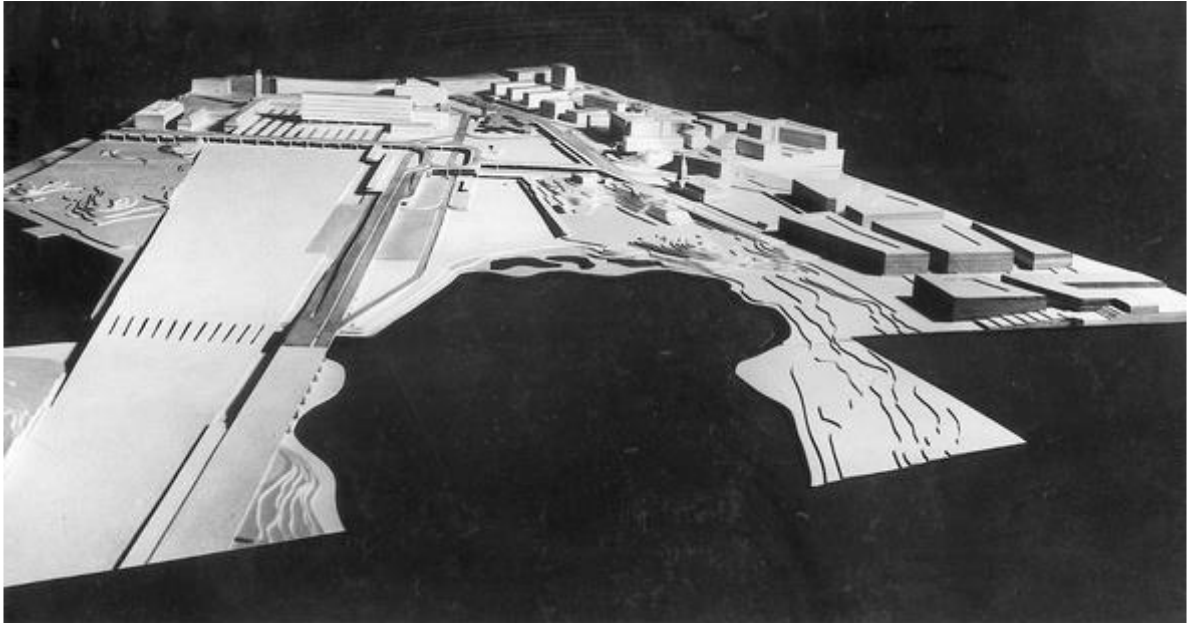
68. Sanatorium przeciwgruźlicze w Paimio 2000

69. Lasipalatsi 1937

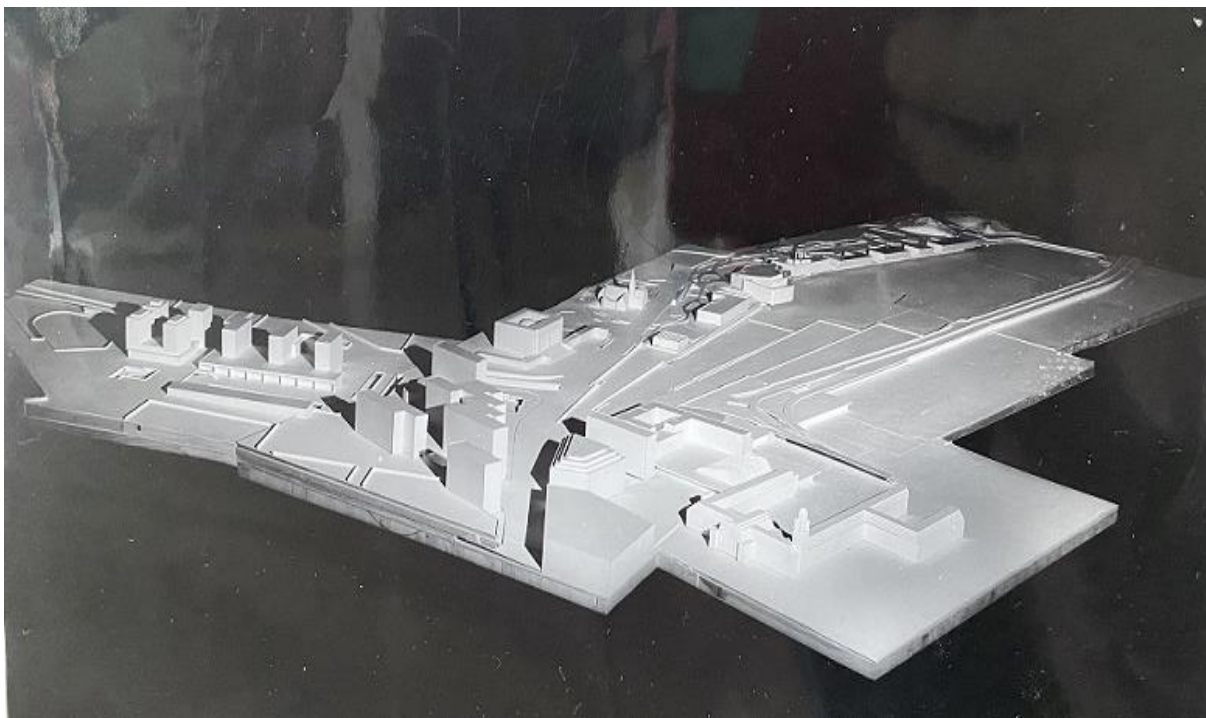
70. Naistenklinikka 1937

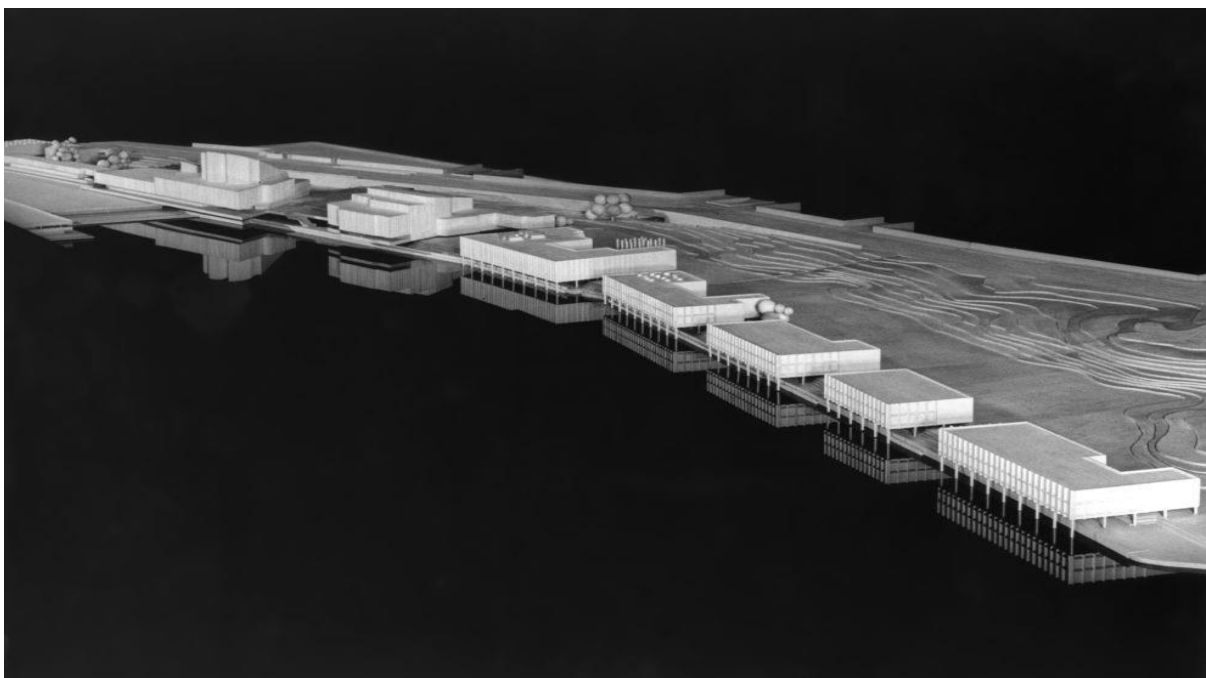
71. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1954

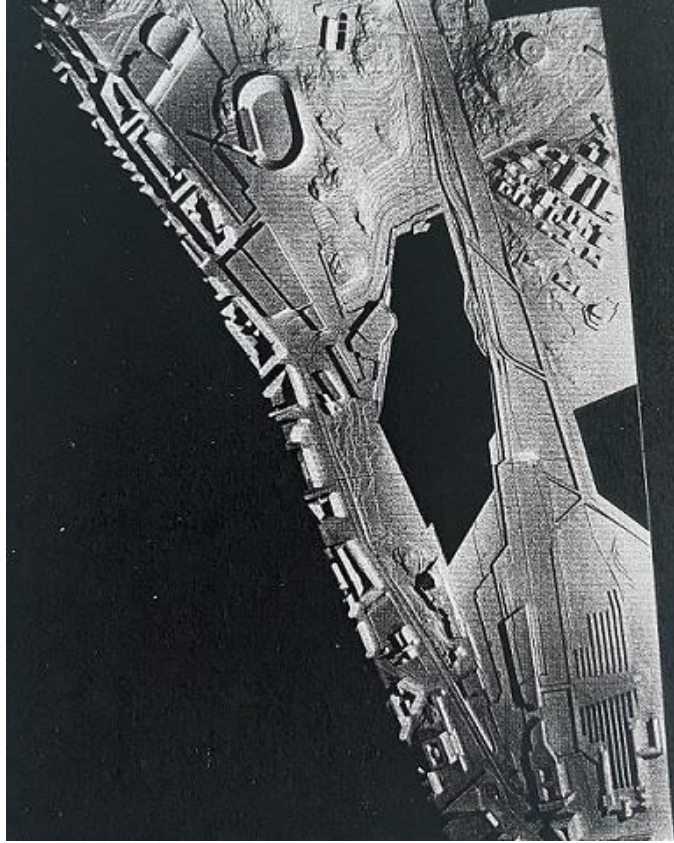
72. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1954

73. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1961

74. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1964

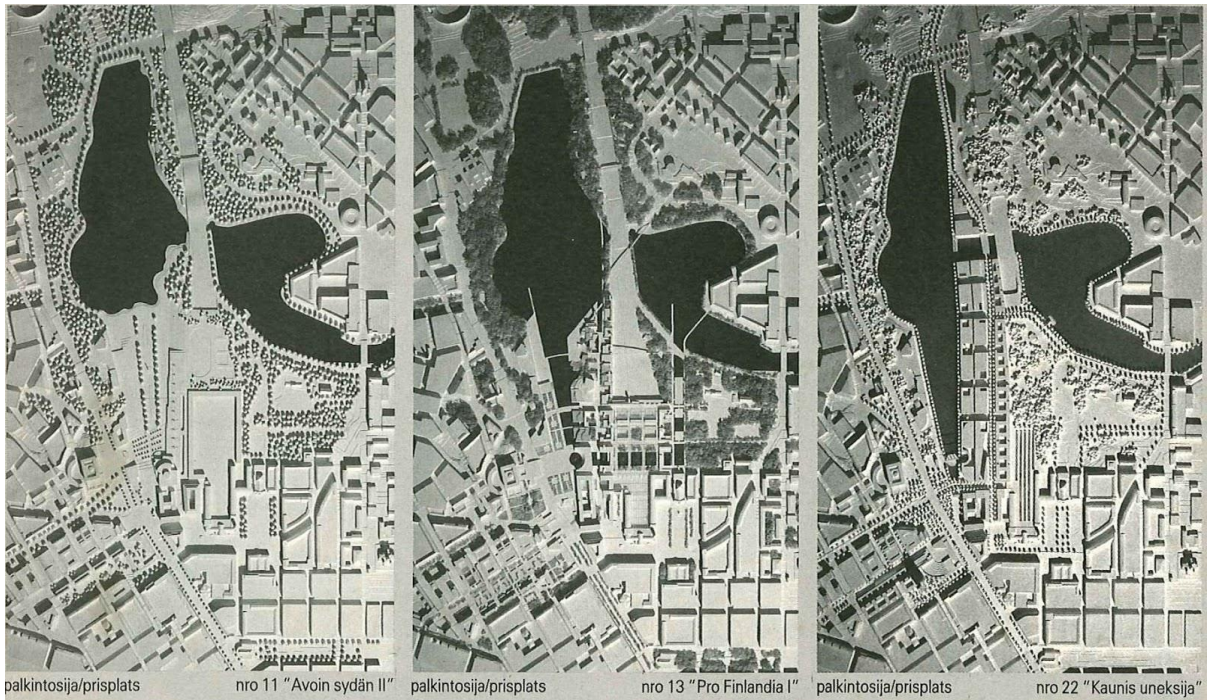
75. Plan urbanistyczny na nowe centrum miasta 1972

76. Finlandia-talo

77. Zatoka Töölö 1972

palkintosija/prisplats

nro 11 "Avoin sydän II"

palkintosija/prisplats

nro 13 "Pro Finlandia I"

palkintosija/prisplats

nro 22 "Kaunis uneksija"

78. Plany urbanistyczne 1986

79. Opera Narodowa 2000

80. Opera Narodowa 2022

81. Muzeum Sztuki Współczesnej

82. Muzeum Sztuki Współczesnej

83. Sanomatalo 2014

84. Mały parlament

85. Magazyny VR 2005

86. Centrum Muzyki 2019

87. Baana 2012

88. Kaisantunneli 2023

89. Biurowce i apartamenty 2020

90. Główna biblioteka miejska 2020

91. Park Makasiini i park Töölönlahti 2019

92. Plac Obywatelski 2021

93. Projekt „Kansalaispuisto“

94. Projekt „Kansalaispuisto“

95. Okolice zatoki Tööli 1965

96. Okolice zatoki Tööli 2023